Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

Populær Fremstilling

af

Kirkens Historie

for tænkende Christne.

Af

M. Mørk Hansen.

Kjøbenhavn.

Forlagt af Universitetsboghandler C. A. Reitzel.

Trykt hos Kgl. Hofbogtrykker Bianco Luno.

1848.

„Hvad Sjælen er for Legemet, det er den Hellig Aand for Christi Legeme: Kirken".

Augustinus.

Fortale.

I Aaret 1841 udsatte „Selskabet for Trykkefrihedens rette Brug“ en Præmie for „en populær Fremstilling af den christelige Kirkes Historie“. Nærværende Skrift blev udarbeidet som et Forsøg paa at løse denne Opgave og indsendtes i Begyndelsen af 1843 til den af Selskabet nedsatte dommende Komitee (Professor Dr. Engelstoft, Professor Dr. P. Hjort og Pastor Bindesbøll). I en Skrivelse, som ledsagede Manuskriptet, yttrede Forfatteren blandt Andet:

„Det er især Fordringen om Popularitet, som jeg maaskee ikke har opfattet og fyldestgjort paa den Maade, som Komiteens Medlemmer anse for den rette. At en Fremstilling af Kirkens Historie ikke bør være populær i den Betydning, at den egentlige Almue kan læse den med sand Nytte, forekommer mig uomtvisteligt*), og det blev ogsaa i Trykkefrihedsselskabets sidste Repræsentantforsamling udtrykkeligt udtalt af Selskabets Formand, at Skriftkomiteen med denne Prisopgave netop havde til Hensigt at fremkalde et Skrift for den dannede Klasse, som udgjør den langt overveiende Fler-

*) Denne Sætning vil jeg ikke underskrive nu, uden forsaavidt som Talen er om en omfattende og nogenlunde fuldstændig Fremstilling; thi den maa vistnok skildre aandelige Bevægelser og Kampe, hvis sande Betydning Almuen paa sit nuværende Standpunkt ikke kan forstaae.

hed af Selskabets Medlemmer, da det just var blandt Saadanne, at Trangen til en Kirkehistorie følтes. Derfor har jeg ikke villet skrive en »enfoldig Fortælling for Menigmand«, men en Fremstilling, som kunde give dannede Christne af begge Kjøn den Oplysning om Kirkens indre og ydre Skjebner, som i saa høi Grad savnes. Jeg har altsaa tænkt mig mit Publikum blandt de Klasser, for hvilke f. Ex. de fleste af Folkebladets Artikler og Halvdelen af Selskabets Skrifter ere skrevne, d. v. s. Saadanne, som medbringe almindelige religiose, historiske. og geografiske Forkundskaber til Bogens Læsning.«

Efter 5 Aars Arbeide og Underhandlinger bekjendtgjorde Komiteen (i Folkebladet af 18. Februar 1848) sin Betænkning, hvoraf jeg tillader mig at lade den Del aftrykke, som angaaer nærværende Skrift:

„Det andet Arbeide med Devise: »hvad Sjælen er for Legemet, det er den Hellig Aand for Christi Legeme: Kirken, Aug. Serm. 267«, erkjender Komiteen for et Værk af betydeligt Værd, der er besjælet af en levende religiøs Aand og udsprunget af en dybere Indtrængen i Videnskabens Idee. Vel har Forfatteren ikke behandlet alle Dele af Kirkehistorien med en ligelig Udførlighed, men han har uden paa noget Sted at lade den historiske Kontinuitet i Kirkens Udvikling træde tilbage, givet de Partier den udførligste Behandling, som mest synes at kunne gjøre Regning paa Læserens Interesse (især Middelalderen og Reformationen), og i de øvrige Afsnit har han overalt vidst at fremhæve de interessanteste og mest fremtrædende Træk. Hans Behandling af Stoffet, der røber et fuldkomment Herredømme over samme, og med Lethed vil kunne renses for de enkelte indløbne Urigtigheder, er aandfuld og gjennemtrængt af en levende Interesse for Christendom og Kirke saavel i deres religiøs-aandelige som i deres verdenshistoriske Betydning; Fremstillingen er tiltrækkende og opvækkende, hvorved det dog maa bemærkes, at Sproget oftere maa synes at falde ud af Historiens rolige Tone. Men ligesom Komiteen maa gjøre opmærksom paa, at Forf. ikke ganske har iagttaget den opstillede Fordring til Skriftets Omfang, da

hans Arbeide, naar det blev trykt, ikke ubetydeligt vilde overstige 10 Ark, saaledes ere Komiteens tvende Medlemmer af den Formening, at Forf. har stillet sine Forudsætninger om Læsernes Dannelse saa høit, at han derved har forfeilet det af Selskabet opstillede Maal. Forfatterens Behandling af Stoffet forudsætter, efter deres Mening, ikke blot historiske Kundskaber i et temmelig stort Omfang hos den Læser, der skal forstaae det Meget, han antyder, men ogsaa Bekjendtskab med et Sprog og med Kunstord, der tilhøre den videnskabelige eller dog dannede Læserkreds, og derfor, efter deres Mening, ere uforenelige med de Fordringer, der maae gjøres til en populær Historie. De finde i hele Skriftet mere en videnskabelig Behandling, der vilde kunne egne sig for en Læsebog for dannede Christne eller til Brug i en videnskabelig Undervisningsanstalt og troe, dets Fortrin uagtet, ikke at kunne tilkjende det Prisen, medmindre Selskabet maatte finde sig foranlediget til offentlig at vedkjende sig en saa vidd Betydning af det omtvistede Udtryk „populær Kirkehistorie", at derunder ogsaa kunde forstaaes en „Kirkehistorie for Dannede". Komiteens tredie Medlem formener derimod, at, da Begrebet om det Populære tildels afhænger af den Gjenstand, hvorpaa det anvendes, kunde Selskabet ved denne Opgave ikke gjøre Fordring paa en Popularitet i Behandlingen, som ikke uden Tab for Indhold og Aand vilde kunne gjennemføres, og han mener, at dette Skrift ikke heller i betydelig Grad overskrider de Fordringer, som ere gjorte til Læsernes Dannelse i andre i Selskabet udkomne Arbeider, navnlig Artikler i Folkebladet. Naar en populær Forfatter mere skal stræbe at hæve Læseren op til sig end stige ned til enhver Læsers Standpunkt, formener dette Medlem af Komiteen, at denne Kirkehistorie ikke kan siges at have forladt det populære Standpunkt, om end Et og Andet for tilfulde at forstaaes, forudsætter Kundskaber, som ikke enhver Læser medbringer. Da han nu tillige føler sig overbevist om, at et i mange Henseender saa fortrinligt Arbeide, som dette, vil finde en udbredt Interesse og maa siges at have løst Opgaven, om end fra et noget høiere Standpunkt, end der mulig var paatænkt, maa han stemme for, at Præmien tilkjendes dette Arbeide, saafremt det ovenomtalte Hensyn

til Omfanget (hvilket det desuden ſtaaer i Forfatterens Magt inden Udgivelſen at formindſke) ikke maatte være en Hindring for dets Antagelſe.

C. T. Engelſtoft. P. Hjort. Bindesbøll."

I denne Komiteebetænkning vil Grunden til, at jeg udgiver et forkaſtet Prisſkrift, findes given. Thi uagtet jeg villig erkjender, at ovennævnte Dom er gunſtigere for mit Skrift, end dette fortjener — idet den i det Væſentlige endog ſynes at give det Fortrin for min ſeirrige Medbeilers —, maa dog en ſaadan Dom af ſaadanne Mænd berettige mig til den Formening, at jeg nogenlunde har opnaaet det Maal, der under Skriftets Affattelſe foreſvævede mig, og til det Haab, at jeg bar givet et Bidrag til at vække og befæſte Kjærligheden til Kirken hos tænkende Chriſtne.

Nykjøbing paa Falſter i Auguſt 1848.

M. Mørk Hanſen.

Indhold.

		Side
	Indledning	1.
1.	Kirkens Stiftelse og Grundlægning blandt Jøderne. Den jødiske Stats Undergang	3.
2.	Hedningernes Optagelse. Paulus, Hedningernes Apostel	10.
3.	Apostlenes Virksomhed. Det kirkelige Liv i den apostoliske Tidsalder	14.
4.	De Christnes Levnet i de første Aarhundreder	18.
5.	Christendommens Kamp imod den hedenske Statsmagt	19.
6.	Constantin og Julian. Kirkeforfatningens Udvikling. Den katholske Kirke	23.
7.	Kirkelæren. Kjætterne	25.
8.	Fortsættelse. Ubmærkede Kirkelærere og deres Virksomhed i de 5 første Aarhundreder	28.
9.	Kirkens og Geistlighedens Magt i Staten. De romerske Biskopper Leo den Store og Gregor den Store	44.
10.	Gudstjenesten og det kirkelige Liv. Munkevæsenet	52.
11.	Christendommens Udbredelse. De britiske Munkes Iver. Willibrord og Bonifacius	60.
12.	Kirkens Indskrænkning ved Mohammed	65.
13.	Middelalderen. Oversigt	68.
14.	Karl den Store og hans Fortjenester af Kirken	72.
15.	Pavedømmet indtil Hildebrands Thronbestigelse	77.
16.	Gregor den Syvende	86.
17.	Korstogene	93.
18.	Innocens III. Hohenstaufernes Undergang	104.
19.	Kirkens Udbredelse og Befæstelse i Norden	109.
20.	Middelalderens religiøse Aand. Kirkelærens Udartning og Folkets Overtro	117.

Side

21. Munkevæſenet i Middelalderen. De geiſtlige Ridderordener 125.
22. Pavemagtens Dalen. Bonifacius den VIII. Exilet. Schismaet. De ſtore Koncilier ..... 131.
23. Scholaſtikerne og Myſtikerne ..... 141.
24. Videnſkabernes Gjenfødelſe ..... 149.
25. Kirkelærens og Hierarchiets Modſtandere; Reformatorernes Forgængere ..... 153.
26. Reformationens Væſen og Principer. Overſigt ..... 160.
27. Luther. Den tydſke Reformation ..... 163.
28. Fortſættelſe. Reformationens videre Fremgang efter Rigsdagen i Worms ..... 176.
29. Fortſættelſe. Reformationens Seir i Tydſkland efter Luthers Død og Religionskrigen ..... 186.
30. Den ſchweitſerſke Reformation. Ulrik Zwingli. Sakramentſtriden. Johan Kalvin ..... 193.
31. Reformationens Gang gjennem Europa ..... 201.
32. Den lutherſke Læres indvortes Befæſtelſe. Konkordieformelen ..... 219.
33. Gjendøberne; Mennoniter; Baptiſter. Socinianerne ..... 225.
34. Trediveaarskrigen. Den veſtfalſke Fred ..... 229.
35. Kalixtus. Pietiſterne og Herrnhuterne. Ovækerne og Methodiſterne ..... 234.
36. Den katholſke Kirke efter Reformationen ..... 248.
37. Den proteſtantiſke Kirkes religiøſe Liv i det ſidſte Aarhundrede ..... 260.

Indledning.

Christi Kirke er Samfundet af alle Dem, der troe paa Christus som den aabenbarede Gud. Altsaa er Kirken det Samme som Guds Rige, det Rige, der var fra Evighed, aabenbaredes i Tidens Fylde og bestaaer i al Evighed, men bestaaer i Tiden og Timeligheden overalt, hvor Menneskene paa Jorden staae i Samfund med den sande Gud. Men denne Kirke er den usynlige Kirke, om hvilken det hedder i vor Troesbekjendelse: „Jeg troer een hellig og almindelig Kirke". Thi Guds Rige kommer ikke saaledes, at Man kan vise paa det og sige: „See her, eller see der er det!" Den Tro, som gjør et Menneske til et sandt Medlem af Kirken, kan ikke sees med legemlige Øine: den er et Liv i Hjerterne (Luk. 7, 20—21).

Men Guds Rige er ogsaa ligt et Sennepskorn, som blev nedlagt i Jorden og vorte og blev et stort Træ (Luk. 13, 19): Det hører med til Kirkens Væsen, at den aabenbarer sig i en synlig Skikkelse, og uagtet den ikke er eller skal være af denne Verden, er den dog i denne Verden og stræber stedse at gjennemtrænge den med sit guddommelige Indhold. Derfor have de Troende fra Begyndelsen af dannet et udvortes og synligt Samfund, som forenes ved bestemte Love og Skikke — ved Ordets Bekjendelse og Sakramenternes Forvaltning —, som indbefatter alle Dem, der ere døbte i den Treeniges Navn og bekjende deres Daabspagt. Denne synlige Kirke er i Virkeligheden ikke een eller hellig eller almindelig, men den stræber efter at blive det. Den er delt i Partier og Sekter, men stræber bestandigt at samles til een Bygning, som kun hviler paa den samme Grundvold, Jesus Christus. Den

er stedse stædt i Kamp mod Vantro og Vanhelligbed udenfor sine Grændser og i sin egen Midte, men opgiver dog ikke Bevidstheden om at styres og ledes af Faderens og Sønnens Hellig Aand, slipper ei heller Haabet om at seire ved den samme Aand, at der kan blive een Hjord, som der er een Hyrde (Joh. 10, 16).

Den synlige Kirke er Gjenstand for Kirkehistorien, som har det Formaal at skildre dens Levnetsløb, dens indre og ydre Skjebner fra dens Stiftelse indtil denne Dag; men ogsaa den usynlige Kirke maa Kirkehistorien have for Øie som det aandelige Væsen, der besjeler Legemet og afpræger sig i dets Skikkelse og Gjerning; og saaledes gaaer den christelige Kirkehistorie fornemmelig ud paa at vise, hvorledes Christi Menighed paa Jorden under alle Tidens Omskiftelser, under al Verdens Modstand, under al sin egen Ufuldkommenhed og Mangfoldighed dog bestandig har baaret Vidnesbyrd om sin Oprindelse og Opholdelse ved den Hellig Aand, om sit ene hellige og almindelige Væsen, som den vil bringe til Virkelighed i Verden.

Er nu en saadan Skildring — naar den ellers lykkes — værd at kjende? Derom kunne Christne ikke være uenige: Det vilde være et unaturligt Barn, der ikke onskede at kjende sin Moders Levnetsløb; thi et saadant Barn maatte ikke blot være uden Kjærlighed til hende, uden Følelse for hendes Sorg og Glæde, men det maatte tillige være saa sløvt og dorskt, at det ikke brød sig om at kjende sit eget Livs Historie, der jo begynder med Moderens. Men nu vide alle Christne, at Kirken er vor fælles Moder, i hvis Skjød vort sande Liv er opfostret, ved hvis Moderbryst vi have suget vor rette aandelige Næring. Derfor er Kundskab om Kirkens Historie ligesaavel en Nødvendighed for Kirkens Medlemmer, som det er en Nødvendighed for ethvert tænkende og følende Menneske at kjende sit eget Livs Oprindelse og Udvikling, at have Bevidsthed om sig selv, og derfor er den vaagnende Sands for Kirkehistorien et Vidnesbyrd om den vaagnende christne Tro.

1.

Kirkens Stiftelse og Grundlægning blandt Jøderne. Den jødiske Stats Undergang.

Det nye Liv, som Christus ved sin Lære om Faderens Væsen og Villie havde vakt i sine Bekjenderes Sjele, indeholdt vel allerede Begyndelsen til den christelige Kirke, idet Troen paa Foreningen af den guddommelige og menneskelige Natur i Christus allerede betegnede det aandelige Israel, som skulde træde i Stedet for det kjødelige; men endnu var intet synligt Samfund stiftet. Israeliterne forkastede den tilbudte Frelser og korsfæstede den forjættede Messias. Frelserens egne Disciple, som han havde udvalgt til Evangeliets Værktøi, havde endnu ikke tilfulde opfattet Betydningen af deres store Kald. De havde elsket deres Herre og Mester med den barnlige Fromheds hele Inderlighed, de havde erkjendt ham for Guds Søn og Jødernes Messias, men de havde ogsaa vaklet i deres Tro og mistvivlet om Seieren over Verden. Derfor stode de forsagte og modløse omkring hans Kors, og Haabet om Trøsteren fra Faderen, som han havde forjættet dem i Afskedsstunden, var ikke stærkt nok til at samle dem i en Menighed og give dem Kraft til Kampen mod Evangeliets Fjender. Men Smerten over Mesterens Bortgang havde luttret dem, og Glæden over, at de saae ham opstaae af Graven og gaae ind til Faderens Herlighed, gav Haabet nyt Liv.

Da skete det paa hin store Pintsedag (Ap. Gj. Kap. 2), medens de vare eendrægtigen tilsammen, at de under vidunderlige Tegn fra Himlen bleve Alle opfyldte med den Hellig Aand og begyndte at tale med fremmede Tungemaal, eftersom Aanden gav dem at tale. Da erkjendte Apostlene, at de ikke vare for-

ladte og faderløse, men at Herren var hos dem med sin hellige Kraft. Petrus stod frem og talede til Jøderne om den Korsfæstede og Opstandne, som de havde forskudt, og bød dem at omvende sig og lade sig døbe i Jesu Christi Navn til Syndernes Forladelse. Og hans Ord gik dem igjennem Hjertet, saa at henved Tretusinde lode sig døbe. Hermed var Kirkens offentlige Grundvold lagt, thi fra denne Dag af, siger Skriften, lagde Herren daglig Nogle til Menigheden, som lode sig døbe i hans Navn og brøde Brødet i deres Brødres Samfund. Den Hellig Aands Kraft viste sig saa mægtig i Apostlene, at den ei blot gav sig tilkjende i deres klare Erkjendelse og brændende Iver for deres høie Kald som den unge Menigheds Lærere, men a t det endog blev dem forundt ved underlige Gjerninger at bane Evangeliet Indgang blandt de sandselige Jøder og Hedninger.

Det er Christendommens Bestemmelse at føre a l l e Mennesker til Saligbed og Sandheds Erkjendelse, og Christus bød sine Disciple at gaae til alle Folk med Lære og Daab; men han havde dog tillige erklæret, at han nærmest og først var udsendt til de fortabte Faar af Israels Hjord. Derfor var det i den første Tid alene blandt J ø d e r n e at Kirken udbredtes, ligesom det ogsaa var dem, med hvilke den først traadte i Kamp.

For at kunne forstaae dette dobbelte Forhold, som Kirken saaledes stod i til Jødedommen, idet den paa den ene Side forbandt sig med Jødernes Religion og Stat, og reiste sin Bygning paa denne Grundvold som paa sin historiske Forudsætning, men paa den anden Side stillede sig i Modsætning dertil som en Forkyndelse af dens Undergang, maae vi her kaste et Blik paa Jødernes religiøse og politiske Tilstand, saaledes som den historisk havde udviklet sig, da Kirken stiftedes. Det jødiske Folks uforgængelige Betydning i Verdenshistorien beroer fornemmelig derpaa, at dette Folk af Forsynet var bestemt til at bevare Troen paa den eneste, sande Gud, og saaledes forberede Christi Komme. Medens alle Oldtidens øvrige Folk mere eller mindre vare nedsunkne i Afguderi og Billedtjeneste, idet de paa forskjellig Maade tilbade Skabningen over Skaberen, kjendte Jøderne Gud som et evigt, usynligt over Naturen uen-

deligt opbøiet Væsen, der fra Begyndelsen havde frembragt Verden ved sit Almagtsbud, og hvis hellige Villie Menneskene skulde stræbe at opfylde. Men i deres Forestillinger om Guds Forhold til Menneskene havde Jøderne ikke kunnet hæve sig til Tanken om alle Menneskenes Fader, der vilde erkjendes og elskes af alle sine fornuftige Skabninger. De indbildte sig, at de alene vare udvalgte til Jehovas Dyrkelse og værdige til at kjende og udføre hans Villie. Gud havde fordum aabenbaret sig for de hellige Patriarcher og forjættet dem og deres Slægt sin særdeles Beskyttelse. Han havde med sin trofaste og vældige Haand ved sit Redskab Moses udført sit Folk fra Ægyptens Trældom og aabenbaret dem sin hellige Lov paa Sinai Bjerg. Men Gud var ikke blot Jødernes hellige Lovgiver, han var ogsaa Folkets Konge. Religion og Stat vare paa det Nøieste forbundne; Loven var baade religiøs og borgerlig, og Besiddelsen af Kanaans forjættede Land var Lønnen for Lydighed under dens Bud. Ofte knurrede Folket imod Gud, og trodsede hans retfærdige Befalinger, som han forkyndte dem ved sine Profeter og Præster, ja det bedrev endog Afgudsdyrkelse med fremmede Folks Guder. Da gav Gud dem i deres Fjenders Haand og tugtede dem i sin Vrede, men befriede dem igjen ved tapre Mænd, som han lod fremstaae iblandt dem (Dommere), indtil endelig hans kjærlige Hensigter med hans Eiendomsfolk tydeligt aabenbaredes dem ved David, der som Guds Statholder ordnede og befæstede det hellige Kongedømme og haandthævede den tilsidesatte Lov. Hans Regjering var Nationens Blomstertid, og derfra laantes under de følgende Trængsler de glimrende Farver, hvormed Folkets Længsler og Tillid til Jehovas Bistand smykkede Fremtidens Billeder. Thi da Riget efter Salomons Død spaltedes i tvende indbyrdes uenige og derved afmægtige Dele, og medens Folket efter begge Rigers Undergang var landflygtigt i fremmede Lande, uddannedes efterhaanden Troen paa en forestaaende lykkelig Fremtid, da et Skud af Davids Stamme skulde fremstaae blandt Jøderne og befrie dem fra al Ufuldkommenhed og Elendighed efter Jehovas Forjættelser. Det var fornemmelig Profeterne, som til deres strenge Advarsler og Trusler føiede Haabet om Messias, d. e. den Salvede, der skulde gjenoprette Davids Rige i politisk og religiøs Hen-

seende. Men hvad Profeterne med poetisk Begeistring og dyb Aandelse havde varslet, det uddannedes i Folkets sandselige Forestillinger paa forstjellig Maade, og under de følgende politiske Ulykker, da Riget sukkede under fremmede Herskeres Aag, fandt Nationen Trøst i at tænke sig Messias som en verdslig Konge, der ved at besejre de hedenske Fjender skulde gjenoprette Rigets Selvstændighed og udvortes Glands.

Spørge vi nu, hvorvidt Jødernes Messianske Forventninger bleve opfyldte ved Christus, saa maae vi svare, at de virkelig bleve opfyldte, saasnart de opfattes efter deres evige Betydning, ei blot som et almenmenneskeligt Haab om Guds kjærlige Hensigter med Menneskene, men ogsaa som en for dette Folk eiendommelig Forudfølelse af, at Verdens Frelser skulde udgaae af dets Midte og fuldkomme dets ærværdige Lov. Og denne Længsel er dog Grundtonen, som klinger gjennem hele det Gamle Testamente. Denne Tanke er det væsentlige Grundlag for Profeternes skjønne Billeder af den salige Fremtid, da Gud vilde see i Naade til sine Børn.

Derimod er Christus *ikke* bleven Messias i den Betydning, hvori den store Hob blandt de sildigere Jøder ventede ham. De kunde ikke fatte den Tanke, at Jødedommen som en Spaadom om alle Menneskers Frelse i Guds Rige tillige var en Spaadom om sin egen Undergang; de kunde ikke forstaae, at Loven, som virker Erkjendelse af Synden (Rom. 3, 20), kun var en Tugtemester til Christus (Gal. 3, 24). Desuden laae der i hele den jødiske Lære om Gud og hans Forhold til Menneskene en tydelig Modsætning til den christelige Tro paa Faderens Aabenbaring i Sønnen. Jehova tænkes i G. T. saa høit ophøiet over Verden, at han kun ved Loven kan aabenbare sig for Menneskeslægten. Vel havde han fordum værdiget Patriarcherne en fortroligere Omgang, men kun Erindringen herom var endnu tilbage hos Jøderne; fra den Tid talte han kun til dem ved sine strenge Bud. Derfor maatte Christi Ord: at han og Faderen vare Et, være Jøderne en Gudsbespottelse; derfor var Læren om Korset dem en Forargelse (1 Kor. 1, 23). Men denne jødiske Hovedanskuelse af Gud og Verden som uforenelige, — der i Israels blomstrende Dage gav det sit uendelige Fortrin for alle hedenske Religioner, hvor Gud og Verden sam-

menblandes, og som i Jødedommens sidste Periode, da Fædrenes Lære var udartet, dog endnu var saa fast indgroet hos Folket, at den kunde standse Evangeliets Seir — den gik siden over i den christelige Kirke, og optraadte til forskjellige Tider, ja optræder endnu, med Angreb paa Kirkens sande Lære om den treenige Gud, med Tvivl om Sønnens Guddom og med Fornægtelse af Forløsningens Nødvendighed og Virkelighed.

Da Christus fremstod, havde den jødiske Stat opfyldt sin Bestemmelse i den store Verdensplan, og nu nærmede den sig med raske Skridt den længe forberedte Undergang. Siden det babyloniske Exil havde Nationen adlydt fremmede Herskere. Under Perserne beholdt den sin egen Ypperstepræst og Domstol (Synedrium). Efter Alexander den Stores Død stod Landet snart under Ægypterne, snart under Syrerne, indtil Antiochus Epifanes' Tyranni ophidsede Folket til en fortvivlet Kamp under de heltemodige Makkabæer, der som Ypperstepræster og Konger tilkæmpede sig Rigets Uafhængighed. Men da de efter et Aarhundredes Forløb kaldte Romerne til Hjælp for at mægle mellem 2 uenige Brødre, blev rigtignok den Ene af disse indsat til Ypperstepræst og Fyrste, men Kongeværdigheden ophørte, og Riget blev statspligtigt til Romerne. De sidste Skud af den makkabæiske Stamme udryddedes, da Idumæeren Herodes d. Store af Romerne blev indsat til Konge over hele Palæstina. Hans kraftige, men grusomme Regjering, der efter Evangelisternes Beretning (Matth. 2, 1. Luk. 1, 5) vedvarede til efter Christi Fødsel, var i høi Grad Folket forhadt, og nu begyndte allerede den vilde Gjæring i Nationen, der næsten ganske opløste Jødernes hidtil saa mægtige Nationalitet. Ved deres mange Vandringer fra Babylon, Chaldæa, Grækenland og Ægypten, og ved det romerske Herredømmes Indflydelse havde saa mange fremmede Elementer indtrængt sig iblandt Folket, at det gamle Jødedoms ædle Charakter næsten ganske var forsvunden. Den religiøse og sædelige Dannelse udgik fra Synagoger og Skoler, som bestyredes af Skriftlærde, men disse vare fra Makkabæernes Tid af delte i tvende indbyrdes uenige og stinsyge Partier, Farisæer og Sadducæer. De Første holdt strengt ved den gamle Lov, som de forøgede med mundtlig overleverede nyere Lærdomme og med egne spidsfindige

Tilsætninger. Deres Sædelære var i Regelen kun rettet mod det Ydre og var saaledes uden Frugt. Sadducæerne tillagde kun den gamle Moselov forpligtende Gyldighed; de forkastede Læren om Forsynet og om de Dødes Opstandelse, og deres Lære udartede til Tøilesløshed og Vantro. En tredie Sekt, Essæerne, stræbte under stille Betragtninger og streng Afholdenhed at udøve Kjærlighedens Lov, men de havde affondret sig fra Folket og levede i Klostre og paa ensomme Steder.

Efter denne korte Oversigt kunne vi forstaae, baade at Jødedommen maatte falde, da Tidens Fylde kom, og at den ikke kunde falde uden at gjøre Modstand. Ved Christi Død for Folket var Almuens Vrede forsonet, og efter Underet paa Pintsefesten gjorde Kirken, som vi allerede have seet, raske Fremskridt i Palæstina. Apostlenes Ydnest hos alt Folket og deres bestemte Erklæring, at de vilde adlyde Gud mere end Menneskene, gjorde Synedriet vaklende i dets Forholdsregler mod de Christne. Stefanus faldt som den første Martyr for den christne Tro, og en stor Forfølgelse begyndte imod Menigheden i Jerusalem. Men Martyrernes Blod var Kirkens Udsæd; Apostlenes Standhaftighed og Freidighed voxte ved Glæden over, at de vare blevne holdte værdige til at forhaanes for Christi Navns Skyld; de flygtende Christne bragte Evangeliet med sig, og snart forkyndtes det ei blot blandt Samaritanerne, hvor Frelseren selv havde aabnet det evige Livs Kilde (Joh. 4), men ogsaa i de omkringliggende Lande, navnlig i Ægypten og Syrien, hvor Antiochia blev Menighedens Hovedsæde. Et vigtigt Befordringsmiddel for Christendommens Gang i det over hele Østen udbredte romerske Rige var den Omstændighed, at den jødiske Tro alt længe havde været befjendt rundt om i Landene. Mange jødiske Menigheder havde dannet sig iblandt romerske og græske Hedninger. De havde under Navn af Jøderne i Adspredelsen erholdt Religionsfrihed og Borgerret, og vedligeholdt Forbindelsen med Templet i Jerusalem. Med deres eiendommelige Troskab mod Fædrenes Lov forbandt de tillige Iver for at udbrede den videre, og saaledes fandtes i alle 3 Verdensdele jødiske Proselyter, d. v. s. Folk af hedensk Herkomst, der under den almindelige religiøse Slappelse havde antaget Jødernes Tro paa den eneste usynlige

Gud, medens de dog mere eller mindre vare fritagne for at iagttage Moselovens strenge Bud.

Herodes den Store havde ved sin Død delt sit Rige mellem 3 af sine Sønner. Archelaus fik Judæa, Idumæa og Samaria, men forvistes efter 10 Aars Forløb, og Landet blev da som en romersk Provinds under den syriske Statholders Overherredømme bestyret af romerske Landshøvdinger, af hvilke Pilatus var den femte. Herodes Antipas, der fik Galilæa og Perea, nævnes i Skriften som den, der lod Johannes d. Døber halshugge (Matth. 14, 3), og spottede Christus ved hans Korsfæstelse (Luk. 23, 7). Da ogsaa han var jaget i Landflygtighed, gav Keiser Caligula hans Lande til hans Brodersøn Herodes Agrippa, der tilsidst af Claudius erkjendtes som Konge over hele Palæstina. Han lod kort før sin pludselige Død (Aar 44) Apostelen Jakob, Johannes Broder, halshugge; Petrus som han kastede i Fængsel, befriedes ved Herrens Sendebud (Ap. Gj. 12). Hans Søn Agrippa den Yngre (Ap. Gj. 26) fik kun en Del af Riget, og Judeland blev atter bestyret af romerske Landshøvdinger. Felix og Festus ere bekjendte fra Pauli Historie (Ap. Gj. 23—26). Faa Aar efter fulgte Uhyret Florus, der ved usigelige Mishandlinger og Forhaanelser planmæssigt tvang Jøderne til Oprør for derved at undgaae at aflægge Keiseren Regnskab for sin skammelige Regjering. Krigen udbrød Aar 66, og efter en fortvivlet Modstand blev Landet erobret af Vespasian, hvem Keiser Nero gav Kommandoen over de romerske Legioner.

Endnu i sin Undergang udviklede Nationen en forbausende Kraft. Fæstningen Jotapata forsvarede sig i 6 Uger imod en Hær paa 60000 Mand, og da 40000 Jøder vare omkomne, vilde de faa Tilbageblevne hellere dræbe hverandre indbyrdes end modtage Livet at de hedenske Fjender. Kommandanten Josefus, som Vespasian siden skjenkede sit Venskab, har i et udmærket Værk beskrevet Krigen og sit Folks Historie. Vespasians Søn Titus indsluttede Jerusalem, som imidlertid var Skuepladsen for de frygteligste Partikampe mellem Jøderne indbyrdes. En rasende Skare Zeloter (Ivrere), der selv igjen deltes i 2 uenige Hobe, bemægtigede sig Templet og kæmpede mod deres mildere Brødre, der vare tilbøielige til Underkastelse. Da Vespa-

siden kaldtes til Roms Keiserthrone, traadte hans Søn Titus i Spidsen for Beleirerne. Efter at mange Tusinder vare faldne for Hungersnød, Pest og Fjendens og deres Landsmænds Sværd, bleve Templet og Borgen erobrede ved Storm i Efteraaret 70. Et uhyre Blodbad anrettedes, Templet gik op i Flammer; Jehova beskyttede ikke sin Helligdom, som Jøderne havde ventet. Zions hellige Stad bleve jævnet med Jordens Overflade. De tilbageblevne Jøder adspredtes over hele Verden; de havde for stedse ophørt at være et Folk, thi de havde intet Fædreland.

2.

Hedningernes Optagelse. Paulus, Hedningernes Apostel.

Christendommen kom som et Lys i Mørket, og kun over Israels Folk med dets hellige Erindringer og dybe Længsler dæmrede endnu et ledende Skin som Morgenrøden, der bebuder Lysets Komme og viser Stedet, hvor det vil oprinde. Vistnok maa Hedenskabet i Modsætning til Jødedom og Christendom betragtes som Mørke og Usandhed; men saa vist som det hører med til Guds Væsen, at han maa aabenbare sig i sin fornuftige Skabning, og saa vist som den menneskelige Aand, selv i sin dybeste Fornedrelse og Fordærdelse, dog aldrig ganske kan fornægte sin guddommelige Herkomst, saa vist er det ogsaa, at der selv i Hedenskabets tætteste Mørke dog bestandigt glimtede enkelte adspredte Straaler, der vel ikke kunde lede Vandreren til Sandhedens rene Væld, men dog altid vidnede om, at Gud ikke nogensinde glemmer sine Børn.

Hedningernes mangfoldige Religioner havde det almindelige Særkjende, at Gud ikke dyrkedes som Aand. Men endskjønt Hedningerne derfor tjente Skabningen over Skaberen (Rom. 1, 25), var dog allerede denne Tilbedelse Frugten af den Ærefrygt for en høiere Magt, som er nødvendig for Menneskeheden, fordi den kommer fra Gud selv (Rom. 1, 19. 20).

Østerlandets ældgamle Religioner fordre en stum og bevidstløs Betragtning af det guddommelige Væsen, der omfat-

ter Alt, hvad der er til. Men dette guddommelige Væsen er ikke et viist Forsyn, men kun den tomme, hensigtsløse Magt. Verden har ingen sand Tilværelse uden som en Del af det guddommelige Alt. Menneskets har aldes ingen Værdighed som Menneske, hvorfor ogsaa blind Trældom under de forgudede Despoters Vilkaarlighed og urokkelig Forstening i de engang fastsatte Kaster og Klasser er Østerlændernes uforanderlige Lod.

En skarp Modsætning hertil danner den græske Folkereligion, som ved Alexanders Seierstog udbredtes over det vestlige Asien og siden havde Indflydelse paa hele Romerrigets religiøse Tilstand. Grækernes Religion var nær forbunden med deres Folkeliv; Frihed og Skjønhed, glad og letsindig Livsnydelse og det yndige Fædrelands Ære og Glands vare Formaalet for deres jordiske Stræben, og i Overensstemmelse hermed dannedes de muntre Sagn om deres Guder, hvilke Digternes livlige Indbildningskraft og Billedhuggernes mesterlige Konst opbevarede Efterverdenen i de mest lokkende Skikkelser.

Grækernes Guder tænktes at herske i Glæde og Nydelse paa Olymp; men de vare ikke fuldkomne Aander, ikke evige, almægtige Væsener. Kronos forjog sin Fader og opslugte sine Børn, men Hævnen udeblev ikke; han bedrages af sin Hustru og stødes fra Thronen af sin Søn. Zeus var Guders og Menneskers Fader, men kun ved Krig var han kommen til Herredømmet. Utroskab og Usædelighed herskede blandt de høie Guder selv, og da de oprindeligt kun vare Betegnelser af Naturkræfterne, kunde de kæmpe med hverandre indbyrdes, ligesom den ene Gud kunde forfølge de Mennesker, som den anden beskyttede. Over alle Guder herskede den ubøielige Skjæbne, hvis skjulte Beslutninger selv Zeus ikke kunde afvende.

En saadan Religion kunde hverken give Kraft eller Styrke til sædelig Renhed, eller yde Trost og Beroligelse i Ulykkens Dage. Guderne dyrkedes ved Offringer, men disse bestode enten i en kold Fornægtelse af Livets Gober, eller endog i forhøiet Livsnydelse. Gudernes Villie forkyndtes ved Orakler, men Statsmænd benyttede dem til at give deres politiske Planer Fremgang. Fædrelandskjærlighed var den høieste, eller rettere den eneste Dyd, men da Friheden tabtes ved Misundelse og Partikampe, gik ogsaa hin til Grunde. Da Mennesket kun

havde Værdighed som Statsborger, vare Qvinderne ringeagtede, og Slaverne betragtedes neppe som Mennesker.

Vel havde nogle af de græske Filosofer forlængst indseet det Utilfredsstillende i Folkets Tro paa de mange Guder, og Aristoteles og Plato forkyndte med profetisk Klarhed, at et aandeligt og evigt Væsen herskede over den sandselige Verden, men de holdt dog for, at hin Tro var nødvendig for den sandselige Mængde, og saaledes bidroge de kun til, at Tvivl og Uvished bleve almindelige, og at Folketroen forkastedes, uden at noget Bedre blev sat i Stedet.

Romernes Religion havde fra Begyndelsen af et langt alvorligere Præg end den græske; men ogsaa her var Fædrelandets Magt og Ære det høieste Formaal, og Folkets Kydskhed og Tapperhed bevaredes kun, saa længe Statens Sikkerhed fordrede sædelig Kraft og Alvor hos dens Borgere. Efter Grækenlands og Asiens Erobring, da den græske Konst og de græske Laster indførtes blandt Romerne, og Asiens Rigdomme gave dem Midler til at nyde, forsvandt den fædrene Tro med Fædrenes Dyder; Guderne spottedes, medens Keiserne forgudedes, og alle Slags fremmede Religioner indførtes for at tilfredsstille den religiøse Trang, som ikke kunde finde Næring i den gamle Overtro. Forgjæves søgte de mere Dannede Tilflugt i de forskjellige filosofiske Skoler, thi ogsaa her var Alt Tvivl og Forvirring. „De Fleste", siger En af de ældste Kirkefædre, „tænkte slet ikke paa, om der er een Gud, eller om der er flere Guder, om der er et Forsyn, eller om der intet er, som om denne Erkjendelse ikke havde Noget med Menneskenes Lykksalighed at gjøre. De søge derimod at overbevise os om, at Guddommen vel sørger for det Hele og for Slægterne, men ikke for mig og Dig og de enkelte Mennesker. Vi behøvede derfor slet ikke at bede til den, thi Alting, sige de, gjentager sig efter et evigt Kredsløbs uforanderlige Love."

Altsaa viste ogsaa Hedningernes religiøse Trang, at Tidens Fylde var kommen; men de christelige Lærere kunde ikke strax overbevise sig om, at de i Laster og Vantro nedsunkne Folk vare vardige til at indlemmes i den hellige Kirke. Derfor holdt Apostlene i deres første Læreaar Jødedommen for en nødvendig Forudsætning for Christendommen, og først da Petrus

ved et Tegn fra oven (Ap. Gj. 11) var kommen til Bevidsthed om, at Gud anseer ikke Personer, men at hans hellige Aand var udgydt over Hedningerne saa vel som over de Troende af Omskjærelsen, først da begyndte Apostlene at prædike for alle Folk, endskjøndt den strengere Jødedoms Paastande endnu længe hist og her søgte at gjøre sig gjældende.

Et stort og vanskeligt Hverv var nu lagt paa Apostlenes Skuldre; men Gud lod dem ikke savne sin almægtige Bistand, og snart tilbades Christi Navn i alle Palæstinas Nabolande. En uundværlig Støtte for den unge Menighed var den store Apostel Paulus, der som Hedningernes Apostel vandt Retfærdighedens Krone (2 Tim. 4, 8) ved Siden af Petrus og Johannes. Hans Liv, der var en bestandig Kamp og Seir i hans Herres Navn, er beskrevet os af Evangelisten Lukas i Apostlenes Gjerninger. Hans dybe Opfattelse og Udvikling af den christne Lære er nedlagt i hans Breve, der udgjøre en væsentlig Bestanddel af den hellige Skrift. Han var født i Tharsus i Cilicien, der var en romersk Provinds i Lilleasien, af Benjamins Stamme, oplært ved Gamaliels Fødder i Farisæernes Lærdomme og vel bevandret i Jødernes hellige Skrift. Efterat han med sin haarde og heftige Charakter og sin brændende Iver for Loven (Gal. 1, 14) havde troet sig kaldet til at forfølge det Christne af al sin Kraft, forkyndte Christus sig pludseligt (omtr. Aar 35) i hans Sjel som den forsfattede Verdensfrelser, og nu traadte han efter en dyb Selvprøvelse frem som hans trofaste Apostel. Christi Disciple optoge ham med Glæde i deres Midte; hans store Evner og kraftige Charakter bleve forædlede og helligede ved Aandens Naadegaver, og nu grundlagde han paa 3 store Reiser (omtr. Aar 45 til 59) christelige Menigheder i de vigtigste Stæder i Lilleasien, Makedonien og Grækenland. Ofte forfulgtes han af Jøder og Hedninger, ofte lagde jødiske og hedenske Vildfarelser hos de nye christelige Menigheder svære Hindringer i Veien for hans apostoliske Virksomhed; men aldrig trættedes han ved sine Lænkers Byrde, aldrig mistvivlede han om Evangeliets Seir ved hans christelige Kraft; thi han formaaede Alt ved sin Herre Jesus, han levede ikke længer sig selv; det var Christus, som levede i ham (Gal. 2, 20).

Efter at han i 2 Aar havde været fængslet i Cæsarea af

Landshøvdingen Felix, sendte dennes Efterfølger Festus ham til Rom, hvor han under et mildt Fangenskab endnu vedblev at vinde stedse flere Sjæle for Evangeliet. Tilsidst skal han paa Ny være bleven sat i Frihed, indtil han efter en 4de Reise (til Spanien, Lilleasien og Grækenland) led Martyrdøden under Nero (67). Barnabas, Silas, Timotheus og Titus vare hans trofaste Medhjælpere. Ogsaa Lukas ledsagede ham paa nogle Reiser.

Pauli Breve ere skrevne til forskjellige Menigheder og Personer og paa forskjellige Tider, dels paa hans Reiser, dels under Fangenskabet i Rom; men alle bære de Vidnesbyrd om hans inderlige Tro, Kjærlighed og Haab. Den ledende Grundtanke, som gaaer igjennem alle hans Skrifter, er den evangeliske Hovedlære, at den faldne Menneskehed, som ved Synden har vendt sig bort fra Gud og derved er hjemfalden til Døden, kun ved Guds Naade i Christus kan vinde det evige Liv formedelst Troen, hvorved Paulus betegner Sjælens fuldkomne Hengivelse til Christus, den faste, salige Tillid til Guds Naade ved hans Søns forsonende Død, den eneste Kilde til Retfærdighed, Kjærlighed og Fred.

3.

Apostlenes Virksomhed. Det kirkelige Liv i den apostoliske Tidsalder.

De kirkelige Oldsagn fortælle, hvorledes Apostlene efter vidtloftige Vandringer i fjerne Lande alle, med Undtagelse af Johannes, bleve Martyrer for deres Tro. Det er sandsynligt, at Petrus blev korsfæstet i Rom, da Paulus blev halshugget. Hans fromme Iver og aandelige Kraft maa have skaffet ham en høi Plads blandt Kirkens Støtter, men at han i 25 Aar var Biskop i Rom, er et opdigtet Sagn fra en sildigere Tid, da de romerske Biskopper fremstillede ham som Christi Statholder og den apostoliske Kirkes Hoved.

Da det apostoliske Aarhundrede var ved sin Ende, levede endnu Johannes, Kjærlighedens Apostel, som et helligt Min-

desmærke fra en hellig Tid. Beretningen om hans sidste Dage er udsmykket med fromme Sagn, der fremgik af Folkets Mening (efter Joh. 20, 22), at han ikke skulde dø før Herrens Gjenkomst. Der fortælles, at han under Keiser Domitian blev i Rom kastet i sydende Olie, men beskyttedes ved et Under, hvorefter han forvistes til Øen Pathmos. Efter Domitians Død vendte han tilbage til Efesus, hvor han efter Pauli Bortgang havde staaet i Spidsen for Menigheden. Da han over 100 Aar gammel følte sin legemlige Kraft forsvinde, lod han sig ofte med at gjentage de Ord: „Mine kjære Børn, elsker hverandre!" Tilsidst siges der, at han trædt af Livet lagde sig i en Grav blandt Blomster, eller, efter en anden Fortælling, at han, som fordum Elias, blev optagen i Himlen uden at berøres af Dødens Haand.

Af saadanne Sagn har den christelige Oldtid efterladt os mange, der altid blive ærværdige som Vidner om den troende Aand, der har frembragt dem, skjønt vi ikke kunne tillægge dem historisk Gyldighed. Derimod indeholdes der i Apostlenes Breve og i deres nærmeste Efterfølgeres Skrifter sikkre Mindesmærker til at give os et anskueligt Billede af Menighedens Samfundsliv i den apostoliske Tidsalder. Saalænge Herrens egne Apostle levede, vare de Menighedens naturlige Forstandere. Deres christelige Troes Reenhed og Friskhed, og den aandelige Fylde, som udgik fra dem og bandt alle Brødrene til dem i Enighed og Kjærlighed, gjorde det overflødigt at at fastsætte saadanne Bestemmelser til Samfundslivets indre Ordning, som Kirkens senere Udvikling krævede og frembragte.

Apostlene havde efter den jødiske Synagoges Forbillede indsat Biskopper (d. e. Tilsynsmænd) eller Presbytere (d. e. Ældste) til i deres Sted baade at undervise og styre i de enkelte Menigheder; men de vare kun at betragte som deres Troesbrødres ældre Veiledere, og der var endnu ingen Forskjel i deres Værdighed. Thi alle troende Christne skulde efter Skriften (1 Pet. 2, 9) danne et Samfund af Præster og hellige Folk, der Alle vare kaldede til Lemmer af Christi Legeme og Alle havde modtaget den samme Hellig Aand. Disse Forstandere bleve valgte af Menighederne efter de øvrige Biskoppers

eller Presbyteres Raad, og indviede af disse under Haandspaalæggelse og Bøn.

Omsorgen for Fattige og Syge i Menigheden var allerede strax ved Kirkens Stiftelse overdraget til Diakoner (d. e. Tjenere), af hvilke der efter dette Forbillede (Ap. G. 6, 1 ff.) i Regelen fandtes 7 i hver Menighed. Men ogsaa disse kunde i den apostoliske Tid forrette Lærerembedet og Kirkens Bestyrelse.

De qvindelige Medlemmers Vleie besørgedes af Diakonisser og Presbyterinder, der med den legemlige Hjælp tillige bragte aandelig Trøst og Opbyggelse i de huslige Kredse.

Menighedens Bestyrere fik ingen bestemt Løn, men kun velvillige Gaver til et tarveligt Livs Fornødenheder; den udvortes Anseelse, som de nøde, bleve rigelig opveiet af den gienstynlige Fare for Pinsler og Forhaanelser, hvilke de som Hyrder for den af den hedenske Statsmagt forfulgte Hjord stedse vare udsatte for. Da det altsaa kun var deres Troesiver, Alder og aandelige Dygtighed, der gav dem overveiende Anseelse blandt deres Brødre og saaledes bestemte deres Valg, var det ogsaa kun de samme Egenskaber, der bevirkede, at Gudstjenestens og navnlig Sakramenternes Forvaltning og Kirketugtens Overholdelse efterhaanden bleve dem alene overdragne; thi Kirken havde intet særegent Præstedømme, efterdi den ene Ypperstepræst, Christus, eengang for alle havde aabnet alle Kirkens Børn fri Adgang til Faderen i Himlen. Da Aanden var udgaaet til Alle, havde enhver Christen Ret til at undervise efter sin Evne, og Enhver kunde staae frem i Forsamlingerne for at udgyde sit Hjerte til Menighedernes Opbyggelse. Men Naadegaverne ere forskiellige, og det kan ikke betvivles, at det jo fornemmelig var de christelige Forstandere, der ogsaa bestyrede Lære- og Prædikeembedet. Fra dette Embede maae vi imidlertid adskille en overordentlig Aandsopvækkelse til christelig Undervisning, der som en særegen Naadegave af den Hellig Aand yttrede sig hos enkelte Medlemmer af den ældste Kirke, udrustede dem med en over deres sædvanlige Evner ophøiet Fylde af Kundskab, Klarhed og Veltalenhed, og drev dem med en uimodstaaelig Magt til i Brødrenes Forsamling at give deres Hjerte Luft i begeistrede Tungemaal.

Endskiøndt hele de Christnes Liv skulde være en Guds-

tjeneſte, eller, ſom En af Kirkefædrene ſiger: „een ſtor, ſammenhængende Bøn", maatte dog Troen ſtyrkes ved fælles Forſamlinger til gjenſidig Opbyggelſe. De Chriſtne ſamledes i Begyndelſen daglig i private Huſe, hvor Leilighed tilbød ſig, ſiden i ſæregne Forſamlingshuſe. Tillige feiredes de ſtore jødiſke Feſter, der i Kirken fik en ny og høiere Betydning ſom Ihukommelſe af Opſtandelſen og Aandens Udgydelſe. Snart blev ogſaa Søndagen (Herrens Dag) indviet til en ugentlig Erindring om den opſtandne Frelſer og til Haabet om hans feirrige Gjenkomſt, et Haab, der under den forfulgte Kirkes ſtore Trængsler var ſaa levende hos de førſte Chriſtne, at det ofte forbandtes med overſpændte Forventninger om et nærforeſtaaende Gudsrige i ſandſelig Herlighed.

Først forelæſtes et Stykke af Skriften, i Begyndelſen blot af G. T., ſnart ogſaa af det nye T., hvis Skrifter efterhaanden ſamledes af de omvankende Lærere (Evangeliſterne) til Brug ved Undervisningen. Dernæſt holdt Biſkoppen eller Presbyteren en Tale om det Forlæſte. Nu reiſte Alle ſig op og bade for Kirkens Vel, for alle Menneſkers Omvendelſe og for den offentlige Fred. Derefter meddelte de hverandre det chriſtelige Broderkys, hvorefter Biſkoppen ſluttede med en Bøn, ſom hele Menigheden beſvarede med Amen. Endelig uddeltes Herrens Legeme og Blod, hvori alle Døbte maatte tage Deel. Med Nadveren forbandtes i den ældſte Kirke tillige et fælles Kjærlighedsmaaltid til Erindring om Herrens ſidſte Maaltid med Diſciplene.

Daaben forrettedes, oprindeligt ved Neddyppelſe, i den treenige Guds Navn. De Nyomvendte maatte før Daaben aflægge en offentlig Bekjendelſe af Troen paa Gud, Fader, Søn og Aand. Da denne Bekjendelſe ſenere nedſkreves under en beſtemt Form, kaldtes den det apoſtoliſke Symbolum. De Chriſtne, ſom ved grove Laſter eller ved Fornægtelſen af deres Tro havde gjort ſig uværdige til at være Medlemmer af Menigheden, bleve udelukte fra Gudstjeneſten, og kunde førſt efter en ſtreng Bod, der egentlig ſkulde vare i 14 Aar, efterhaanden blive delagtige i Kirkens Goder, af hvilke Nadveren, ſom Kirkens ſtørſte Helligdom, betegnede den fuldkomne Optagelſe i Kirkens Skjød.

4.

De Christnes Levnet i de første Aarhundreder.

Christendommen har altid viist sig som en guddommelig Kraft til Helliggjørelse og Frelse for ethvert Menneske, i hvis Sjæl den lever i sin Renhed, og denne Kraft kan aldrig svækkes eller fordunkles. Men i Christendommens første Tider, da Troen paa denne helliggjørende Kraft endnu havde al sin oprindelige Renhed og Friskhed, da ingen udvortes lokkende Fordel, men alene Sandhedens egen Stemme i Samvittigheden kunde bestemme Nogen til Omvendelse, og da den vantro Verden trindt omkring den lidende og kæmpende Menighed var dybt nedsunken i Forvildelse og Fordærvelse, straalede de Christnes Liv i en saadan Glands af sædelig Renhed og Kjærlighed, at dette tause, men dog saa veltalende Vidnesbyrd for Evangelicts Sandhed blev et af de kraftigste Midler til dets Seir i den udvortes Verden. Sildigere Tiders fromme Begeistring for den apostoliske Oldtid kan have bidraget til at forskjønne de Farver, hvormed Livet i den gamle Kirke skildres for os, men altid maa dog Enhver, der vil undersøge de Mindesmærker, som Historien har efterladt os fra de første christelige Aarhundreder, bøie sig i Ærbødighed for den Broderkjærlighed og milde Fred, den Trofasthed og Standhaftighed, som dengang var Kjendetegnet paa Christi Disciple. At de kaldte hverandre Brødre og Søstre og hilsede hverandre med det hellige Broderkys, var ingen tom og intetsigende Skik, men et naturligt og umiddelbart Udtryk af deres Bevidsthed om det indbyrdes Forhold mellem Menighedens Medlemmer. Allerede strax efter den første Pinsefest berettes der om de Christne (Ap. G. 2, 44), „at de havde Alt tilfælles, saa at endog Mange solgte deres Gods og delte ud til de Trængende"; og siden vedblev Omsorgen for Fattige og Syge, Enker og Faderløse at betragtes som hele Menighedens Pligt. Ofte indsamlede Biskopperne Bidrag, som sendtes til trængende Brødre i fjerne Egne. Hedningerne forundredes over en saadan Kjærlighed, thi Verden har aldrig kunnet forstaae de Frommes Vandel. „See, sige de (saaledes taler En af Kirkefædrene om det Indtryk, som de Christnes Levnet gjorde paa

Hedningerne), „see hvorledes de Christne elske hverandre — thi selv hade de hverandre indbyrdes — see, hvorledes de ere beredte til at døe for hverandre — thi selv ere de mere beredte til at dræbe hverandre."

De Christne følte, især under Forfølgelserne, at de vare Fremmede og Udlændinge paa Jorden, og det kan ikke nægtes, at en mørk og sygelig Anskuelse af Livets Glæder, en overspændt Strenghed i Foreſtillingen om det Tilladelige og en sværmeriſk Længsel efter et bedre Liv undertiden gjorde sig gjældende hos dem og paa den ene Side forbittrede de sandselige Hedninger imod dem, paa den anden Side begunstigede et aandeligt Hovmod, en falsk Tillid til Guds fortrinlige Yndest, som ikke lod sig forene med den sande, christelige Ydmyghed. Men i det Hele erkjendte de Christne Nødvendigheden af at føie sig efter Statens verdslige Forhold, og adlyde de borgerlige Love. Deres strenge Sædelighed gjorde dem agtede som de ærligste og flittigste Borgere, og selv offentlige Embeder tillod deres christelige Frihed dem at bestyre, saasnart de derved blot ikke kom i aabenbar Strid med deres Tro. En ubekjendt Forfatter fra det 2det Aarhundrede giver os en skjøn Skildring af de Christnes Liv i disse Tider: „De Christne", siger han blandt Andet, „ere hverken ved Sprog eller Sæder eller Opholdssted adskildte fra de øvrige Mennesker. De boe iblandt Græker og Barbarer, men ved deres Vandel forbause de Alle. De leve i Kjødet, men vandre ikke efter Kjødet, de boe paa Jorden, men have Borgerret i Himlen, de adlyde de bestaaende Love, men ved deres eget Levnet overvinde de Lovene, de elske Alle, men forfølges af Alle."

5.

Christendommens Kamp imod den hedenske Statsmagt.

Da Jerusalem var falden og den jødiske Stat tilintetgjort, havde Kirken ikke længere Noget at befrygte fra denne Side. Under Krigen, der paa en saa ræbsom Maade stadfæstede Her-

rens Forudsigelser, havde Menigheden i Palæstina trukket sig tilbage hinsides Jordan, og nu adskjødte de sig stedse mere fra Jøderne, forsaavidt de ikke optoge de ulykkelige Levninger af Folket i Kirkens Skjød. Christendommen forkyndte sig fra Begyndelsen af som en Religion for hele Verden, og da dens guddommelige Kraft og dens Forkynderes Iver snart bragte Evangeliets Lys over hele det romerske Rige, udfoldede Hedenskabet sin sidste Kraft i en Kamp paa Liv og Død for sin Tilværelse. Vel var de gamle Guders Helligbed sunken, især hos de høiere Stænder, men Statsmagten behøvede endnu deres Bistand for at give sine Love Vægt hos Folket; alle offentlige Foranstaltninger vare forbundne med Offringer eller andre religiøse Skikke, og de strengeste Straffelove mod enhver Religionsøvelse, som ikke var offentlig tilladt, værnede om den nedarvede Statsreligion. Christendommen selv var ikke skikket til at vinde hurtig Fremgang hos den sandselige Hob. Den usynlige Guds Tilbedelse i Aand og Sandhed, uden udvortes Pragt, uden Templer, Altere og Offringer, forekom Hedningerne som Gudsfornægtelse eller Sværmeri, og den strenge Lære om Synd og Død, om Afholdenhed og Selvfornægtelse var en Gru for et Folk, hvis hele Stræben gik ud paa Nydelse og Forherligelse af det jordiske Liv. Christendommen betragtedes sædvanligt som en jødisk Sekt, og da de Christne betegnede al Afgudsdyrkelse som Djævelens Værk, var det ikke underligt, at ogsaa de maatte bære de Bestyldninger for Had til Menneskeslægten, som Man pleiede at tillægge Jøderne. De Christnes Kjærlighedsmaaltider og Nydelsen af Herrens Legeme kunde vel give Anledning til de skrækkelige Bestyldninger om unaturlige Laster blandt de Christne, og da Folkets Mistanke var vakt, blev Hadet stedse oppustet og næret af de hedenske Præster og alle Dem, der i Afgudstjenesten saae deres Næringsvei.

Den første store Forfølgelse udbrød Aar 64, da den afsindige Keiser Nero gav de Christne Skyld for den store Ildebrand i Rom, som han skal have ladet anstille til sin egen Forlystelse. Almuen troede gjerne, at saadanne Ulykker i alt Fald vare de fortørnede Guders Hævn, der kun kunde afvendes ved de Christnes Udryddelse, og de skrækkeligste Pinsler ventede

Enhver, som vægrede sig ved at offre til Afguderne og forbande Christus.

I over 2 Aarhundreder var Bekjendelsen af Christi Navn regnet for en Forbrydelse, der fortjente Døden, og mangfoldige fromme Christne udaandede paa Skafottet som trofaste Martyrer (d. e. Vidner) for Evangeliets Sandhed. De Christnes rørende Standhaftighed og Frimodighed i Forbindelse med deres borgerlige Dyder maatte afvinge deres Fjender Agtelse; paa mange Steder bleve de romerske Straffelove ikke overholdte, og da Rom efter Domitians Død (96) fik en Række af gode og menneskekjærlige Keisere, der kun forfulgte Christendommen, fordi de maatte anse det for deres Pligt, indskrænkede Forfølgelserne sig for det Meste til enkelte Provindser og til Kirkens Forstandere, som ikke vilde undflye Faren. Mange bukkede under i Trængselens Tid, medens Andre i sværmerisk Længsel trængte sig frem efter Martyrkronen.

Den ærværdige Biskop Polykarp af Smyrna, Apostelen Johannes' Discipel, hvis Martyrdød hans taknemmelige Menighed har skildret os, afgiver et skjønt Exempel paa det sande christelige Mod, der er lige langt fra Feighed og Sværmeri. Den romerske Prokonsul i Lilleasien søgte — ifølge et af Keiser Marcus Aurelius i 168 udstædt Edikt — ved Bønner, Trusler og Pinsler at bevæge de Christne til at fornægte deres Tro, men „de viste os Alle", siger Menigheden, „at deres Aand var borte fra deres Legeme, eller rettere, at Herren var hos dem, og stærke ved Christi Naade foragtede de Verdens Pinsler". Biskoppen gav efter for Menighedens Bønner og begav sig til et Landgods udenfor Byen, hvor han tilbragte 2 Dage og Nætter med uafbrudt Bøn for Kirkens Seir. Da Politiet her opsøgte ham, modtog han dem med rolig Værdighed og beværtede dem i sit Huus. Man førte ham for Prokonsulen, der trængte ind paa ham med Bønner og Trusler, og viste ham Baalet og de vilde Dyr, der ventede ham. „Sværg", sagde han, „at Du forbander Christus, og Du er fri". Oldingen svarede: „I 86 Aar har jeg tjent ham, og han har gjort mig Godt og intet Ondt, hvorledes skulde jeg kunne forbande ham, min Herre, og Frelser!" Prokonsulen lod udraabe over Staden, at Polykarp havde erklæret sig for en Christen. Hermed var

Dødsdommen forkyndt. De vilde hedenske Skarer jublede, Baalet blev antændt, men da Flammerne syntes at have Ærbødighed for Oldingens graa Haar, blev han henrettet med Sværd, og den Retfærdige udaandede under Bøn og Tak til Gud, „som holdt ham værdig til at drikke af Christi Kalk." Offeret havde stillet Pøbelens Raseri; Prokonsulen vilde ikke vide af, at der var flere Christne tilbage, og Forfølgelsen ophørte.

Den største og almindeligste Forfølgelse indtraf under Keiser Decius (249—51), der planmæssig vilde udrydde hele Kirken, idet han bød, at alle Provindsers Indbyggere til en bestemt Tid skulde under Dødsstraf offre paa Gudernes Alter. Christendommen havde dengang længe været taalt og var derfor antagen af Mange, som nu ikke havde Kraft nok til at staae fast i Fristelsen. Men disse saakaldte Faldne, der enten ganske eller tildels havde fornægtet deres Tro, blev udelukte af Menigheden og underkastede en streng Bod, medens Bekjenderne, eller de Martyrer, som overlevede Forfølgelserne, vare Gjenstand for de Christnes Ærefrygt og Taknemmelighed.

Efter at Kirken derefter i 40 Aar havde havt Ro til at forberede sin Seir, og var trængt frem endog til Romerrigets yderste Grændser (navnlig til Germanien og Britanien), brød den sidste frygtelige Storm løs under Keiser Diocletian (284—305), der (især tilskyndet af sin Medregent) ved en Række af stedse strengere Edikter haabede at kunne udrydde de Christne aldeles. I alle Provindser rasede Forfølgelse med Ild og Sværd, under de mest udsøgte Pinsler myrdedes Mangfoldige af alle Aldere og Stænder, og Keiseren nævnedes allerede i Indskrifter som den, der „havde udslettet de Christnes Navn af Jorden og udryddet den christne Overtro overalt." Men Hedenskabet triumferede for tidligt, og medens Kirken sukkede under de tungeste Prøvelser, udvikledes allerede de politiske Forhold, som snart skulde medføre Christendommens udvortes Seir over hele den romerske Stat.

6.

Constantin og Julian. Kirkeforfatningens Udvikling. Den katholske Kirke.

Efter mange blodige Omvæltninger i det romerske Rige besteg Constantin (306) den allerede vaklende Keiserthrone, som han forsvarede med en saadan Lykke og Klogskab, at Samtid og Eftertid kaldte ham den Store. Under alle sine tunge Lidelser havde Kirken dog allerede vundet saa megen Anseelse i Staten, at politiske Hensyn forenede sig med Keiserens Tilbøielighed, og efter en Række af Love (fra 311), der skjænkede de Christne fri Religionsøvelse og mange Begunstigelser, blev Christendommen erklæret for Landets og Statens Religion, endskjøndt Keiseren selv af christelig Overtro først modtog Daaben i sit Dødsaar (337). Hans Sønner arvede hans Grundsætninger, og Kirken begyndte allerede at tage grusom Hævn over sin overvundne Fjende, idet Lovene satte Dødsstraf for Offring til de gamle Guder, da et voldsomt Uveir atter brød løs for at minde de Christne om Maadehold i Nydelsen af deres Seir. Constantin d. Stores Brodersøn Julian (af de Christne kaldet Apostata, d. e. den Frafaldne), en kraftig og talentfuld Yngling, dannet ved Studiet af de hedenske Vises Skrifter, besteg Thronen 361. Han ansaae Christendommen for en farlig Overtro, og stræbte ved kloge Love at berede dens Undergang. Ved at begunstige Uvidenhed og Uenighed blandt de Christne vilde han svække Kirkens indre Kraft; ved at samle Jøderne i Fædrenes hellige Stad vilde han vække Kirkens gamle Fjender til Kamp og Hævn; men begge Dele strede imod Forsynets Plan. Efter 20 Maaneders virksomme Regjering faldt Julian for Persernes Sværd, og de følgende Keisere gave Kirken rigelig Erstatning for det, Julian havde berøvet den. Inden Udgangen af det 4de Aarh. kunde ingen Hedning være Borger i Staten; den christelige Tro var voxet sammen med Folkets Charakter.

Allerede medens Kirken kæmpede for sin Tilværelse, vare dens indre Forfatning og de kirkelige Skikke i mange Maader afvegne fra den apostoliske Simpelhed og Enfoldighed, og

denne Forvandling blev naturligvis endnu mere kjendelig, efter at de verdslige Herskere havde bøiet sig for Korset, og Staten havde sluttet Forbund med Kirken. Da Menighedernes Antal vorte, medens de dog alle tilhørte den ene store Menighed, maatte de, især i Kirkens fortrykte Tilstand, slutte sig nærmere sammen, efter som Omstændighederne førte det med sig. De mindre Menigheder paa Landet forbandt sig med Menighederne i Stæderne, disse igjen med Provindsens Hovedstad, hvis Kirke da efterhaanden blev betragtet som Hovedkirken (Metropolitankirke), og hvis Biskop agtedes som den Første af sine Ligemænd. De store Stæder, der stode i levende Handelsforbindelse med de andre Provindser af Riget, havde i Almindelighed modtaget Evangeliet af Apostlene, og fra dem udgik da atter Forkyndelsen til de omliggende Egne. Hovedstadens Biskop maatte derfor i fortrinlig Grad synes udrustet med den apostoliske Aand, og ved hans Indflydelse bleve ofte hans Medhjælpere, Presbyterne, valgte til Landbiskopper. Saaledes medførte Kirkens Trang til Enhed og Orden, at den kirkelige Bestyrelse lidt efter lidt blev udelukkende overdragen til en Række af Embedsmænd med Biskopperne i Spidsen, der hver især fik deres bestemte Rettigheder og Pligter, og heri laae allerede Spiren til den skarpe Adskillelse mellem Klerus, d. e. Geistligheden (eg. Lod, nemlig Guds Lod eller Eiendom) og Læge, (d. e. Folket), der siden blev saa fordærvelig for Kirken. — Biskopperne vare i de første Aarhundreder valgte af Menigheden, men nu gik denne Ret efterhaanden over til de øvrige Biskopper i Provindsen, medens Presbytere, Diakoner og lavere Geistlige valgtes af Biskoppen i Stiftet. Over de øvrige Biskopper hævede sig atter en ny Værdighed, idet Biskopperne i Provindsernes og Landenes Hovedstæder og især i Rom, Alexandrien og Antiochien under Titel af Metropoliter betragtedes som Apostlenes fornemste Efterfølgere. Størst Anseelse nød Biskoppen i Verdens-Hovedstaden Rom som Apostelen Petrus' Efterfølger; men da Constantin den Store havde forflyttet den keiserlige Residens til Byzanz, der efter ham kaldtes Constantinopel, fordrede Biskoppen i denne Hovedstad lige Værdighed med den romerske. Disse 4 Metropoliter dannede nu Kirkens Overbestyrelse. De fik Navn af Patriarcher og skyldte Ingen

uden Gud Regnskab for deres Embedsstyrelse. Ogsaa Biskoppen af Jerusalem (der under Navn af Ælia Capitolina var bleven gjenopbygget af Hadrian) blev erkjendt for uafhængig Patriarch. Men da indvortes Stridigheder i Kirken medførte Trang til en høiere afgjørende Magt, begyndte i det 2det Aarhundrede Biskopperne aarlig at holde offentlige Sammenkomster (Synoder eller Kirkeforsamlinger), hvor alle Kirkens almindelige Anliggender afgjordes ved Stemmer. Provindsens Metropoliter havde Forsædet paa disse Synoder, og de Beslutninger, som fattedes, betragtedes som et Udtryk af den fælles christelige Aand. Snart gave religiøse Stridigheder mellem forskjellige Kirker Anledning til, at der ved enkelte Leiligheder sammenkaldes almindelige (økumeniske) Synoder, hvor alle Stifter i hele Christenheden repræsenteredes ved afsendte Biskopper. De vare hele Kirkens høieste Domstol i Alt, hvad der angik Troen og den kirkelige Bestyrelse. Kun Biskopperne havde Stemme paa Synoderne, men da Kirken fra Constantins Tid forbandt sig saa nøie med Staten og modtog alle Privilegier af Keiserne, fik disse ofte en skadelig Indflydelse paa Kirkeforsamlingernes Beslutninger. Den første almindelige Kirkeforsamling holdtes 325 i Nicæa; og nu først var Kirken kommen til Bevidsthed om sin Almindelighed som Christi guddommelige Rige paa Jorden, der ved den Hellig Aands Bistand skulde være den eneste Kilde til Sandhed og Salighed for hele den bebodde Verden. Dette udtrykte den ved at kalde sig den katholske Kirke.

7.

Kirkelæren. Kjætterne.

Enskjøndt Christendommen mere var stiftet som et religiøst Liv end som en religiøs Lære, mere som en Tro til Trøst og Helliggjørelse for Hjerte og Villie, end som en Kundskab til Oplysning og Veiledning for Forstand og Tænkning, saa maatte den dog allerede ved sin første Forkyndelse give tilkjende, at disse to Bestemmelser ikke kunne adskilles. Allerede Apostelen Paulus havde med videnskabelig Grundighed i klare Tanker ud-

viklet sin Mesters Lærdomme til et christeligt Lærebegreb, og da nu Christendommen som den almindelige Religion kastede sit Lys til de fjerneste Egne og overalt traadte i Kamp med jødiske Skriftlærde og hedenske Filosofer, var det en stor Guds Velgjerning, at den i det Ny Testamentes hellige Skrifter fik en sikker Grundvold, hvorpaa Forkyndelsen kunde hvile, en fast Rettesnor, hvorved den sande Tro kunde adskilles fra den falske. Men den mundtlige Forkyndelse er ældre end den skriftlige; Evangelisterne havde ikke det N. Testamentes Skrift; men de havde dets Aand, som fra Christus og Apostlene overleveredes i Kirken og der frembragte Skriften. Derfor er ogsaa kun den samme christelige Aand, ved hvilken Skriften oprstod, istand til at forstaae og forklare dens Indhold og adskille det Guddommelige fra det Menneskelige, og derfor maa denne Aand i de Christnes Samfund have Frihed til at udvikle de christelige Troessandheder i videnskabelig Form, samle dem i bestemte Trosbekjendelser og derved stemple dem som Kirkens almindelige Lære, blot at det skeer i Overensstemmelse med Skriften.

Den ældste Kirke tillagde fra Begyndelsen af den mundtlige Overlevering den samme Anseelse og Gyldighed som den hellige Skrift; begge betragtedes som sikkre og nødvendige Kilder til den rene christelige Lære, og begges Hovedlærdomme tænktes indeholdte i det apostoliske Symbolum, der som det korteste Indbegreb af Troen paa den treenige Gud maatte bekjendes af Enhver, der vilde have Navn af rettroende Christen. Da nu Kirken allerede fra det 2det Aarhundrede af, og endnu mere efter dens Ophøielse til Statsreligion, blev anfægtet af mange frie, aandelige Bevægelser i dens egen Midte, idet en Mængde i hedensk eller jødisk Sandselighed hildede og i hedensk eller jødisk Dannelse oplærte Mennesker, som havde sluttet sig til Kirken, dog ikke vilde eller kunde erkjende dens Lære i hele dens Omfang, saa bevirkedes derved, at Religionen blev til Theologi, d. v. s. at en kirkelig Videnskab dannedes, idet en Række af høitbegavede Lærere af from Iver for den christelige Troes Renhed fastsatte Kirkens Læresætninger med en saadan Bestemthed og Nøiagtighed, at de bleve i Stand til at udelukke alle hine afvigende Lærere fra den katholske Kirke. Alle de, der saaledes af Kirken — og navnlig af de

almindelige Synoder som den øverste Domstol — bleve betegnede som Tilhængere af uchristelige eller urigtige Meninger, kaldtes med det almindelige Navn Kjættere eller Hæretikere, og de Samfund, der ved deres vrange Lærdomme afsondredes fra den almindelige Kirke, betegnedes i Modsætning til denne som Sekter. Den katholske Kirkes Historie (især i 3die til 6te Aarhundrede) er fuld af Beretninger om en Række af Kampe mod de forskjellige Kjættere og Sekter, som Kirkens Repræsentanter ved forskjellige Midler søgte at omvende eller tilintetgjøre. Endog hos Kirkens egne ansete Lærere fandtes ofte vildfarende Meninger, og da mange af de meest fremragende Kjættere vare rebelige og velsindede Mænd, da de Læredomme, som Kirken fordømte, ofte havde et meget forstandigt Præg, da endelig den Magt, som dømte dem, selv var et menneskeligt Samfund, udsat for menneskelige Vildfarelser og Skrøbeligheder og sjelsynligen ofte paavirket af menneskelige Lidenskaber, af personlig Uvillie, eller endog af Hofintriger og politiske Hensyn, saa er Intet naturligere, end at Skildringen af Kirkelærens Udvikling gjennem disse Modsætninger af mange Christne er bleven betragtet — og endnu betragtes — som en Skildring af den menneskelige Aands Vildfarelser og Udskeielser, idet Man ansaae den af Kirken til enhver Tid billigede Lære som et tilfældigt Resultat af de herskende Geistliges Overenskomst og saaledes overssaae den indre Nødvendighed, med hvilken Troeslæren fremgik af den christelige Aand. Men ved enhver dybere Betragtning af de kjætterske Lærdomme, af deres Forhold til Skriften og til Menneskets sande aandelige Væsen, og af den Indflydelse, som de i deres videre Udvikling maatte faae paa Sindelag og Handling, bliver det stedse mere indlysende for enhver upartisk Christen, at Kirkens Lærere ved Bedømmelsen af alle disse modstridende Lærdomme og Troessætninger overhovedet viste en saa beundringsværdig christelig Takt, at vi maae sige, at den Hellig Aand virkelig var tilstede iblandt dem som den christelige Almenaand, der ledte Kirken til at forkaste det Falske og beholde det Sande. — Det er ikke her Stedet til at udvikle og forfølge disse Modsætninger og Stridigheder i det Enkelte, — thi kun for Theologen er det fuldstændige Bekjendtskab til Kirkelærens indre Udvikling nødvendig — men de vigtigste Kirkelærere, hvis

Liv griber ind i hele Tidsalderens christelige Liv, maae vi omtale; thi de have Krav paa alle Christnes Taknemmelighed.

8.

Fortsættelse. Udmærkede Kirkelærere og deres Virksomhed i de 5 første Aarhundreder.

De af Apostlenes Disciple, som have efterladt os Skrifter, bleve under Navn af apostoliske Fædre betragtede med en udmærket Ærbødighed i den gamle Kirke, saa at endog nogle af deres Skrifter undertiden oplæstes ved Gudstjenesten. Af disse er Joses, der for sin fromme Iver som christelig Prædikant kaldtes Barnabas, Trøstens Søn, bekjendt af Apostl. Gjern., hvor han nævnes som Paulus' trofaste Medhjælper indtil hans anden Missionsreise. Clemens, der var den 3die Biskop i Rom, har efterladt os et Brev til Korintherne, der med Rette holdtes høit i Ære i den gamle Kirke. Af Polykarp fra Smyrna (See Pag. 21) er ogsaa et vigtigt og opbyggeligt Brev blevet os opbevaret. Ignatius, Biskop i Antiochia skal til Romerfolkets Forlystelse være bleven sønderrevet af Løver under Keiser Trajan. De christelige Breve, som han paa Reisen til Martyrdøden skrev til forskjellige christelige Menigheder, indeholde vigtige Bidrag til at oplyse os om de vildfarende Retninger, som i det første og andet Aarhundrede truede den rene Troeslære. Paa den ene Side havde nemlig jødiskindede Lærere, saadanne, som allerede dadles af Apostlene, stræbt paa Ny at gjøre den jødiske Ceremonilov gjældende. De Christne, der saaledes forbandt jødiske Skikke og Meninger med den christelige Tro (de saakaldte Jødechristne), bleve efter Jerusalems Fald efterhaanden mere og mere betragtede som en Sekt, og da de efter deres eiendommelige religiøse Hovedanskuelser ofte betragtede Christus blot som et med guddommelig Kraft udrustet Menneske, eller i det Høieste som en guddommelig Profet, idet de ikke kunde fatte, at Sønnen i sit Væsen er Et med Faderen, maatte de komme i aabenbar Strid med Kirkens Lære. De bleve under Navn af Ebioniter (der

betegner deres fattige Foreſtillinger om Chriſtus) bekæmpede af Kirkelærerne, og ere at betragte ſom Forløbere for alle de mangfoldige Partier og Sekter, ſom i de følgende Tider fornægtede Chriſti guddommelige Natur.

Paa den anden Side havde de ſaakaldte Doketer ogſaa forkaſtet den chriſtelige Lære om den guddommelige og menneſkelige Naturs Forening i Chriſtus, men hos dem var det hans menneſkelige Natur, ſom blev fornægtet, idet de lærte, at han ſom en guddommelig Aand kun tilſyneladende havde antaget en legemlig Skikkelſe. De vilde altſaa ganſke tilintetgjøre den evangeliſke Hiſtorie og vare ſaaledes Chriſtendommens Fjender.

Men disſe Vildfarelſer vare dog kun Forvarſler for de vidtomfattende Forvildelſer, der i det 2det Aarh. ſom en uren Strøm brøde frem af Orientalernes dybſindige og gaadefulde Spekulationer og udbredte ſig over en ſtor Del af den øſterlandſke Kirke. Det var iſær fra Alexandrien og Perſien, at disſe aandelige Bevægelſer udgik, paa det første Sted fra Gnoſtikerne, i Perſien fra Manichæerne.

De første havde deres Navn af den høiere Erkjendelſe (Gnoſis), ſom de foregave at beſidde angaaende de ſtørſte og vanſkeligſte Opgaver for den menneſkelige Aand, om det uendelige Væſens Natur, om de endelige Tings Frembringelſe, om Synd og Forløsning o. ſ. v. Med Platos ſkarpſindige Lærdomme om de uendelige Ideer og Øſterlændernes ældgamle Lære om Alting's Udſtrømning fra det evige Væſens Dyb ſammenblandede de det G. og N. Teſtamentes Læreſætninger og dannede ſaaledes de forunderligſte Lærebygninger, hvori de chriſtelige Beſtanddele neppe vare kjendelige.

Manichæernes Sekt, ſtiftet af Perſeren Mani eller Manes (der tilſidſt blev levende flaaet 270), havde endnu mindre tilfælles med Chriſtendommen. Deres Lære var fornemmelig bygget paa den perſiſke Religionsſtifter Zoroaſters Grundſætning om et godt og et ondt Grundvæſen og om Lysrigets beſtandige Kamp med Mørkets eller Materiens Rige. Chriſtus betragtedes ſom en Engel med et tilſyneladende Legeme, der ſkulde kæmpe for Lyſet. Men Apoſtlene havde forvandſket hans Lære, og først Manes ſelv, der udgav ſig for den af Chriſtus forjættede Trøſter, havde fuldbyrdet Seiren; kun i hans Skrifter fandtes den fulde

Sandhed. Endskjøndt baade Gnostikerne og Menichæerne havde stor Fremgang paa mange Steder, fordi deres dristige Paastande smigrede det aandelige Hovmod og nærede Østerlændernes levende Indbildningskraft, tabte de sig dog ganske i det 5te og 6te Aarhundrede. Men den Virkning, som de havde paa Kirken, tabte sig aldrig; thi disse grove Forvildelser, fornemmelig Gnosticismen, bleve siensynligt et Middel i Forsynets Haand til at styrke og befæste Kirken og dens Lære med saadanne aandelige Kræfter, som den hidtil ikke havde havt Trang til at udvikle. Gnostikernes skarpsindige Lærdomme bragte christelige Tænkere til at grunde over Christendommens evige Betydning som Midtpunktet i hele Verdenshistorien. Deres vilkaarlige Behandling af den evangeliske Historie gjorde Kirkelærerne aarvaagne for Troens historiske Grundlag, og saaledes begyndte nu en levende Udvikling af den theologiske Videnskab.

Og saa siensynligt lededes denne Udvikling af Kirkens hellige Aand, at de forskjellige høitbegavede Lærere just ved Forskjelligheden og Modsætningen i deres Aandsretning omfattede alle Dele af Theologien ligesom de forskjellige Arbeidere, der efter en klog Plan anvende Konst og Flid paa at fuldende den samme Bygning. Medens nemlig nogle fornemmelig opfattede Christendommen fra den historiske og praktiske Side, søgte andre mere at udvikle dens filosofiske og ideale Indhold, saaledes at dog den levende Tro af dem alle erkjendtes som Forudsætning og Grundvold for al christelig Videnskab. Den første Retning var fremherskende hos de latinske Lærere i Vesten, navnlig i Karthago, den anden hos Grækerne i Østen, fornemmelig i Alexandria. De ældste og berømteste Kirkefædre blandt hine vare Irenæus, Tertullian og Cyprian, blandt disse Klemens og Origenes.

Irenæus var en Discipel af Polykarp, og sendtes rimeligviis af ham til Gallien, hvor han først blev Presbyter og siden Biskop i Lyon, der ved hans Bestræbelser tidlig blev en fuldkommen christelig Stad. Tilsidst blev han Martyr 202. Skjøndt han var dannet ved filosofiske Studier og beholdt det græske Sprog i sine Skrifter, søgte han dog især at fremme from og enfoldig Tro og praktisk Christendom, idet han med Paulus holdt for, at „Kundskab opblæser, men Kjærlighed op-

bygger" (1 Kor. 8, 1). I sine klare og grundige Skrifter søger han især at modarbeide Gnostikerne og dvæler derfor mest ved de Lærdomme, som han anſaae for de vigtigſte i Chriſtendommen. „Det er bedre", ſiger han, „Intet at vide uden Jeſus Chriſtus, end at forvildes ved utidige Spørgsmaal og ſmaalige Grublerier". Dog var han levende begeiſtret for Aandens beſtandig ſtabende Magt i de Troende, thi, ſiger han, „hvor Kirken er, der er Guds Aand, men hvor Guds Aand er, der er ogſaa Kirken og alle Naadegaver; men Aanden er Sandhed."

Tertullian var født i Karthago af hedenſke Forældre. Han blev tidlig Sagfører og Veltalenhedslærer, og traadte først i en modnere Alder over til Chriſtendommen, hvorefter han strax blev Presbyter i ſin Fødeby. En inderlig Fromhed og en glødende Iver for den chriſtelige Sandhed udmærkede denne rigtbegavede Mand. Hans mangfoldige Skrifter, af hvilke henved 30 ere opbevarede til Efterverdenen, indeholde en rig Skat af dybe chriſtelige Ideer, inderlige Formaninger og fyrige Opmuntringer til chriſtelig Fromhed og Renhed, og de bleve saa meget vigtigere for Kirkelærens Uddannelſe, ſom det egentlig var i dem, at det eiendommelige kirkelige (latinſke) Sprog uddannedes, der ſiden almindeligt brugtes i den chriſtelige Literatur. Men ligeſom, ſaaledes Tertullians Navn ſtod høit i Anſeelſe blandt de latinſke Kirkefædre, ſaaledes afgive hans Skrifter dog tillige et Billede af den mørke og ſværmeriſke Livsanſkuelſe, ſom herſkede hos Kirkens Lærere i disſe Tider. Haabet om Chriſti nærforeſtaaende Gjenkomſt til Seir og Herlighed havde under Forfølgelſerne ſtedſe mere levende beſjæftiget de Chriſtnes Indbildningskraft, og ſaaledes havde der uddannet ſig en beſtemt Forventning om et tuſindaarigt Rige, der med jødiſk Sandſelighed (efter Pſ. 90, 4) udmaledes med jordiſke Billeder ſom et himmelſt Jeruſalem paa Jorden, hvor de Fromme ſkulde leve i Salighed og Fryd i Samfund med Chriſtus og alle Hellige. Men kun ved chriſtelig Fromhed og Renhed kunde et Menneſke blive værdigt til at optages i dette Rige, og derfor var den ſtrengeſte Sædelighed og Afholdenhed den første Fordring til dem, der vilde regnes med til Kirkens Udvalgte. Denne Tidsalderens eiendommelige Retning antog i Lilleaſten en ſygelig og ſværmeriſt Charakter, thi her havde Frygeren Montanus

forkyndt sig selv som den af Christus lovede Talsmand, i hvem det himmelske Riges Begyndelse var aabenbaret. Hans overspændte Lærdomme om særegne guddommelige Aabenbaringer og vidunderlige Naadegaver, der adskilte de Aandelige fra de Kjødelige, bleve nu optagne og videre udviklede af Tertullian og ved ham udbredte over hele den vestlige Kirke. Endskjøndt den overspændte Foragt for alle Livets Glæder og det aandelige Hovmod, som disse Lærdomme begunstigede, stemmede saa lidet overens med Christendommens ydmyge Aand, at denne saakaldte Montanistiske Lære maatte komme i Strid med Kirkelæren, nød Tertullian dog saa stor Anseelse hos de følgende Lærere, at de endog gave ham Hædersnavnet „Mesteren", og først den store Origenes' mægtige Aand lykkedes det at tilintetgjøre Overtroen om det tusindaarige Rige.

Cyprian var, ligesom hans Mester Tertullian, i sin Ungdom Veltalenhedslærer i Karthago og blev først efter en haard aandelig Kamp overbeviist om Christendommens Sandhed, men da blev han ogsaa Christen med Liv og Sjæl. Et Par Aar efter hans Omvendelse valgte Karthagos Menighed ham til Biskop, men han maatte næsten tvinges til at modtage Valget. Forfølgelsen under Keiser Decius udbrød 250. Cyprian ansaae det for sin Pligt at spare sig for sin Menighed og flygtede. Siden styrede han sin Kirke med udmærket Kraft og Viisdom, straffede med Alvor de Frafaldne, formanede med Værdighed de Forsagte, trøstede med høi Troeskraft de Lidende, i en Tid, da en frygtelig Pest, grusomme Barbarers Anfald, Romernes heftige Forfølgelser og megen indvortes Brøstfældighed truede Menigheden. Om alt Dette og Mere vidner hans mange veltalende Skrifter, blandt hvilke især et begeistret Værk „om Kirkens Enhed" fik stor Indflydelse paa den katholske Kirkes følgende Udvikling. I en ny Forfølgelse under Keiser Valerian bekjendte Cyprian standhaftig sin Tro og blev halshugget 258.

I Spidsen for de christelige Filosofer i Alexandria staaer Klemens, der dog kun er os bekjendt af sin senere Virksomhed som Presbyter og Forstander for den berømte Skole i denne Stad, hvor ikke blot de gamle græske Viismænds høie Lærdomme, men ogsaa Gnostikernes Spekulationer bleve benyttede i Christendommens Tjeneste. Ogsaa han maatte for For-

følgelsers Skyld forlade sin Menighed 202, men fortsatte siden sin Virksomhed i Jerusalem. Mest berømt blev han ved sine Disciple og sine Skrifter, af hvilke de, som endnu ere til, røbe en høi Begeistring for den christelige Gnosis, d. e. den Erkjendelse af Guds Riges Hemmeligheder, hvortil Christus leder sine Troende. Klemens var den første christelige Digter og har efterladt sig nogle skjønne Lovsange.

En stor Lærers endnu større Discipel var Origenes, født i Alexandria af christelige Forældre og oplært ved Klemens' Fødder. Fra sin tidligste Barndom var han af sin fromme Fader Leonidas vænnet til at beskjæftige sig med den hellige Skrift, og snart kjendte han ingen større Glæde end den, at udgrunde den dybere aandelige Betydning, som de hellige Ord indeholdt. Da han var 16 Aar gammel, udbrød den ovennævnte Forfølgelse i Ægypten 202. Martyrernes opløftende Exempel henrev Ynglingen i den Grad, at Moderen kun ved at skjule hans Klæder kunde hindre ham fra frivilligt at følge Faderen i Fængsel og Død. Leonidas døde som en standhaftig Christen ledsaget af sin Søns Opmuntringer og Velsignelser, og da hans Formue blev konfiskeret, maatte Origenes ved mødsommelig Afskrivning og Undervisning bidrage til at ernære sin Moder og sine Søskende. Desuagtet forsømte han ikke sine Studeringer, og snart havde han ved sine omfattende Kundskaber og høie Aandsgaver, ved sin brændende Iver for Evangeliet og sit rene christelige Liv i den Grad gjort sig agtet og elsket i Menigheden, at han endnu kun 18 Aar gammel blev udnævnt til Katechet ved Kirken i Alexandrien. Og her virkede han i 25 Aar for Kirke og Videnskab, høiagtet og elsket af de taknemmelige Christne, forfulgt og beundret af Hedningerne, frygtet og skyet af Kjætterne, forsaavidt det ikke lykkedes hans utrættelige Iver at føre dem tilbage til Kirkens Lære. Paa en Reise i Kirkens Tjeneste blev han af Biskopperne i Cæsarea og Jerusalem indviet til Presbyter. Herved saae hans fordums Velynder, Biskoppen af Alexandrien, sin Værdighed krænket; han beskyldte Origenes for farlige Lærdomme, og paa en Synode i Alexandrien blev han afsat, forviist og udstødt af Kirken. Men hans Venner i Palæstina modtoge med Glæde den høitagtede Lærer, og her fuldbyrdede han sine store videnskabelige

Værker, kun undertiden forstyrret ved de Forfølgelser, som nu igjen rasede mod de Christne. I sit 70de Aar blev han under den Deciske Forfølgelse kastet i Fængsel, og Man søgte nu ved grusomme Pinsler at bringe ham til at fornægte sin Herre; men den stærke Tro, som han bar i Hjertet, opretholdt Alderdommens Svaghed; endnu fra Fængslet indgød han sine Disciple Mod og Styrke ved sine trøsterige Breve, og Forfølgelsen standsede uden at have opnaaet sin Hensigt. Men Origenes døde (254) af de Mishandlinger, han havde lidt.

I over et halvt Aarhundrede vare de berømteste Kirkelærere Origenes' Disciple og Beundrere, men størst var den Indflydelse, som han udøvede ved sine Skrifter. Med sine dybe og aandfulde Granskninger over Skriftens Lære havde han ligesom indaandet Theologien et høiere Liv. Men hermed begyndte tillige de Lærdes Stridigheder om Ordenes Betydning i de hellige Bøger, da Man efter Origenes' Mønster ikke længere blev staaende ved den bogstavelige Mening, men overalt forskede efter en dybere Betydning. Den større aandelige Frihed i Bibelstudiet og i den theologiske Videnskab overhovedet, som nu udbredte sig fra den alexandrinske Skole, fandt mange Modstandere i den latinske Kirke, og endnu halvandet Aarhundrede efter Origenes' Død førte de Lærde Strid om hans Rettroenhed.

Da Forventningerne om Christi tusindaarige Rige stedse mere tabte sig eller dog ansaaes som en Folkeovertro, henvendte Kirken al sin aandelige Kraft paa at overveie og fastsætte Læren om Christi guddommelige Natur.

Allerede i det 12te Aarhundrede havde Athenagoras, en af de christelige Apologeter (d. v. s. de Kirkefædre, som ved Skrifter forsvarede Christendommens Sandhed og Guddommelighed imod Hedningerne) skildret de Christne som „Mennesker, der lægge liden Vægt paa det nærværende Liv, men kun ere betænkte paa at overveie, hvad Sønnen har tilfælles med Faderen, Faderen med Sønnen, hvad Aanden er, og hvilken Forskjel der er imellem disse Tre, der ere Et, Aanden, Sønnen og Faderen". Af dette Vidnesbyrd kunne vi see, at Kirken fra Begyndelsen af har erkjendt Læren om Treenigheden som Midtpunktet i Christendommen; og dette blev endnu mere tydeligt i det 4de og 5te Aarhundrede, da mangehaande Forvanskninger

af Evangeliets rene Lære vakte de christelige Lærere til en uhyre aandelig Kamp for Kirkens Tro. En Række af berømte Lærere ledede denne Kamp, og skjøndt det ikke kan nægtes, at den christelige Iver ofte udartede til lidenskabelig Forfølgelsessyge og blind Stræben efter at haandthæve Kirkelærens Bogstav, maae vi dog beundre den dybe Religiøsitet og inderlige Længsel efter den sande Erkjendelse, der som en opvarmende og oplysende Sol overalt bryder frem igjennem Stridighedernes og Forfølgernes kolde og mørke Skyer.

De mærkværdigste af de Kirkefædre, som dannedes under disse Stridigheder, vare i den græske Kirke Athanasius og Chrysostomus, i den latinske Hieronymus og Augustinus.

Athanasius var dannet i den alexandrinske Skole, fornemmelig ved Origenes' Skrifter. Allerede som Yngling var han bleven Archidiakon (d. e. Forstander for den biskoppelige Domstol) i sin Fødeby Alexandrien, og her vandt han snart saa stor Anseelse, at han i sit 30te Aar enstemmig valgtes til Biskop i Alexandrien. I henved et halvt Aarhundrede styrede han den alexandrinske Kirke under de mest afvexlende Skjebner, snart æret og tilbedet som en Helgen, snart efterstræbt og forfulgt af Theologer og Keisere, men stedse elsket af Folket, stedse trofast til Døden, utrætteligt kæmpende for sin christelige Overbevisning.

Paa den Tid blev Kirkelæren især truet af de saakaldte Arianere, der i over et Aarhundrede med større eller ringere Held søgte at fortrænge den katholske Kirkes Tro paa Christi Guddom. Medens en ægyptisk Presbyter Sabellius i sin Lære havde ophævet al Forskjel mellem Fader, Søn og Aand, lærte Arius, Presbyter i Alexandrien, i Modsætning hertil, at Sønnen kun skulde tænkes som en Skabning, og altsaa i sit Væsen forskjellig fra Faderen. Denne Lære blev paa en Synode i Alexandrien erklæret for kjættersk, men Arius, der ellers var en from og veltalende Mand, fandt stedse flere Tilhængere og Velyndere, blandt Andre Biskop Eusebius af Cæsarea, Keiser Constantins Yngling, der er berømt ved sin store Kirkehistorie og flere Værker.

Keiseren søgte at mægle mellem de stridende Partier, men

Athanasius indsaae, at Striden maatte kæmpes til Ende, for at en bestemt Troesbekjendelse kunde blive fastsat. Da derfor Keiseren havde sammenkaldt den første almindelige Kirkeforsamling i Nicæa 325, optraadte Athanasius, der dog kun som Archidiakon havde ledsaget sin Biskop til Synoden, med en saadan Kraft, at Læren om Sønnens guddommelige Væsen blev erklæret for Kirkens almindelige Tro. Keiseren lod Arius og hans Tilhængere fordømme og forvise, og hans Skrifter brænde. Men det er ikke med Ild og Sværd at den aandelige Sandhed skal vinde Seir i Verden. Kun faa af de forsamlede Biskopper mente det saa alvorligt med deres Troesbekjendelse som Athanasius. Keiseren var kun ved personlige Hensyn ledet til at udtale Magtsproget imod Arianerne og var selv temmelig fremmed for Stridens Gjenstand. Derfor kunde hans Søster Constantia, som havde en arianst Presbyter til Skriftefader, let overtale ham til at troe, at det kun var forfængelig Stridslyst, som havde ledet det Hele.

Strax bød han da, at Arianerne skulde tilbagekaldes og Arius gjenindsættes i sine Embeder. Men hans vilkaarlige Bud fandt en Modstand, som han ikke havde ventet. Athanasius, der nu beklædte Bispestolen i Alexandrien, erklærede med Bestemthed, at hans Kald som christelig Biskop forbød ham at taale, at en uchristelig Lære blev forkyndt i hans Menighed, og at hverken Keiserens Gunst eller hans Vrede kunde bevæge ham til at gjenindsætte en Lærer, som en almindelig Kirkeforsamling havde udelukt af Kirken. Men Athanasius' Modstandere hvilede ikke; en Synode af Biskopper, der alle heldede til de arianske Vildfarelser, blev sammenkaldt. Man beskyldte Athanasius for at have myrdet en Biskop og skjændet en Qvinde; men den myrdede Biskop fremstillede sig ustadt for Synoden, og Qvinden rettede sin Anklage mod en anden Geistlig, som hun antog for Athanasius. Herved lode Arianerne sig dog ikke afskrække; nye falske Beskyldninger fremførtes, Athanasius blev afsat, og Keiseren forviste ham til Gallien. Men Arius døde pludselig paa den samme Dag, da han høitidelig skulde optages i Kirkesamfundet. Kort efter døde ogsaa Constantin (337), og hans Søn Constantius kaldte Athanasius tilbage til Alexandrien. Menigheden modtog den elskede Lærer med Jubel, men Glæden var

kun kort; ogsaa hos den nye Keiser lykkedes det Athanasius' Fjender at gjøre ham mistænkt; en ny Synode fordømte ham paa Ny uden at ville høre hans Forsvar, og atter maatte han forlade sin Menighed, som man paatvang en ny Biskop. Athanasius tog sin Tilflugt til Rom, hvor han blev modtagen med aabne Arme. Den romerske Kirke var nemlig stedse bleven Synoden i Nicæa tro, og nu begyndte allerede den Adskillelse mellem den græske (østlige) og latinske (vestlige) Kirke, som siden aldrig blev udjævnet. Endnu en Gang bevirkede en Omvæltning ved Hoffet i Konstantinopel, at Athanasius blev i Stand til igjen at virke i sin hyrebare Kirke i Alexandrien; men da Constantius efter sine Brødres Død var bleven Enekeiser, lykkedes det atter Arianerne at gjøre Keiseren til et Redskab for deres Hævngjerrighed. Alle Vestlandets Biskopper, som i Athanasius ærede Hovedet for Kirkelærens Forsvarere, bleve ved Løfter og Trusler lokkede og tvungne til at underskrive hans Fordømmelsesdom; de faa Standhaftige, der vægrede sig, bleve affatte og forviste; en ny Biskop blev indsat i Alexandrien i Athanasius' Sted; allerede omringede de keiserlige Soldater Kirken, hvori Biskoppen ved Prædiken og Bøn forberedede sin Menighed paa Skilsmissen. Med rolig Værdighed fuldendte han Gudstjenesten; som ved et Under undgik han Fjendens Efterstræbelser og levede siden under ensomme Andagtsøvelser iblandt Munkene i Ægyptens Ørkener, tillidsfuld ventende, at Sandheden vilde seire tilsidst. Hans Haab blev ikke beskæmmet. Det arianske Parti, som nu herskede overalt, svækkede sig selv ved indbyrdes Uenighed, idet Regle fornægtede Treenighedslæren i den Grad, at de erklærede Sønnen for at være i sit Væsen aldeles forskjellig fra Faderen. Herved aabnedes Øinene paa Mange, og da Keiser Julian Apostata tilstod alle Partier lige Rettigheder, kunde Athanasius vende tilbage til sin Kirke og bidrage til at oprette Enigheden blandt de Christne. Dog endnu 2 Gange maatte han forlade sin Menighed, først forviist af Julian, fordi han havde døbt en fornem Hedning, siden efterstræbt af den grusomme og despotiske Keiser Valens, der var en ivrig Arianer. Ogsaa denne Gang frelstes Oldingen ved Forsynes underfulde Beskjermelse, og da Folkets Længsel og Forbittrelse lod befrygte et Oprør, maatte Man kort efter kalde Athanasius til-

bage, og han levede siden i stille Virksomhed, indtil han roligt hensov (373) i sin Menigheds Kreds, efterat have beklædt Alexandriens Bispestol i 46 Aar, dog deraf i 20 Aar paa Flugt eller i Forvisning.

Vel er Athanasius ikke den første, der i den arianske Strids Historie fortjener at mindes som en ophøiet Stridsmand for den rene Troes Seir og Befæstelse i Kirken; det 4de Aarhundrede er rigt paa kraftige Aander, der levede og virkede for Kirken og dens Tro (især de 3 Biskopper fra Kappadocien: Gregor af Nazians og Brødrene Basilius den Store og Gregor af Nyssa); men vor taknemmelige Erindring skal dog især bevare Athanasius' Navn, fordi han fremfor nogen Anden staaer som et helligt Redskab i Guds Haand til at lede Sjælene i en vanskelig Tid, og fordi hans Liv kan tjene os som et Billede af den hele Tidsalder, hvis stærke aandelige Bevægelser her ikke kunne forfølges i det Enkelte.

Da den mægtige Keiser Theodosius den Store (380—95) besteg Thronen i Konstantinopel, tabte Arianerne snart al Indflydelse, og den almindelige Synode i Konstantinopel 381 stadfæstede og fuldstændiggjorde den nicæniske Troesbekjendelse om den treenige Gud.

Ved Siden af Athanasius maae vi i den græske Kirke især erindre Johannes af Konstantinopel, der for sin henrivende Veltalenhed blev kaldet Chrysostomos (Gyldenmund). Han var født i Antiochia (347), hvor hans fromme Moder Anthusa tidligt havde lært ham at finde sin kjæreste Beskjæftigelse i Læsning og Granskning i den hellige Skrift. Efter at han i en Række af Aar havde virket som Diakon og Presbyter i sin Fødeby, og Rygtet om hans vidunderlige christelige Veltalenhed, som Samtiden ikke kunde opvise Magen til, og som endnu er og stedse vil blive Gjenstand for alle christelige Læseres Beundring, havde udbredt hans Navn over hele Østen, blev han (397) kaldet til Patriarch i Konstantinopel. Her fandt hans fromme Iver for Troens og Sædernes Renhed en vid Mark for sin Virksomhed. Men den apostoliske Strenghed, med hvilken han optraadte mod de Laster, som gik i Svang blandt de verdslig-sindede Geistlige og Munke ved Hoffet, skaffede ham mange Fjender, og da den herskesyge og udsvævende Keiserinde Eudoxia,

som styrede Staten i sin Gemals, den svage Keiser Arkadius' Navn, ofte med Forbittrelse følte sig truffen af den frimodige Biskops knusende Straffepraadikener, faldt det let for Chrysostomus' misundelige Fjender at stemme hendes ustadige Lune til vilkaarlige og despotiske Foretagender imod ham. Anledning hertil kunde let findes. Nogle ægyptiske Munke, der som Tilhængere af Origenes vare blevne forfulgte af den rænkefulde og voldsomme Biskop Theofilus af Alexandrien, kom til Konstantinopel for at søge Beskyttelse og Retfærdighed. Chrysostomus, der selv levede som Munk, „fattig for sig selv, men rig for de Fattige", antog sig deres Sag og søgte, dog til ingen Nytte, at forsone dem med deres Biskop. Men den lunefulde Keiserinde, som dengang i et Anfald af overtroisk Bodfærdighed ønskede at komme i god Forstaaelse med Patriarchen, indstævnede Theofilus for Chrysostomus' Domstol. Han indfandt sig ogsaa i Hovedstaden, men ikke førend han ved sine listige Bestræbelser saaledes havde sat Keiserindens og Hofpartiets Had imod Chrysostomus i Bevægelse, at han kunde komme som Dommer i Stedet for som Anklaget. I Chalcedon, ligeoverfor Konstantinopel, samledes en Synode af Chrysostomus' Fjender; en Mængde lognagtige eller latterlige Beskyldninger (f. Ex. at han ingen Gjæstebuder gjorde og altsaa var en Fjende af den christelige Gjæstfrihed) fremførtes, og den ædle Chrysostomus blev afsat og forviist. Men Folket krævede under heftige Uroligheder at faae den elskede Patriarch tilbage; et Jordskjælv skræmmede den overtroiske Keiserinde, og Chrysostomus blev i Triumf ført tilbage til Konstantinopel. Theofilus var ilet hjem og vovede ikke mere at vise sig i Konstantinopel; men ogsaa fraværende kunde han arbeide paa at tilfredsstille sit Had. Eudorias Vrede blev paa Ny optændt, især fordi Patriarchen i en Praadiken om Johannes den Døber havde udtalt de dristige Ord: „Paa Ny raser Herodias, paa Ny kræver hun Johannes' Hoved!" Atter blev da Chrysostomus forviist, først til det sydostlige Lilleasien, 4 Aar efter til det øde Pontus ved det østlige Romerriges yderste Grændser. Men Reisens Besværligheder endte hans gudindviede Liv. Med „Tak til Gud for alle Ting" døde han i Pontus 407.

Den latinske Kirke havde stedse beundret hans Skrifter og

æret hans Dyder, men først 30 Aar efter hans Død udvirkede Patriarchen i Konstantinopel hos Theodosius II., at hans Ben bleve høitidelig førte tilbage til hans Kirke, og hans Minde hædret med offenlig Anerkjendelse.

Den lærdeste af alle de latinske Kirkefædre var Hieronymus fra Stridon (paa Grændsen mellem Ungarn og Dalmatien). Han er især bleven berømt ved sine grundige Oversættelser og Forklaringer af det G. og N. Testamentes Skrifter, hvorved han i høi Grad bidrog til at lette og befordre Bibelstudiet i den latinske Kirke. Men hans heftige Charakter og hans lidenskabelig Iver for Kirketroens Renhed skaffede ham mange Fjender. Derfor var hans lange og virksomme Liv en broget Afveksling af stille og frugtbare Studier, heftige Stridigheder og vidtløftige Reiser i alle 3 Verdensdele, indtil han tilsidst fandt Ro i sit Kloster i Bethlehem, hvor han døde 420.

Men alle Kirkefædre baade i Vesten og Østen overstraaledes dog af Augustinus, der, hvad enten vi tage Hensyn til hans Aands Kraft og Dybde eller til den Indflydelse, han derved udøvede i Kirken, maa ansees som den første Lærer, Christendommen har havt i de 15 Aarhundreder fra Paulus indtil Luther.

Aurelius Augustinus var født i Tagaste i Numidien 354. Ogsaa han blev ved en fortræffelig Moder, Monica, tidlig ledet til Christus, og den christelige Tro og Kjærlighed havde slaaet dybe Rødder i hans rigtbegavede Sjæl; men hans Charakter var for heftig, hans Indbildningskraft for glødende til at han kunde modstaae Kjødets Anfægtelser. I Karthago, hvor han som 17aarig Yngling studerede de hedenske Visés Skrifter, hensank han i verdslig Lyst. Men Trangen til et høiere Liv var dog ikke udslukt i hans Indre; en heftig Kamp mellem Kjødet og Aanden sønderrev hans Sjæl, og medens hans Barndoms Tro og hans Moders Taarer og Bønner droge ham til Christus, følte han dog ikke Kraft nok til at befrie sig fra Sandselighedens og Ærgjerrighedens Lænker. De hedenske Filosofer kunde ikke tilfredsstille hans Længsel efter aandelig Klarhed; den hellige Skrift forekom ham for enfoldig og simpel; i Manichæernes hemmelighedsfulde Lærdomme haabede han at finde Næring for sin vilde Fantasi. Han blev Medlem af

deres Sekt og ventede i 9 lange Aar paa det Øieblik, da han ved at optages i de saakaldte Udvalgtes Samfund skulde finde Opløsning paa de store Gaader, som hans efter religiøs Erkjendelse tørstende Sjæl hidtil forgjæves havde stræbt at fatte. Men han fandt, at han havde bedraget sig, og kun hans fromme Barndomsminder reddede ham fra at nedsynke i fuldkommen Tvivl om alle guddommelige Tings Sandhed. Imidlertid havde han i Rom og Mailand med stort Bifald fortsat sin i Karthago begyndte Virksomhed som Lærer i Veltalenhedskonsten. I Mailand levede dengang (384) den herlige Biskop Ambrosius, der er ligesaa berømt for sine udmærkede theologiske Skrifter, opbyggelige Prædikener og skjønne Psalmer, som for den christelige Fasthed og Værdighed, med hvilken han mere end een Gang traadte op imod despotiske Keiseres Vilkaarlighed. Augustinus hørte hans Prædikener; men endnu vaklede han mellem Tro og Tvivl, endnu søgte han forgjæves efter en høiere Kraft til et rent og gudindviet Liv. Da tændtes pludselig ved Ap. Pauli Ord (især Rom. 13, 14: „iføret Eder den Herre Christus og pleier ikke Kjødet til at vække Begjærlighed") et nyt Lys i hans Sjæl. Med dyb Anger over sit forspildte Ungdomsliv og med ungdommelig Begeistring for den Tro, som han efter saa mange Kampe havde fundet, hengav han sig til sin Frelser med sin hele Sjæl, og saaledes stadfæstedes, hvad en from Biskop engang havde sagt til hans bekymrede Moder: „Det er umuligt, at en Søn af saa mange Taarer kan fortabes". I Paaskenatten 387 modtog han tilligemed sin naturlige Søn Daabens Sakramente ved Ambrosius' Haand, og nu indtog han snart den Plads, hvortil han af Forsynet var udseet, som Lærer for hele den christne Kirke i alle følgende Tider. I henved et halvt Aarhundrede arbeide han som Presbyter og (fra 391) Biskop i Hippo i Numidien ved Prædiken og Undervisning og især ved en Mængde fortræffelige Skrifter paa at gjøre den Tro gjældende i hele Verden, der for ham havde viist sig som den eneste Kilde til Salighed, indtil han d. 28 Aug. 430 hensluimrede under Bøn og Lovsang i sin Menigheds Kreds. — De vidunderlige Veie, ad hvilke Gud i sin Naade havde ført ham fra Synd og Mistvivl til Fromhed og Tro, havde overbeviist ham om, at Mennesket ved egen Kraft er aldeles udygtigt til

at begynde paa sin Helliggjørelse, og denne Erkjendelse blev da den Hovedgrundsætning, der som den ledende Tanke har beaandet hans Skrifter og givet hele hans Virksomhed dens eiendommelige Præg. Efter sit store Forbillede Paulus vilde han forsæste sit eget Jeg, der var besmittet og forværvet ved den fra Adam nedarvede Synd, for ene af Guds Naade at leve i Christus ved den levende Tro paa hans forsonende Død. Augustins Lære om Synden og Naaden er saaledes væsentlig den samme, som af Paulus er fremstillet i den hellige Skrift, og den samme, som efter 11 Aarhundreders Forløb paa Ny blev haandthævet af Luther; men den underfulde Maade, paa hvilken Augustin selv ved Guds Naade var ført tilbage fra Fordærvelsen, og den heftige Kamp, som han følte sig kaldet til at føre mod den mobsatte Lære, ledte ham til at udvikle sine Paastande om Menneskeslægtens fuldkomne Fordærvelse med en saadan Skarphed, at han ikke blev fri for Ensidighed. Da nemlig Pelagius, en Munk fra Britanien, i Rom og Karthago offentlig forsvarede den Mening, at Menneskets Natur ingenlunde var fordærvet ved Adams Syndefald, men at ethvert Menneske, enten han var Christen eller ikke, ved sin egen frie Villies Kraft kunde gjøre sig værdigt til Guds Naade, saa optraadte Augustin, understøttet af Hieronymus og hele den afrikanske Kirke, med al sin Kraft imod denne Vildfarelse, der aabenbart vilde føre tilbage til den jødiske Gjerningshelligbed. Paa flere Synoder baade i Vesten og Østen bleve Pelagianernes Sætninger erklærede for kjætterske, og nu fremstillede Augustinus i en Række af Skrifter sit theologiske System om den guddommelige Forudbestemmelse, ifølge hvilken den ved Arvesynden betyngede Menneskeslægt, som ved egen Kraft kun kan hjemfalde til Fordærvelsen, alene ved Guds urandsagelige Naade bliver frelst af Kirken, saa at alle de, der staae udenfor Troen, fra Evighed af ere bestemte til Fordømmelse. Denne Lære blev nu ansect for Kirkens almindelige Tro; men den blev aldrig i Sandhed erkjendt af hele Kirken, thi endnu medens Augustin levede, begyndte den Anstuelse at gjøre sig gjældende hos de katholske Kirkelærere, at Mennesket uagtet sin nedarvede Tilbøielighed til det Onde, dog frit og ved egen Kraft kan gribe det Gode og arbeide paa sin Helliggjørelse, hvortil han da fremhjælpes af

Kirkens Naadegaver. Denne Lære, der kaldes Halv- eller Semipelagianismen, er saa nøie forbunden med de katholske Grundsætninger om Munkelivets Fortjenester og de udvortes Gjerningers Værd, at den altid har været og endnu er almindelig blandt Katholikerne. Men dette vil Reformationens Historie nærmere oplyse.

Medens den latinske Kirkes Lærere stræbte at komme til Kundskab om Menneskets syndige Natur og hvad dermed staaer i Forbindelse, søgte den orientalske Kirke endnu fornemmelig at fastsætte Læren om Christi Natur. Thi kort efter at Pelagianerne havde angrebet den christelige Tro paa den guddommelige Naade, havde Nestorius, Patriarch i Konstantinopel, fornægtet Kirkens Lære om den fuldkomne Forening af den guddommelige og menneskelige Natur i Christi Person, idet han delte denne i 2 Personer. I Modsætning hertil lærte Eutyches, Presbyter og Klosterforstander i Konstantinopel, at der kun var een Natur i Christus, idet han antog, at det Guddommelige ganske havde fortrængt det Menneskelige. Den 3die almindelige Kirkeforsamling i Efesus 431 fordømte Nestorianernes Vildfarelser. (Disse flygtede da til Persien, hvor de fandt Beskyttelse og fri Religionsøvelse, og hvor deres Parti bestaaer den Dag idag). Derimod havde Eutyches' Tilhængere (Monofysiterne) vidst i den Grad at vinde Indgang dels hos Folket, dels hos Keiser Theodosius II, at deres Lære blev hyldet paa en almindelig Synode i Efesus 449, men ved den romerske Biskop Leo den Stores og andre Kirkelæreres Bestræbelser vandt Skriftens Lære under den følgende Keiser igjen udvortes Seir i Kirken; den 4de almindelige Kirkeforsamling i Kalcedon 451 fordømte Monofysiterne og kuldkastede Synoden i Efesus, der til Spot blev kaldet Roversynoden. Men disse Stridigheder vedbleve endnu i over 2 Aarhundreder at forvirre den orientalske Kirke, idet Keisernes egenmægtige Indvirkning paa Theologerne og Kirkeforsamlingerne hindrede Troeslærens rette aandelige Udvikling og Seir.

9.

Kirkens og Geistlighedens Magt i Staten. De romerske Biskopper Leo den Store og Gregor den Store.

Christendommen maa efter sin Hensigt betragtes som en Surdeig, der er bestemt til at gjennemtrænge Menneskehedens hele Masse med sin rensende, forædlende og opløftende Kraft. Men denne Kraft er af ren aandelig Natur, thi Christi Rige er ikke af denne Verden, og det er først og fornemmelig ved at lede og helliggjøre Menneskets Tanke og Villie, at Christendommen skal gjøre sin Lov gjældende i de verdslige Forhold. Saalænge Kirken var undertrykt af Staten, og de hedenske Love beherskede alle borgerlige Indretninger, var den paa mangfoldige Maader hindret i at aabenbare sin helliggjørende Kraft i Verden, men paa den anden Side var dens Virksomhed saa meget desto renere og sikkrere, idet den kun var en fri og aandelig Virksomhed i Sjælene. Nu derimod, da Staten havde blandet sig med Kirken og erkjendt de christelige Grundsætninger for alle Borgeres høieste Lov, maatte disse Grundsætninger vel overhovedet virke til Held og Velsignelse paa det hele offentlige Statsliv, men Kirken geraadede derved tillige i Fare for at miste sin indre Renhed og forstyrres i sin frie aandelige Udvikling. Kirkens Lærere og Geistlige kunde ofte ikke modstaae den Fristelse, at benytte Statsmagtens Ærbødighed for det Hellige som et Middel til at fremme deres egenkjærlige Formaal, og saaledes indblandede en fremmed, en verdslig Magt sig i den hellige Kirke, hvorved Helligheden blev fordunklet. Paa den anden Side stræbte Keisere og Konger, som vare vante til Hedenskabets Despoti, men nu maatte bøie sig for Kirkens Love, at forskaffe sig Indflydelse paa disse Love og saaledes bruge Kirken som et Middel til at udvide og befæste deres vilkaarlige Magt over Folkene.

Vel skete det ikke sjeldent, at høihjertede Biskopper og Theologer brugte al deres kirkelige Værdighed for at modsætte sig det keiserlige Despoti, men vi have af Athanasius' og Chry-

ſoſtomus' Levner ſeet, hvor farlig en ſaadan Driſtighed var, og det oſtlige Keiſerdømmes Hiſtorie har mange flere Exempler paa, at Keiſernes Villie har indvirket paa Biſkoppernes og Kirkeforſamlingernes Beſlutninger, ja i de monofyſitiſke Stridigheder i det 5te og 6te Aarhundrede udſtædte Keiſerne endog umiddelbart de Love, der ſkulde angive den katholſke Kirkes almindelige Tro.

Men endſkjøndt ſaaledes de betydelige Begunſtigelſer og Forrettigheder, ſom tilfløde Kirken og dens Tjenere i det 4de og 5te Aarhundrede, ofte vare dyrt nok kjøbte, fik dog Geiſtligheden derved en virkelig Magt over Staten, ſom benyttet med Klogſkab under ſvage Keiſere kunde forberede Kirkens fuldkomne Seir i den følgende Tid. Allerede Conſtantin den Store havde ved en udtrykkelig Lov tilladt Kirken at modtage alle de Eiendomme, ſom Døende vilde teſtamente den. Denne Ret blev ſnart en uudtømmelig Rigdomskilde for Kirken, dels fordi Tidsalderen virkelig var gjennemtrængt af en alvorlig Iver for det Hellige; dels ogſaa fordi Man allerede dengang troede, at ſaadanne fromme Gaver havde en ſæregen Kraft til at udſlette begaaede Synder. Da nu ogſaa Tienden blev faſtſat ſom Kirkens lovlige Ret, kunde den raade over meget betydelige Indtægter. En ſtor Del af disſe blev vel anvendt til Kirkernes og Gudstjeneſtens Vedligeholdelſe og til Fattiges, Syges, Enkers og Faderløſes Forſørgelſe, men ſandſelige og egennyttige Geiſtlige fik derved Midler til at tilfredsſtille deres egen Lyſt til Pragt og Nydelſe, og overhovedet forøgedes derved Geiſtlighedens og fornemmelig Biſkoppernes Magt, da disſe havde fri Raadighed over Kirkens Gods. Fra Conſtantins Tid hidrører ogſaa den Beſtemmelſe, at Geiſtligheden ikke blot var fritagen for alle borgerlige Afgifter og offentlige Forretninger, men endog kunde unddrage ſig fra den verdslige Domſtol, idet Biſkopperne bleve anerkjendte ſom øverſte Dommere i alle geiſtlige Sager. De, der vare utilfredſe med den biſkoppelige Domſtols Kjendelſer, kunde rigtignok appellere til Keiſernes Dom, men Kirken havde Ret til at faſtſætte Straffen. Ved disſe og mange andre Begunſtigelſer vorte Geiſtlighedens Anſeelſe ſtedſe mere og mere. De ſtore Troeskampe, ſom ſatte Kirken, ja hele Riget i Bevægelſe, forøgede Biſkoppernes Glands, da deres Stemme

afgjorde Partiernes Skjæbne; men i den græske Kirke, hvor de konstantinopolitanske Keisere, som vi have seet, ikke lode sig nøie med at sammenkalde Kirkeforsamlingerne og stadfæste deres Beslutninger, men ogsaa stræbte at gjøre deres Vilkaarlighed gjældende i Biskoppernes Raad, kunde disse sjelden opnaae nogen sand Uafhængighed og Selvstændighed.

Anderledes var Forholdet i den latinske Kirke, hvor den romerske Biskop efterhaanden blev det Hoved, hvorom alle Geistlige samledes for under hans Anførsel at berede Kirken Fremgang og Seir over alle verdslige Magter. Dengang Keiserens Sæde blev forlagt til Konstantinopel, vare de romerske Biskopper endnu kun de øvrige Patriarchers Ligemænd, og deres Stift var indskrænket til Mellem- og Nedreitalien samt de italienske Øer; men det varede ikke længe, før de politiske og religiøse Forhold gave dem Midler i Hænde til i høi Grad at udvide deres Anseelse og Magt. Den romerske Bispestol var den eneste i hele Vesten, der ansaaes for at være stiftet af en Apostel (det eneste apostoliske Sæde), og denne Apostel var Petrus, der af hele den katholske Kirke betragtedes som Apostlenes Fyrste, idet Christi Ord til ham (Matth. 16, 17. 19): „Paa denne Klippe vil jeg bygge min Kirke — og jeg vil give Dig Himmeriges Riges Nøgler o. s. v." udlagdes som en høitidelig Erklæring om, at han paa Frelserens Vegne skulde herske over Kirken.

Alle Vestens Nationer vare i Aarhundreder vante til at ansee „det evige Rom" som hele Verdens Hovedstad, som Sædet og Midtpunktet for den øverste, uindskrænkede Magt over Folkene. Da nu Keiserdømmet efter Theodosius d. Stores Død 395 blev delt i 2 Riger, og det vestlige Romerrige under svage Keisere og idelige Revolutioner med stærke Skridt nærmede sig sin Undergang, medens mægtige barbariske Nationer i truende Sværme stormede mod dets Grændser, kunde hin Ærefrygt for det verdensbeherskende Roms Navn ikke vedligeholde sig i sin verdslige Betydning, men den var dog for dybt rodfæstet i Gemytterne, til at den ganske kunde forsvinde, og saaledes blev det ikke vanskeligt for kloge og kraftige Mænd paa den romerske Stol at gjøre den Mening gjældende hos de christelige Nationer, at Gud havde givet al geistlig Magt til Apostelen Petrus'

Efterfølger i den hellige Stad. I denne Henseende maae vi her især erindre den romerske Biskop Leo I. (440—461), der ved mange udmærkede Egenskaber med Rette fik Tilnavnet den Store.

Han var selv dybt gjennemtrængt af Ærbødighed for sit høie Embedes store Betydning, og medens han i christelig Ydmyghed erkjendte sin menneskelige Svaghed og Uværdighed, var han stolt og mægtig ved den Tro, at den hellige Petrus virkede i ham, og gav ham Myndighed og Fuldmagt til at befæstne og befæste den romerske Stat som den Klippe, hvorpaa den katholske Kirke hvilede.

Under de store Trocskampe i den græske Kirke havde Leos Forgængere stedse vidst at give de Partier Medhold, som Kirken tilsidst anerkjendte som rettroende, og den romerske Stol stod saaledes ogsaa i Østen i høi Anseelse som det apostoliske Sæde, der endnu havde bevaret Christi og Apostlenes Tro i dens oprindelige Renhed. Denne Hæder blev endnu mere befæstet ved Leos Fromhed og Skarpsindighed; den Dom, som de stridende Partier afsagde ham, havde fortrinlig Vægt hos Østens Lærere, og paa Synoden i Chalcedon 451 var det i hans Navn og under hans Gesandters Forsæde, at det katholske Lærebegreb om Guds Søn blev fastsat og Røversynoden i Efesus erklæret for ugyldig.

Men den Indflydelse, Roms Biskopper saaledes udøvede i den græske Kirke, var dog i det Hele kun af aandelig Natur, og Patriarcherne i Konstantinopel vilde ikke erkjende noget lovligt Overherredømme over sig. Rigtignok forordnede Keiser Valentinian III. efter Leos Raad, at Petri Stol skulde erkjendes som den øverste lovgivende og dømmende Magt for den hele Kirke, men denne betydningsfulde Lov gjaldt kun i de vestlige Lande, og selv der var den egentlig kun at ansee som et Forvarsel for de kommende Tider. Synoden i Chalcedon tilkjendte Patriarcherne i „det nye Rom" lige Rettighed og Værdighed med den romerske Biskop og den øverste Rang næst efter ham.

Hvad der især gjorde Leo I. stor i Folkets Øine, var den vidunderlige Maade, paa hvilken han reddede Rom og Italien fra Barbarernes ødelæggende Indbrud. De frygtelige Hunner, et asiatisk Nomadefolk, vare i den sidste Halvdel af det 4de

Aarh. brudte ind i det østlige Europa, hvor de ved den Skræk, som de allevegne udbredte, fremskyndede den saakaldte store Folkevandring, idet de dreve forskjellige gotiske og germaniske Folkeslag foran sig, som da overswømmede hele det sydlige Europa og beredte det vestromerske Riges Undergang. Efter at Hunnerne derefter i lang Tid havde slaaet sig til Ro paa de græsrige Sletter ved Donaus Munding, fik de (433) i Attilla en Konge, som med sin Nations Raahed og Grusomhed forbandt en kraftig Villie og en skarp og beregnende Forstand. Keiseren i Konstantinopel aftwang han en uhyre Skat, og snart bød han over alle Folkeslag fra Volga til dybt ind i Germanien. I Aaret 451 brød han med en frygtelig Hær ind over Rinen og ødelagde Gallien overalt, hvor han kom frem. Den dygtige romerske Feltherre Aëtius samlede vel de fremmede Folkestammer, og overvandt Attilla i et blodigt Slag, men det næste Aar brød han over Alperne, og Italien havde intet Værn at sætte imod den ødelæggende Strøm. Da gik Leo d. Store i stille Værdighed den Vældige imøde i sin præstelige Dragt; den hedenske Erobrer vendte om med sin Hær, og Italien var reddet.

Ogsaa mod de frygtelige Vandaler beskyttede han Rom ved sin Anseelse, og hos det taknemmelige Folk opkom det Sagn, at den hellige Petrus selv havde aabenbaret sig for at beskytte sin Efterfølger.

Leo d. Stores Eftermænd byggede videre paa det Værk, som han havde fremmet med saa megen Hæder og Lykke, og da det vestlige romerske Rige ganske gik til Grunde 476, bleve de romerske Biskopper ofte adlydte som Italiens retmæssige Fyrster. De germaniske Folkestammer, som nu grundfæstede deres Stater paa Romerrigets Ruiner, havde for Størstedelen antaget Christendommen i Forveien. Rigtignok hyldede de den ariansk Tro, men de havde Ærbødighed for den katholske Kirkes Rettigheder, og de lærte snart at erkjende den velsignelsesrige Indflydelse, som Christendommens Tro og Sæder udøvede paa deres forhen saa vilde og krigerske Charakter. Ligesom det var Christi milde og fredelige Aand, der først adspredte den Raaheds og Voldsomheds Taage, der havde hvilet over Germaniens kraftige Stammer, saaledes var det Kirkens ordnende og forbindende

Magt, der forenede de afsondrede Stammer i fastere Samfund og lagde Grunden til den Dannelse, hvorved Middelalderens mægtige Stater skulde befæstes. Vel fulgte dengang Overtroen med som Christi Læres uadskillelige Ledsager, men den var et nødvendigt Middel for Troen til at virke paa de sandselige Slægter; kun i den overtroiske Ærefrygt for Kirkeregjeringens Helligbed fandt det undertrykte Folk et Værn mod Herskernes Vold og Despoti, og de troløse Franker lærte først at tale Sandhed, da Man lod dem sværge ved Helgenernes Reliqvier og paa Martyrernes Grave.

Medens nu de germaniske Folkeslag kæmpede med hverandre om Herredømmet i det sydvestlige Europa og det nordlige Afrika, gik den katholske Kirke og med den dens Hoved i Rom tilsidst seirrig ud af alle disse Kampe. Den mægtige og dygtige østgotiske Konge Theodorik (493—526), som erobrede Italien og fra sin Residens i Ravenna beherskede næsten hele det vestromerske Rige, gjorde intet Indgreb i den katholske Kirkes Rettigheder. Efter hans Død blev Italien paa Ny erobret af den græske Keiser Justinian I., og de romerske Biskopper tabte en Tidlang deres Uafhængighed af Konstantinopel; men da de vilde Longobarder havde oversvømmet Italien, og de græske Keisere ikke vilde eller kunde hjælpe Romerne imod disse Fjender, henvendte Paverne sig til de tappre Franker, der snart traadte i Forbund med dem. Frankerne havde imod Midten af det 4de Aarhundrede fæstet Bolig i det nordlige Gallien. De vare dengang endnu Hedninger, og først den mægtige Klodovig af Merovingernes Slægt, der af sin katholske Gemalinde Klotilde af Burgund var bleven gunstig stemt for Christendommen, maatte i et Slag mod Allemannerne (ved Zülpich 496) anraabe de Christnes Gud om Bistand for at styrkes til Seir over sine hedenske Fjender. Han blev da hoitideligen døbt og salvet af Biskop Remigius i Reims, og fandt nu i sin Iver for den katholske Kirke en hellig Opfordring til at overvinde de hedenske og arianske Folkeslag i Gallien og Germanien. De følgende frankiske Konger holdt den romerske Biskop høit i Ære, og den nye Herskerfamilie (Karolingerne), som med Pipin den Lille bemægtigede sig Frankernes Throne (751), begrundede sin Ret paa Pavens Stadfæstelse. Til Gjen-

gjæld anraabte Paven Frankernes Konge om Hjælp, da Longobarderne truede Rom. Pipin overvandt dem i 2 Felttoge (754—55), tvang dem til at afstaae Exarchatet, eller de Provindser i Italien, som forhen havde hørt til det græske Keiserdomme, og skjænkede disse Lande til den hellige Petrus. Saaledes vare Paverne, der allerede forhen eiede betydelige Godser, blevne virkelige Herrer over Land og Folk. Det Samme var i det Mindre Tilfældet med Biskopperne, der ofte eiede store Godser, hvilke de som kongelige Vasaller bestyrede uden Afgifter og ved egne Domstole, alene forpligtede til Krigsbidrag, naar Kongen forbrede det. Herved havde Geistlighedens Magt faaet en betydelig Tilvæxt, thi rigtignok havde Kongerne afgjørende Indflydelse paa Biskoppernes Valg, men disse sade igjen i de Lehnsmænds Forsamling, som udkaarede Kongerne, og nu blev overhovedet Geistligheden æret ei blot som det Helliges Forkyndere og som den eneste Stand der var i Besiddelse af nogen Kundskab og Dannelse, men ogsaa som mægtige Herrer, der havde Indflydelse nok til at kunne beskytte det undertrykte Folk imod den krigerske Adels Vilkaarlighed. De romerske Biskopper, der fra det 6te Aarhundrede af udelukkende kaldtes Paver d. e. Fædre (et Navn, der forhen tillagdes alle Biskopper) havde vel endnu ikke nogen bestemt fastsat Myndighed over hele Geistligheden i de katholske Lande, men i Almindelighed var Ærefrygten for den h. Peters Stol saa stor, at Pavens Ønske gjaldt som en Lov. Man begyndte at anse det for nødvendigt, at enhver nyudvalgt Biskop fik Pallium*) tilsendt fra Rom som et Tegn paa den pavelige Stadfæstelse, og paa den første tydske Kirkeforsamling (i Hennegau 743) anerkjendte alle Biskopper Paven for deres retmæssige Lovgiver og Dommer.

Ved den Indflydelse, som Geistligheden nu fik paa det offentlige Statsliv, ved Biskoppernes Deltagelse i Krigstog, Jagt og andre verdslige Forretninger, ved deres Rigdomme og

*) Pallium betyder en hvid uldeu Kappe, men bestaaer fra det 12. Aarh. af kun i en Halskrave, hvorfra et bredt Baand hænger ned paa Ryg og Bryst. Det forfærdiges af Nonnerne i Klostret St Agnes i Rom af indviede Faars Uld. For Gregor I's Tid sendtes Pallium kun til Metropoliterne.

ved den lavere Geistligheds Mangel paa sand videnskabelig Dannelse kom Kirken i stor Fare for at blive sammenblandet med Verden og nedbragen fra sin hellige Bestemmelse til det verdslige Livs sandselige og smaalige Formaal. Derfor var det en stor Velgjerning, at den romerske Stat blev æret som den ophøiede Helligdom, der synligt fremstillede den aandelige Magt, for hvilken Tidsalderens Raahed og Sandselighed maatte bøie sig, og at der paa denne Stol iblandt adskillige egennyttige eller kraftesløse Personer ogsaa sade Mænd, der endnu vare grebne af den gamle Kirkes dybe religiøse og sædelige Begeistring. Denne Roes tilkommer fremfor alle Andre Pave Gregor I. eller den Store (590—604).

Han nedstammede fra en gammel romersk Patricierfamilie, var opdragen for Statslivet, og havde allerede opnaaet en Præfekts Værdighed, da han pludselig i from Begeistring nedlagde sit Embede og blev Munk. Men det adskondrede Klosterlivs Stilhed kunde ikke skjule hans store Egenskaber. Hans Lærdom og Talenter satte ham paa den pavelige Throne, men da Valget blev ham forkyndt, vægrede han sig længe ved at modtage denne ansvarsfulde Post. Mild mod den Svage, men ubøielig streng mod de Urebelige, dog strengest mod sig selv, arbeidede han i sin hele Embedstid med en utrolig Kraft og Lykke paa at skaffe den romerske Kirke Anseelse og Fasthed i alle Vestens Lande. Besjælede af hans fromme Tro banede hans Missionærer Christi Evangelium og Christi Statholders hellige Værdighed Anerkjendelse og Seir rundt omkring blandt Germaner, Spanier og Britanier, og havde han end stor Deel i den Overtro og den blinde Lydighed mod den romerske Stol, som prædikedes tilligemed den christne Lære, saa var det kun fordi begge Dele hørte til hans egen og hans Tidsalders Overbevisning. Sit Embedes Værdighed forsvarede han med Stolthed, navnlig imod Konstantinopels Patriarch, men dog kaldte han sig i oprigtig Ydmyghed „Guds Tjeneres Tjener". Af Kirkens Rigdomme gjorde han den ædleste Brug; han underholdt mange tusinde Fattige og Syge, anlagde Hospitaler og reddede Italien fra Hungersnød, ligesom han havde reddet det fra Longobardernes Ild og Sværd. Intet Under derfor, at det taknemmelige Folk ærede ham som en Helgen og

tillagde ham en underfuld Indflydelse hos de himmelske Magter. Pesten raſede i Italien og begyndte at bortrive Romerne. Gregor anſtillede et høitideligt Optog, og da han kom til Moles Hadriani (der fra denne Tid fik Navnet Engelsborg), ſkal pludſelig Engelen Gabriel have ſtaaet hos ham og budet Ulykken ſtandſe.

Mærkeligt nok troede Gregor ſelv af et oprigtigt Hjerte paa ſine egne Undere, og han har ved ſine mange og opbyggelige Skrifter tilligemed ſand Fromhed udbredt megen kirkelig Overtro iblandt de Chriſtne. Især har han gjort den Anſtuelſe gjældende i den katholſke Kirke, at Nadveren ſom en Gjentagelſe af Chriſti Offer for Menneſkenes Synder (Messeoffer) havde en underfuld Kraft til at befrie de Troende af Skjersilden, eller den Tilſtand, hvori han lærte, at de Afdødes Sjæle ſkulde ſtraffes og renſes, førend de kunde indgaae i Guds Rige. For Gudstjeneſtens Pragt og hemmelighedsfulde Helligbed virkede han meget baade ved Lære og Skrifter. Han hævede Kirkeſangen til den høie Plads, ſom den ſiden beſtandig har indtaget i den katholſke Kirke, men Konſt og Videnſkab vare ham en Daarlighed, og de hedenſte Viſe en Forargelſe. Han har i en ædel Henſigt og til Velſignelſe for ſin Samtid og nærmeſte Fremtid lagt Grunden til den uindſtrænkede Magt i Pavens Haand, ſom i de følgende Aarhundreder ſkulde blive til ſaa megen Fordærvelſe for Kirken.

10.

Gudstjeneſten og det kirkelige Liv. Munkevæſenet.

Naar vi betragte det religiøſe Liv i Tidsrummet fra det 4de til det 8de Aarhundrede, blive vi ſtrax vaer, at der var foregaaet en mærkelig Forandring i de Chriſtnes Tankemaade og religiøſe Skikke, ſom ikke altid var en Forandring til det Bedre. Det er til enhver Tid en dyb Trang for det religiøſe Gemyt at yttre og befordre ſin indre Andagt ved udvortes Skikke og Handlinger, der betegne, at de endelige og ſandſelige Ting ſkulle helliges af den uendelige og aandelige Magt, og vi have ſeet, at ogſaa den apoſtoliſke Kirke havde ſine Ceremonier

og hellige Handlinger, hvorved Fromheden blev næret og styrket. Men de vare faa og simple, og det Ydre betragtedes blot som et Middel for det Indre. Den strenge og mørke Aand, som Forfølgelserne vedligeholdt, bragte dengang endog de Christne til i deres Gudstjeneste at foragte al udvortes Pragt som et Tegn paa jødisk Sandselighed, og at foragte al Konst som en Levning fra Hedenskabets Overtro. Nu derimod, da Kirken var bleven mægtig og rig, og de Geistlige havde faaet Midler til at beskytte og forherlige Guds offentlige Tilbedelse, strøbte hin Trang til at lægge de andægtige Følelser for Dagen i den udvortes Verden at finde Erstatning for de fremfarne Tiders Savn. Prægtige Kirker hævede sig paa de hedenske Templers Ruiner; de græske og romerske Konstværker, som den christelige Iver havde skaanet, maatte gjøre fremmed Tjeneste og smykke de Christnes Helligdomme, og Keisere og Biskopper kappedes med hinanden om at forhøie Gudstjenestens Høitidelighed. Nu bleve mange hedenske Skikke optagne eller efterlignede af de Christne, Kirkerne duftede af kostelig Røgelse, Altrene straalede af talrige Kjerter, og de Geistlige bleve ved prægtige Festdragter udmærkede fremfor alle Lægfolk. Kirkesangen, der tidlig var anvendt i Østen, blev ved Ambrosius af Mailand indført i de vestlige Lande, men først ved Gregor d. Store opnaaede den sin konstneriske Uddannelse, og endelig i det 8de Aarhundrede blev den ledsaget af Orgelets opløftende Toner. Prædikenen var endnu længe Gudstjenestens egentlige Midtpunkt, men i det 5te Aarhundrede begyndte Biskopperne at ansee det for under deres Værdighed at bestige Prædikestolen, og Leo d. Store, der selv var en herlig Taler, strøbte forgjæves at finde Efterligning hos sine Samtidige.

De christelige Fester bleve nu lovmæssigt fastsatte af Keisere og Synoder. Allerede Constantin anordnede efter den jødiske Loys Exempel, at al Arbeide og Handel, alle offentlige Forretninger og Forlystelser skulde hvile om Søndagen, fordi den blot skulde tilhøre Himlen. Ogsaa nye Fester indførtes; blandt disse Christi Fødselsfest, der først i 4de og 5te Aarh. indførtes i de østlige Lande. Maaskee har en hedensk Fest hos Romerne „for Solens Gjenfødelse" efter Vintersolhverv givet Anledning til, at den feiredes d. 25 Decbr. Af

Pintsefestens 50 Dage efter Paasken blev den sidste helliget Erindringen om den Hellig Aands Udgydelse og fortrinsvis kaldet Pintse; den 40de blev indviet til Minde om Herrens Himmelfart. Til Erindring om den himmelske Forkyndelse af Frelserens guddommelige Værdighed ved hans Daab i Jordan blev den saakaldte Epifaniefest (d. 6. Januar) indviet; men i den latinske Kirke blev den som en Fest for Hedningernes Frelse helliget Mindet om de Vises Ankomst fra Østerland (de hellige 3 Kongers Fest). Hertil føiedes snart en Mængde mindre Fester for Maria og Apostlene, for Martyrer og Helgener, hvis Antal stedse blev forøget.

Allerede i det 2det Aarhundrede bleve spæde Børn døbte, skjønt nogle Kirkefædre misbilligede det; men først i det 5te Aarh. blev Barnedaaben almindelig overalt. Hidtil havde man ofte udsat Daaben, fordi man derved tillige haabede at udstrække den ved Daaben betegnede Forløsning og Synds-forladelse til de enkelte Synder, som Enhver havde begaaet før sin Daab.

Nadveren var allerede tidlig bleven adskilt fra Kjærlighedsmaaltiderne, der i det 4de Aarhundrede aldeles ophørte. Den var bestandig anseet som det Høieste og Helligste i hele Gudstjenesten. Ved vidtløftige Bønner søgte Man at minde de Kommunicerende om dens Betydning som den virkelige Deltagelse i Christi Legeme og Blod, men da denne tænktes afhængig af Brødets og Vinens høitidelige Indvielse (Konsekration) ved Bispoppen, opstod snart den ubestemte Forestilling om en underfuld Forvandling af Nadverens Elementer. Den overtroiske Betragtning af Nadveren som et Offer (Hostie) for de Afdødes evige Frelse blev især understøttet og befordret ved Gregor d. Stores Indflydelse, og endelig begyndte i det 8de Aarhund. den dermed forbundne Uskik, at de Geistlige alene nøde Kalken, hvorom nærmere vil blive talt i Middelalderens Historie.

Foruden de mange religiøse Skikke, som Kirkens herskende Tro og dens lovgivende Magt anerkjendte som christelige, søgte overtroiske og pragtlystne Mennesker tidlig at indføre en Mængde vilkaarlige Ceremonier, og allerede Augustinus klager over, at „Religionen, som Guds Naade ved faa og klare Ceremonier

vil give Frihed", ved slige menneskelige Paafund „blev betynget med en slavisk Byrde, værre end alle Jødernes trykkende Ceremonier". Han mener derfor, at alle de Skikke, som hverken anordnes i den hellige Skrift, eller paabydes i Kirkeforsamlingernes Beslutninger, eller støtte sig paa hele Kirkens antagne Brug, burde udelukkes af Gudstjenesten. Men de Christne fulgte ikke dette Raad, og med den tiltagende Overtro tiltoge ogsaa Ceremonierne.

Det er allerede bemærket (Pag. 22), at Martyrerne i den gamle Kirke bleve betragtede med udmærket Ærbødighed. De taknemmelige Christne følte Trang til at yttre deres Høiagtelse for den troende Aand, der i hine standhaftige Vidner saa herligt gav sin Kraft tilkjende. Derfor tillagde man Bekjenderne den Ret, at de ved deres Forbønner kunde formilde de strenge Kirkelove mod de Faldne, og Martyrernes Grave vare ofte, navnlig paa deres Dødsdage, Forsamlingssteder for andægtige Christne, som ved Ihukommelsen af deres Daad styrkedes til at efterligne deres Tro og Standhaftighed. Men i det 4de og 5te Aarhundrede antog denne fromme Ærefrygt stedse mere og mere en overtroisk og uchristelig Retning. Kirkens Velgjørere betragtedes som Hellige, der ikke blot havde været frie for enhver Vildfarelse, men endog havde gjort Fyldest for Andres Synder. Skildringen af deres Lidelser og Bedrifter udsmykkedes i Folkesagnet med allehaande underfulde Træk, og nu nøiedes Man ikke længere med at indslutte dem i Kirkebønnerne, men Bønnen henvendtes til dem, som om de ved deres Indflydelse i de Saliges Rige kunde indvirke paa den guddommelige Naade. Deres Levninger (Reliqvier) skattedes som underfulde Tryllemidler, og æventyrlige Sagn (Legender) udbredtes om den hemmelighedsfulde Kraft til Helbredelse og andre Mirakler, som skulde have yttret sig paa deres Grave eller ved deres Reliqvier.

Længselen efter at besøge de Steder, der havde været Skuepladsen for de hellige Begivenheder, er saa naturlig for det troende Gemyt; thi Andagten styrkes og oplives ved de ydre Minder om det Guddommeliges Kraft i Verden. Men da Constantin den Stores Moder, Helena, der selv reiste til Bethlehem, for at bede paa Christi Grav, havde ladet opreise prægtige Templer paa de hellige Steder, antog ogsaa denne

Længsel en overtroisk Charakter. Thi nu betragtede Man ofte en Valfart til Jerusalem som en Handling, der var fortjenstlig i sig selv, og allerede i det 4de Aarhundrede maatte En af Kirkefædrene (Gregor af Nyssa) minde de Christne om, at uden et gudfrygtigt Sind var den Bedende ikke Gud nærmere i Jerusalem end paa ethvert andet Sted.

Men uagtet vi saaledes ikke kunne nægte, at de Christnes religiøse Liv i det Hele yttrede sig paa en Maade, som vor Tidsalders klarere religiøse Erkjendelse maa fordømme som Overtro, saa bør vi dog derved ikke glemme, at hine Tiders Overtro var saa nøie forbunden med deres sande Tro, at vi ikke kunne ære denne, uden at vi ogsaa, i det Mindste for en Del, maae forsones med hin. Thi netop fordi den christelige Aand med saa stor Kraft havde taget Bolig i Sjælene og opfyldt Følelse og Fantasi med sit hellige Indhold, netop derfor maatte den, saavel hos Østerlandets dybsindige og billedrige Folkeslag, som hos Germaniernes raae og vilde Stammer bane sig Indgang og ytre sin levende Nærværelse under den fromme Overtroes tillokkende Dragt. Overtroen var den nødvendige Skikkelse, hvori Troen paa Gud og hans Enbaarne og Længselen efter Forsoning og Frelse dengang kom tilsyne, og deri er intet Sørgeligt; men det Sørgelige laae deri, at da Tiden og Tankemaaden forandredes, saa at Man ikke længere forbandt de fromme Følelser og troende Forestillinger med de hellige Sagn og Handlinger, saa beholdt Man dog disse sidste, endskjøndt de havde tabt deres Helligbed, og da først viste Overtroen sig i sin Fordærvelighed.

Endskjøndt vi derfor ikke kunne troe paa de utallige Mirakler, som de katholske Legender berette os, saa bliver det dog utvivlsomt, at mangfoldige Mennesker virkelig paa en underfuld Maade ere blevne førte til Gud og Christus ved de udvortes Tegn og Handlinger, som deres Overtro gjorde hellige for dem. For Mange har en Valfart til Jerusalem i Sandhed været en Reise til Himlen, og Martyrernes Ben have ofte med underfuld Kraft frembragt Tro og Andagt i de Sjæle, som den klareste og grundigste Prædiken ikke kunde røre.

En af de mærkværdigste Yttringer af det religiøse Liv i den katholske Kirke er Munkevæsenet, der oprindeligt kun

er opstaaet ved en Misforstaaelse af den christelige Gudsdyrkelses Væsen, men dog under forskjellige Skikkelser har vedligeholdt sig blandt Katholikerne indtil denne Dag. Den skarpe Modsætning mellem Hedenskabets letsindige Sandselighed og det strenge sædelige Alvor, som Christendommen fordrer, maatte i Kirkens første Tider virke saa stærkt paa mange dybere Gemytter, at de i Begeistringen for Troen forsagede enhver jordisk Nydelse for alene at leve for Gud og det aandelige Samfund med ham. Saaledes fandtes der i de første christelige Aarhundreder mange saakaldte Asketer (Afholdende), der bortgave deres Formue, levede uden Ægteskab og overhovedet ansaae Afholdenhed og Øvelse deri (Askese) for en Christens første Pligt. Men de adskjendrede sig ikke fra de Christnes Menighed, thi den samme strenge og morke religiøse Tænkemaade var almindelig i hele Kirken, der selv var opstaaet og udviklet i Fjendskab med Verden. Men da de verdslige Magter havde bøiet sig for Korset, og Kirken selv begyndte at blive verdslig, kunde saadanne morke Charakterer ikke længere føle sig hjemme i Samfundet. Den fromme Længsel efter Guds Rige drev dem bort fra Menneskenes Selskab, idet de ikke agtede paa, at det netop er i Samfundet, at Guds Rige bestaaer, at det just er ved at slutte sig til Menigheden, at den enkelte Christen kommer i det rette Samfund med sin Frelser og sin Gud.

Allerede i det 3die Aarhundrede havde Ægypteren Antonius, der siden med Rette kaldtes Munkenes Fader, forladt Hjem, Slægt og Formue, og tilbragt 86 Aar i Ørkener og øde Bjergegne, alene beskjeftiget med i inderlige Bønner at styrke sig mod Kjødets Anfægtelser. Kun ved Efterretningen om de Christnes Forfølgelse i Alexandrien (311) kom han frem af sit Skjul for at indgyde Martyrerne Mod og styrke Bekjenderne til Standhaftighed. Hedningerne vovede ikke at lægge Haand paa ham, og da han ikke fandt Martyrdøden, som han søgte, vendte han tilbage til sin Ørken. Men nu udbredtes hans Ry overalt; mangfoldige Disciple flokkedes om ham, Syge og Ulykkelige begjærede hans Hjælp og hans Raad, og selv Keiser Constantin ærede ham som en Fader. Tilsidst skal han for at undgaae Menneskenes Æresbevisninger have begivet sig længere ind i Ørkenen, indtil han 105 Aar gammel endte sit

ensomme men dog betydningsfulde Liv (356). Mangfoldige betragtede ham som Mønstret for den Christne, og snart droge Tusinder af Eneboere gjennem Ægyptens og Asiens Ørkener og Bjerge. Østerlændernes eftertænksomme og sværmeriske Charakter og det milde Klima i deres Hjem begunstigede et Liv, som Tidsalderens dybe, men ofte misforstaaede Fromhed havde fremkaldt, og da Mange af Kirkens ansete Lærere, især Athenasius, der selv havde besøgt Antonius og har skildret os hans Levnet, anbefalede det affondrede Liv, blev Munkevæsenet snart almindeligt over hele Kirken. Nu forenede flere Eneboere sig i Klostre, og Antonius' Discipel Pachomius, der i sine Klostre samlede flere Tusinde af begge Kjøn, gav dem faste Regler for deres Levemaade og Andagtsøvelser.

Da Munkenes Antal stedse voxte med deres Anseelse, kunde det ikke undgaaes, at mange letsindige og uværdige Mennesker, som ved egen Ubenlighed eller Ladhed være blevne misfornøiede med det borgerlige Samfund eller mætte af Livets Nydelser, valgte det lovpriste Klosterliv uden noget religiøst Kald. I Østerlandets Troeskampe lode Munkene sig ofte bruge til at ophidse Pøbelen og befordre Partiernes Seir ved Vold og Forvirring, og saaledes kom Ærgjærrighed og Nydelsessyge atter frem under Klosterhelligheds Maske. Paa samme Tid drives Afholdenheden til en saadan Yderlighed, at de ikke sjeldent ved Faste og Selvpinsel gjorde Ende paa deres Liv eller gik til Grunde i Vanvid. — En Hyrdedreng i Syrien ved Navn Simeon forlod sin Hjord og snart efter det Kloster, hvor han havde øvet sig i Faste og Pinsel. Han opbyggede sig en Søile udenfor Antiochia og tilbragte her, under aaben Himmel og uden at vige et Fjed fra sin Stotte, 30 Aar under Prædiken, Faste og Bøn. Dé undrende Christne ærede ham som en hellig Midler mellem Himmel og Jord, mange Tusinde omvendtes ved hans Bodsprædiken, og Skarer af Hedninger lode sig døbe efter hans Undervisning. Fjerne Folkestammer kaarede ham til Voldgiftsmand i deres Stridigheder, og Keiser Theodosius II. maatte paa hans Bud afstaae fra sit Forsæt, at give Jøderne en Synagoge. Ogsaa dette Sværmeri, hvorved al Menneskelivets Værdighed og Skjønhed gik til Grunde, fandt Bifald i Samtidens overspændte Fromhed; da Simeon døde

(461), var hans Støtte, som tilsidst havde hævet ham 40 Alen fra Jorden, omringet af en Mængde Efterlignere, og endnu langt ind i Middelalderen omtales Støttebeboere blandt Østerlandets Munke.

Munkelivet havde i det 4de og 5te Aarhundrede fundet stort Bifald i den romerske Kirkes Lande, anbefalet og begunstiget af Biskopperne, som i Munkene, der endnu regnedes med til Lægfolk, fandt deres lydigste og brugbareste Tjenere til at virke paa Folket. Men ogsaa her begyndte mangehaande Forvildelser at yttre sig, og Munkevæsenet vilde sikkert ganske have opløst sig under Folkevandringens Storme, dersom ikke i rette Tid en Mand var fremstaaet, der med sin fromme Kraft og udmærkede ordnende Virksomhed havde givet Klosterlivet en fast Grundvold at hvile paa.

Benedikt af Nurcia i Italien (480—543) havde som Yngling i 3 Aar boet som Eneboer i en Klippekløft, da han blev kaldet til Forstander (Abbed) for et Kloster. Utaalmodig over Munkenes verdslige Sind ilede han snart tilbage til sin Afkrog, men nu flokkedes Disciple af alle Stænder omkring ham; han anlagde en Mængde Klostre i Bjergene, men heller ikke tilfreds med dem begav han sig til Monte Cassino i Nedreitalien, hvor han (529) stiftede den berømte Munkeorden, der fik Navn efter ham, og som snart omfattede næsten alle Klostre i de vestlige Lande. Hans milde, men ufravigelige Regler, der under edelige Løfter forbandt alle Munkenene til evig Kydskhed, Fattigdom, Ydmyghed og Arbeidsomhed, bleve en hellig Lovbog for alle Klostre i de følgende Tider, og nu først bleve Munkenes Forbindelser ordnede som en særegen Stat i Staten, der under en bestemt Regjeringsform gav sine Medlemmer bestemte Pligter og Rettigheder. De valgte selv deres Forstandere, som for det Meste erholdt præstelig Ordination, men stode forøvrigt kun under Biskoppernes Opsigt. Ogsaa Abbeden i Monte Cassino udøvede et vist patriarchalsk Overopsyn over dem.

Benedikts alvorlige og virksomme Aand hvilede endnu længe over hans Disciple, og medens Geistlighedens Sædelighed og Dannelse stedse mere forfaldt, beholdt Munkene med Rette de Christnes Agtelse og Kjærlighed. I ældre Tider, da de levede

adſpredte i enſomme Egne, var det iſær dem, der opdyrkede øde Landſtrækninger, udtørrede Sumpe og ryddede Skove. Ved Benedikts Beſtræbelſer bleve Kloſtrene ei blot Værkſteder for Bogafſkrivning og Haandarbeide, men ogſaa Planteſkoler for Lærdom og Videnſkab. I Kloſtrene dannedes mangfoldige udmærkede Lærere og Geiſtlige, og da al aandelig Viden og Kundſkab var nær ved at forſvinde i Middelalderens Nat, glimtede endnu i Kloſtrene de ſidſte matte Blus, hvorved den nye Tids oplyſende Fakkel ſkulde tændes. Det var fornemmelig Munkene, der i det 7de, 8de og 9de Aarhundrede med beundringsværdig Iver og Standhaftighed vandrede gjennem Europas nordlige Lande, og bragte Chriſti Evangelium og den Oplysning og Kultur, ſom fulgte dets Gang, til de udannede hedenſke Stammer. Uden deres chriſtelige Mod og Troſaſthed vilde Afguderiets Mørke maaſkee endnu længe have hvilet over os, og ſaaledes bleve Munkene i mere end een Henſeende Menneſkeſlægtens ſande Velgjørere, ſaaledes blev ogſaa Munkevæſenets Vildfarelſe ved Guds Forſyns Miſkundhed et Middel til at lede hans Børn til Sandhedens og Kjærlighedens Rige.

11.

Chriſtendommens Udbredelſe. De britiſke Munkes Iver. Willibrord og Bonifacius.

Efter Keiſer Julians frugtesløſe Forſøg paa at ſtandſe Chriſtendommens Gang igjennem Verden (Kap. 6) udbredte Kirken ſig uſtandſet over hele det romerſke Rige, ja endog ud over dettes Grændſer dybt ind i Aſien og Afrika. Kun i Perſien bleve de Chriſtne i det 4de og 5te Aarhundrede forſkjellige Gange gruſomt forfulgte, og i det 7de Aarhundrede var Jeruſalem engang en kort Tid (614—21) erobret af de perſiſke Konger.

I Europa bleve de frygtelige Folkevandringer iſær et virkſomt Middel til Chriſtendommens Seir, da de hedenſke Skarer, ſom kuldkaſtede de Stater, der vare opſtaaede paa det veſtlige Romerriges Ruiner, ſnart antoge deres overvundne Fjenders

Tro. Den katholske Gudstjenestes Pragt og Geistlighedens faste Tro paa Tegn og Mirakler virkede kraftigt paa de raae Gemytter, der vare opvorte i en overtroisk Ærefrygt for de overjordiske Magter, og den romerske Kirkeregjerings Anseelse og Magt blev her et virksomt Middel til at fremkalde Kultur og Menneskelighed hos de barbariske Horder. Geistligheden udøvede Ret og Retfærdighed iblandt Folkene; de bragte dem Bogstavskriften og derved dog nogen Kundskab til de hellige Skrifter.

I Britanien var Christendommen allerede bleven udbredt i det 2det og 3die Aarhundrede, men da de hedenske Angelsaxer, som i det 5te Aarhundrede vare indkaldte til Forsvar mod de slotske Stammers Anfald, selv bemægtigede sig Landet og stedse indkaldte flere af deres Landsmænd fra Saxen og Jylland, blev Christendommen fortrængt, og kun i Wales og Northumberland forsvarede den christelige Menighed sig under mosommelig Kamp. Først da den angelsariske Konge Ethelbert af Kent (596) formælede sig med den frankiske Prindsesse Bertha, der var den katholske Tro ivrig hengiven, benyttede Gregor den Store denne Leilighed til paa Ny at skaffe Christendommen Indgang i England. Allerede som romersk Abbed havde Gregor, rørt ved Synet af unge hedenske Angelsaxer, der solgtes som Slaver i Rom, fattet den Beslutning at gaae som Missionær til de brittiske Øer, og kun den romerske Menigheds Bønner havde dengang formaaet at holde ham tilbage. Nu sendte Gregor den romerske Abbed Augustinus i Spidsen for et høitideligt Gesandtskab af Benediktinere til Kanterbury. Kongen modtog de Fremmede med Ærefrygt; allerede det følgende Aar lod han sig døbe, og snart fulgte Folket frivilligt Kongens Exempel.

I Irland havde allerede mere end et Aarhundrede i Forveien den gudfrygtige Skotlænder Patrik virket som Christendommens Apostel. Den Sæd, som han her under mangfoldige tunge Prøvelser og underfulde Tilskikkelser nedlagde hos Folket, bar saa rige Frugter, at Irland i lang Tid derefter blev kaldet „de Helliges Ø". Den theologiske Videnskab blomstrede længe i de irske Klostre, og det var fornemmelig herfra, at en Række af Missionærer udgik, der med sand christelig Iver og Standhaftighed prædikede Evangeliet blandt de germaniske Nationer.

Fra Irland udbredtes Christendommen til Skotland, især ved den virksomme Munk Columba, en Disciple af Benedikt, der fra Øen Hy eller St. Jona i en lang Række af Aar udbredte christelig Kundskab og Tro.

Det er ovenfor (Pag. 49) berettet, hvorledes Christendommen ved Klodovigs Daab blev herskende hos Frankerne. Mangfoldige Kirker og Klostre vare anlagte, men da Rigets Kraft blev svækket ved politiske Omvæltninger under de troløse og grusomme Merovinger, blev ogsaa Kirkens Bygning paa mange Maader rokket, og det var ikke fra Frankerne, at Evangeliet skulde udgaae til det beslægtede Nabofolk, som af Forsynet var bestemt til engang at frelse den evangeliske Sandhed for alle nordiske Slægter.

Det var derimod fornemmelig britiske Munke, som Germanerne i Tydskland havde at takke for deres christelige Dannelse. Munken Columba, der bragte flere trofaste Staldbrødre med sig fra sit Kloster i Irland, virkede længe med beundringværdig Kraft og Velsignelse i de burgundiske Lande ved Rinen, indtil han for sin ædle Frimodighed imod den lastefulde Dronning Brunehild blev forviist og tvungen til at vende tilbage til Irland. Men da Skibet, som skulde bringe ham bort, ved Storm og Uveir stedse paa Ny blev kastet tilbage til Fastlandets Kyst, saae Man heri et Tegn paa Guds Vrede og vovede ikke at fulbyrde Dronningens Befaling. Columba drog til Schweits, hvor han ved sin stille Virksomhed snart vandt Hedningernes Tillid og Kjærlighed. Men heller ikke her kunde han undgaae sine Fjenders Hævn. Han gik da til Longobarderne i Italien, anlagde et Kloster ved Pavia, og endte her sit frugtbare Liv 615.

Hos de vilde Friser ved Tydskllands nordvestlige Grændse herskede Afguderiet endnu i det 7de Aarhundrede. Ivrige frankiske Biskopper havde vel, da en Del af disse Lande blev erobret af Frankerne, benyttet Leiligheden til at prædike Omvendelse iblandt dem, men da de ofte toge deres Tilflugt til Tvang og Trusler, havde de kun havt liden Fremgang, og først den engelske Presbyter Willibrord, der var dannet i Irlands Klostre og i Rom havde faaet Pavens Velsignelse til sit farefulde Kald, lykkedes det at skaffe Kirken Indgang hos

de frankiske Friser. I 47 Aar (692—739 kæmpede han med utrættelig Iver imod Frisernes Overtro og Raahed, men først mod Slutningen af sit Liv, da han alt længe havde styret Ærkebispedømmet Utrecht, som Paven havde oprettet for ham, begyndte han at vinde Fremgang hos de Friser, som Frankerne ikke havde kunnet besejre. Paa en af sine apostoliske Reiser skal Willibrord ogsaa være kommen til Jylland, hvor han dog ikke udrettede Andet, end at han kjøbte 30 hedenske Drenge, som han underviste i den christelige Tro.

Men Alt, hvad der hidtil var virket for Evangeliet i Tydskelands forskjellige Egne, var dog langt fra i Stand til at omstøde Nationens Troskab og Kjærlighed til Fædrenes Afguder, især da de christelige Missionærer i deres ofte blinde Iver for Kirkens Lære sjelden viste den Agtelse for Folkets eiendommelige Tænkemaade og nedarvede Tro, som baade Klogskab og Billighed fordrede. Saaledes fortælles der om Frisernes Konge Radbod, som siden gjorde Willibrord megen Afbræk i hans Virksomhed, at han engang af en christelig Biskop havde ladet sig bevæge til at modtage Daaben, men blot først ønskede at vide, om han, naar han kom i de Saliges Himmel, kunde vente at samles med sine Fædre. Da nu Biskoppen svarede, at hans Forfædre, der vare døde uden Daab, ufeilbarligt vare fordømte til Helvede, erklærede Radbod uforbeholdent, at han langt hellere vilde være i Helvede med sine Fædre, end i Himmerig uden dem.

Christendommen havde altsaa endnu ikke slaaet Rod i Tydskernes Hjerter, og de Christne, som fandtes blandt dem, udgjorde intet ordnet Samfund. Da fik Kirken i den vise og kraftige Bonifacius en Mand, der som et herligt Redskab for Guds kjærlighedsfulde Hensigter med det germaniske Folk med Rette vandt Navn af Tydskernes Apostel og den tydske Kirkes Fader. Ogsaa han var en engelsk Munk, og hed egentlig Winfrid, men havde ved sin Indvielse til Kirkens Tjeneste faaet det betydningsfulde Navn Bonifacius d. e. den Velgjørende. Christelig Gudsfrygt og Lyst til Reiser havde, som han selv siger, tilskyndet ham til at gaae som Missionær til Frisland (715), men dengang gjorde Frisernes Krig med Frankernes Herster Karl Martel ethvert Omvendelses-

forsøg frugtesløst. Herved lod han sig dog ikke afskrække, men følte stedse klarere, at Gud havde kaldet ham til Hedningernes Frelse. Fuld af Ærbødighed for den romerske Stols Anseelse drog han først til Rom for af Paven at stadfæstes i sit apostolske Kald. Efter at han ogsaa hos Karl Martel havde faaet Løfte om Bistand, lagde han Haand paa sit store Værk. I Thyringen, Hessen og Baiern drog han uden Opher omkring, allevegne virksom ved at prædike for Folkene, undervise deres Lærere og oprette Klostre til Lærdommens Vedligeholdelse. Af Paven fik han Fuldmagt som Tydsklands almindelige Biskop, og overalt, hvor han ordnede Kirkevæsenet, gjorde han Lydighed mod Rom til en hellig Forpligtelse. Ved streng Alvor mod usædelige Geistlige søgte han at gjøre Christendommen agtet hos Tydskerne, men mod Hedningerne var han mild og varsom, skjønt han ikke manglede Mod til at udsætte sig for deres Vrede, hvor hans fromme Iver gjorde ham det til Pligt. I Skoven ved Geismar i Hessen stod en uhyre, ældgammel Eg, helliget Tordenguden. Dette Træ havde Folkene trindt omkring i Aarhundreder betragtet som Midtpunktet for deres hellige Forsamlinger. Bonifacius havde længe med Smerte erfaret, hvor meget den overtroiske Ærefrygt for dette hellige Sted hindrede hans Prædiken imod Afgudernes Indskydelse. Da besluttede han paa en synlig Maade at overbevise Hedningerne om Afgudens Afmagt. Med en Øxe i Haanden begav Bonifacius sig selv til den hellige Skov og bød sine Venner at følge sig. De forbittrede Hedninger ventede ikke Andet, end at Guden med sit Lyn skulde beskytte sin Helligdom og knuse sin Forhaaner; men da Egen faldt for Biskoppens Haand, og Himlen forblev rolig og klar, da var ogsaa deres Tro paa Gudens Magt forsvunden. Bonifacius lod af Træet bygge en Kirke, der snart gjenlød af de nyomvendte Christnes Bønner og Lovsange.

Som Bonifacius' Liv havde været indviet til Hedningernes Frelse, saaledes var ogsaa hans Død. Efter at han havde salvet Pipin den Lille til Frankernes Konge (752), fik han af Paven Tilladelse til at overgive sit Ærkebispesæde i Mainz til sin Discipel og Landsmand Lullus, da han i sin høie Alderdom ikke følte sig kraftig nok til Kirkeregjeringens Byrde. Og nu udførte han sin længe nærede Plan, endnu engang at for-

søge at omvende de hedenske Friser. Allerede havde Mange modtaget Daaben ved hans Haand, da en rasende Skare overrumplede hans Telt for at hævne deres Fædres Guder. Bonifacius opmuntrede sine Ledsagere til „ikke at frygte dem, der kun kunde ihjelslaae Legemet", og blev med sit hele Følge (d. 5. Juni 755) myrdet ved Dockum i det nuværende Groningen, i sit 73de Aar. Hans Ben gjemmes i hans Yndlingskloster i Fulda; hans Disciple ærede ham som en Helgen, og Mange iblandt dem efterlignede til Held og Velsignelse for Tydskland det ophøiede Mønster, han havde givet dem.

12.

Kirkens Indskrænkning ved Mohammed.

Men hvad saaledes den synlige Kirke i det 7de og 8de Aarhundrede vandt i Norden og Vesten, det tabte den paa samme Tid i Syden og Osten, da Gud i sin Viisdom besluttede at tilskikke Christenheden en tung og vedvarende Prøvelse, idet han tillod, at en ny, falsk og fordærvelig Religion ved Vold og Bedrag opreiste sin Bygning i de samme Lande, hvor Christi Evangelium havde havt sin Vugge og Kirken sin første synlige Grundvold.

I den græske Kirkes østlige Lande, hvor den christelige Videnskab saa længe havde blomstret og baaret herlige Frugter for alle følgende Tider, der havde de Christne, som vi allerede have seet (Kap. 8) fra det 5te Aarhundrede af stedse mere forglemt den sande Christendoms Væsen over de heftige Stridigheder om deres egne Meninger og Ord. Lastefulde og despotiske Keisere i Konstantinopel havde forøget Forargelsen, og kun hos enkelte fromme Lærere var sand Iver for Troen den ledende Magt, medens Folkets store Masse nedsank i Overtro eller Sløvhed. I flere af disse Lande herskede Monofysiternes og Nestorianernes Sekter, og intetsteds levede den rene Christendom i Herrens Aand. Derfor havde Kirken ingen aandelig eller legemlig Kraft i disse Egn , da Islams Svøbe ramte de Christne med sin frygtelige Tugtelse.

Mohammed var udrunden af en af Arabiens ældgamle Stammer, der roste sig af at have Abrahams Søn Ismael til Stamfader. Derfor fandtes hos hans Slægt Spor af Jødernes Ærefrygt for den eneste Gud blandet med Tilbedelsen af Solen, Stjernerne og alle de Afgudsbilleder, som vare opstillede i hans Fødeby Mekka, Arabernes hellige Sad. Længe havde Mohammed som Hyrde og Kjøbmand paa sine ensomme Vandringer og vidtløftige Reiser grundet over sit Folks Religion, maaskee ogsaa flygtigt lært at kjende det G. og N. Testamentes Skrifter, da han pludselig fattede den stolte Tanke, at han af Gud var bestemte til sit Fædrelands Frelser, Profet og Konge. Hans begeistrede Prædikener og vidunderlige Æventyr, som han med klog Beregning og glimrende Veltalenhed vidste at fremsætte paa den Maade, der bedst svarede til Folkets stærke Indbildningskraft og lidenskabelige Sandselighed, fandt hurtig Tiltro, og fra 611 forkyndte han sig offentlig som en himmelsendt Profet, der fik sin hele Lære ved umiddelbare Aabenbarelser fra Gud og hans Engle. Efter sin Flugt fra Mekka (15de Juli 622) for sine Fjenders Sværd optraadte han i Medina som verdslig Fyrste, underkastede sig Arabien ved Ild og Sværd, og indviede sin Stammes Helligdom, Kaabaen i Mekka til Islams (d. e. Troens) Tempel for alle Moslim d. e. Rettroende. Ved sin Død for en Jødindes Gift (632) efterlod han den præstelige og kongelige Regjering over Arabien til Kaliferne (d. e. Profetens Vikarer), af hvilke den Første, hans Svigerfader Abu-Bekr, samlede de Aabenbaringer, som Mohammed foregav at have faaet af Ængelen Gabriel, i Koranen, der blev Muselmændenes hellige Skrift.

Næst efter den øverste Troesfætning om een Gud og een guddommelig Profet indskærper Mohammeds Religion en ubetinget og bevidstløs Hengivelse i den guddommelige Villie, idet alle Menneskenes Skjæbner tænkes uforanderligt bestemte fra Evighed af, saa at al menneskelig Fribed bliver betydningsløs. Retfærdighed anbefales som den største Dyd, men udvortes Gjerninger tillægges den største Vægt. „Thi," siger Koranen, „Bøn fører den halve Vei til Gud, Faste bringer til Indgangen til Himlen, og Almisse aabner Døren." Foruden Omskærelsen forestrev Mohammed sine Bekiendere fuldkommen Afholdenhed fra

Svinekjød og Vin, men til Vederlag tillod han dem at have mange Koner, dog i Regelen ikke flere end 4. De Troendes Opholdssted efter Døden skildres med de sandseligste Farver. Der findes Haver, som vandes af yndige Bække og forfriskes af kjølige Vinde, og hvor de lifligste Frugter hænge paa skyggefulde Træer, og 72 deilige, evig unge Jomfruer blive enhver Rettroende til Del. Dog tales der ogsaa om et nærmere Samfund med Gud, der overgaaer enhver anden Lykfalighed.

Saasnart Mohammed begyndte at udbrede sin Lære med Sværdet i Haanden, fremstillede han det som en hellig Pligt og en af de sikkreste Veie til Paradiset at udrydde alle Afgudsdyrkere og gjøre alle Christne og Jøder Muselmændene underdanige. „Det er bedre", hedder det i Koranen, „at føre den hellige Krig end at bede 70 Aar i Huset", og „Den, hvis Fødder blive støvede i Herrens Slag, vil paa Dommens Dag være længere borte fra Pinens Sted, end den hurtigste Rytter kan ride i 100 Aar. Saadanne Opmuntringer og Troen paa en uundgaaelig Skjæbne havde saa stor Virkning, at allerede ved Begyndelsen af det 8de Aarhundrede vare Syrien, Ægypten, Persien og hele Nordafrika erobrede og undergivne Profeten. Jerusalem faldt tilligemed Syrien 639, og fra Afrika brøde endelig Islams Sværme ind over Europas Grændser, da den vestgotiske Konge Vitizas Sønner, som efter deres Faders Død vare udelukte fra Regjeringen i Spanien, opfordrede Kalifatets Feltherre Musa til at staae dem bi mod Kong Roderik. Efter 9 Dages Blodbad ved Xeres (711) var Spaniens Skjæbne afgjort. Roderik faldt, og Araberne erobrede Landet indtil de nordlige Bjergegne. Snart overskommede de herfra det sydlige Frankrig og bredte sig allerede til at fuldføre deres Gang gjennem Sydeuropas Lande, da Karl Martel i det frygtelige Slag ved Tours 732 reddede Europas Kultur og Religion og drev Maurerne tilbage over Pyrenæerne. Men i Spaniens skjønne Dale blomstrede Maurernes Rige i henved 8 Aarhundreder (indtil 1492), og i Østerland og Afrika tilbedes Løgnens Profet endnu af over 150 Millioner Sjæle.

Mohammed havde foregivet, at han kun vilde gjenoprette den Gudsdyrkelse, som Gud fordum havde aabenbaret for Patriarcherne, men som baade hos Jøder og Christne skulde være

misforstaaet og forfalsket. Derfor anerkjendte han baade Moses og Jesus for underordnede Profeter*); men om Lovens høie Gyldighed som Forberedelse til Evangeliet, og om Evangeliets evige Sandhed som Aabenbarelse af den treenige, den forsonende Guds hellige Væsen og Villie, havde Mohammed aldrig havt nogen Anelse. Derfor kunde Islams Religion vel betragtes som et Fremskridt, forsaavidt som den overvandt Arabernes blinde Afgudsdyrkelse, men ved Siden af Christendommens sande Tro, Haab og Kjærlighed kunne vi kun betegne den som Løgn og Bedrageri.

Det er ikke uden Betydning, at Halvmaanen er Islams Tegn. Thi Jødedommen er i Forhold til Hedenskabets af enkelte Stjerner svagt oplyste Nat at sammenligne med Maanen, der forduukler Stjernernes adspredte Lys. Christendommen er det klare Sollys, for hvilket Maanens matte Skin maa vige. Kun fra Solen faaer Maanen sin Glands, kun ved Evangeliets Lys faaer Jødedommens Lov sin Betydning; og den tarvelige Lysning af sand Gudserkjendelse, der dæmrer i Mohammeds Lære, er kun en svag Rest af det gamle Testamentes aabenbarede Tro.

13.

Middelalderen. Oversigt.

Karl den Stores kraftige og virksomme Regjering betegner et Vendepunkt i Kirkens saavelsom i Verdens Historie, ikke blot fordi han med sand aandelig Storhed levede og arbeidede for det store Formaal: at forene alle germaniske Folkeslag til eet fast og ordnet Rige og føre dem til Religiositet og Kultur; thi hans herlige Værk hvilede kun paa hans personlige Egen-

*) Paa den yderste Dag vil Allah, ifølge Koranen, sige til Jesus: „O Jesu, Marias Søn! har Du sagt til Menneskene: Modtager mig og min Moder som Guder over Gud?" Da vil Jesus svare: „Nei, sandelig! jeg har Intet sagt til dem, uden hvad Du har befalet mig: Dyrker den sande Gud, min og Eders Herre!"

skaber og blev ved hans Efterfølgeres Svaghed og Splid og ved Pavernes Laster paa mange Maader forstyrret i det Aarhundrede, som fulgte efter hans Regjering; men fornemmelig fordi det var i hans Tidsalder og for en stor Del ved hans Virksomhed, at de Ideer og Indstiftelser begyndte at udvikles, som beherskede hele Middelalderen og gave den sit eiendommelige Præg. Ved Karls Kraft og Lykke, ved hans og hans Tidsalders dybe Ærefrygt for det Hellige og ved Kirkens Klogskab grundfæstedes hos Folkene i de nye Stater den gamle Kirkes Tro paa det geistlige og det verdslige Sværds guddommelige Magt, eller den Mening, at Gud havde givet alt Herredømme paa Jorden — og i Himlen — i den romerske Keisers og den romerske Paves Haand. Saalænge begge disse Magter arbeidede i Forbund og Venskab, forhøiede de gjensidigt hinandens Glands, uden at nogen af dem tabte derved: Paven blev erkjendt som en mægtig verdslig Fyrste, men Keiserens Gavmildhed havde skjenket ham Land og Rige; Keiseren æredes som det hellige romerske Riges Beskytter, men Paven havde sat Keiserkronen paa hans Hoved. Men da nu enhver af disse Magter vilde haandthæve og udvide det vundne Herredømme, og da dette ikke kunde skee, uden at de paa mange Maader maatte gribe ind i hinandens formentlige Rettigheder, saa begyndte der snart en uhyre Kamp imellem dem, hvori Pavedømmet som Repræsentant for den aandelige Magt vel ofte maatte bukke under for den verdslige Vold, men af hvilken det dog tilsidst gik seirrig frem, idet det som Kirkens naturlige Hoved syntes udkaaret af Gud til i hans Navn at forsvare og beskytte al Sandhed, Retfærdighed og Sædelighed imod de Mægtiges Lovløshed og Uretfærdighed, til at opdrage og danne de raa og ustyrlige Slægter, og til med Kirkens salige Naadegaver at belønne og opmuntre enhver ædlere Stræben.

Virkelig var Pavedømmet og Hierarchiet (Kirkeregjeringen) overhovedet i Middelalderens første Aarhundreder en velgjørende Magt, som, trods al den Herskesyge og Overtro, som udvikledes og begunstigedes i dets Thrones Skygge, dog vienskynligt var et Redskab i den guddommelige Aands Tjeneste til at tæmme, overvinde og forsone al den Vold og Splid og Usædelighed, som betegne hine Tider, da Retten sad i Spyd-

ſtagen og Borgerne i taus Trældom maatte bøie ſig under overmodige Voldsmænds vilkaarlige Regimente.

Ved Siden af Hierarchiets Udvikling er iſær Lehnsvæſenets Indretning charakteriſtiſk for Middelalderen. Ogſaa dette blev fornemmelig ordnet af Karl d. Store, ſkjøndt dets Oprindelſe var langt ældre. Det almindelige Landeværn, ſom han indførte, og hvori enhver fri Mand var pligtig at deltage, ſtod under de arvelige Stores (Hertugers, Markgreves, Grevers) Befaling, og da disſe ogſaa havde Forſædet i de Forſamlinger, ſom haandthævede Lov og Ret, ſaa kom hele Monarchiet til at beſtaae af en Mængde Herſtaber, der hver havde ſin Herre. Disſe forlehnede eller bortfæſtede igjen deres Godſer til de Rigere blandt deres Undergivne, der under Navn af Lehnsmænd forpligtede ſig til at ſtille Bevæbnede, ſaaſnart der ſkete Opbud til Krig. Ligeledes bleve Keiſernes Krigere ofte belønnede med Godſer imod at gjøre Tjeneſte i Krigstid. Men disſe Lehn vare endnu ikke arvelige, og det var først under de ſvage Karolinger, at den lovlige Arveret og det derpaa grundede Ariſtokrati bleve almindelige over hele Italien og Frankrig. Saalænge Karl levede, bleve alle disſe Smaaherrer fortræffeligt holdte i Tømme ved hans Kraft og Retfærdighed; men da hans glimrende Statsbygning ikke var grundet paa nogen Almeenſands hos Folket, faldt den ſammen ved hans Død, og nu antog Lehnsvæſenet ſin eiendommelige Skikkelſe ſom private Forbindelſer mellem Mand og Mand, fremkaldte ved Tidsalderens Retsløshed og Vold, og derfor ligeſaa meget et Skjul for Uret og Vilkaarlighed ſom et Middel til Biſtand og Beſkyttelſe. Ligeſom nemlig tidligere Keiſere og Konger havde givet deres bedſte Krigere Forlehninger til Belønning, ſaaledes overgave nu omvendt de ſvagere og fattigere Grundeiere deres Beſiddelſer til de mægtige Herrer (Grever, Biſkopper eller Abbeder) og fik dem tilbage ſom Lehn. Saaledes bleve de frie Mænd Vaſaller og Landenes Beſtyrelſe adſplittedes mellem over- og underordnede Herſtaber. Og har end Middelalderen mange ſkjønne Exempler paa Lehnsherrernes patriarchaliſke Kjærlighed og Vaſallernes Troſtab og Hengivenhed, ſaa vare dog alle disſe Forhold tilfældige og perſonlige, uden nogen høiere Eenhed, uden noget almindeligt og aandeligt Formaal, uden Faſthed og Sikkerhed. Den

raa Magt gjaldt hø eſt i disſe Tider, at forſvare ſig ſelv, at tilfredsſtille ſin perſonlige Have= og Herſkeſyge var det Maal, de Fleſte først havde for Øie. Derfor har Middelalderens Hiſtorie Exempler nok paa uforſærdet Mod og glimrende Tapperhed, men Moder var ikke det moraliſke Mod, ſom er Fædrelandskjærlighedens Frugt, Tapperheden gjaldt ikke Staten, men private og ſmaalige Intereſſer, og medens Normanner, Ungarer og Saracener anfaldt Landenes Grændſer med Mord og Plyndring, fortæredes Staterne indvortes af uophørlige Feider og Røvertog.

Imedens nu Keiſere og Konger kæmpede med de ſtore Vaſaller, disſe med hinanden indbyrdes, var Kirken den eneſte Magt, ſom var ſig et høiere Formaal og en virkelig Enhed bevidſt, og i det den i Pavedømmet fremſtillede denne Enhed i ſynlig Virkelighed, blev den derved i Stand til ligeſom at ſamle og forbinde alle de adſplittede Stænder og Herſkaber i een ſtor chriſtelig Familie. Derfor er Pavedømmets Udvikling det fælles Midtpunkt for Middelalderens Kirkehiſtorie, og naar vi derunder indbefatte Tidsrummet fra Karl d. Store til Reformationen, viſer den første Periode (indtil Midten af det 11te Aarhundrede) os, hvorledes den romerſke Pavеſtol, oftеſt uden Pavernes Fort eneſte, men ved Tidsaandens Magt, tilkæmpede ſig det uindſkrænkede Herredømme over Kirken, medens det rydſke Rige under en Række af udmærkede Regenter haandthævede den romerſke Keiſerthrone. Derefter begynder med Gregor VII. den ſtore Kamp, ſom Kirken førte mod Keiſerdømmet, først for ſin Frihed og Uafhængighed, dernæſt for Herredømmet over Keiſerne og alle verdslige Fyrſter. Kirken ſeirede, og Pavedømmet ſtod i det 13de Aarhundrede paa Magtens Tinde. Men da var det allerede ikke længere nogen aandelig Magt, ſom det udgav ſig for, og i denne Uſandhed laae Spiren til dets Undergang. Paverne kunde ikke modſtaae den uhyre Friſtelſe til Hovmod og Tyranni, ſom den abſolute, uanſvarlige Magt fører med ſig. I Korstogene aabenbarede Kirken paa en glimrende Maade ſin herſkende Magt over Sjælene, men undergravede derved tillige ſin egen Bygning. Chriſtendommen kom paa en følelig Maade til Bevidſthed om, at den ſaliggjørende Forſoning med det Guddommelige ikke er

at søge paa et enkelt Sted eller blandt udvortes Ting, hverken i Jerusalem eller i Rom, hverken i Besiddelsen af Reliqvier eller i Besluelsen af Hostien, men først og fornemmelig i Menneskets eget Indre. Og da begyndte de Christne at faae Øinene op for Kirkens Brøstfældighed, for dens Læres Usandhed og dens Geistliges Tyranni og Usædelighed. Videnskaben, som hidtil havde været Kirkens Tjenestegvinde, befriede sig fra dens Lænker og opdrog Folkene til Selvbevidsthed og Uafhængighed. Fyrsterne kaldte Borgernes Nationalfølelse til Hjælp imod Kirkens Anmasselser, og medens Lehnsvæsenet forsvandt for arvelige Monarchier og frie Samfund, fik de Christne tilsidst Mod til at udtale den Erkjendelse, at Guds Kirke var forladt af Gud og derfor i høi Grad trængte til en almindelig Reformation.

14.

Karl den Store og hans Fortjenester af Kirken.

Karl den Store, Pipins ældste Søn, besteg Frankernes Throne 768, 26 Aar gammel, efter at han allerede 15 Aar i Forveien af Paven var bleven kronet til sin Faders Efterfølger. Han havde efter de Tiders Skik aldeles ikke nydt nogen videnskabelig Dannelse, men i hans store Aand havde der udviklet sig en dyb Ærbødighed for christelig Oplysning og Tro og en levende Erkjendelse af dens Nødvendighed for det Folk, hvis Lykke var Maalet for hans Liv. Desuagtet var hans 46aarige Regjering en næsten uafbrudt Række af blodige Krige; men for ham var Krigen kun et Middel til at bane Vei for Christendom og Kultur. Efter at han ved et rask Krigstog mod de oprørske Aqvitaner og ved sin Broders Død var kommen i rolig Besiddelse af hele Frankrig og med Held havde begyndt en Omvendelses-Krig mod de hedenske Sachser i Nordtydskland, blev han af Pave Hadrian I. anraabt om Hjælp imod Longobardernes Konge Desiderius, der hærjede de romerske Landskaber. Karl ilede over Alperne, slog Longobarderne, fangede Desiderius, der maatte gaae i et fransk Kloster, og modtog Troskabseden af de longobardiske Hertuger (774). I Rom blev

Seirherren bilset som Kirkens og Italiens Befrier, og tilsvor ved den hellige Petrus' Grav Paven et evigt Venskab. Pipin havde skjenket Exarchatet til den hellige Stol (Kap. 9). Karl stadfæstede nu høitideligt denne Gave og forøgede den med nogle Landskaber. Krigen med Sachserne, der i det Hele varede i over 30 Aar, førtes med Forbitrelse paa begge Sider, da Karl i sin fromme Iver ansaae det for en Gudsbyrkelse at twinge dem til Omvendelse og Daab, selv med Ild og Sværd, og Sachserne med ikke mindre Udholdenhed og Standhaftighed forsvarede Fædrenes Guder, idet de værnede om deres gamle Frihed. Derfor gjorde de stedse paa Ny Opstand, naar Frankerne havde undertvunget dem, og først da mange Tusinde vare faldne for Karls Krigeres Sværd og hans Vodlers Øxer, og hans mange nye Fæstninger gjorde enhver Modstand frugtesløs, indstillede Sachsernes frygteligste Anførere, Wittekind og Albio, sig frivilligt for Kongen, modtoge Daaben paa hans Opfordring og holdt fra nu af ubrodelig den Troskabsed, de aflagde ham.

Ogsaa mange andre germaniske Stammer mellem Elben og Eideren, Donau og Raab bleve undertvungne og christnede ved Karls utrættelige Virksomhed. Iblandt Sachserne anlagdes 8 Bispedømmer, der stode under Metropoliterne i Mainz og Köln, og som tilligemed de nye Klostre bleve satte i Forbindelse med talrige Skoler, der under Karls kjærlige Omsorg snart ved den hidtil ukjendte Dannelse, som de udbredte, gave Sachserne rigelig Erstatning for de Lidelser, som deres Omvendelse havde forvoldt dem.

Saaledes virkede Karl den Store baade ved Kirkens ydre Udbredelse og ved dens indre Udvikling og Befæstelse som Christenhedens virkelige Hoved og Kirkens af Gud udkaarede Beskytter. Derfor synes det billigt, at Kirken gav ham et Navn, der paa en betydningsfuld Maade kunde minde Folkene om det evige Roms fornyede Herredømme over Verden og hellige den frankiske Throne ved Pavestolens Velsignelse. Dette skete, idet Karl blev kronet til Keiser i det romerske Rige. Pave Hadrian I., Karls høiagtede Ven, var død 795. Hans Efterfølger Leo III. blev ved en Procession overfalden af en Bande Sammensvorne, der under Mishandlinger og Forhaanelser slæbte

ham fangen til et Kloſter, hvorfra han dog blev befriet af en longobardiſk Herrug. Karl lod ham komme til ſig i Paderborn, modtog ham med ſtørſte Ærbødighed, frikjendte ham for de Forbrydelſer, hans Fjender beſkyldte ham for, tilſagde ham ſin Beſkyttelſe og indſatte ham igjen i alle de pavelige Rettigheder. Da nu Karl det følgende Aar kom til Rom og ſtraffede Oprørerne, blev han, medens han paa Julefeſtens første Dag (800) knælede for Højalteret i Peterskirken, overraſket af den talnemmelige Pave, ſom pludſelig traadte frem og ſatte den romerſke Keiſerkrone paa hans Hoved, medens det begeiſtrede Romerfolk 3 Gange udraabte: „Længe leve og ſeire Karl Auguſtus, ſom er kronet af Gud, Romernes ſtore og fredbringende Keiſer!" Paven ſvoer høitideligt at viſe Keiſeren Troſtab og erkjende ham ſom ſin Herre og Dommer; og under Karls nærmeſte Efterfølgere maatte det af Romerfolket foretagne Pavevalg ſtedſe bekræftes af Keiſeren, men denne Ret havde Karl allerede udøvet ſom Konge, og den tabte efterhaanden ſin Gyldighed, iſær efterat Pavevalget i det 11te Aarhundrede blev overgivet til de romerſke Kardinaler. Overhovedet erholdt Karl ved den romerſke Keiſertitel ikke ſtørre Magt end den, hans Kraft og Bedrifter allerede havde givet ham, men den Helligheds-Glands, ſom den nye Værdighed i Folkenes Foreſtillinger udbredte om den „nye Konſtantins" Throne, var en betydnings-fuld Støtte for hans Virkſomhed og et mægtigt Værn mod Pavedømmets Anmaſſelſer for hans Efterfølgere.

Endſkjønt Karls Gudsfrygt paa mange Maader underſtøttede Kirkens og Geiſtlighedens ſtigende Magt, bære dog tillige alle hans Foranſtaltninger ſaa tydeligt Præget af et ſtrengt ſædeligt Alvor og en ſund og uhildet Religioſitet, at det kirkelige Livs Udartning, ſom Tidsalderen førte med ſig, ingenlunde kan lægges ham til Laſt. Vel forøgede han Kirkens og Kloſtrenes Eiendomme og faſtſatte Tienden ved en almindelig Lov, men hans Geiſtlige og Munke vare de Eneſte, der kunde fuldføre hans ædle Beſtræbelſer til Folkenes Dannelſe og underſtøtte ham mod de trodſige Vaſaller. Han formanede dem idelig til Lærdom og Flid og til at at afholde ſig fra Gjerrighed og verdslige Idrætter, og han begunſtigede dem kun, fordi han ſaae deres ſtore Vigtighed for Staten. Videnſkaberne agtede

han høit, og mangfoldige større og mindre Skoler anlagdes overalt i hans store Rige. Hertil havde han især en trofast og kyndig Medhjælper i den lærde angelsaxiske Munk Alkuin, hvis Venskab han agtede som en Lykke, og af hvem baade hans Sønner og han selv modtoge Undervisning.

For Kirketugten sørgede Karl omhyggeligt og bidrog derved meget til at hemme de sørgelige Følger af den almindelige Lovløshed og Voldsomhed i en Tidsalder, da enhver Hertug, Greve eller Lehnsmand stræbte at være Souveræn paa sit Gods, og enhver Forbrydelse kunde afbødes med Penge. Karl oprettede de saakaldte Sendretter, der bestode af geistlige og verdslige Dommere (Sendgrever), som droge om fra Stad til Stad for at undersøge og paakjende de kirkelige og de fleste verdslige Forseelser. Straffen bestod i Hudflettelse, Faste og Fængsel.

Et vigtigt Middel til at ophjælpe Sædeligheden blandt de Geistlige var det saakaldte kanoniske Liv, som under Karls Beskyttelse blev indført i Tydskland, og bestod deri, at de Geistlige ved de bispoppelige Kirker boede sammen efter bestemte Regler for deres Levemaade, Sædelighed og Andagtsøvelser. Disse Canonici eller Kanniker stode umiddelbart under Biskoppens Opsigt, ligesom Munkene under Abbedens, og fik ved ham deres Underholdning af Kirkens Gods. Denne Indretning, som under de følgende Karolinger blev almindelig overalt i Tydskands Stæder, dannede en gavnlig Modvægt imod Geistlighedens Fordærvelse i de følgende Tider. Siden fik Kannikernes (eller Domherrernes) Forening, det saakaldte Domkapitel, betydelige Rettigheder, fornemmelig Valgret til Bispeæmbederne.

Ogsaa for den offentlige Gudstjeneste sørgede Karl med Kraft og Indsigt; mangfoldige Kirker bleve byggede rundt omkring i hans vidtløftige Rige; Gregor den Stores Regler for Gudstjenesten og de skjønne romerske Kirkesange indførtes overalt, og for at Menigheden aldrig skulde savne en opbyggelig Prædiken, selv der, hvor de Geistlige ikke selv kunde udarbeide en saadan, lod han ved den lærde Munk Paul Varnefred udgive en Samling af de berømteste Kirkefædres Taler, ledsaget af en Fortale, hvori han opmuntrede Præsterne til flittigt at studere den hellige Skrift.

Sit klare religiøse Blik fik Karl Leilighed til at vise, da den frankiske Kirke under hans Regjering blev dragen ind i den

forargerlige Billedstrid, som igjennem hele det 8de Aarhundrede havde forvirret den østerlandske Kirke. Her havde det sandselige Folk vænnet sig til at betragte Billeder i Kirkerne som et nødvendigt Middel til Andagtens Vedligeholdelse, og det var ikke uden Grund, at Keisere og Biskopper i Almuens overtroiske Ærbødighed for de hellige Afbildninger saae en hedensk Afgudstjeneste, som Christendommen maatte fordømme. Derfor lod Konstantinopels dygtige Keisere Leo III. og Constantin V. Billederne borttage af Kirkerne, og en Synode i Konstantinopel (754) stadfæstede denne Foranstaltning. Men da det seirrige Parti, ophidset ved Billeddyrkernes Halsstarrighed og ved Jøders og Mohammedaners Spot, gik frem med skaanselløs Strenghed og ødelagde alle Billeder med Magt, saa steg Folkets Fanatisme til det Yderste, og i et helt Aarhundrede rasede Kampen mellem de keiserlige Billedstormere og det oprørske Folk, som stedse blev holdt i Aande af de Munke, der havde levet af at forarbeide de hellige Billeder. Tilsidst seirede de Sidste, da Keiserinderne Irene (787) og Theodora (842) i Kirkens Navn anerkjendte Billederne som Gjenstand for offentlig Tilbedelse. Ogsaa de romerske Biskopper toge Billederne i Forsvar, og dette var ikke forunderligt, da den overtroiske Billedtjeneste i sit Væsen ikke er forskjellig fra Reliqviernes Dyrkelse, som Kirken stræbte at udbrede. Men Karl den Store stod høit over sin Tid, om han end ikke var fri for dens Overtro. Han lod udgive et Skrift, hvori den afgudiske Billedtjeneste erklæredes for uchristelig, efterdi Gud alene skal tilbedes i Aand og Sandhed, og paa Synoden i Frankfurt 794 (som siden blev stadfæstet i Paris 825), erklærede alle Rigets Biskopper, at Billederne vel burde taales i Kirkerne, men ikke tilbedes.

Den store Keiser døde den 28. Jan. 814 i sit 73de Aar, elsket og beundret af Samtid og Eftertid, lovprist af den christelige Kirke, som efter 3 Aarhundreders Forløb optog ham blandt sine Helliges Tal. I henved 200 Aar sad hans Slægt paa Frankrigs Throne, men ingen af hans Efterfølgere havde arvet hans Aand, og den store Statsorden, som hans Kraft havde holdt sammen trods den forskjellige Nationalitet, opløste sig i Splid og Forvirring. Hans veltænkende, men svage og vaklende Søn Ludvig den Fromme blev 3 Gange afsat af sine

Sønner, og efter hans Død indtraadte den naturlige Adskillelse imellem Tydskland, Frankrig og Italien (843). Ved deres Mangel paa Kraft og Klogskab til at modstaae Vasallernes Selvraadighed, Kirkens Overmagt og Normannernes Erobringer havde de franske Karolinger længe vaklet paa Thronen, da en frankisk Hertug, Hugo Kapet efter Ludvig den Dovnes Død (987) erhvervede sin Slægt den Krone, som hans Stamme har baaret indtil 1848, medens dygtige sachsiske Fyrster allerede længe (fra Henrik I. 919) havde siddet paa Tydskklands Kongethrone.

15.

Pavedømmet indtil Hildebrands Thronbestigelse.

Det ophøiede Billede af Christi Riges hellige Throne paa Jorden, som Gregor d. Store i sin Begeistring for sit guddommelige Kald havde fremstillet for de Christne, og som hans Efterfølgere med større eller mindre Held havde stræbt at gjøre levende i Verden, blev i det 9de og 10de Aarhundrede bragt sin fulde Virkelighed nær. Og dog har St. Peters Stol aldrig været Skuepladsen for større Usselhed og Ryggesløshed end netop i dette Tidsrum. Men det var ikke Pavernes personlige Egenskaber, ei heller deres Bedragerier eller de Christnes Lettroenhed, som begrundede deres verdensbeherskende Magt og Storhed. Det var Menneskeaanden i Verden, som i sin Udvikling til Sandhed og Salighed ved Guds Aands Bistand netop var kommen til det Punkt, at den trængte til en med absolut Autoritet udrustet udvortes Magt, som først kunde tæmme de Vilde, opdrage de Umyndige, forene de Adsplittede og tilligemed Overtroen og Frygten nedlægge Troens og Kjærlighedens Sæd i Folkenes Hjerter, men som dernæst, efter at have opfyldt denne Bestemmelse, kunde ved at overskride sin Grændse, ved at vanhellige det Hellige og gjøre det Aandelige legemligt, vække Tvivl og Mistillid hos de Christne og bringe dem til atter at gaae tilbage til den første og rene Aabenbaring af den guddommelige Sandhed, for at de, udrustede

med et rigt Forraad af bittre Erfaringer og truende Advarsler, kunde lære at finde Forsoning og Salighed ved et Samfund med Gud i Aand og Sandhed. Denne dobbelte Bestemmelse maatte Pavedømmet opfylde, og det har opfyldt den. Derfor bør vi ligesaa lidt finde det uforklarligt, at dets stedse stigende Overmagt, dets paa Forvanskninger og Opdigtelser støttede Paastande, dets med Fordreielser og Vildfarelser sammensatte Lære ikke fandt mere Modstand i Middelalderens første Halvdel, som vi kunne undre os over, at de samme Vildfarelser og Anmasselser bleve rosede og tilbageviste i Middelalderens Slutning, da Reformationens Tidsalder nærmede sig. Thi Guds Aabenbaring for Verden, skjønt altid sand i sit Væsen, staaer dog stedse i Forhold til Menneskenes og Tidernes Modtagelsesevne og Dannelse; Gud lemper sig efter sin Menneskeslægt.

Ved Gjenoprettelsen af den romerske Keiserthrone i Vesten havde Paverne rigtignok erkjendt en verdslig Herre over sig, men de vare dermed tillige paa en høitidelig Maade for stedse blevne befriede for det græske Keiserdømmes Overhøihed, og idet Paven havde kronet den frankiske Keiser, laae der i Tidsalderens religiøse Forestillinger, at denne Handling kunde betragtes som en virkelig Meddelelse af Magten og Værdigheden. Den Sandhed, at det Aandelige er høiere end det Verdslige, at det er Gud alene, der raader over Kronerne og giver Scepteret i Fyrsternes Haand, blev saaledes opfattet, som om Guds Kirkes synlige Repræsentant alene kunde fortolke Guds Villie og forkynde for de Christne, hvo der skulde have Magten af hans Naade. Vel varede det længe, inden Fyrsterne vilde erkjende dette, men Tanken var allerede tilstede i Kirken; det kom kun an paa at udtale den med Bestemthed og faae den anerkjendt blandt Folkene som en christelig Troessætning. Ved Karolingernes uafladelige Thronstridigheder, som ofte kun den pavelige Kjendelse kunde afgjøre, var allerede Meget vundet i denne Henseende, og efter at Kirken havde seet Exempel paa, at en Pave (Sergius II. 844) var bleven valgt uden Keiserens Stadfæstelse, erkjendte Keiser Ludvig II. (855), „at Gud ved Pavens Haand havde opløftet ham paa Thronen". Men den vigtigste Støtte for det hierarchiske System fandt Pavedømmet i et Dokument, der var frembragt ved et Bedrageri,

men som ved Tidsalderens Tankemaade fik en uendelig stor Betydning for Fremtiden. En Samling af pavelige Kjendelser og Beslutninger (Dekretaler), som en berømt spansk Biskop Isidor af Sevilla i det 7de Aarhundrede havde opskrevet og forøget med egne Tilsætninger, udkom nu under Titel af de Isidorske Dekretaler, men med et Tillæg af 100 opdigtede Skrivelser, som tillagdes nogle af de ældste romerske Biskopper. Bedrageriet havde været let at bevise, da de falske Dekretaler paa mange Steder røbede en senere Tid, men der var Ingen, der kunde eller turde fremsætte et saadant Bevis, og den falske Isidors Samling blev Grundlaget for Kirkens følgende Lovbøger. Dens Indhold var en tydelig Fremstilling af det hierarchiske System, eller af de Grundsætninger om Kirkens Magt, som de mest herskesyge Paver havde ønsket at gjøre gjældende. Geistligheden fremstilles som en ukrænkelig, til Gud indviet og af Gud bemyndiget og begunstiget Stand, hvis enkelte Medlemmer som de Aandelige og Hellige maae tænkes uendeligt ophøiede over de hjedelige Lægfolk. Præsterne ere ifølge denne Bog ikke nogen verdslig Magt undergivne, men ere tvertimod af Gud indsatte til Dommere over Alle. Dette gjælder da især om alle Biskopper, der kun ere den romerske Stol ansvarlige for deres Handlinger, og af den alene kunne indvies og afsættes. Thi over dem alle staaer Biskoppen i Rom som St. Peters Efterfølger, hvem Christus har givet Magt til at løse og binde, og som derfor ogsaa har Ret til at sætte Konger og Fyrster i Band (d. e. udelukke dem af Kirken) og derved erklære dem uværdige til at regjere. — Tillige antydes der i Dekretalerne, at Keiser Constantin skulde have overdraget sin Herskermagt over Rom til den h. Peters Efterfølgere. Ogsaa dette urolige Sagn, der nu i det 9de Aarhundrede blev udbannet til Fortællingen om, at hele Italien var en Gave fra Constantin, blev, saasnart Forholdene tillode det, benyttet af Paverne og troet af de Christne, indtil først Pavedømmets Modstandere i 14de og 15de Aarhundrede og siden protestantiske Lærde erkjendte og beviste de Isidorske Dekretalers Uægthed. Ligesom de falske Dekretaler vare fremgaaede af Tidsalderens hele aandelige Retning og fandt deres Støtte deri, saaledes virkede de igjen tilbage derpaa, og det Billede, der for den historiske

Gransfers Blik ved sin Begyndelse kun viser sig som et Foster af en Bedragers Fantasi, fik Sandhed og Virkelighed ved Tidsaandens Magt.

Det varede ikke længe, før de politiske Forhold gave Pavedømmet Leilighed til at forsøge Virkningen af de nye Vaaben. Kong Lothar II. af Lothringen, en Sønnesøn af Ludvig d. Fromme, lod sig af syndig Lidenskab til en lastefuld Qvinde Valdrade forlede til at forskyde sin fromme Dronning Theutberga. Han bestyldte hende for Utroskab og aftvang hende ved haarde Mishandlinger en Tilstaaelse af Brøden. Men hendes Uskyldighed var vitterlig for Alle, og Misfornøielsen over Kongens Nedrighed blev almindelig i hele Landet. Da lod Lothar, for at give sin lave Hensigt Retfærdighedens Skin, Sagen undersøge af en Synode i Aachen, der var sammensat af Biskopper, som vare hans underdanige Kreaturer. Disse, i hvis Spidse Ærkebiskopperne af Trier og Køln stode, erklærede Skilsmissen for retmæssig og gave deres Samtykke til, at Valdrade blev udraabt til Dronning (862). Den ulykkelige Theutberga, som fra det Kloster, hvor hun skulde gjøre Bod, var flygtet til Lothars Farbroder, Karl d. Skaldede af Frankrig, anraabte nu Paven om Bistand imod hendes ubarmhjertige Forfølgere. Paa den romerske Stol sad dengang Nikolaus I. (858—67), en Mand, der i Kraft og Retfærdighed stod høit over alle sit Aarhundredes Paver, og som efter Dekretalernes Medfør følte sig kaldet til at haandhæve Religionens og Sædelighedens Herredømme over hele Kirken. Han sammenkaldte strax en ny Synode i Metz, som under hans Legaters Forsæde paa Ny skulde dømme i Lothars Sag. Men det lykkedes denne at bestikke de pavelige Legater, og saaledes blev Udfaldet atter efter Kongens Ønske, endskjøndt Synoden erkjendte Pavens Overhøihed. De 2 Ærkebiskopper indfandt sig hos Paven for at tale Kongens Sag, men hermed var Nikolaus ikke tilfreds. Paa en Synode i Rom erklærede han, at Synoden i Metz, der havde krænket hans Stols Helligdom og begunstiget Lasten, ikke fortjente Navn af en Synode, men var for død og magteslos at regne. Begge Ærkebiskopperne afsatte han fra deres Embeder og paalagde de øvrige Biskopper Bod. Sligt havde hidtil ingen romersk Biskop vovet at gjøre, men Nikolaus lod

sig ikke bevæge af de forbittrede Ærkebispers Indsigelser og Trusler, ei engang, da Lothars Broder, Keiser Ludvig, paa deres Opfordring drog ind i Rom med sin hele Hær. Paven anordnede en almindelig Faste og en høitidelig Bodsprocession for at anraabe Gud om de Ugudeliges Omvendelse. Kirkens Tjenere bleve af de raa Soldater adsplittede med Vold, og Paven maatte i 2 Dage holde sig indesluttet i sin Kirke. Da blev pludselig Keiseren ved et Tilfælde overfalden af Skræk og Anger; han forsonede sig med Paven og lovede ikke længere at beskytte de Ulydige. Lothar indsaae snart, at den offentlige Mening alt for meget var ham imod, til at han under sine Stridigheder med de andre Karolinger kunde føre Kampen mod Paven til Ende. Han maatte da tilsidst modtage Theutberga af Pavens Haand og sværge frembeles at ville behandle hende som sin Dronning. Valdrade skulde af Pavens Legat føres til Rom, men hun undveg paa Veien, og nu overtalede Kongen Theutberga til i et ydmygt Brev at anraabe Paven om Skilsmisse. Men dette afslog Nikolaus bestemt, idet han med Værdighed mindede hende om, at han gjennemskuede Kongens Ränker, og at han aldrig vilde tilstede, at et nyt Ægteskabsbrud fandt Sted.

Nikolaus døde kort efter, men hans mindre begavede Efterfølger Hadrian II. havde af hans Exempel lært at kjende Omfanget af sin Magt, og Lothar maatte atter give efter.

Ogsaa mod selvraadige Biskopper saavelsom mod Konstantinopels Patriarch vidste Nikolaus I. at haandthæve sin Overmagt og skaffe de Isidorske Love Anerkjendelse, og hans urokkelige Bestemthed og ædle Værdighed opbyggede overhovedet Mere for den romerske Stol, end en lang Række af svage og lastefulde Efterfølgere var i Stand til at rive ned.

Nu begyndte nemlig en lang Skjændsesperiode for Pavedømmet, da Svaghed, Charakterløshed og Usædelighed vare de almindelige Egenskaber, som udmærkede Petri Efterfølgere. Da nu tillige de mægtige italienske Vasaller efter Karl d. Tykkes Afsættelse (887) havde gjort sig fuldkommen uafhængige af Keiserne, og Paverne ved deres Fordring paa Konstantins Gave bleve indviklede i alle de vilde Partikampe, som sønderrevе Italien, saa blev den hellige Fader i Rom idelig fornedret til

et villieløst Redskab for det Parti, som til enhver Tid havde Magten, og flere Paver maatte ende deres ærefløse Liv ved en voldsom Død eller i deres Fjenders Fængsler. At Pavedømmet desuagtet ikke tabte sin Helligheds Glands og Værdighed, er et stort Bevis for, at det kun var Kirkens og Christenhedens almindelige Aand, som grundede den pavelige Høihed. De skjændige Udsvævelser, som dengang gik i Svang i Rom, have givet Anledning til en fælsom Fabel om en Pige Johanne, der under Navn af Johan VIII. skulde have regjeret Kirken i Aaret 855, indtil hendes Kjøn paa en vanærende Maade blev røbet. Endskjøndt det maa anseés for utvivlsomt, at Fortællingen er digtet som Spot eller Satire, saa er den dog som saadan ikke uden Betydning, især da Paverne i det 12te Aarhundrede selv toge den for Sandhed. Pavindens Billede staaer endnu blandt Paverne i Domkirken i Siena.

Under Italiens blodige Feider hjemfaldt Rom ved det 10de Aarhundredes Begyndelse til det tostanske Parti. I Spidsen for dette stode, foruden Markgrev Albert af Toskana, hans Frille Theodora og hendes Døttre Marozia og Theodora, lige udmærkede ved Skjønhed, Herskesyge og Vellyst. Og nu maatte Kirken opleve den Forsmædelse at see Pavestolen et halvt Aarhundrede igjennem beklædt af hine berygtede Qvinders Venner, Bolere, Sønner og Sønnesønner. Tilsidst da Marozias Sønnesøn Oktavian, der som en udsvævende Yngling havde bemægtiget sig den pavelige Krone, og for at dække sine Laster antaget Navnet Johan XII., ikke kunde modstaae den italienske Konge Beerngar II., blev Tydskland dygtige Keiser Otto I. (936—73) anmodet om at oprette den keiserlige Magt i Italien og beskytte den pavelige Stol. Otto blev kronet til romerst Keiser (962), men da Johan XII. Aaret efter gik over til Berengar, lod Keiseren ham afsætte, efterat en Synode havde overbeviist ham om de skjændigste Forbrydelser.

Fra den Tid af bleve Paverne indsatte af de tydske Keisere, og kun naar disse ikke havde nogen Hær i Italien, vare Paverne undertiden den romerske Adel eller Pøbel underdanige. Italiens Forsvar mod oprørske italienske Hertuger og fjendtlige Græker, Saracener og Normanner kostede Tydskerne uendelig meget Blod, og dog følte de sig stedse paa Ny dragne derhen.

Da den uforfærdede Otto II. var død i Rom (483), og hans Søn Otto III. kun var 3 Aar gammel, benyttede Theodora den Yngres Søn Crescentius sig af hans Mindreaarighed til at tilrive sig Herredømmet over Rom og over Paverne. Men neppe havde den unge Keiser fyldt sit 16de Aar, før ogsaa han besluttede at følge sine Fædres Politik med Hensyn til Italien; han gik endog et Skridt videre, idet han fattede den Plan, atter at gjøre Rom til Keiserdømmets Midtpunkt. Tre Gange tugtede han de ustyrlige Romere, og da han havde sat sin Lærer, den lærde Gerbert (Sylvester II.) paa den pavelige Throne, skjænkede han høitideligt 8 Grevskaber i Kirkestaten til Petri Stol, idet han bristigt benægtede Gyldigheden af Konstantins og Karl d. Stores Gaver. Efter Ottos tidlige Død for sine Fjenders Gift (1002) var Pavestolen atter et Legetøi for de stridende Partier i Italien; men da Benedikt IX. af Toskanas Grevehus, der som en fordærvet Dreng havde arvet den hellige Stol af sin Familie, drev Forargelsen saavidt, at Historieskriverne gyse ved at fortælle hans Laster, blev han fordreven af Romerfolket, og en ny Pave indsat. Denne blev imidlertid kort efter forjaget af det toskanske Parti; Benedict solgte Pavestolen for ganske at kunne leve for sine Lyster, men da han siden fortrød Handelen, blev endelig Keiseren anraabt om at gjøre Ende paa Forvirringen. Henrik III. drog til Rom i Spidsen for en Hær, og lod paa Synoden i Sutri (1046) de 3 Paver afsætte og en tydsk Biskop (Klemens II.) udvælge, „fordi der blandt den romerske Geistlighed dengang ikke fandtes Nogen, der var værdig til at beklæde det hellige Embede".

Fra den Tid af begyndte lysere Ugsigter at aabne sig for den romerske Kirke, thi Forargelsen var gaaet saa vidt, at Mange, især af den tydske Geistlighed, med Skræk og Harme vare komne til Bevidsthed om den uhyre Afstand mellem Pavedømmet som det dengang var, og det Pavedømme, som den katholske Kirkes Aand fordrede. Og skjønt Pavernes Laster ikke kunde Andet end virke fordærveligt paa hele Kirken, saa var det dog dengang mere de enkelte Paver end Pavedømmet selv, der var saa dybt sunken, og Fordærvelsen var ikke grundet i det kirkelige System, eller i det Begreb af Kirken og dens

Bestyrelse, som var almindeligt hos de Christne. Tvertimod var Kirken endnu bestandig Tidsalderens første Magt, og de Samme, hvem Pavernes og Biskoppernes Fordærvelse gik mest til Hjerte, og som derfor ønskede gjennemgribende Reformer, de vare ogsaa dybest gjennemtrængte af Ærbødighed for Kirkeregjeringens Hellighed og Iver for at gjøre Kirken uafhængig af alle verdslige Magter. Det var denne Stræben, som nu begyndte at gjøre sig gjældende i Rom selv, efter at Henrik III. (1048) havde sat en gudfrygtig tydsk Biskop af sin egen Slægt (Leo IX.) paa den romerske Stol. Og nu gjenvandt Paverne efterhaanden i den offentlige Mening alt det, som de ved deres egen Brøde havde tabt siden Nikolaus I.'stes Tider. Især søgte de med Kraft at bekæmpe de 2 Hovedonder, som fra den verdslige Aand i Rom havde udbredt deres Smitte især til de høiere Klasser blandt Kirkens Tjenere, nemlig Geistlighedens Usædelighed og geistlige Embeders Salg.

Allerede i den ældste Kirke, da Sædelighed betragtedes som Forsagelse af alle Verdens Glæder, ansaaes den ugifte Stand eller Celibater som særdeles fortjenstlig for de Geistlige overhovedet og ganske nødvendig for Biskopperne, og i det 4de Aarh. blev det paa flere Kirkeforsamlinger besluttet, at alle høiere Geistlige skulde skilles ved de Hustroer, som de havde ægtet før Indvielsen til Kirkens Tjeneste. Endskjøndt disse Bestemmelser ofte fandt megen Modstand og bestandig bleve overtraadte hist og her i Kirken, bleve de dog stedse paa Ny indskærpede af Synoder og Paver. Og virkelig hang Ideen om Celibatet saa nøie sammen med Kirkens hele Lære om et helligt, fra Verden adskilt Præstedømme, at en Geistlighed, som ved Familielivets Forbindelser og Familiefædrenes Sorger og Glæder var knyttet til det verdslige Samfund, vilde have været en Modsigelse i den katholske Kirke. Men da Kirkens Idee ikke længere levede i dens Tjenere, da Kirken var bleven verdsliggjort, og dens Hoved i Rom allermest, medens dog de ydre Love stode ved Magt, gave Biskopper, Præster og Abbeder Exempel paa enhver Usædelighed.

Ogsaa de geistlige Embeders Salg, det saa kaldte Si-

moni*) var til alle bedre Chriſtnes Forargelſe blevet almindeligt i det 11te Aarhundrede. Kongerne, ſom dengang endnu haandthævede Retten til at bekræfte Biſkoppernes Valg, anſaae Indløsningsſummen ſom en ſtadig Indtægtskilde, og Biſkopperne ſtræbte da igjen at holde ſig ſtadesløſe ved at ſælge de underordnede Embeder.

Leo **IX.** og hans nærmeſte Efterfølgere ſtræbte nu ved Synoder og Geſandtſkaber at gjenoprette Ordenen i Kirken, og mangfoldige Biſkopper, ſom overbeviſtes om at leve i naturligt Ægteſkab eller at have kjøbſlaaet med Præſtedømmets Naadegaver, bleve affatte fra deres Embede eller dømte til Bod. Diſſe Beſtræbelſer fra Pavens Side vare alt for meget i Folkets og Tidsalderens Aand, til at de kunde forfeile deres Virkning. Den romerſke Stol gjenvandt hurtigt ſin gamle Helligheds Anſeelſe, og en god Grundvold blev lagt for de kommende Tider.

Normannerhertugen Tankreds Sønner havde erobret Apulien og ødelagt Leos Hær, ſom denne ſelv førte imod dem. Men Seirherrerne kaſtede ſig for den fangne Paves Fødder og forlehnedes af ham med Alt, hvad de havde erobret og vilde erobre (1053). Keiſer Henrik III. betroede ved ſin Død (1056) ſin 6aarige Søn til Leos Eftermands (Viktor II'dens) Varetægt; men da Hertug Robert Guiskard, en anden af Tankreds Sønner, havde erobret Nedreitalien og Sicilien, modtog Paven (Nikolaus II.) hans Eed ſom den romerſke Kirkes Lehnsmand, for i Tide at ſikkre ſig hans Biſtand mod Keiſeren, og Henrik IV. ſom tidlig var bleven en Slave af ſine Lyſter, maatte ei blot finde ſig i, at Alexander II. (1061—73) haandthævede ſig paa Thronen imod den af det keiſerlige Parti udvalgte Modpave, men blev endog ved Alexanders Geſandt tvungen til at forſone ſig med ſin ædle Dronning, ſom han vilde have forſkudt.

Diſſe og lignende for Pavemagtens Fremvæxt ſaa gunſtige Begivenheder vare imidlertid kun Forvarsler for kraftigere Re-

*) Dette Navn udledes af Mageren Simon, der efter Ap. Gj. 8, 18 vilde kjøbe de chriſtelige Naadegaver.

former og heftigere Kampe, som nu toge deres Begyndelse. Hverken Leo IX. eller hans Efterfølgere vare ualmindeligt begavede Mænd, men Paverne vare kun Redskaber for de reformatoriske Grundsætninger, som nu gjorde sig gjældende i Modsætning til den foregaaende Fornedrelse af den romerske Stol, og Sjælen i disse Reformer, den første Repræsentant for dette System, var den samme Mand, som siden førte Kampen for Kirkens Frihed og Herredømme med saa megen Kraft og Fasthed, den store Hildebrand, som vi nu skulle lære at kjende som den navnkundige Gregor VII.

16.

Gregor den Syvende.

Hildebrand, en Haandværkers Søn fra Rom, havde faaet sin Dannelse som Munk i det berømte Kloster Klugny i Frankrig. Da Keiser Henrik III. paa Rigsdagen i Worms (1048) havde ladet Leo IX. udvælge til Pave, anmodede denne den kloge unge Munk om at ledsage sig til Rom, men Hildebrand, for hvis Blik det allerede dengang stod klart, hvad Pavedømmet var bestemt til at være, vægrede sig ved at følge en Pave, som havde modtaget Kronen af en verdslig Fyrstes Haand. Leo følte Betydningen af denne Bebreidelse; han aflagde igjen alle den pavelige Værdigheds Tegn, drog med Hildebrand som ydmyg Pilgrim til Rom, og lod sig efter gammel Skik vælge af den hellige Stads Geistlighed og Folk. Fra den Tid af var Hildebrand som Subdiakon, Legat og Kardinal i 25 Aar de romerske Pavers høire Haand eller rettere deres Hoved. De følgende Paver udvalgtes ved hans Indflydelse, og da den romerske Adel og Geistlighed engang i hans Fraværelse (1058) havde valgt en uvidende Biskop til Pave, hvilede Hildebrand ikke, før han fik et nyt Valg bragt i Stand, som bedre svarede til Kirkens Tarv. Ved denne Leilighed fik han tillige udvirket at en romersk Synode for stedse overdrog Pavevalget til de romerske Kardinaler (dengang 7 Kardinalbiskopper og 28 Kardinalpræster). Med samme Held forsvarede Hildebrand, som

ovenfor er omtalt, Alexander II'dens Valg imod det keiserlige Hof. Endelig efter Alexanders Død 1073 troede Hildebrand, at Alt var tilstrækkeligt forberedet til at han under sit eget Navn kunde sætte Kronen paa sit Værk og fuldbyrde den romerske Stols Seir over Kirken og Verden. Ved Alexanders Ligbegjængelse raabte alt Folket som med een Mund: „Hildebrand er Pave, den hellige Petrus har udkaaret ham!"

Hildebrand, eller som han nu hed, Gregor VII., har selv forsikret, at han kun med Uvillie modtog det ansvarsfulde Kald, og saa meget synes i erhvert Tilfælde klart, at Ingen følte dybere end han, hvor mange og store Vanskeligheder han havde at bekæmpe, før efter sit ophøiede Begreb om den romerske Stols Bestemmelse, med Rode at udrydde al den Urenhed, Begjærlighed og Selvraadighed, som endnu var almindelig i hele Kirken. Han har selv med mørke, men træffende Farver skildret os Kirkens og Tidsaldernes Brøst i de første Aar af hans Regjering. „Mangen Gang", siger han*), „har jeg bedet Gud, enten at befrie mig fra dette Liv, eller bruge mig til vor fælles Moders (Kirkens) Nytte, men endnu har han ikke udfriet mig af mine Lidelser, og mit Liv har ikke, som jeg ønskede, gavnet hin Moder, med hvem han har knyttet mig sammen. Den østerlandske Kirke er vegen af fra den sande Tro, og udenfra betrængt af de Vantroende. Vender jeg Blikket mod Vesten, Syden eller Norden, finder jeg næsten intetsteds Biskopper, der have erholdt deres Æmbeder paa den rette Maade, eller hvis Levnet svarer til deres Fordringer, intetsteds Fyrster, der agte Guds Ære høiere end deres egen og foretrække Retfærdighed for Vinding. Og de Folk, blandt hvilke jeg boer, nemlig Romerne, Longobarderne og Normannerne, dem finder jeg — hvad jeg ofte siger dem — næsten værre end Jøder og Hedninger. Og vender jeg mig til mig selv, da finder jeg mig saaledes betynget af Syndens Vægt, at kun Christi Barmhjertighed giver mig Haab om Frelse".

Men naar saaledes Gregor følte Tyngden af den Byrde, der var lagt paa hans Skuldre, saa følte han dog ogsaa den

---

*) I et Brev til sin fortrolige Ven Abbed Hugo af Klugny.

Kraft, som kunde gjøre hans store og vidtomfattende Planer mulige og give hans strenge Fordringer Vægt. Thi skjøndt det ikke kan nægtes, at Gregor dels ved haard og ubøielig Strenghed, dels ved listig og beregnende Klogskab ikke sjelden fornægtede den Aand, som skulde hvile over Christi Kirkes Repræsentant paa Jorden, saa bliver det dog lige vist, at han selv alvorligt troede paa sit himmelske Kald til at rense Kirken og befrie den fra alle uværdige Lænker; og ikke blot dette, men den uhyre Magt, som han i denne Tro og ved dens Kraft opreiste og hævdede paa den romerske Stol, den var virkelig endnu paa hans Tid en Velsignelse for de voldsomme og utæmmede Slægter, den var endnu Tidsalderens eneste Støtte for Aandens retmæssige Herredømme over det blot Legemlige og Jordiske, for det Guddommeliges evige Magt over den naturlige Egenkjærlighed og Begjærlighed. At den synlige Kirkes menneskelige Tjener forverlede sig selv med den usynlige og hellige Kirkes guddommelige Natur og Tilværelse, at det synlige Menneske paa den jordiske Throne i Rom ved at rane den evige Frelsers guddommelige Magt og Helligheb i Grunden fornægtede Christus og bedrog Verden, det saae Gregor ikke, men det kunde han ikke see paa det Trin i Tiden og Tidsaandens Udvikling, som var ham anvist.

Saasnart Gregor VII. havde modtaget Valget, anholdt han ærbødigt hos Henrik IV. om den keiserlige Tillabelse til sin Kroning, „for at den aldrig mere skulde begjæres af nogen Pave". Da hans Throne var sikkret fra denne Kant, lagde han strax Haand paa de haardt fornødne Reformer med Hensyn til Geistlighedens Sæder. De ældre Love om Cölibatet bleve paa det Eftertrykkeligste skærpede paa flere Synoder. At gjøre Præsternes Ægteskaber lovlige, vilde unægteligt have været det bedste Middel mod den almindelige Forargelse, men derpaa kunde Gregor og den katholske Kirke overhovedet naturligvis ikke tænke, ei blot fordi Kirkens Uafhængighed af Staten derved vilde være bleven en Umulighed, men ogsaa fordi Fordelen af Kirkens Grundeiendomme da vilde være gaaet over til de Geistliges Arvinger. I Tydskland vakte Cölibatslovene den heftigste Modstand, og flere Gange maatte Gregors Legater for at undgaae Mishandlinger til en Tid give efter for de opbragte Præster.

Da kaldte Gregor Lægfolkets Sædelighedsfølelse og Gudsfrygt til Hjælp og staffede ved Frygten for dets Spot og Mishandling sine Love Lydighed, hvor Kirkens Magtsprog og Formaninger ikke kunde naae. Dog varede det paa mange Steder længe, før Geistlighedens Ægteskaber bleve ganske forbudne. I Spanien og England skete det først i det 12te Aarhundrede, i Skandinavien ikke før i det 13de. Med samme Kraft og samme Modstand virkede han mod Simoni, idet hans Synoder bestemte, at baade de Geistlige, der havde modtaget deres Embeder paa denne Maade, og de Verdslige, der havde solgt dem, skulde hjemfalde til Kirkens Band. Paven dristede sig endog til at fuldbyrde Bandsættelsen paa 5 af Keiser Henrik IV's høieste Embedsmænd, og Kong Filip I. af Frankrig blev truet med samme Straf. Men Gregor gik endnu et Skridt videre. For at gjøre Simoni umuligt for Fremtiden, forbød han aldeles enhver verdslig Fyrste at beklæde (investere) Nogen med et geistligt Embede. Nu kunde Kampen med den letsindige og fremfusende Henrik IV. ikke undgaaes. Da Keiseren haanede Pavens Forbud og mishandlede de sachsiske Biskopper, indstævnede Gregor ham for sin Domstol i Rom, og erklærede, at hvis han fremturede i sin Ulydighed, „da vilde Vandets Sværd afskære ham som et raadent Lem fra den hellige Kirkes Legeme". Henrik besvarede denne uhørte Paastand med forskjellige uoverlagte Beskyldninger og lod paa 3 Synoder Gregor erklære for afsat. Nu fuldbyrdede denne sin Trusel og lod paa en romersk Synode (1076) „paa den treenige Guds Vegne og til hans Kirkes Ære og Forsvar" den formastelige Keiser udelukke af Kirken, hvorhos han tillige løste alle Christne fra Undersaatternes Ed og forbød dem at adlyde ham som Konge. Dette dristige Skridt vilde Gregor dog næppe have vovet, dersom han ikke havde kunnet stole paa den almindelige Forbittrelse hos Fyrster og Folk, som Henrik ved Vold og Uretfærdighed havde vakt imod sig; thi paa samme Tid opgav han den begyndte Strid med Filip af Frankrig, som han havde beskyldt for Simoni, og fandt sig rolig i, at Vilhelm Erobreren af England indskrænkede Cölibatslovene, haandthævede Investituren og forbød de af Paven indstævnede Biskopper at forlade Landet. Men ved at ydmyge den tydske Keiser, Christen-

hedens verdslige Hoved, haabede Gregor at kunne give alle Konger og Fyrster en Advarsel for de kommende Tider. Dette Haab blev heller ikke ganske skuffet. De tydske Rigsstænder nødte ved Trusel om Kronens Tab den ulykkelige Keiser til at ydmyge sig under Paven. Ene med Hustru og Børn drog Henrik over Alperne for at trygle om den ubøielige Dommers Naade. Længe anraabte Gregors mest agtede Venner (Mathilde af Toskana og Hugo af Klugny) ham forgjæves om Medlidenhed; endelig lod han sig bevæge, men først efter at Henrik havde paataget sig en ualmindelig haard Bod, turde han vise sig for den strenge Fader. I den usædvanlig haarde Vinter (i Januar) 1077 maatte den stolte Keiser paa 4de Dag, fastende og i Bodsdragt (med blottede Fødder og iført en ulden Kjortel) vente i Slotsgaarden i Kanossa, førend Gregor vilde indlade ham og give ham Absolution. Dernæst maatte han sværge, at han ganske vilde gjøre Afkald paa Regjeringen, indtil Paven paa en almindelig Synode i Tydskland havde frikjendt ham for de Bestyldninger, som Fyrster og Biskopper havde reist imod ham. Men hermed var Kampen dog ikke endt. Næppe var den ustadige Henrik kommen tilbage til de lombardiske Hertuger, der vare Gregor fjendske, før han brød sin Ed og rustede sig til at hævne den Skjændsel, han havde lidt. De tydske Rigsstænder udvalgte nu Rudolf af Schwaben til Konge i Henriks Sted, men først da Lykken syntes at begunstige dennes Vaaben (1080), erklærede Gregor sig for ham og fornyede atter Bandsættelsen mod Henrik. Men Bayrerne og Frankerne vare endnu Keiseren troe; Rudolf faldt i Slaget ved Merseburg for den unge Gotfred af Bouillons Haand, Henrik drog over Alperne i Spidsen for en stærk Hær (1081) og søgte overalt at bringe Gregors mange Fjender i Italien i Harnisk mod den frygtede Pave. Den romerske Adel bønfaldt Gregor om at forsone sig med Henrik; men hans store Aand var aldrig kraftigere end i Ulykken. Kun naar Keiseren vilde give Kirken Godtgjørelse for sine aabenbare Synder, vilde Gregor løse ham af Vandet. Men nu var Henrik ikke længere den ydmyge Bodfærdige. Rom overgav sig efter en langvarig Beleiring (1084), den nye Pave, som Henrik havde ladet vælge, kronede Keiseren i Peters-Kirken, og Gregor blev indesluttet paa Ængelsborg,

endnu lige ubøielig, endnu bestandig krævende ubetinget Underkastelse. Da nærmede Robert Guiskard sig Rom med sine tappre Normanner. Ogsaa han havde været lyst i Band af Paven, fordi han havde bemægtiget sig Kalabrien, men Gregor havde i Tide forsonet sig med ham og paa Ny modtaget hans Lehnseed. Henrik IV. oppebiede ikke den frygtede Roberts Ankomst, men førte sin Hær tilbage til Tydskland. Men Normannerne plyndrede Rom, og Gregor troede sig kun sikker ved at følge dem til Salerno, hvor han kort efter døde (1085) træt af Kampen, men stolt i Bevidstheden om at have forberedet sin hellige Kirkes Seir over Verden. Endnu paa Dødsleiet vidnede han om sig selv: „Jeg har elsket Retfærdigheden og hadet Uretfærdigheden, derfor dør jeg i Landflygtighed."

Gregor havde begyndt at kæmpe for Kirkens Uafhængighed i den Aand og med de Grundsætninger, som allerede de ifsidorske Dekretaler havde udtalt, men under selve Kampen, navnlig med Keiseren, havde hans Forestillinger om Pavedømmets Væsen og Værdighed langt overskredet det Maal, som hidtil havde begrændset Pavernes Fordringer og Forhaabninger. Derfor begynder med ham en ny Epoke i Pavedømmets Historie; thi fra nu af var fuldstændig theokratisk Absolutisme dets eneste Valgsprog: Christus havde gjennem Petrus givet sin Statholder absolut og ufortabelig Magtfuldkommenhed over hele Verden, uindskrænket dømmende og lovgivende Myndighed over alle Konger og Fyrster saavel som over alle Kirkens Tjenere. Men til den absolute Magt hørte den absolute Indsigt som dens nødvendige Forudsætning; derfor var Ufeilbarhed i alle Domme og Meninger uadskillelig fra den hellige Fader, og hvad der forhen havde gjældt om de almindelige Synoder, at deres Beslutninger som dikterede af den Hellig Aand vare det fuldkomne Udtryk af Guds egen Villie, det blev nu overført paa Paven alene, ligesom ogsaa kun han kunde sammenkalde en Synode og give dens Beslutninger Gyldighed.

Dette er Grundtrækkene i det theokratiske eller hierarchiske System, saaledes som det uddannedes i Gregor VII's Tanke og virkelig blev anerkjendt i det Aarhundrede, som fulgte efter hans Død.

Gregors Levnet var ustraffeligt, og hans sædelige Grund-

fætninger alvorlige og strenge. Derfor samlede han om sig en Skare af fromme og gudfrygtige Mænd, som han ophøiede til Kirkens høieste Værdigheder og dannede til at forsætte sit Værk efter hans Død. Men hans trofasteste Venner og fortroligste Raadgivere vare to høitbegavede Qvinder, Markgrevinde Beatrice af Toskana, der var formælet med Gotfred af Lothringen, og hendes Datter Mathilde, hvilken sidste især ved sin store Magt og Rigdom og ved sin rene Begeistring for Gregor og hans Sag mere end nogen Anden kunde hjælpe og trøste ham, naar Kampens Anstrengelser og Farer truede med at overvælde ham.

Gregor VII. blev efterfulgt af Mænd, som han selv havde draget frem af Klostrenes Afkroge og dannet efter sine kirkelige Grundsætninger. Derfor havde Henrik IV. ikke seiret, fordi hans Fjende var død. Men Ulykken havde modnet hans Charakter; han fik snart Overmagt i Italien, og Urban II. (1088—99) var nærved at bukke under for Henriks Pave Klemens III. Da gav Mathilde efter for Urbans Bønner, og skjænkede sin Haand til Hertug Welf af Baiern, Keiserens Fjende, for at sikkre Pavestolen hans Sværd. Keiserens Søn Konrad overtalte Paven til Oprør mod Faderen og fik ham kronet til Konge i Italien. Rigtignok straffedes dette Forræderi med Konrads tidlige Død, og Hertug Welf, som blev uenig med sin Gemalinde, forligede sig atter med Keiseren; men denne maatte snart see sine Ulykkers Bæger fuldt; hans anden Søn Henrik V. reiste sig imod ham, og den gamle Keiser maatte, forladt af sine troløse Vasaller, flakke om i Tydskland for at søge Hjælp og Beskyttelse. Da blev han ved et skjændigt Forræderi lokket i sin unaturlige Søns Snare og ved haarde Mishandlinger tvungen til at afstaae Riget. Nedbøiet af Græmmelse døde han i Lüttich 1106, og først 5 Aar efter blev Kirkens Band over ham hævet og hans Ben hensatte paa et indviet Sted.

Henrik V. fortsatte sin Faders Kamp om Biskoppernes Investitur og Lehnshøiheden over de biskoppelige Godser. Efter langvarige Underhandlinger, blodige Krige og gjentagne Bandsættelser, der dog begyndte at tabe deres Frygtelighed, blev Striden endelig bilagt (ved Konkordatet i Worms 1122) paa samme Maade, som tidligere var skeet i England, idet nemlig Keiseren afstod Paven al Investitur med Ring og Stav (altsaa

Eneret til at stadfæste Valgene), men derimod beholdt Lehnsretten, eller Investituren mod Scepteret, og modtog Biskoppernes Lehnsed.

17.

Korstogene.

I Korstogene afspeilede Middelalderen sin dybe religiøse Tænkemaade i dens hele umaadelige Styrke men ogsaa i dens indre Misforstaaelse og Forvildelse. Valfarterne til det hellige Land vare ikke afbrudte ved Syriens Erobring af Araberne, da disse endog fandt deres Fordel ved de hyppige Besøg af Europæerne. Den berømte Kalif Haroun al Raschid sluttede Venskab med Karl den Store og lovede at beskytte de christelige Pilgrimme og Kjøbmænd; og nu bleve de hellige Reiser stedse hyppigere, dels fordi Christenheden virkelig var bestjælet af en levende Kjærlighed til Frelseren, dels ogsaa fordi den overtroiske Dyrkelse af Helgener og Reliquier stedse tiltog, næret ved den katholske Kirkes hele Lære om udvortes Fromhedsgjerninger som fortjenstlige i sig selv. Da Jerusalem kom under de ægyptiske Kalifers Herredomme, bleve de christelige Pilgrimme udsatte for mangehaande Undertrykkelser, men desuagtet havde Valfarterne aldrig været talrigere end i det 11te Aarhundrede. Grunden hertil laae i Tidsalderens hele religiøse og politiske Charakteer. Christendommens høie aandelige Liv havde mægtigt grebet de kraftige germaniske Slægter, men uden at kunne gjennemtrænge Sjælene med sit hele sædelige Indhold. Lehnsvæsenets Vold og Splid var endnu ikke dæmpet, og Troen herskede som Frygt. Det var som om en ond Samvittighed nagede hele Christenheden og fyldte Gemytterne med en indre, hemmelig Uro. Ved Aartusindets Slutning troede Man fuldt og fast, at Verdens Undergang var nær. Rædselen for den yderste Dom fremkaldte de besynderligste Handlinger. Konger og Fyrster lode sig hudflette af deres Skriftefædre; Mangfoldige skjænkede Alt, hvad de eiede, til Kirker og Klostre, medens Andre hengave sig til dyrisk Nydelse. Da greb de urolige Sjæle begjærligt den Forsikkring, at den hellige Grav havde Lindring

for enhver Smerte. I Aaret 1065 havde en tydsk Ærkebisp alene ført 7000 Pilgrimme til Palæstina, men kun 2000 saae deres Fædreland igjen. Endnu større blev de Frommes Nød, da de Seldschukiske Tyrker erobrede Syrien. Disse raae Barbarer taalte ikke de Gudfrygtiges Andagt; de Christne bleve mishandlede, Helligdommene forhaanede. Gregor VII. blev dybt rørt over Pilgrimmenes Klager, og havde allerede i Spidsen for 50000 Mand beredet sig til en hellig Krig, hvorved han tillige haabede at kunne forene den græske Kirke med Rom, men Kampen med Keiseren hindrede hans store Plan.

Nu fremstod Munken Peter fra Amiens 1093 for Urban II. i Rom, og forkyndte Paven, at Christus havde aabenbaret sig for ham og befalet ham at opbyde hele Christenheden til Kamp imod de Vantroende. Med Pavens Velsignelser drog Peter fra Sted til Sted gjennem Italien og Frankrig for at kalde Unge og Gamle til Vaaben for Christi Skyld. Hans frygtelige, udtærede Skikkelse, jammerlige Dragt og glødende Veltalenhed opfyldte Alle med Beundring og Ærefrygt, og saa stor var Troen paa hans Helligbed, at en Lok Haar af hans Mulæsel æredes som en Reliqvie.

Efter at Munkens Prædiken havde sat Gemytterne i Bevægelse, gjentog Paven hans begeistrede Opraab for en uhyre Skare af alle Stænder paa Kirkeforsamlingen i Klermont 1095, og tilsagde enhver Deltager i det hellige Tog Seir og Velsignelse i Kampen og den evige Salighed efter Døden. Da gjentoge tusinde Stemmer det Raab: „Gud vil det! Gud vil det!" og Alle hæftede det røde Kors paa deres Skuldre. Henved 200,000 Mennesker især fra Frankrig stimlede sammen for at deltage i den hellige Krig, Mange vistnok kun i Haab om Rov og Bytte, eller for at befries fra Arbeide, Skatter, Livegenskab eller Gjæld, Flere dog i Tillid til den forjættede himmelske Løn eller i virkelig Begeistring for Frelseren og hans Kirke. En talrig Skare af Tidsalderens tappreste og berømteste Fyrster og Riddere anførte de forskjellige Hobe; men hos Folket var Utaalmodigheden saa stor, at omtrent Halvdelen af Korsfarerne i mindre Hobe begyndte Toget paa egen Haand, uden Anførere, uden Heste, uden Penge, ja endog uden ordentlige Vaaben. Følgen heraf var let at forudsee. Peter og

hans Hob, der sluttede sig til en fransk Ridder Valther af Vereio, som siden efterfulgtes af sin Broderson Valther, for sin Fattigdom kaldet Habenichts (Senzaveir), bleve af Bulgarer og Ungarer, som de ved deres Plyndringer havde opbragt imod sig, saaledes modtagne, at kun Halvdelen undslap til Konstantinopel i den elendigste Forfatning. Desuagtet fulgte de ikke Keiser Alexius' Raad, at vende hjem igjen, eller dog oppebie den store Hærs Ankomst, men satte strax over til Bithynien, hvor de, indbyrdes uenige og adsplittede i tøilesløse Roverbander bleve et let Bytte for Tyrkernes Sværd. Peter selv undkom med nogle faa Tusinde til Konstantinopel. Mange andre uordnede Skarer, hvoraf de fleste allerede i Tydskland havde udtømt deres blinde Iver ved at rase mod Jøderne, bleve nedhuggede af Ungarerne eller jagede tilbage i den ynkeligste Tilstand.

Disse afskrækkende Exempler afkølede dog ikke Korsfarernes Begeistring. I Efteraaret 1096 brød den første velordnede Korshær op under den ædle og tappre Gotfred af Bouillon, for i Konstantinopel at samles med de øvrige Fyrster. Hos den græske Keiser Alexius fandt de ikke den Bistand, de havde ventet, da han ikke uden Grund frygtede for, at hans vaklende Rige skulde blive et Bytte for de talrige Hære. I det følgende Foraar aabnedes Kampen med Nicæas Beleiring. Her løb den samlede Skare af Krigere, Munke, Qvinder og Børn sig til henved 600,000 Mennesker. Nicæa faldt efter en tapper Modstand, men blev ved Alexius' List overgivet til det græske Keiserdømme i Stedet for til den katholske Kirke. Efter usigelige Trængsler, blodige Nederlag og dyrkjøbte Seire ankom den af Hungersnød og Uenighed svækkede Hær endelig i Sommeren 1099 til Grændserne af det hellige Land. Den overspændte Begeistring havde vel tabt noget af sin Friskhed, og selv Peter af Amiens havde forsøgt at liste sig bort, men da den hellige Stad pludselig viste sig i det Fjerne, var al den udstandne Elendighed glemt; de udtærede Krigere faldt under Glædestaarer paa deres Knæ og priste Gud for hans Naade. Efter nye frygtelige Anstrengelser og Lidelser stormede Korshæren Jerusalem den 15 Juli 1099.

De Christnes Hævn var grændseløs; som glubende Hyæner rasede de hellige Kæmper mod Jøder og Tyrker af alle Stæn-

der, og gjennem Dynger af ustyldige Qvinders og Børns Lig flokkedes Christi Korses Forsvarere i Opstandelsens Kirke og takkede i inderlig Andagt Gud for hans Bistand, i den faste Tro, at hine Gyseligheder vare ham et velbehageligt Offer. Saa langt var de Christnes Tro veget bort fra Christi Kjærlighed, netop i det Øieblik, da den syntes at have fuldbragt de største Underværker.

Gotfred blev valgt til Konge i Jerusalem, men hans fromme Aand forbød ham „at bære en Guldkrone der, hvor Frelseren havde blødt under en Tornekrone"; han kaldte sig blot „den hellige Gravs Beskytter", og først efter hans alt for tidlige Død det følgende Aar antog hans Broder og Efterfølger Balduin af Flandern Titel af Konge.

Kongeriget Jerusalem, som stedse fik ny Forstærkning ved Pilgrimme og Korsfarere fra Moderlandet*) og fandt en kraftig Støtte i de nyoprettede geistlige Ridderordeners Tapperhed og i de italienske Fristaters Handelsklogskab, udvidede hurtigt sine Grændser, uden dog at opnaae nogen fast Enhed. Forfatningen uddannedes som et tro Afbillede af Europas politiske og geistlige Forhold; Statens Kraft adsplittedes ved Lehnsmændenes og Underlehnsmændenes Uafhængighed og Splid og ved Hierarchiets Anmasselser. Den græske Keiser var snarere at betragte som Fjende end som Bundsforvandt. Asiens Nydelser, saasnart de uventede Trængsler, og Berørelsen med Mohammedanerne dæmpede den religiøse Ild, som ene kunde have givet Riget Styrke. Medens de Christnes indbyrdes Misundelse og Stridigheder tiltoge, forenede Islams Partier sig til kraftig Modstand, og da de (1144) havde gjenerobret Edessa, det christelige Herredømmes stærkeste Formur, maatte Rom paa Ny opbyde al sin Kraft for at frelse det betrængte Jerusalem.

Den vise og fromme Bernhard, Abbed i det berømte Kloster Klairvaux, som han havde stiftet, fik af Pave Eugen III., hvis Lærer og Raadgiver han var, det velkomne Hverv, at prædike Korset for de christne Fyrster, Riddere og Folk. Og næppe kunde Kirken have valgt nogen bedre Talsmand; thi

*) Den danske K. Erik Eiegod døde paa Hjemreisen paa Øen Cypern 1103.

Bernhard æredes som en Helgen overalt i hele Vesten. Ludvig VII. af Frankrig, der i en Feide med en Vasal havde ladet 1300 Mennesker brænde i en Kirke, greb med Glæde Korset som det sikkreste Middel til at lette sin Samvittighed; hans Vasaller og Folk fulgte Exemplet, og efter 50 Aars Forløb bruste det begeistrede „Gud vil det!" atter over hele Frankrig og Tydskland. Keiser Konrad III., der allerede engang havde gjennemgaaet et Korstogs bittre Prøvelser, erkjendte tilsidst Guds Stemme i den hellige Bernhards rystende Prædiken, og i Foraaret 1147 drog Kjærnen af Frankrigs og Tydsklands Ungdom med Pavens Velsignelser og Bernhards Løfter fra Gud om Seiren igjennem det græske Rige. Men her søgte Keiseren paa alle Maader at lægge dem Hindringer i Veien. Endelig bleve de efter megen Strid og Nød satte over til Asien; men nu bleve Tydskerne og Franskmændene uenige og droge hver sin Vei; dog, deres Skjæbne var omtrent den samme: ved Grækernes Uvillie givne til Pris for Hungersnødens Rædsler, ved deres Ænker forraadte til Tyrkernes Sværd, bleve begge de skjønne Hære i en kort Tid næsten aldeles tilintetgjorte. Begge Fyrsterne traf med Levningerne sammen i Jerusalem og begyndte i Forening med Kong Baldvin III. at belejre Damastus, men ogsaa dette Foretagende mislykkedes ved Grækernes Forræderi, og der stod da intet Andet tilbage for de ulykkelige Konger end at vende hjem til deres Riger 1149.

Bernhard maatte taale de bittreste Bebreidelser for sin mislykkede Spaadom; men han svarede ikke uden Grund, at Fyrsterne og Korsfarerne ved deres Laster havde gjort sig uværdige til at være Guds Redskaber, og trøstede sig selv og Paven med de Ord: „Jeg vil hellere at Menneskene skulle knurre mod mig end mod Gud".

Det 2det Korstogs ulykkelige Udfald afskrækkede i lang Tid de Christne fra nye Anstrengelser. Kongeriget Jerusalem svækkedes stedse mere ved Splid og Mangel paa sædelig Kraft, indtil det ved Slutningen af Aarhundredet i den store ægyptiske Sultan Saladdin fandt en Fjende, som truede det med hastig Undergang. Denne Fyrste, som selv de christne Skribenter prise som et Mønster for alle Riddere, havde ved Tapperhed og Klogskab udbredt sit Rige rundt omkring Jerusalems

Grændser. Da de Christne ved trolos Vold forstjertsede den Vaabenstilstand, han havde tilstaaet dem, slog han dem aldeles, fangede deres Konge og indtog tilsidst den hellige Stad (1187), saa at Korset efter 88 Aars Kamp og Seir nu kun herskede over Antiochien, Tripolis og Tyrus. Den tyrkiske Helt beskæmmede paa en stjøn Maade de grusomme Christne; Jerusalems Borgere bleve behandlede med en mageløs Mildhed, intet Blod blev udgydt, alle de Fattige fik deres Frihed uden Løsepenge, og Seirherren uddelte endog Penge og Levnetsmidler til sine ydmygede Fjender.

Efterretningen om Jerusalems Fald led som et Tordenslag over hele Europa. Paa Tydstlands Keiserthrone sad dengang efter Konrad IIIdies Død (1152) den store Frederik I. Rødskjæg (Barbarossa), Tydstlands tappreste, kraftigste og ædleste Keiser siden Karl den Store. Udrunden af Hohenstaufernes Helteslamme og begeistret for at føre det hellige Keiserdømme tilbage til det over den romerske og germaniske Christenhed ophøiede Trin, som Karl den Store havde anviist, havde han i 30 Aar med afvexlende Lykke, men stedse med Kraft og Høimod ført Kampen mod Paverne, Welferne og de italienske Fristæder og var allerede i Færd med for 6te Gang at drage Sværdet i Italien, da Budskabet om Saladdins Seire gjenoprettede Enigheden blandt de Christne. Frederik I., der allerede som Yngling havde fulgt sin Onkel Konrad III. til det hellige Land, besluttede paa en Fyrstedag i Mainz (1188), som han kaldte „Guds Hofdag", at sætte Kronen paa sit glimrende Livs Bedrifter ved at gribe Korset til Christi Ære. Efter at han ved kloge Underhandlinger havde banet sig Vei gjennem Ungarn, og ved streng Tugtelse aftvunget de trolose Græker Fred og Bistand, førte han en glimrende Hær, der alene talte 50000 Ryttere, over Hellespont og gjennem Lilleasiens Bjerge. Her, hvor Hunger, Strabadser og en trolos, overlegen Fjende forenede sig mod den tappre Skare, skulde den store Hohenstaufer finde Maalet for sin Bane. Ikonium var tagen med Storm, den 70aarige Keiser havde gjort Underværker af Tapperhed, og hele Hæren havde faaet nyt Mod; da fandt Oldingen Døden i en lille Flod i Cilicien, som han med ungdommelig Uforsigtighed vilde svømme over (10 Juni 1190). Hans Søn Fre-

derik og hele Hæren paa 5000 Mand nær bortrev Pesten ½ Aar efter for Ptolemais, som Jerusalems Konge alt længe havde beleiret. Saaledes var ogsaa dette Korstog kun en Vei til Død og Fordærvelse for de christelige Helte.

Imidlertid havde Filip August af Frankrig og Henrik II. af England sluttet Fred med hinanden for at forene deres Vaaben til Christi Ære. En almindelig Skat, som under Navn af „Saladdinstienden" ei engang skaanede Kirkens Eiendomme, skaffede dem Midler til Udrustningen. I Foraaret 1191 seilede Filip og Richard Løvehjerte (der 1189 fulgte sin Fader Henrik II. paa Englands Throne) paa genuesiske og engelske Skibe til Ptolemais og forenede sig med Beleirerne. Ved de Franskes og Engelskes Kappelyst blev deres Hær uimodstaaelig, Staden blev erobret, Richard hævdede sit Navn ved en Række af utrolige Bedrifter, men den listige Filip August var, tirret ved hans Hovmod, vendt hjem under Paaskud af Sygdom og rustede sig, imod sin Ed, til at bryde Freden med England. Nu maatte Richard slutte Fred med Saladdin, og i 3 Aar, 3 Maaneder, 3 Uger og 3 Dage skulde de Christnes Besiddelser blive uantastede og Pilgrimmene til den hellige Grav uhindrede (1192). Richard blev paa Hjemveien fangen af Hertug Leopold af Østerrig, følgt til Keiser Henrik VI., Barbarossas Søn, og løsgiven mod en uhyre Løsepenge. Saalidet agtedes Folkeretten selv blandt de Fyrster, som kæmpede til Christi Ære. Da Paverne ofte udtrykkeligt havde erklæret, at alle Korsfarerne stode under deres særegne Beskyttelse, var hin Troløshed ogsaa en Krænkelse af Pavens Værdighed; men Gregor VIII. vovede næppe at bandsætte Leopold; Henrik VI. blev ikke nævnet. Richard havde tabt Lysten til at fornye den hellige Krig; han faldt 1199 i en Feide mod en Vasal, men endnu længe efter brugtes hans Navn som et Skræmmemiddel blandt de tyrkiske Krigere og Mødre. Han kan betragtes som den fuldkommeste Repræsentant for Middelalderens Ridderskab, da han i sin Person forenede alle dets Fortrin og Feil: Tapperhed og Standhaftighed parrede med Letsindighed og Fremfusenhed, Ædelmod og romantisk Kjærlighed med Hovmod og raa Grusomhed.

Følgerne af det 3die Korstog vare ubetydelige. Den ædle

Saladdin døde faa Maaneder efter Freden med de Christne, Jerusalem forblev i Tyrkernes Vold, og Kongen maatte endog flygte til Cypern, som Løvehjerte havde erobret fra den græske Keiser. Ved Udgangen af det 12te Aarhundrede havde de Christne næsten tabt Alt paa Ptolemais nær.

Pave Innocens IIIdies kraftige Opmuntringer bragte dog snart et nyt Tog i Stand under Grev Balduin af Flandern, som understøttedes af Venetianernes Handelsklogskab. Den 94aarige blinde, men kraftige Doge Dandolo stillede sig (1202) i Spidsen for Korsfarerne og førte dem paa sin prægtige Flaade til Konstantinopel. Her besluttede Hæren at benytte sig af Rigets Svaghed og Keiserfamiliens Thronstridighed for med det Samme at hævne de Ulykker, som Grækernes Troløshed havde ført over de tidligere Korsfarere. De stormede og plyndrede Konstantinopel, indsatte Balduin til Keiser og glemte deres betrængte Troesbrødre i det hellige Land. Paven misbilligede den uretfærdige Erobring, men benyttede dens Frugter og inddrog det nye Keiserdømme under den romerske Stol. Dette latinske Keiserdømme forsvarede sig i et halvt Aarhundrede besværligt imod Bulgarernes Anfald, Undersaatternes Mistro og de græske Keiseres Arvinger, som havde vedligeholdt sig i Trapezunt og Nicæa. Dette Riges Keiser Michael Palæologos overrumplede tilsidst Konstantinopel 1261, og den græske Kirke vedligeholdt endnu en lang Tid sin livløse Tilværelse i sit gamle Sædes fjerne Egne.

Nu begyndte endelig Europa at udmattes af det frugtesløse Blodtab, som Korstogene lig en frygtelig Aareladning havde paaført dets Legeme. Dog var Sværmeriet endnu ikke udslukt, men krævede endnu flere Ofre. „Da der blev Mangel paa Mænd", besluttede 50,000 franske og tydske Børn at tage Korset for at erobre Jerusalem. En Del af dem omkom af Hunger paa Veien til Italien; Resten solgtes paa Afrikas Slavemarkeder af nedrige Kjøbmænd, som i Marseille havde lovet at føre dem til Palæstina (1212).

Den mægtige Innocens III. kunde imidlertid ikke opgive Haabet om at erobre Jerusalem tilbage. Han gjentog idelig sine kraftige Opfordringer, og Andreas II. af Ungarn og Leopold VI. af Østerrig begyndte virkelig kort efter Pavens

Død et ordentlig Tog, men de kom ikke længere end til Syrien; og nogle Reliqvier, som de førte med sig hjem, var den eneste Frugt af deres Opoffrelser.

Den unge Keiser Frederik II., Barbarossas Sønnesøn, havde lovet Innocens, som var hans Formynder, at han vilde gjøre et Korstog, men efter dennes Død under den milde Honorius III. opsatte han det bestandig uagtet alle Kirkens Opfordringer. Men da han havde formælet sig med Jolanthe, eneste Datter af Grev Johan af Brienne, som førte Titel af Jerusalems Konge, og med hende havde arvet alle Fordringer paa det hellige Kongerige, og den nye Pave, den haardnakkede Gregor IX. (1227—41) ikke atter vilde forlænge hans Frist, indstilede han sig virkelig med en anselig Hær. Paa Flaaden blev han angreben af en smitsom Sygdom, vendte strax tilbage til Italien og foranledigede saaledes, at hele Toget gik overstyr. Paven var yderst forbittret, kaldte dans Sygdom „Slange-Ænker" og udslyngede tilsidst Bandstraalen imod ham. For at vise sin Oprigtighed drog Keiseren det følgende Aar, uden at løses af det uretfærdige Band, til Søes til Palæstina (1228). Sultanen af Ægypten afstod ham uden Sværdslag Jerusalem i en 10aarig Vaabenstilstand, men da Keiseren drog ind i den hellige Stad, forkyndte Ærkebiskoppen Bandet over ham og Interdikt over Staden. Men ved denne voldsomme Handling mod en Korsfarer havde Paven robet for hele Christenheden, at hans egen Magt og Værdighed var ham vigtigere end hele Kirkens Ære og Lykke. Derfor beholdt Frederik de Christnes Agtelse, og Ingen vovede at hindre ham, da han i den hellige Gravs Kirke selv satte Jerusalems Kongekrone paa sit Hoved.

Nu ilede han tilbage til Italien for at tilkæmpe sig Fred med Kirken. Denne Kamp endtes først med hans Død (1250), og imidlertid erobrede Tyrkerne Jerusalem tilbage, ødelagde de hellige Steder, og kun nogle usle Levninger af de christne Ridderordener undkom til Ptolemais.

Endnu engang opblussede den fromme Begeistring i sin hele Styrke. Den ædle Ludvig den Hellige (den IXde) af Frankrig, et Mønster for alle christelige Helte, havde i en Sygdom lovet at tage Korset. Hans begeistrede Kraft rev det mod-

ſtræbende Frankrig med ſig, og da ſaa mange bittre Erfaringer havde overbeviiſt de Chriſtne om, at Paläſtina maatte angribes fra Ægypten, erobrede han (1249) Damiette og trængte dybt ind i Landet. Da blev Hæren angreben af Hunger og Peſt, Ludvig blev fangen, og kun ved Frankrigs Rigdomme og ved at afſtaae alt det Erobrede tilkjøbte han ſig Tilbagetoget. Dog havde han ikke glemt ſit Løfte. Efter 20 Aars Forløb førte han ſin Korshær mod Tunis, men her gjorde Peſten Ende paa hans gudindviede Liv (1270), og Toget blev opgivet uden Frugt. Nu ſank Levningen af det chriſtelige Herredømme i Paläſtina ſtedſe dybere og dybere, og i Aaret 1291 (18 Mai) ſtormede Tyrkerne dets ſidſte faſte Punkt Ptolemais.

I 200 Aar havde Europa tilſat ſin Kraft i frugtesløſe Anſtrengelſer for at haandthæve Beſiddelſen af det hellige Land. Omtrent 7 Millioner Chriſtne, deriblandt Ridderſkabets bedſte Kjærne, havde under uſigelige Lidelſer fundet en tidlig Grav i de fjerne Lande. Tuſinder af blomſtrende Familier vare blevne tilintetgjorte, hele Lande forarmede. Og dog vare diſſe Tog med al deres Jammer og Fordærvelſe, med alle deres Forvildelſer og Udſkeielſer en af de herligſte Yttringer af Middelalderens Kraft. Det var en hellig Tanke, ſom ſatte diſſe Maſſer i Bevægelſe, det var det aandelige Liv i Troen, ſom i diſſe Kampe, efter Tidsalderens Maade, feirede ſin høieſte Triumf. Thi for at fuldbyrde Frelſerens evige Seir over Sjælene, for at finde den ſalige Forſoning og Forløsning paa Chriſti Grav og i hans Fodſpor opoffrede Fyrſterne, Ridderne og Folkene deres timelige Lykke, deres Eiendom og Liv. De fandt ikke, hvad de ſøgte, og den Stat, ſom de under Chriſti hellige Vartægt vilde danne, havde endnu mindre Faſthed og Styrke end Lehnsmonarchierne i deres Hjem. Derimod fandt Europæerne, hvad de ikke havde ſøgt: Den fælles Stræben mod det ſamme Maal, den levende Blanding af de forſkjellige Nationaliteter, og Bekjendtſkabet med Øſterlandets hidtil ukjendte Konſter, Videnſkaber, Statsformer og hele Levemaade indvirkede uendelig meget paa den europæiſke Kultur. Borgerne, der dels ſom Chriſti Soldater havde faaet en forben ukjendt Betydning, dels ved Handel og Induſtri havde hævet ſig, medens Adelen drog bort, — begyndte at føle, at Riddere og Prælater ikke

vare de Eneste, som havde Krav paa Livets Værdighed og Glæde; og saaledes blev i det verdslige Liv den tredie Stand dannet og derved Spiren lagt til den Frihedsaand, der skulde tilintetgjøre Lehnsaristokratiets Vælde.

Korstogenes Indvirkning paa Kirken viste sig nærmest som en mægtig Forøgelse af dens Magt over Verden. Kirken var Organet for den religiøse Aand, som satte Togene i Bevægelse; fra Kirkens Repræsentanter udgik alle Opfordringer, og Korsfarerne betragtedes som Pavens staaende Hære. Korsets Tegn fra Pavens Haand var de Kæmpendes Pantser, og gjennem den hellige Faders Mund forkyndtes Syndernes Forladelse som den salige Løn for enhver Opoffrelse. De Bortdragnes og Faldnes Eiendomme forøgede Kirkens Rigdomme i det Uendelige, og medens Fyrsternes Troner og Vasallernes Slotte stode tomme og forladte, fordi Asiens Grave opslugte deres Besiddere, hævede sig utallige nye Kirker over de hjembragte Reliqvier.

Men endskjøndt saaledes Hierarchiets Overmagt for en Tid fik ny Næring ved den overspændte Begeistring, som fremkaldte og ledsagede de hellige Tog, saa indeholdt disse dog tillige i deres slette Udførelse og kummerlige Resultat en hemmelig Spire til Pavemagtens Undergang og den katholske Kirkes Reformation. Thi ligesom Borgerstandens under Korstogene vaagnende Selvfølelse ved at næres og benyttes af Monarcherne snart skulde blive den farligste Fjende for Pavernes verdslige Magt, saaledes betegne Korstogene ogsaa i det religiøse Liv det betydningsfulde Udgangspunkt for den Forandring i de Christnes Tænkemaade, som i den følgende Tid skulde berøve Pavedømmets absolute Magt de Støtter, hvorpaa den havde hvilet. Den katholske Kirkes Hovedvildfarelse, saavelsom dens virksomste Kraft, ligger nemlig deri, at den sammenblander det Aandelige med det Legemlige og drager det guddommelige Livs Fylde ned i dette Livs Udvortes hed og Sandselighed. I Christus har det Guddommelige evigt forenet sig med det Menneskelige; men Katholikerne fremstille denne Forening som legemlig: den af Præsten indviede Hostie er Christus selv i sandselig Nærværelse; derfor maa den tilbedes som Gud, og derfor maa Christus stedse vedblive at gjøre udvortes Tegn og un-

derlige Gjerninger i sin Kirke. Af denne Tro fremgik Dyrkelsen af Reliqvier og Hellige, af den vare ogsaa Korstogene fremgaaede. Men da nu de Christne erfarede, at Christus, uagtet de ufeilbare Pavers Løfter, dog ikke værnede om sin Grav og beskyttede sit Kors, saa begyndte de at fatte Mistanke om, at de vare skuffede, og den af Kirketroen fremkaldte Begeistring for de hellige Steder og de hellige Levninger, som havde krævet saa mange blodige Offere, tabte tilsidst sin Styrke og drog sit Ophav med sig i sit Fald. „Christenheden fandt den tomme Grav, men ikke Foreningen af det Timelige og det Evige, og derfor tabte den det hellige Land. Ved denne Grav har Enklen atter svaret de Christne, hvad han svarede Disciplene, da de søgte Herrens Legeme der: „Hvi søge I den Levende blandt de Døde? Han er ikke her, han er opstanden! Eders Religions Princip skulle I ikke søge i det Sandselige, ikke i Graven blandt de Døde, men i den levende Aand hos Eder selv!" *)

18.

Innocens III. Hohenstaufernes Undergang.

Gregor VII'des Eftermænd havde meisommeligt fortsat den af ham begyndte Kamp for Kirkens Herredømme over Staten. Ofte twang politiske Forhold dem til at give efter til en Tid, men da Tidsalderens religiøse Tænkemaade endnu hældede til Hierarchiets Side, beholdt de dog stedse Skinnet af at have seiret, og Pavedømmets høieste Triumf var endnu det Maal, som Kirken beholdt for Øie, og som den virkelig naaede i Begyndelsen af det 13de Aarhundrede. Den store Keiser Frederik I. var nær ved at seire i Italien, idet hans Søns Formæling med Arvingen til Neapel og Sicilien berøvede Pavedømmet dets vigtigste verdslige Støtte. Men ved at slutte Forbund med de lombardiske Fristæder og ved Keiserens ulykkelige Korstog hævede Paven sig atter. Barbarossas Søn Hen-

*) Hegel.

rik VI., som havde Hohenstaufernes Herskesyge uden at besidde deres ædle Aand, herskede egenmægtigt over Italien og Paven og lagde store Planer til at befæste sin Overmagt, da han pludselig døde i Messina 1197. Hans eneste Søn Frederik II. var kun 3 Aar gammel; Hohenstaufernes gamle Fjender Welferne rustede sig paa Ny, og saaledes var en god Forberedelse til Pavedommets mest glimrende Periode gjort, da den kloge og kraftige Lothar af Konti under Navn af Innocens III. besteg den hellige Stol 1198.

Saasnart han havde sikret sig Herredømmet i Mellem-Italien ved at forjage de tydske Lehnsmænd og forbinde sig med Friskæderne i Lombardiet og Toskana, begyndte han at fuldbyrde sin store Plan: at blive anerkjendt som Formynder og Dommer over alle christelige Stater.

Det keiserlige Barn modtog Neapel og Sicilien som et Lehn af den pavelige Stol; Innocens blev af hans døende Moder indsat til hans Formynder og var saaledes ogsaa Nedreitaliens virkelige Regent. Philip af Schwaben, Henrik VI.tes Broder og Ghibellinernes (Hohenstaufernes) Hoved stred mod Welferne om den tydske Keiserkrone, som de ansaae for alt for tung for et Barns Hoved. Paven blev kaldt til Voldgiftsmand imellem dem og erklærede sig tilsidst for Otto IV., som Welferne havde udvalgt. Men da denne efter sin Kroning ikke holdt de Løfter, som Paven havde afvunget ham, men udøvede sin keiserlige Lehnsret i Kirkestaten og beholdt de Godser, som Mathilde havde skjenket den romerske Stol, satte Paven ham i Band og gav Keiserværdigheden til den unge Frederik II., der blev kronet 1215.

Filip August af Frankrig, der havde forskudt sin Dronning Ingeborg, den danske Konge Valdemar d. Stores Datter, for at ægte Vindsesse Agnes, blev af Innocens tvungen til at stille sig ved denne og atter modtoge den uskyldige Ingeborg. — En spansk Konge maatte paa Pavens Befaling ophæve Ægteskabet med sin Niece, og Kongerne af Arragonien og Bulgarien toge deres Riger til Lehn af den hellige Stol. Portugals Konge blev tvungen til at betale Paven Tribut, i Ungarn og Norge forlangte de stridende Fyr-

ſter hans Mægling, og ſelv Konſtantinopels Rige blev, ſom vi have ſeet, lagt ind under den romerſke Stol.

Men iſær ydmygede Innocens den engelſke Konge. Allerede i Midten af det 12te Aarh. havde Henrik II. ført en heftig Strid med Paven om Valgret og Jurisdiktion over Geiſtligheden. Paa Rigsdagen i Klarendon (1164) tilkjendte Rigsſtanderne Kongen diſſe og flere Rettigheder, men da Kongens Kantsler Thomas Becket, ſom han havde udnævnt til Ærkebiſkop af Kanterbury, pludſelig blev grebet af Hierarchiets Aand og i Pavens Navn lyſte Tilhængerne af de klarendonſke Artikler i Band, og Kongen i ſin Forbittrelſe blev Skyld i Ærkebiſkoppens Mord, blev denne Begivenhed Anledning til Pavedømmets Seir, og Kongen maatte ved en ydmyg Bod paa ſin Fjendes Grav og ved Afſtaaelſen af Høiheden over den engelſke Kirke tilkjøbe ſig Syndsforladelſe i Rom og Forſoning med ſit fortørnede Folk. Men nu, da Henriks Søn, den despotiſke og nedrige Johan uden Land efter ſin Broder, Richard Løvehjertes Fald var kommen paa Englands Throne (1199), begyndte Striden med fornyet Heftighed. Innocens havde ladet Kanterburys Ærkebiſpeſtol beſætte imod Kongens Ønſke. Denne gav ſin Forbittrelſe Luft ved at mishandle Domkapitlet, ſom havde fuldbyrdet Valget. Nu lod Paven hele Landet belægge med Interdikt, eller udelukke fra alle Kirkens Velſignelſer. Denne Straf, ſom Paven fra det 11te Aarh. af havde udøvet ſom en Ret, havde dog aldrig hidtil været anvendt i ſaa frygtelig en Udſtrækning. Ingen kirkelig Handling maatte foretages; de Døde bleve begravede ved Landeveiene, Ægtevielſerne fuldbyrdede paa Kirkegaardene, og Guds Vrede ſyntes at hvile over det hele Land for et eneſte Menneſkes Brøde. Johan vedblev at trodſe, og nu først blev Bandet lyſt over ham ſelv (1209). Filip August af Frankrig, ſom tidligere havde frataget England Normandiet, blev opfordret til et Korstog imod den ulydige Konge, et Hverv, ſom denne herſkeſyge Konge modtog med Glæde, endſkjøndt han derved anerkjendte Pavens Ret til at raade over Thronerne. Nu blev den uſle Johan ligeſaa krybende, ſom han før havde været overmodig; han fraſagde ſig høitidelig Regjeringen over England og Irland, ſom han overdrog til „Gud, Apoſtlene

Petrus og Paulus og sin Herre, Pave Innocens, for i Fremtiden at have dem som Lehn af den romerske Stol" (1213). Men da Innocens siden med sin Bandstraale vilde forsvare sin Lehnsmand imod hans mishandlede Folk, som havde afvunget ham en Konstitution og affat ham, da han krænkede den, maatte Paven, selv paa Magtens Tinde, med Skræk erfare, at et frit Folk, som er sig sin gode Ret bevidst, ikke lader sig ydmyge som en despotisk Konge.

Aaret for sin Død sammenkaldte Innocens III. en almindelig Kirkeforsamling (den 4de Lateranshnode) af hele Christenhedens Repræsentanter, ligesom for at Allverden skulde offentlig hylde Pavedømmets absolute, guddommelige Magt over alle verdslige og geistlige Forhold, inden den begyndte at dale. Mange hundrede Biskopper og Abbeder, Patriarcherne fra Jerusalem og Konstantinopel og Gesandter fra næsten alle christelige Konger samledes om den pavelige Throne for at overveie den hellige Faders Beslutninger. Tilbagerobringen af det hellige Land og en Reformation af hele Kirken vare de Hovedpunkter, som bleve besluttede af Forsamlingen. Tillige bleve adskillige af de Lærdomme, som havde uddannet sig i Kirken, noiere bestemte og indskærpede, f. Ex. om Forvandlingen af Nadverens Elementer, om Pavens Eneret til at meddele Aflad osv. Forsamlingen stadfæstede alle de Love, som bleve den forelagte, og Paven betragtedes virkelig som alle de christelige Staters Overhoved og Dommer, saa at han ikke uden Grund kunde kalde sig selv den Sol, fra hvilken enhver christelig Throne, lig Maanen, laaner sin Glands.

I Aaret 1216 døde han i sin kraftigste Alder, i uforstyrret Besiddelse af sin Overhøiheds Glands, men tillige opfyldt af alvorlige Planer til Kirkens Forbedring. Hans Samtids Tankemaade og hans kloge Benyttelse af gunstige udvortes Forhold havde i hans Hænder nedlagt en frygtelig Magt, som det ikke var muligt at bruge uden Misbrug; men i hans Sjæl var vistnok Guds Riges Ære og Herredømme det høieste Formaal, om han end ikke kjendte dette Rige i dets aandelige Væsen og derfor tjente det paa den urette Maade.

Ved Innocens III.'dies Død stod Pavedømmet saa høit paa Magtens Tinde, at enhver Forandring maatte være et

Tilbageskridt. Dog vedligeholdt det endnu en Tidlang, i det Mindste tilsyneladende, sin unaturlige Høihed, og selv den uovervindelige Frederik II., hvis voldsomme Kamp med Gregor IX. vi have omtalt under Korstogene, maatte ofte føle Vægten af den Magt, som Kirkens Vrede, selv i sin Uretfærdighed, endnu kunde byde over i det christelige Statssamfund. Men en Vaklen i den offentlige Mening om Pavens guddommelige Ret var dog umiskjendelig. En ny keiserlig Lovbog fremsatte uhindret den Grundsætning, at Kirken staaer under Staten i verdslige Sager; da Frederik 1239 anden Gang var sat i Band, da Paven havde løst hans Undersaatter fra deres Troskabsed og „overgivet hans Legeme til Djævelen, paa det at Sjælen kunde frelses", saa havde Keiseren dog endnu Magt til at erobre Kirkestaten lige op til den hellige Stads Mure, og da Gregor havde anmodet Ludvig IX. om at fuldbyrde Keiserens Affættelse, svarede denne fromme Konge: „Vi ville ikke udgyde vort Blod imod en Fyrste, der understøttes af en saa stor Magt og end mere af sin retfærdige Sag". Da Gregors Eftermand Innocens IV., der forhen havde været Keiserens Ven, fornyede Bandsættelsen imod ham, troede Paven sig ikke længere sikker i Italien; de Modkonger, som han fik udvalgt og understøttede med sine Korstoge, havde kun liden Fremgang mod Hohenstaufernes trofaste Tilhængere, og den norske Konge Hakon Hakonsen, som fik Tilbud om Keiserkronen, svarede den pavelige Kardinal: „Jeg vil gjerne bekæmpe alle Kirkens, men ingenlunde alle Pavens Fjender".

Hohenstaufernes ædle Stamme bukkede dog tilsidst under for sine uforsonlige Fjender. Frederik II.'dens Søn Konrad IV., som Paven havde udelukket fra Siciliernes Throne, erobrede sine italienske Arvelande tilbage, men en tidlig Død bortrev ham (1254), og hans Halvbroder Manfred tog Sicilien, medens Tydskland blev adsplittet under fremmede Herskere (Det store Interregnum 1250—72). Da Pave Urban IV. ikke længere kunde forsvare sit Lehn, følgte han det til den franske Prinds Karl af Anjou. Denne listige og grusomme Fyrste slog Manfred og rustede sig mod den unge Konrad, Konrads IV.des Søn, som af sin Slægts gamle Bundsforvandte, af sin egen fra Fædrene arvede høie Aand

og af Sicilianernes Bønner og Forhaabninger var kaldet over Alperne, trods sin Moders mørke Anelser og kjærlige Advarsler. Italien modtog ham med aabne Arme, Romerne førte ham til Trods for Paven, i Triumf gjennem deres Stad, og over hele Sicilien opluede Oprøret til Fordel for den 16aarige Fyrste. Men snart vendte Lykken sig til den nedrige Karl af Anjou. Konrad blev slaaet ved Tagliakozzo, fangen ved Forræderi, og den sidste Hohenstaufer faldt for Bøddeløxen 1268.

Saaledes havde Paverne tilintetgjort deres farligste Modstanderes Slægt: men Frankrig fik nu en Overmagt, som snart kunde blive farlig for den romerske Høihed, og hos det fortørnede tydske Folk levede endnu længe det Sagn, at Frederik II. vilde engang vende seirrig tilbage, eller at der af hans Blod vilde opstaae enØrn, som skulde tilintetgjøre den romerske Kirke.

19.

Kirkens Udbredelse og Befæstelse i Norden.

En af de skjønneste Yttringer af den dybe Religiøsitet, som selv under Overtroens og Forvildelsens Dække dog altid levede hos de katholske Christne i Middelalderens første Aarhundreder, var den fromme Iver, hvormed Geistlige og Munke arbeidede paa at forkynde Christi Lære — saaledes som de kjendte den og følte sig salige ved den — for de Folkeslag, over hvilke Afguderiets Mørke endnu hvilede. Vi have allerede fortalt, hvorledes Bonifacius i det 8de Aarh. levede og døde for at frelse Germanerne i det nordvestlige Tydskland; men hans omfangsrige Virksomhed naaede ikke til de Germaner, som boede norden for Elben. Om hans Forgænger Willibrord er der fortalt, at han skal have gjort en Missionsreise til Jylland, men Virkningen heraf forsvandt uden Spor.

Da Karl den Store med sin blodige Jernhaand havde givet de tydske Sachser Daaben til Erstatning for deres Frihed, ønskede han ogsaa paa samme Maade at tæmme Sachserne i Holsten og deres Naboer i Jylland, og han havde til den Ende grundet en Kirke i Hamborg, som han havde bestemt til et

Ærkebispedømme for Norden; men hans Plan strandede paa de jydske Kongers Mod og Selvstændighedsfølelse, og hans Død hindrede ham i gjentagne Forsøg. Vore Forfædre havde vel ofte paa deres dristige Vikingstog til England og Frankrig, og under deres Krigstjeneste i de fydlige Lande havt Leilighed til at lære Christendommen at kjende, men dens milde Lære og fredelige Sæder stemmede alt for lidet overens med deres krigerske Charakter og Religion, til at den skulde kunne vinde Indgang, saalænge den forkyndtes af overvundne Fjender.

Skandinavernes hedenske Religion kjende vi af poetiske Sagn og Sange, hvori Folket afmalede sig selv med sine Idrætter, Længsler og Lidenskaber og nedlagde sine Forestillinger om de himmelske og jordiske Ting. Engang i Oldtiden vare Goterne indvandrede fra Kaukasus' Bjerge og havde med voldsom Haand fortrængt Finnerne og Lapperne fra Skandinaviens Dale. Denne Begivenhed fremstilles i Sagnene om de høie Guders (Asernes) bestandige Kamp med de stærke Thurser eller Jætter og de svage, men lumske Dværge, der havde deres Bolig i Bjergene. Odin havde dræbt Kæmpen Ymer, Jætternes Fader, og af hans Legeme dannet hele Verden. Han hersker med sin Asaslægt over Verdens og Menneskenes Skjæbner og overskuer Alt fra sit høie Hlidskjalf. Hans Søn, Thor, Tordenens Gud og Menneskenes Beskytter, fortsætter idelig Kampen med de menneskefjendske Jætter. Ogsaa Tyr var Krigens og Ærens Gud og af Asernes Stamme. De fredelige Sysler derimod beskyttedes af de milde Vaner, Niord og Frei og dennes skjønne Søster Freia, Kjærlighedens Gudinde. Men krigersk Tapperhed, Trofasthed, Klogskab og et hæderligt Eftermæle var dog Hovedformaalet for Menneskenes Liv og Gudelærens Indskydelse derpaa. Odins Møer, Valkyrierne, svævede over Slagene med blinkende Spyd for at beskytte de Tappre og udvælge de Helte, som vare værdige til at leve hos Odin og Thor, og i Valhalla skulde da de, som faldt med Ære, som Einheriar fortsatte deres blodige Heltedød, medens de Feige og Falske skulde pines i Helhjem hos den blege Hel.

Guderne dyrkedes ved Offringer i Lundene, i stensatte Kredse, senere i Gudshuse af Træ. Paa de glade Fester takkede

Man Himlen for Krigens Lykke og Aarets Frugtbarhed ved at slagte forskjellige Dyr, og kun i stor Nød og Fare skulle Menneskeofringer have fundet Sted. Midt under Livets Glæder længtes Mange efter Døden paa Valpladsen for at optages i uforgængelig Ære. Dog tænktes ei engang Guderne forskaanede for Dødens Smerte. Den onde Loke, som halvt hørte til Jætternes Ætt, havde indtrængt sig blandt Aserne og ved sin Lumskhed bragt Død og Fordærvelse ind i deres glade Liv. Odins Søn Baldur, Guders og Menneskers Lyst og Glæde, var falden for hans Svig, og nu kunde Guderne kun til en Tid modstaae den Undergang, som de mørke Spaadomme varslede. Engang i Gudernes Tusmørke (Ragnarokr) — hedder det i Eddas hellige Sagn — ville alle Afgrundens Magter storme løs mod Valhalla og fælde alle Guderne i en rasende Kamp. Verden skal fortæres i Flammer, men da skal der komme en ny Himmel og en ny Jord, Baldur og alle Guderne skulle vende luttrede tilbage fra Underverdenen og boe til evig Tid med alle Retfærdige hos den almægtige Alfadur i Gimle, medens de Onde evig skulle pines i Nastronds Skyggeland.

Uagtet denne betydningsfulde Spaadom paa en mærkværdig Maade minder os om de christelige Ideer, stode dog i det Hele vore hedenske Forfædres Tro og Sæder i en skarp Modsætning til Christendommens Væsen, og selv deres Dyder havde Raahedens Præg. Deres Trofasthed og Fædrelandskjærlighed var blandet med Hævngjerrighed og Nationalhad, Blodhævn ansaaes for en hellig Pligt, og deres Foragt for Menneskeliv viste sig ei blot i de grusomme Krige og Tvekampe, men ogsaa i den afskyelige Stik at udsætte de Børn, som vanheldedes af en Legemsfeil, eller som Forældrene ikke havde Raad til at føde.

Derfor fandt Fredens Evangelium en stærk og langvarig Modstand, da politiske Forhold i det 9de Aarh. aabnede Danmark for dets Forkyndere. Fra Aaret 822 havde Keiser Ludvig d. Fromme forsøgt ved Missioner og Underhandlinger at skaffe Christendommen Indgang i Jylland, men først da den sønderjydske Underkonge Harald (Klak) fordreven fra sit Rige søgte Bistand hos Keiseren, kunde denne fastsætte Daaben som Betingelse for Hjælpen. Harald og hans Følge

døbtes i Ingelheim ved Rinen 826 af Ærkebiskop Ebbo af Reims (der forhen havde været Missionær i Danmark) og lovede at understøtte de Lærere, som Keiseren vilde sende med ham tilbage. Til Formand for disse valgtes den franske Munk Ansgarius eller Asger, en Mand, der uagtet sin Ungdom og stille Charakter havde gjort sig høit agtet i det Kloster (Ny Corvey), hvor han var Abbed. I Tillid til Guds Bistand paatog han sig det farlige Hverv, som Keiseren overdrog ham, og han er bleven det Samme for Skandinavien, som den store Bonifacius var for Tydskland. Kun den fromme Munk Autbert var at formaae til at ledsage Ansgar, men denne vidste snart ved sin milde Værdighed at vinde Hedningernes Tillid. I Hedeby eller Hatheby, tæt ved det nuværende Slesvig, begyndte han sin utrættelige Virksomhed, og skjøndt i Begyndelsen kun Børn og løskjøbte Trælle lode sig bevæge til at forlade Fædrenes Guder, maatte dog hans begeistrede Prædiken og hans fromme Vandel gjøre et blivende Indtryk paa Mange. Harald blev paa Ny forjaget, og Ansgar maatte med ham flygte fra Jylland. Men imidlertid fik Keiseren Anmodning fra Sverrig om at sende Missionærer til Sigtuna. Ansgar erklærede sig villig til enhver Opoffrelse „som kunde tjene til Christi Navns Forherligelse." Paa Reisen blev han udplyndret af Sørøvere, men tabte dog ikke Modet, og Gud velsignede hans Iver, saa at Keiseren efter 1½ Aars Forløb (831) kunde udføre sin Faders Plan og oprette Bispedømmet Hamborg som et fast Udgangspunkt for de nordiske Kirker. Ansgar blev i Rom hædret med det ærkebiskoppelige Pallium af Gregor IV.; han indviede nu sin Medhjælper Gautbert til Biskop for Missionen i Sverrig (hvor den første Kirke blev bygget i Birka), og fortsatte selv med fornyet Anstrengelse sin apostoliske Virksomhed i Slesvig og Holsten. Men pludselig brøde nye Farer løs over den unge Kirke. Hamborg blev ødelagt af jydske Vikinger, Ansgar blev plyndret af Hedningerne og forladt af sine frygtsomme Disciple, hans Velynder Ludvig d. Fromme døde (840), og Nordens Apostel maatte hjælpeløs og ene flakke om blandt Sachserne, indtil han i Ramsala (nu Ramelsloh), syd for Elben, fandt et venligt Tilflugtsted hos en gudfrygtig Enke Ida eller Ikia. Ved hendes Hjælp oprettede han et Kloster og prædikede

nu atter i sit ødelagte Stift, indtil gunstigere Udsigter aabnedes for hans Værk. Den tydske Konge satte ham med Pavens Bifald til Ærkebiskop i Bremen; Keiseren sendte ham som Gesandt til Kong Erik af Jylland, som han snart vandt ved sin Elskværdighed, og saaledes lykkedes det ham endelig at grundlægge Mariekirken i Hedeby, den første i Danmark (850). Med Kong Eriks varme Anbefaling drog han atter til Sverrig, hvor Hedningerne i en Opstand havde tilintetgjort Frugten af Missionærernes Bestræbelser, forjaget Gautbert og dræbt hans Brodersøn Nithard. Men da Ansgar efter 1 Aars heldige Arbeide vendte tilbage til Slesvig, maatte han atter see sit Værk forstyrret. Erik var falden, og hans Søn Erik Barn forfulgte de Christne af al sin Kraft. Men ogsaa her seirede den Frommes Mod og Tillid. Den unge Konge blev rørt af Ansgars Bønner og tillod ham at gjenopbygge den ødelagte Mariekirke og at opføre en ny i Ribe. Her blev hans kjæreste Discipel Rembert indviet til Præst.

Udmattet af Apostelæmbedets Farer og Anstrengelser døde Ansgar (865) med Tak til Gud for hans Bistand, kun bedrøvet over, at det ikke var blevet ham forundt at finde Martyrdøden til Frelserens Ære. Rembert, som blev hans Efterfølger i Bremen, har skildret sin herlige Lærers Levnet med en taknemmelig Søns hele Kjærlighed.

Ansgarius havde i 39 Aar udrettet store Ting for Kirkens Seir i Norden; men Hedenskabets Aand var dog saa dybt rodfæstet hos de Danske, at det uagtet Keisernes kraftige Indvirkning dog endnu varede over halvandet Aarhundrede, inden Christendommen blev anerkjendt som Landets Religion. Rembert blev endog forjaget fra Bremen af Erik III. som erobrede Staden, og Gorm den Gamle kunde kun ved Keiserens Vaaben (934) bringes til at standse den blodige Forfølgelse mod de Christne og afskaffe Menneskeoffringer i Leire. Men nu var allerede den christne Tro levende hos Mange iblandt Folket. Thyra, „de Danskes Pryd," var Christen i sit Hjerte, og da hendes Søn Harald Blaatand, rigtignok kun tvungen af Keiser Otto II., havde ladet sig døbe med sit Hof (975), kunde allerede 2 nye Bispedømmer i Odense og

Roeskilde føies til de 3, som allerede fandtes, i Slesvig, Ribe og Aarhus.

Svend Tveskjæg saae gjerne, at de Christne bleve mishandlede og dræbte, endskjøndt han ved sin Faders Gravøl tømte sit Bæger til Christi Ære saavel som til Thors. Men ved Slutningen af sin Regjering skal han endog fra det erobrede England have sendt christelige Missionærer til Danmark.

Ved Knud den Store (1014—35) blev Christendommen ophøiet til Statsreligion i Danmark; han sendte mange Lærere, Geistlige og Munke hertil fra England, anlagde Skoler og Klostre og skjænkede rige Gaver til Kirkerne og de Geistlige. Paa en Pilgrimsreise til Rom lagde han de danske Kirker under Paven og lovede paa Apostlenes Grav at ville forbedre sin Vandel. Nu forsvandt ogsaa Hedenskabets Sæder og Overtro stedse mere og mere. Desuagtet var Christendommens Seir ikke ganske fuldstændig før i det 12te Aarhundrede*). Mangen hedensk Overtro bevaredes endnu hos Almuen, Geistligheds Cölibat kunde ikke sættes igjennem før i det 13de Aarhundrede, og Folket vægrede sig standhaftigt ved at svare Tiende indtil under Knud den Hellige (1080—86), som betalte denne Afstaaelse med sit Liv, uden at den dog blev almindelig anerkjendt. Denne fromme Konge gjorde overhovedet særdeles Meget for Kirken og Geistligheden. Han hævede Biskopperne til Rigest høieste Stand og fritog dem for at staae under de verdslige Domstole. Fra den Tid af fik Hierarchiet stedse fastere Fod i Danmark. Her, som i den øvrige katholske Kirke, var det længe en velgjørende Magt, saa længe Folkenes Vankundighed og Raahed og de Magthavendes Tøilesløshed og Vilkaarlighed gjorde et mægtigt aandeligt Formynderskab nødvendigt, og saalænge Tidsalderens dybe Ærbødighed for det Helliges Repræsentanter ikke tillod de Christne at føle dette Formynderskab som en trykkende Byrde.

Hidtil havde Nordens Kirke staaet under Ærkebispedømmet Hamborg eller Bremen, og Svend Estridsen havde forgjæves

*) Dog siger den lærde Adam, Domherre i Bremen, som var Svend Estridsens Samtige og Ven, at der paa hans Tid fandtes 150 Kirker i Sjælland, 100 i Fyen og 300 i Skaane.

ſtræbt at befrie den fra denne Afhængighed. Endelig lykkedes det for Erik Eiegod at faae udvirket hos Pave Urban II., at Biſkop Asger af Lund blev ophøiet til Ærkebiſp (1104), først over hele Norden, ſiden (da Norge og Sverrig fik ſelvſtændige Ærkebiſpeſæder i Trondhjem og Upſala) alene over Danmark, endſkjøndt de mægtige lundſke Ærkebiſkopper længe førte et viſt Opſigt over den ſvenſke Kirke. De danſke Konger vandt ikke Stort ved Byttet, thi den ſtore Anſeelſe, ſom Statens geiſtlige Hoved nød hos Adel og Folk, den Biſtand, ſom Ærkebiſperne ſtedſe kunde faae i det almægtige Rom, og de mangfoldige rige Godſer, ſom Kirken eiede, ſatte dem i Stand til at trodſe Kongerne, naar diſſe vilde gjøre Indgreb i Kirkens formentlige Rettigheder.

De første Ærkebiſkopper vare udmærkede Mænd, der førte det geiſtlige Scepter med Værdighed og Kraft. Asger var Formynderregent i Danmark efter Erik Eiegods Død. Hans Eftermand Eskild (1137—77) ſtyrede Kirken med Klogſkab under de blodige Borgerkrige og trodſede Kongerne, men maatte tilſidſt ydmyge ſig under Valdemar den Store. Han anlagde mange Kloſtre og fuldførte Domkirken i Lund, men nedlagde Regjeringen og døde ved den hellige Bernhards Grav. Hans berømte Eftermand Abſalon (d. 1201) byggede mange Kirker og arbeidede ivrigt paa at ſkaffe Tienden og Cölibatet Anerkjendelſe hos de oprørſke Bønder. Den ſkaanſke og ſjællandſke Kirkeret, ſom faſtſatte den kirkelige Lovgivning efter Tidsalderens Grundſætninger, ere hans Værk. Men iſær blev hans Navn udødeligt ved den Kraft, Klogſkab og Fædrelandskjærlighed, hvormed han under Valdemar d. Store og Knud VI. deltog i Statsſtyrelſen og ledede de ſtore Korstoge mod de hedenſke Vender ved Øſterſøens Kyſter. Da det ligeſaa meget var for Chriſti ſom for de danſke Kongers Herredømme, at Abſalon drog Sværdet, fandt hans Samtid ikke noget Anſtødeligt deri, at en chriſtelig Biſkop undertiden ombyttede Krumſtaven med Feltherreſtaven. Abſalons Efterfølger, den lærde Andreas Sunneſen (1202—27) ledſagede det berømte Korstog til Eſtland, hvor det himmelfaldne Dannebrog efter Sagnet bragte de Chriſtne Seir.

Under diſſe dygtige Hoveder var Geiſtlighedens Magt betydelig tiltaget; men de havde for det Meſte levet i Venſkab med Kongerne.

Men snart skulde ogsaa her en Kamp bryde los lig den, der efter en større Maalestok allerede længe havde rystet den katholske Kirke i dens Midtpunkt i Syden. Med den stolte og kraftige Jakob Erlandsen af Lund, som (1250) var udnævnt imod Kongens (Christoffer I.) Ville, og paa Kirkeforsamlingen i Veile (1256) havde fastsat Interdiktet som Straf for Krænkelsen af en Biskops hellige Person, begyndte en odelæggende Strid mellem den geistlige og verdslige Magt, som i 70 Aar førtes med afvexlende Lykke, men med rasende Forbittrelse. To Gange blev Interdiktet lyst over Landet. Erlandsen blev fængslet og mishandlet, men Kongen døde før de forbittrede Geistliges Gift, og først da Ærkebispen havde seiret, blev Interdiktet hævet. Efter Erik Glippings Mord gjentoges de samme forgelige Optrin, da den overmodige Johan Grand af Kongemordernes mægtige Slægt blev holdt fangen af Erik Menved, men understøttet af Pave Bonifacius VIII. Da hvilede Kirkens Forbandelse i 5 Aar over Danmark, og skjønt Interdiktet aldrig blev strengt overholdt, forøgede det dog Rigets Ulykker. Først Valdemar Atterdag havde Kraft nok til at haandthæve Kongemagten imod Geistlighedens Anmasselser og trodse den pavelige Bandbulle. — Siden stod den danske Geistlighed lige til Christian II's Tid i et fredeligt Forhold til Kongerne, og dens Magt befæstedes derved, at Biskopperne og Priorerne i de vigtigste Klostre havde Sæde i det mægtige Rigsraad, som fra Margretes og Erik af Pommerns Tid næsten var Kongen overordnet.

I Sverrig blev Ansgars Værk langsomt men sikkert fortsat ved Missioner fra Bremen og Hamborg. Kong Olaf Skotkonung lod sig døbe (1001) og grundede Bispedømmet i Skara. Endelig satte Kong Inge (1015) Afgudsdyrkelsens Afskaffelse igjennem med Magt, idet han nedbrød det hellige Tempel i Upsala og tvang de forbittrede Hedninger til at lade sig christne.

Nordmændene havde paa deres Vikingstog tidlig lært den hvide Christs Navn at kjende, men dog begyndte Indførelsen her langt senere end i Danmark. Om Harald Haarfager fortælles der, at han kun vilde sværge ved „den Gud, der havde skabt Himlen og Jorden", og ved hans Bistand undervang han Norge. Dog var det først Hakon Adelsten (935—63), der begyndte at skaffe Christendommen Indgang,

og lod komme Præster fra England. Hakon Jarl (977—95) var en ivrig Afgudsdyrker og offrede sin Søn til Thor for at vinde Seir over Hedenskabets Fjender. Olaf Tryggvesen undertrykte atter Hedenskabet saavel ved Ordet som ved Sværdet, hvorfor hans hedenske Undersaatter forbandt sig med hans Fjender til hans Undergang (1000). Men da ogsaa den gudfrygtige Olaf den Tykke (1017—30), som ved Magt vilde fuldende Christendommens Seir, var falden som et Offer for sin Iver, bleve Afgudsdyrkerne pludselig som ved et Under overbeviste om Christendommens Sandhed, og Olaf blev Nordmændenes Helgen. Men nogle svage Levninger af Hedenskabets Tro have indtil vore Dage vedligeholdt sig i de nordlige Egne af Norge og Sverrig.

Fra Norge blev Christendommen i det 10de og 11te Aarhundrede forplantet til Island og derfra til Grønland, hvor dog ethvert Spor deraf atter forsvandt, da den sorte Død og Klimaets Forandring afbrød al Forbindelse med Europa.

Fra det 9de til det 11te Aarhundrede bleve ogsaa det nordøstlige Europas Folkeslag omvendte til Christendommen, mest fra Konstantinopel af, i det 9de Aarhundrede fornemmelig ved 2 fromme Munke, Brødrene Methodius og Cyrillus.

20.

Middelalderens religiøse Aand. Kirkelærens Udartning og Folkets Overtro.

I Pavedømmets og Korstogenes Historie have vi allerede seet, med hvilken Kraft den religiøse Aand gjorde sig gjældende blandt de Christne, hvorledes den efterhaanden hævede Kirken i Rom til Verdens høieste Magt, og hvorledes Kirken ved at understøtte og benytte den blev i Stand til at tæmme den raa Kraft og regelløse Vilkaarlighed, der hindrede de gotiske og germaniske Folkeslags Civilisation.

Men vi have ogsaa seet, at Kirkens Tro, netop da den saaledes virkede med saa stor Kraft og saa megen Velsignelse,

dog paa mange Maader var afvegen fra Skriftens og den gamle Kirkes rene Lære om den treenige Gud og hans Tilbedelse i Aand og Sandhed. Dette vil en nærmere Betragtning af den katholske Kirkes Lærdomme, saaledes som de udviklede sig i Middelalderen, endmere overbevise os om.

Baade den hellige Skrift og den gamle Kirkes Troesbekjendelse fremstille Forsoningen mellem Gud og Menneskene som Midtpunktet i al Religion og Hovedformaalet for den christelige Lære og de christelige hellige Handlinger. Den katholske Kirke har ogsaa bestandig holdt fast ved denne Lære; men den har misforstaaet dens aandelige Betydning, forvexlet den Hellig Aands middelbare og synlige Virkning gjennem dens menneskelige Organer og Kirkens udvortes Skikke med Aandens og Kirkens egen guddommelige Natur og aandelige Virkning i Bevidstheden, og saaledes draget det Evige, Guddommelige og Aandelige ned i den timelige, menneskelige og sandselige Verden. Allerede tidlig havde Katholikerne sat den kirkelige Overlevering (Tradition) over den hellige Skrift, idet de forglemte, at de almindelige Kirkeforsamlingers Beslutninger kun da ere at ansee for et sandt Udtryk af Kirkens almindelige Aand, naar de stemme overens med Guds Ords klare Lære. Men nu blev efterhaanden den romerske Biskop igjen sat over Synoderne, idet han som Herrens Statholder paa Jorden tænktes i Besiddelse af hele Kirkens aandelige Oplysning. Saaledes var Skriften tilsidesat, Christi Aands Virkning i den almindelige Kirke forhindret, og Adgangen til christelig Oplysning i Kirken gjort afhængig af et syndigt Menneskes Vilkaarlighed. Tilsidst blev det i det 13de Aarhundrede (paa Synoden i Toulouse 1229) udtrykkeligt forbudet Lægfolk at læse den hellige Skrift, og ingen Oversættelse deraf maatte ansees for gyldig, førend den havde været underkastet Pavens Censur.

Ligesom den katholske Kirke saaledes havde sat sine menneskelige Repræsentanter i Stedet for Troens hellige Kilde, saaledes satte den ogsaa sine egne udvortes Indretninger i Stedet for Troens aandelige Indhold.

Forsoningens Væsen bestaaer deri, at Mennesket i den levende Tro paa Christus griber og fastholder Bevidstheden

om sit Samfund med Gud, om sin Delagtighed i den guddommelige Naade. Derfor er Nadveren, som det mest umiddelbare Udtryk for Forløserens Nærværelse hos den Troende, Kirkens høieste Helligdom. Men i den katholske Kirke blev det Sandselige og Synlige i Nadveren fastholdt paa den aandelige Virknings Bekostning. Allerede fra Gregor den Stores Tid betragtedes Nadveren som en Gjentagelse af Christi Offer, og heraf udviklede da den Mening, at Christus selv var legemlig tilstede i Nadverens Elementer, som altsaa maatte tænkes at undergaae en Forvandling mellem Præsternes Hænder. Skriftens og de ældste Kirkelæreres Ord herom kunde let fortolkes i Overensstemmelse med denne Anskuelse, og da Munken Paschasius Radbertus i det 9de Aarhundrede bestemt fremsatte og forsvarede Læren om Brødets og Vinens fuldkomne Forvandling (Transsubstantiation), saa vaktes herved vel en langvarig Strid, men Udfaldet kunde ifølge Tidsalderens og Kirkens Aand ikke blive tvivlsomt, og den lærde Berengar af Tours, som i det 11te Aarhundrede hørte til Transsubstantiationslærens kraftigste Modstandere, kunde kun ved Gjentaldelser og ved Gregor VII's Gunst undgaae at hjemfalde til Kirkens Straffe. Endelig under Innocens III. blev Læren om Forvandlingen fastsat som hele Kirkens almindelige Tro (1215). Hermed staae Katholikernes øvrige eiendommmelige Lærdomme i den nøieste Forbindelse.

For at Christi Blod, som offredes i Nadveren, ikke skulde spildes, blev det efter nogen Modstand i det 13de Aarhundrede almindeligt; at Lægfolk ikke maatte nyde Kalken, idet man anfaae det for Hovedsagen, at den offrende Præst selv nød den fuldstændige Nadvere. Denne Ustik, som de Lærde forsvarede derved, at Blodet ogsaa er indeholdt i Legemet, staaer i Forbindelse med den hele forvirrede Betragtningsmaade af Nadveren som et Tryllemiddel, der i og for sig tænktes at kunne afvende den guddommelige Vrede, uden Hensyn til den Kommunicerendes Sindelag. Herved var Gudstjenestens Væsen misforstaaet og dens Formaal forfeilet. Der læstes Messer for de Afdødes Sjæle for at frie dem fra Skjærsilden, for fraværende Mennesker, som betalte de Geistlige derfor, ja tilsidst

troede man, at ethvert verdsligt Foretagende kunde fremmes ved at lade holde Messer derfor.

Naar Frelseren i sin hele Guddomsfylde var legemlig tilstede i den synlige Kirke, saa fulgte deraf, at hans underfulde Magt over Naturen bestandig maatte kunne fortsætte sin Virksomhed i Kirken. Derfor berettede Man utallige Mirakler, som den hellige Hostie havde frembragt (især paa den pragtfulde Christi Legemsfest, som blev almindelig i det 13de og 14de Aarhundrede), og da Begivenhedernes naturlige Sammenhæng saaledes engang var tilsidesat for Kirkens hemmelighedsfulde Magt, havde Troen paa Undere ingen Grændser.

Naar Nadverens Elementer kun ved den Geistliges Indvielse antages at blive forvandlede til det guddommelige Offer, og denne Indvielse beholder sin Virkning, hvad enten Naveren nydes eller ikke, saa at Hostien ved Præstens Hænder bliver til det Høieste og Helligste for Menneskene, saa følger heraf, at de Geistlige maae tænkes i Besiddelse af en særegen, ufortabelig guddommelig Kraft, som giver dem et uendeligt Fortrin for alle Lægfolk. Denne Kraft tænkes paa en underfuld Maade meddelt ved Ordinationen, som derfor ogsaa blev regnet med til Sakramenterne, dengang disses Antal i det 12te Aarhundrede blev ansat til 7.

I det 12te Aarhundrede blev ogsaa Skriftemaalet regnet med til Sakramenterne, og Bekjendelsen af alle enkelte Synder anseet nødvendig. Nu gjorde ogsaa den Mening sig gjældende, at de ordinerede Præster ei blot havde Fuldmagt til at forkynde den guddommelige Naade, men at de som Christi Vikarer og i Kraft af den i Kirken nedlagte løsende og bindende Magt virkelig kunde meddele Syndsforladelsen og bestemme den Bod, som Kirken fordrede som Betingelse. Herved blev den gamle Kirketugt, som allerede længe havde været tilsidesat, paa den sørgeligste Maade aldeles opløst. Ved Gregor VII's Tid havde Kirken begyndt at love de Christne, som ydede Kirken vigtige Tjenester, fuldkommen Eftergivelse af Straffen for deres Synder. I Korstogenes Tid fik alle Korsfarere dette Tilsagn, og snart kunde enhver Synd afsones ved udvortes Handlinger. Vel forudsatte Kirkelærerne stedse tillige en indvortes Forbedring som Betingelse for Bodens Virkning, men den store Hob tog na-

turligvis Pavens og Præsternes beroligende Løfter i bogstavelig Forstand, og i Stedet for Pilgrimsreiser, Hudflettelse, Faste og Bønner, som hidtil havde udgjort Boden, kunde nu Pengegaver til Kirken og Klostre gjøre Vederlag for de største Forbrydelser, og med Eftergivelsen af Kirkestraffen, den saakaldte Aflad, tænktes den guddommelige Syndsforladelse uadskillelig forbunden. Den hos Theologerne herskende semipelagianske Vildfarelse (see Pag. 43) — at Mennesket ved egen Kraft kan begynde paa sin Helliggjørelse og gjøre sig værdigt til Naaden — havde understøttet den farlige Tillid til Kirkens udvortes gode Gjerninger; nu, da den endnu fordærveligere Stolen paa den kirkelige Aflad traadte i Stedet for hin Tillid, da Fordærvelsen gik saa vidt, at en almindelig Aflad (Plenaraflad) meddeltes (af Innocens III.) alle Dem, der grebe til Vaaben mod Kjættere eller ulydige Fyrster (f. Ex. Albingenserne og Frederik II.), da enkelte Kirker*) saavel som enkelte Munkeordener fik Ret til at uddele Aflad, og tilsidst (da Jubelaaret var indstiftet 1300) Enhver, som blot besøgte Rom paa bestemte Tider, for en ringe Pris kunde kjøbe sig fuldkommen Syndsforladelse for alle de Synder, han havde begaaet og vilde begaae, — saa vidste dog Theologerne ved dogmatiske Systemer ogsaa at retfærdiggjøre dette skrækkelige Uvæsen. De berømteste Lærere i det 13de og 14de Aarhundrede fremsatte nemlig den Lære, at Christus — og ved hans Naade ogsaa de andre Hellige — havde skjænket Kirken en uudtømmelig Skat af *overstrømmende* eller *overflødig Fortjeneste*, hvoraf den da kunde uddele til ethvert af sine Medlemmer saa Meget, som udfordredes til at gjøre Fyldest for Syndernes fortjente Straf, og navnlig til at forebygge eller forkorte Opholdet i Skjærsilden.

Vel har Kirken selv i sin største Forvildelse aldrig manglet fromme og klartseende Mænd, som alvorligt modsatte sig disse og mange flere overtroiske og uchristelige Lærdomme, men da den høieste lovgivende og dømmende Magt i alle Troessager var i Hierarchiets Hænder, blev enhver Modstand imod den af

*) Saaledes tilstod Pave Sixtus IV. alle Dem, der paa visse Dage offrede paa Alterne i Skovkloster ved Nestved, Aflad paa 10 Aar og 10 Gange 40 Dage. I *Maribo* Kloster erholdtes Aflad paa 100 Dage.

Paverne fastsatte Lære stemplet som Kjætteri og straffet med Band og Forfølgelse. Mangen oplyst og rettroende Lærer har i det 12te og 13de Aarhundrede maattet vansmægte i Fængsel eller udaande paa Baalet, fordi han ikke vilde gjenkalde og forbomme de christelige Lærdomme, som han i Skriftens og den apostoliske Troesbekjendelses Aand havde fremsat for sine vildfarende Brødre, og vi skulle siden see, med hvilken frygtelig Magt Kirkens høvnende Brede ramte de større Samfund af Christne, som i disse Aarhundreder endnu holdt fast ved den rene apostoliske Tro.

Fra den Tid af, da Kirkens herskende Tro og offentlige Samfundsliv havde antaget en verdslig og overtroisk Charakter, kunde Folkets religiøse Trang kun finde Næring i Overtroen. Geistlighedens Uvidenhed og Usædelighed tiltog med dens Rigdom og Magt; Gudstjenestens Væsen var forfeilet og forvandsket ved Helgentilbedelse og Religviedyrkelse, ved Ceremoniernes tomme Pragt og ved det for Folket uforstaaelige latinske Sprog. Overhovedet forestillede Man sig al Gudstjeneste som et Tryllemiddel, hvis Formaal var en hemmelighedsfuld Indvirkning paa Gud og ikke en Forædling og Forbedring af Menneskets eget aandelige Væsen. Derfor kunde det religiøse Liv ikke udvikle nogen ret opløftende og helliggjørende Kraft i det verdslige Samfund; men den troskyldige Iver, hvormed Folket hengav sig til den kirkelige Overtro og lod sig gjennemtrænge og beherske af dens hemmelighedsfulde Magt, er altid et Vidnesbyrd om, at et dybt religiøst Sind endnu var levende hos de Christne, om det end vandrede paa Afveie.

Ligesom Korstogene have vist os, hvorledes de christelige Folk kunde forglemme og forlade alle verdslige Ting for at tjene og ære det Hellige, saaledes bleve i Fredens Dage alle verdslige Forhold beaandede og stemplede af Kirkens overtroiske Aand. Sømænd, Krigere, Landmænd o. s. v. lode læse Messer, for at deres Foretagender skulde lykkes; Husene opfyldtes af Billeder og Tegn, Mirakler fortaltes og troedes i det Uendelige, de hellige Festers Antal vorte stedse og helligedes ved Syner, Varsler, Jertegn og Drømme. Men især forøgedes de Helliges Antal i en umaadelig Grad. Ethvert Land, enhver

Egn havde sine Helgener*), hvilke Folket anraabte som Skytsaander, og paa hvis Forbønner hos Gud de satte deres Tillid. Men da Paven i Slutningen af det 10de Aarhundrede havde erklæret en Biskop for hele Kirkens Helgen, saa blev det almindeligt, at denne Erklæring — den saakaldte Kanonisation — som en Paven alene tilkommende Ret stedse skulde begjæres i Rom, efter at den Afdødes Hellighed var godtgjort ved hans Levningers Mirakler. Der blev ført en formelig Proces; der beskikkedes offentlig en saakaldet Djævelens Advokat, der som Aktor skulde søge at modbevise alle de Fuldkommenheder og Mirakler, der vare anførte til Bevis for Helligheden. Men da Kanonisationen ofte var en rig Indtægtskilde for Paven, og da Helgenglorien var at betragte som en Ordensstjerne i Kirkens Haand, hvormed den kunde belønne og opmuntre til de største Fortjenester, saa formindskedes de Helliges Antal ikke ved hin Bestemmelse. (En eneste Munk skal have bragt 1480 forglemte Helgener for Lyset.) Folket, som troede paa Mirakklerne og derfor helbredtes ved dem, var oftest villigt nok til at gjøre Ed paa Deres Hellighed, som de offentlige Mening erklærede sig for**).

Som den himmelske Dronning for alle Hellige blev Jomfru Maria (Guds Moder — vor Frue) især Gjenstand for en afgudisk Tilbedelse. Nye Fester indstiftedes til hendes Ære, prægtige Kirker helligedes med hendes Navn, og hendes altformaaende Forbøn i Himlen anraabtes i Bønnen med sværmerisk Kjærlighed. Men oftest nedsank Bønnen til en tom og tankeløs Trylleformular, hvilket Rosenkrandsens***) Brug, som i det 13de Aarhundrede blev almindelig, alt for tydeligt beviste.

---

*) Saaledes i Italien: Catharina af Siena, i Tydskland: Elisabeth, i Schweits: Nikolaus von der Flye, i Danmark: Laurentius (Lund), Klemens (Aarhus), Knud den Hellige (Odense), Knud Lavard (Ringsted), Anders (Slagelse) o. fl. I Norge især Olaf d. Hellige (Throndhjem), i Sverig: Birgitta o. s. v.

**) I Frankrig skal engang en Hund, der havde reddet sin Herres Barn, være bleven anraabt som Helgen.

***) Rosenkrandsen er en Perlekrands af store og smaa Perler, efter hvilke de forskjellige Bønner tælles; for enhver af de store beder Man et Paternoster (Fadervor), for hver af de mindre et Ave Marie (efter Luk. 1, 28).

Den hedenske Overtro, som den christelige Aand saa længe havde arbeidet paa at fortrænge, kom nu frem igjen i sit hele Omfang, men kun med et christeligt Anstrøg. Hellige Tegn og Formularer anvendtes for at helbrede Syge, afværge Ulykker og opdage Forbrydelser. Orakler hentedes fra Bibelens enkelte Ord, og i Drømme og Varsler fandt Man Aabenbaringer fra Himlen. Men især tillagde Man de saakaldte Gudsdomme (Ordalier) en vidtomfattende Betydning. De bestode deri, at Man i alle tvivlsomme Tilfælde, hvor en Beskyldnings Sandhed eller en Paastands Retmæssighed var vanskelig at bevise, henrede et Vidnesbyrd fra udvortes Begivenheder eller fra den døde Natur, hvori da Guds retfærdige Dom tænktes at aabenbare sig. At seire i en Tvekamp, at berøre gloende Jern eller sydende Vand, at synke i det kolde Vand, at nyde Nadveren uden at rammes af Himlens Hævn, og flere lignende Prøver, ansaaes for sikkre Tegn paa Uskyldighed. Kirken billigede tilsidst Gudsdommene og søgte ofte at benytte dem til de Forfulgtes Frelse, men de kunde naturligvis ogsaa let blive et Middel for Hadet og Hævngjerrigheden.

Troen paa Troldom stod i nær Forbindelse med Troen paa Mirakler. Thi ligesom det Hellige og Guddommelige tænktes nærværende og virksomt i den ydre Verden, saaledes tillagde Man ogsaa Djævelen og hans Tjenere en vidtudbredt Virksomhed i Kamp mod Kirken. Paverne udstædte Love mod Hexe og Troldmænd, og tilsidst blev der i det 15de Aarhundrede nedsat en formelig Hexeret i Tydskland, for hvis Domstol alle de, hvem Folkets Overtro anklagede for Troldom, skulde møde og forsvare sig. Mange tusinde Mennesker blev ifølge Hexeprocessernes Udfald overgivne til Baalet, og endnu længe efter Reformationen*) krævede denne Overtro sine Offere.

*) I Aaret 1548 brændtes en Borgermester-Enke og et ardet Fruentimmer i Roeskilde, fordi de ikke udholdt Vandproven, og omtrent paa samme Tid bleve 52 Hexe brændte paa Als. Sjellands udmærkede Biskop Pallabius († 1560) siger, at Man i Jylland jagede efter dem som efter Ulve 1635 henrettedes en Skomager i Odense, fordi han skulde have sluttet Kontrakt med Djævelen. 1647 blev, ifølge Stubbekjøbings Kirkebog, en Qvinde brændt, „efter at hun 3 Gange den Dag tilforn var pint og bekjendte Intet". Først i Slutningen af det 17de og i Begyndel-

21.

Munkevæsenet i Middelalderen. De geistlige Ridderordener.

Under Lehnsvæsenets og Hierarchiets Udvikling og Kamp i Middelalderens første Aarhundreder, da den verdslige Aand hos de kraftige germaniske Folkestammer meisommelig blev bekæmpet af Kirken, og denne vel seirede, men kun ved selv at blande sig med de verdslige Idrætter, vedbleve Klostrene at være Asyler for alle Dem, der følte sig fremmede i Verdens Tummel, eller vilde udhvile sig efter Livets Storme og gjøre Bod for Ungdommens Rasen.

Men mange Klostre vare ved deres Rigdomme blevne et Bytte for verdslige Lehnsmænd. Fyrsterne satte Adelsmænd af Lægfolkets Stand til Abbeder, ja stjænkede endog Abbedier som Medgift til deres Døtre og Slægtninger, og saaledes forfaldt ogsaa Klosterlivets Sædelighed i det 9de og 10de Aarhundrede. Men endnu førend Geistlighedens Reformation med saa megen Kraft blev begyndt af Gregor VII., stiftedes i Frankrig og Italien forskjellige nye Klostre, som ved en omhyggelig Fornyelse af Benedikts Regler med Held arbeidede paa at gjenoprette Munkevæsenets Anseelse. Klosteret i Klugny (stiftet af Berno af Burgund 910) blev især berømt som en Plantesskole for gudfrygtige og alvorlige Geistlige. Snart stod Abbeden i Klugny i Spidsen for en Forening af henved 200 Benediktinerklostre i Frankrig og de tilgrændsende Lande, og da deres store Indflydelse paa Folket og deres voxende Rigdomme forøgede Iveren for Klosterlivet, opstod der efter Klugnys Forbillede, eller i Bestræbelsen efter at overgaae dette, en Række af nye Ordener i Frankrig og Tydskland. De bekjendteste af disse ere: Kartheusernes og Cisterciensernes Ordener i Frankrig, fra hvilken sidste den hellige Bernhard udgik, da han 1115 stiftede

---

sen af det 18de Aarhundrede angrebe Theologerne (især B. Bekker og Chr. Thomasius) Troen paa Hexeri. Dog blev 1727 en gammel Kone brændt i Skotland og 1749 en Nonne henrettet i Würzburg; ja endnu 1782 brandtes en Hex i Glarus i Schweits.

Kloſteret i Klairvaux, ſom ved hans Anſeelſe tilſidſt endog overgik Klugny. Endnu maae vi mærke Karmeliternes Orden, ſtiftet af Korsfarere i Profeten Elias' Navn; den blev efter Tabet af det hellige Land udbredt over hele det veſtlige Europa *).

Paverne begunſtigede disſe Ordener, thi Munkene vare deres virkſomſte Tjenere blandt Folket, og da de fra det 10de Aarhundrede af bleve indviede ſom Geiſtlige, ophørte efterhaanden den Afhængighed under Biſtopperne, hvori Kloſtrene hidtil havde ſtaaet.

Armod og Kydſthed vare de fælles Løfter, hvortil alle Ordener forbandtes, men deres Overholdelſe blev umulig ved de Friſtelſer, ſom Kloſtrenes tiltagende Rigdomme førte med ſig, og da ogſaa det 3die Løfte, Lydigheden mod Paven, ſyntes vanſkeligt at overholde ved Munkenes Mængde og Magt, forbød Innocens III. (1215) at ſtifte flere Munkeordener.

Desuagtet rakte han ſelv Haanden til Stiftelſen af 2 nye Ordener, hvis Virkſomhed langt overgik alle de foregaaendes, nemlig de ſtore Tiggerordener, Dominikanerne og Franciſkanerne.

Dominicus Guzman († 1221), en lærd Spanier af

---

*) De ældſte Kloſtre i Danmark antages at have været Benediktinerkloſtrene Voer (ved Mosſø i Aarhus Stift) og St. Marias Kl. i Viborg, der vare ſtiftede i Knud den Stores Tid, ſamt St. Laurentius' Kl. i Lund, der rimeligvis ſtiftedes ſamtidigt med Biſpeſtolen (1048), eller dog under Svend Eſtridſen. Til ſamme Orden hørte St. Bends Kl. i Ringſted og St. Knuds i Odenſe, der 1100 fik Munke fra England, ſamt St. Peders i Neſtved (Skovkloſter), Eſſenbæk ved Randers, Glenſtrup (i N. Hald Herred), Alling (i Lysgaard Herred), og Halſted paa Laaland foruden mange ſenere. Beromte Nonnekloſtre af denne Orden vare Boſo i Rengſjö i Skaane og Dkloſter paa Dland i Limfjorden. Til Ciſtercienſernes Orden hørte Vidſkild ved Limfjorden og det rige Eſrom, ſom ſtiftedes af Erkebiſp Eſkil; herfra udgik det endnu beromtere Sorø Kl., til hvis Stiftelſe Aager Ryg ved ſin Død (1160) gav en Del af ſine Godſer og ſom igjen var Moder til Aas i Halland, Guldholm (ved Langſø N. for Slesvig), Knardrup i Sjælland og det beromte Dmkloſter ved Mosſø. Hvor talrige Kloſtrene her i Landet vare, kan ſluttes deraf, at Odenſe By alene har havt 8 Kloſtre, Roeskilde 6, Ribe 6 o. ſ. v.

adelig Slægt, havde paa en Reise i Sydfrankrig med Smerte erfaret, at Kjætternes (Albigensernes) voxende Mængde ved Folkeundervisningens elendige Tilstand og Geistlighedens verdslige Sæder truede Kirken med Undergang. Han besluttede da at stifte et helligt Samfund, der ved videnskabelig Dannelse, ved uafbrudt Prædiken for Folket og ved fuldkommen Fattigdom skulde redde Kirken fra Forfald. Innocens III. stadfæstede Ordenen under en ældre Munkeordens Regler; hans Eftermand hævede Dominikanerne (i Danmark „Sortebrødre") til en færegen Orden under Navn af „prædikende Brødre".

Franciscus, en Kjøbmandsson fra Assisi i Italien, følte sig ved Syner og Aabenbaringer fra Christus opfordret til i hans Fodspor at „gjenoprette hans hellige Hus, som ellers vilde ganske lægges øde". Først forstod han ikke ret, paa hvad Maade han skulde opfylde dette hellige Kald, men da han i Aaret 1208 hørte Evangeliet om Apostlenes Udsending „uden Sølv og Guld, uden Stav og Taske", samlede han 7 Venner omkring sig og besluttede at vandre ud i al Verden for at prædike og omvende ligesom hine Herrens Disciple. Hans rigtbegavede Aand og sværmeriske Iver rev Gemytterne med sig, og mangfoldige Ligesindede sluttede sig til ham. Innocens stadfæstede Franciskanernes Orden under Navn af Minoriter eller Mindre-Brødre (hos os kaldtes de Graabrødre), og siden grundede Franciscus endnu 2 andre Ordener, nemlig Klarisserne*) (under en Jomfrue, Klara af Assisi) og Tertiarierne, d. v. s. fromme Lægfolk, der vilde leve efter hans Regler, men uden at underkaste sig Munkeløfterne. Den hellige Franciscus døde 1226 af Christi Vunder, som han i 2 Aar havde baaret paa sit Legeme, idet han som en Sværmer i Tidsalderens Aand søgte Ligheden med Frelseren ogsaa i det udvortes Liv. Dog var hans Sjæl ogsaa dybt gjennemtrængt af de christelige Ideer om ydmyg Selvfornægtelse og opoffrende Hengivelse for Næsten, og han troede selv oprigtigt paa alle de Undere, som hans begeistrede Disciple fortalte om ham.

Medens alle de tidligere Munkesamfund efter Benediktinernes Principer havde anseet deres egen Saliggjørelse som Hoved-

*) Deraf „Klareboderne" i Kjøbenhavn, hvor de havde et Kloster.

formaalet for deres Virksomhed, og derfor kun undtagelsesvis havde kunnet befatte sig med Sjæleforgen i Klostrenes nærmeste Omkreds, vare derimod Tiggermunkene anviste til en ubegrændset Virksomhed midt iblandt Folket. Ved deres Ret til at indsamle Almisse overalt, til at undervise Alle og høre Skifte allevegne, fik de en umaadelig Indflydelse i alle katholske Lande. De vare de betroede Raadgivere hos alle Stænder og i Besiddelse af alle de Hemmeligheder, som Man frygtede for at meddele Præsterne i Hjemmet. Endnu mere forøgedes deres Anseelse, da Dominikanerne, trods Theologernes og Geistlighedens Modstand, havde faaet Tilladelse til at optræde som theologiske Lærere ved Universitetet i Paris, for ogsaa i Videnskabernes Rige at haandthæve deres Overmagt; thi Franciskanerne fulgte deres Exempel, og gjennem det 13de og 14de Aarhundrede hørte Kirkens berømteste Lærere til Tiggermunkenes Ordener. Paverne beskyttede dem imod Geistlighedens naturlige Skinsyge, og da Hierarchiet i det 15de Aarhundrede begyndte at synke ved Videnskabernes Gjenfødelse, vare Tiggermunkene dets kraftigste Forsvarere iblandt Folkene*). Men herved tabte de efterhaanden det gode Omdømme, som deres Lærdom og Troesiver forhen havde forskaffet dem. Da nemlig baade Videnskaberne og Staten stedse mere fik Kraft til at bryde de uværdige Lænker, som Pavedømmet havde smedet dem, optraadte Tiggermunkene som Forfægtere af alle romerske Misbrug og søgte ved at nære og forøge Overtro og blind Fanatisme hos Folket at erstatte deres Mangel paa fund Oplysning og Tro. Begge Ordener vare indbyrdes uenige og misundelige; de bekæmpede hverandre ved Skrifter og nedrøve hverandre ved Bagtalelse. Dominikanerne, som havde havt saa stor Indflydelse paa de høiere Stænder, fik af Paven Bestyrelsen af den frygtelige Inquisition, og bleve derved med Rette afskyede af alle uhildede Christne. Franciskanerne spaltedes i 2 Partier, idet de strengere iblandt dem, de saakaldte Spiritualere, som vilde gjøre Alvor af Armodsløftet og derfor fordømte den Havesyge, der herskede hos Ordenen, løsrøve sig fra denne og

*) „Dominikanerne og Franciskanerne ere Hjulene under den Vogn, paa hvilken Kirken kjører seirrig frem" — siger Dante.

i forbittret Kamp med den verdsligsindede Kirke spaaede Pavedømmets Fald og forbandt sig med nogle fværmeriske Samfund i Egnene langs Rhinen, der paa Grund af deres strenge Liv vare komne i Strid med Kirken.

Da Tiggermunkene i det 15de Aarhundrede bleve forhadte ved den frisindede Oplysningsaand, som da begyndte at fordele Middelalderens Taage, tjente de kun til at forøge Misfornøielsen med Kirken og bleve saaledes et Led i den Kjede af Forhold og Omstændigheder, som dannede Forberedelsen til Reformationen.

Førend vi forlade Middelalderens Munkevæsen, maae vi endnu omtale de mærkværdige Samfund, i hvilke Tidsalderens modsatte Hoved-Retninger, Tilbøieligheden til ridderlig Kamp og til klosterlig Andagt, paa en forunderlig Maade smeltede sammen.

Da Korstogenes hellige Sværmeri rev hele Christenheden med sig, havde Kirken maattet opgive sit tidligere Formaal, med Troens aandelige Magt at dæmpe og formilde den legemlige Styrkes vilde Herredømme, som havde hersket i Lehnstiden, thi da bleve selv de grusomste Kampe helligede som en Gudstjeneste til Troens Beskyttelse. Men den fysiske Magt var traadt i den aandelige Kirkes Tjeneste, og maatte altsaa dog antage et høiere Sving. Allerede i Kampen mod de høimodige Saracener i Spanien havde Ridderskabet ved at forbinde den fromme Troesiver med det uforfærdede Mod udviklet den Aand, som i Efterverdenens poetiske Skildringer, i Troubadurernes skjønne Sange fremstilles os som en høi og romantisk Begeistring for Ære, Kjærlighed og Høimodighed. I det hellige Land søgte denne Aand at afspræge sig i bestemte Skikkelser, og saaledes opstode de geistlige Ridderordener. De udgjorde Broderskaber af Riddere, som under en Stormesters og underordnede Bestyreres Befaling forbandt Munkeløfterne med Løftet om evig Kamp med de Vantroende og derved tillige stræbte at forene Munkenes Privilegier med Adelens Magt. De vigtigste Ridderordener vare: Tempelherrerne, Johannitterne og de tydske Ridderes Orden.

De første, der havde deres Navn af deres første Bolig ved Salomos fordums Tempel, satte sig efter mange store

Bedrifter i Slutningen af det 13de Aarhundrede fast i Europa, hvor den hellige Bernhard havde forberedet deres Anseelse og skaffet dem Anerkjendelse af Paven. Her gjenvandt de snart, hvad de havde tabt ved Jerusalems Erobring; men deres Rigdomme gjorde dem overmodige, og da den havesyge franske Konge Filip den Smukke i Begyndelsen af det 14de Aarhundrede blev begjærlig efter deres Godser, bleve de beskyldte for Afguderi og skjændige Forbrydelser, og snart efter fordømte af Paven, som var afhængig af Filip. Denne lod 54 Riddere brænde, fordi Pinebænken ikke havde kunnet afpresse dem nogen Tilstaaelse, og tilsidst maatte ogsaa deres ædle Stormester Jakob Molay udaande paa Baalet (1314) som et et Offer for Kongens nedrige Tyranni.

Johanniternes Orden var allerede før Korstogene stiftet som „den hellige Johannes den Døbers Hospitalsbrødre" for at pleie syge Pilgrimme, men blev efter Tempelherrernes Exempel ombannet til en krigersk Orden. Efter Ptolemais' Fald erholdt de Øen Cypern, men gjorde siden Rhodus til deres Hovedsæde*). I det 16de Aarhundrede skjænkede Keiser Karl V. dem Malta, hvor de i lang Tid vare mægtige ved Handel og ved tapper Kamp med Tyrkerne. Ordenen ophørte først, da Napoleon og siden Englænderne i Slutningen af forrige Aarhundrede havde erobret Malta, og Keiser Paul af Rusland forgjæves havde ladet sig erklære for dens Stormester.

Den hellige Jomfru Marias tydske Hospitalsridderes Orden stiftedes under Belejringen af Ptolemais. Ridderne begave sig kort efter til Tydskland, hvor de i Forening med Sværddragernes Orden i en Række af blodige Korstoge erobrede det hedenske Preussen, som de beherskede i 300 Aar.

Endskjøndt baade Munkevæsenet og Ridderskabet i deres blomstrende Periode have bragt Kirken store Fordele, bare de dog fra Begyndelsen af Spiren til deres Undergang i sig. Ved

*) Foruden Ridderne og deres Svende havde Ordenen Præster, som skulde forrette Gudstjenesten. Disse havde Klostre i alle katholske Lande, hvis Hensigt var at samle Bidrag til Ordenen. I Danmark hørte Antvorskou ved Slagelse, St. Hans Kl. i Odense, Dueholm paa Mors og fl. til denne Orden

Kydſhed, Lydighed og Fattigdom vilde de opnaae den høieſte chriſtelige Sædelighed, men i Stedet for den ſande Kydſhed, der netop hævdes ved et chriſteligt Ægteſkab, ſatte de den ugifte Stand; i Stedet for den rette Lydighed, der beſtaaer i en fri Erkjendelſe af Lovenes Fornuftighed og Nødvendighed, ſatte de blind og fornuftløs Underkaſtelſe under udvortes Autoritet, og i Stedet for den Uafhængighed, ſom Tarvelighed forbunden med Virkſomhed forſkaffer, kom de ved deres Dovenſkab og Betleri netop i Afhængighed af Verden. Saaledes bleve alle 3 Løfter netop det Modſatte af hvad de ſkulde være, og tilſidſt herſkede den ſtørſte Uſædelighed i de hellige Samfund.

22.

Pavemagtens Dalen. Bonifacius den VIIIde. Exilet. Schismaet. De ſtore Koncilier.

Vi have ſeet, at Pavedømmet efter Korstogenes og Innocens III. Tid begyndte at tabe den Anſeelſe og Værdighed i den offentlige Mening, ſom havde hævet det til Verdens førſte Magt. Men imidlertid havde det, for at begrunde den vundne Magt, fremſtillet ſine Fordringer og Paaſtande ſom guddommelige Troesſætninger, ſom nødvendige Led af den almindelige chriſtelige Troeslære, af hvis Antagelſe og Efterlevelſe enhver Chriſtens Salighed ſkulde være betinget. Derfor maatte Pavedømmet blive en fordærvelig Magt i Kirken, ſaaſnart Chriſtenhedens offentlige Mening ikke længere underſtøttede dets Overhøihed; thi da Tvivl og Vantro reiſte ſig imod den herſkende Kirketro, og denne blev forſvaret — ikke ved aandelige Vaaben, ikke ved Grunde og Beviſer, hentede fra den fornuftige Tænkning eller fra det aabenbarede Ord, — men ved et paveligt Magtſprog, ved Forkjættrelſe og Forfølgelſe, ved Inqviſitionens Fængsler og Baal, ſaa bleve Samvittighederne forvirrede og Troen paa det Evige og Guddommelige rokket og undergravet tilligemed Overtroen paa det Forgængelige og Menneſkelige.

Paverne kunde ikke opgive hine Paaſtande, ſom Kirkens Lære og Love havde givet dem udvortes Berettigelſe til; tvertimod

gjorde de nu, opæggede ved Modſtanden, undertiden endog ſtørre Fordringer end før; men da Fyrſterne havde lært at ſtøtte ſig paa Folkenes nationale Selvfølelſe og ſunde Sands imod de romerſke Anmaſſelſer, bleve disſe tilſidſt tilbageviſte med Haan, og ſaaledes tjente de kun til at aabenbare Pavemagtens indre Uſandhed og forberede dens Fald. Dette viſte ſig førſt i den mindeværdige Kamp, ſom den kloge Filip IV. (den Smukke) af Frankrig ved Begyndelſen af det 14de Aarhundrede førte med Paven. Dengang havde den ſtolte og kraftfulde Olding Bonifacius VIII. (Cajetanus af Anagni) beſteget den pavelige Stol (1294). I Gregors og Innocens' Aand vilde han opkaſte ſig til øverſte Lovgiver og Dommer over alle chriſtelige Stater og havde antaget den dobbelte Krone ſom Tegn paa Pavens Høihed over de verdslige Fyrſter, men han maatte ſnart erfare, at Tiderne havde forandret ſig. Da han tiltraadte ſin Regjering, ſyntes de politiſke Forhold ſærdeles gunſtige for hans Planer. Pavedømmets Arvefjende, den tydſke Keiſer, havde ikke reiſt ſig efter Hohenſtaufernes Fald; Rudolph af Habsburg (1272—91), ſom ordnede Tydſkland efter det ſtore Interregnum, havde opgivet alle den tydſke Krones Fordringer paa Italien og formelig afſtaaet Kirkeſtaten til Paverne. Den franſke Magt paa Sicilien var tilintetgjort ved den ſicilianſke Vesper (1282), og Neapel var atter bleven forſonet med Pavеſtolen. Beſættelſen af Kirkens Embeder var efterhaanden næſten ganſke draget over i Pavens Hænder, ſom fyldtes med Guld fra alle Lande, idet Simoniet nu dreves langt ſtærkere i Rom ſelv end forhen hos de verdslige Fyrſter, da Paverne ſaa ivrigt kæmpede derimod. Kun i Frankrig havde Forholdene udviklet ſig anderledes. Her havde Ludvig den Hellige ved den ſaakaldte pragmatiſke Sanktion befriet ſit Lands Kirke fra de mangfoldige romerſke Beſtatninger og Udſugelſer, tilintetgjort alt Simoni og ſikret Prælaterne og Kirkepatronerne mod alle Indgreb i deres Rettigheder. Desuden var der ved Videnſkabernes begyndende Flor under kraftige Konger vaagnet en Selvſtændighedsaand hos den franſke Geiſtlighed, ſom ikke var den pavelige Magtfuldkommenhed gunſtig. Dette tog Bonifacius ikke nokſom Hensyn til, og derfor maatte han ligge under i Kampen.

Filip d. Smukke førte en heftig Strid med Edvard I. af England i Anledning af Normandiet, som den Sidste havde til Len af Frankrig. Bonifacius vilde i Kraft af Pavedømmets gamle Ret optræde som Mægler mellem de Kæmpende, men Filip afviste hans Mellemkomst og forbød al Udførsel af Landets Penge, da Paven under Bandstraf havde udstædt Forbud mod Geistlighedens Beskatning. Bonifacius, som dengang var haardt betrængt af sine romerske Dødsfjender, Familien Kolonna, kunde ikke undvære sine Indtægter fra Frankrig. Han maatte derfor give efter for Filip, og blev nu anerkjendt som Fredsmægler, dog kun som Privatmand. Men da Paven til Filips store Ærgrelse frakjendte ham de Erobringer, han havde gjort fra Flandern og England, forkastede han Dommen, begyndte Krigen paa Ny og fængslede den pavelige Legat. Opbragt til det Yderste erklærede Bonifacius i forskjellige Dekreter, at den uretfærdige Konge, hans Hof og hans Stat trængte til en fuldkommen Reform, hvorfor de franske Prælater og Doktorerne ved Universiteterne indstævnedes til en Synode i Rom. Paven skrev ved denne Leilighed til Filip: „Bonifacius, Biskop, Guds Tjeneres Tjener, sender Filip, Franskmændenes Konge, sin Hilsen. Frygt Gud og iagttag hans Bud! Vide maae Du, at du er os underlegen saavel i geistlige som i verdslige Sager, o. s. v. Den, der har en anden Mening, erklære vi for en Kjætter!" — Kongens Raader opfordrede ham til at afsende følgende Svar: „Filip, af Guds Naade Franskmændenes Konge, til den formentlige Pave Bonifacius, blot en ubetydelig eller slet ingen Hilsen. Vide maa Din store Taabelighed, at vi i verdslige Sager slet ikke er Nogen undergiven, o. s. v. Den, der har en anden Mening, anser vi for en Nar og en Taabe".

Filip lod de pavelige Skrivelser offentlig brænde i Paris, og for at sikkre sig mod Følgerne af en saadan Dristighed, sammenkaldte han samme Aar (1302) en Rigsforsamling, hvor Borgerstanden første Gang var repræsenteret. Alle 3 Stænder — dog Geistligheden kun tvungen af Noden — erklærede sig for Kongens Uafhængighed af Paven. Nu udslyngede denne Bandstraalen mod den formastelige Konge, erklærede den franske Geistlighed for afsat og belagde Landet med Interdikt. Men

Filip havde vidst at vinde baade Folket og Geistligheden ved List og Mildhed; de Lærde beviste hans Ret ved videnskabelige Grunde, og saaledes blev Bandbullen uden Kraft. Paa en ny Rigsforsamling blev Paven beskyldt for store Forbrydelser, og Stænderne besluttede at appellere til en ny Pave og til en almindelig Kirkeforsamling.

Bonifacius havde imidlertid i Kardinalernes Forsamling med Værdighed forsvaret sig mod de fremførte Beskyldninger og beredt sig til nye Angreb; da blev han i sin egen Stad Anagni ved et natligt Overfald listigen fanget af en af Filips første Raader, der med Kolonnaernes Soldater havde omringet hans Pallads. I 3 Dage udholdt han med stolt Værdighed sine Fjenders Forhaanelser, da befriedes han af sine Landsmænd, der førte ham i Triumf til Rom. Men Forbittrelsen og Kummeren havde knækket hans Kraft; han faldt i Raseri og døde efter en Maaneds Forløb i sit 80de Aar (1303).

Den følgende Pave maatte tage Bonifacius' Beslutninger mod Filip tilbage, og efter hans Død vidste den franske Konge ved List at faae den nye Pave, en fransk Ærkebiskop, fuldkommen i sin Magt. Klemens V. havde før sit Valg hemmelig lovet Filip at tilintetgjøre de pavelige Dekreter mod Frankrig, tilstaae Kongen Ret til i en vis Tid at hæve Tiende af den franske Kirke, og forbande Bonifacius' Minde. Da han ikke turde vise sig for de italienske Kardinaler, hvem Pavedømmets Værdighed endnu laae paa Hjerte, forblev han i Frankrig, og tog 1309 sit Sæde i den franske By Avignon, som dengang tilhørte Neapel (men siden solgtes til Paven). Hermed begyndte da det saakaldte babylonisk Exil, som varede i 70 Aar og blev en af de vigtigste Kilder til Pavemagtens Forfald. Disse avignonske Paver vare nemlig aldeles i den franske Konges Vold og bleve kun ved hans Beskyttelse i Stand til at hævde deres Myndighed i de andre katholske Lande. Klemens V. († 1314) satte Venetianerne i Band og truede Keiser Henrik VII., som vilde gjenoprette Keiserdømmets Magt i Italien og havde angrebet Neapel. Men paa samme Tid kunde han kun ved at appellere til en Kirkeforsamling undgaae at fordømme Bonifacius, og maatte paa Filips Bud række Haanden til Tempelherrernes grusomme Tilintetgjørelse (Pag. 130). Hans

Efterfølger Johan XXII. blev først valgt, efterat Kardinalerne havde betinget sig, at Paven skulde boe i Rom. Johan tilsvoer ogsaa Romerne, at han aldrig vilde bestige noget Dyr uden for at drage til Rom; han feilede da til Avignon og gik altid tilfods til sin Kirke.

Nu begyndte atter Kampen mellem Keiseren og Paven. Ludvig af Baiern lod sig krone til Keiser i Rom (1328) og forsvarede sin Ret ved lærde Jurister og dristige Munke (Spiritualer, Pag. 128), som kjækt undersøgte Pavemagtens Retmæssighed og endog bestyldte Paven for Kjætteri. Dog stræbte Keiseren siden at forsone sig med Paven, men dette blev stedse hindret af den franske Konge (Filip VI. af Valois), som beherskede Paven og havde sin Fordel af at vedligeholde Striden. Derfor kunde Paven ikke forhindre, at de tydske Kurfyrster (1338) ved Kurforeningen i Rense offentlig erklærede, at den keiserlige Magt kom fra Gud alene, og at Valgretten altsaa var uafhængig af den pavelige Stadfæstelse.

Medens nu Ludvig af Baiern og Karl IV. af Bøhmen kæmpede om Keiserkronen, og Alle, hvem Kirkens Værdighed laae paa Hjerte, forgjæves sukkede efter, at Paven skulde vende tilbage til sit Sæde; medens Rom opfyldtes af blodige og tøilesløse Partikampe mellem de overmodige Baroner, og Kirkestaten adsplittedes mellem frie Stæder og uafhængige Herrer, optraadte der pludselig blandt de romerske Borgere en Mand, som i Begeistring for den evige Stads glimrende Oldtid og Smerte over dens dybe Fornedrelse fattede den stolte Plan, paa Ny at fremmane den gamle Republiks Dage og saaledes redde sin ulykkelige Fædrenestad: Kola (eg: Nicolo) di Rienzi, en Romer af fattig Herkomst, men af glimrende Veltalenhed, henrev Borgerne ved at fornye Erindringen om deres fordums Herlighed, forjog Baronerne fra Rom og oprettede Sikkerheden i Kirkestaten (1347). Under Titel af Roms Tribun og Befrier herskede han uindskrænket over Staden og førte med Kraft Kampen mod den forbitrede Adel. Men Lykken gjorde ham overmodig og uforsigtig, og inden et Aars Forløb, da Romernes Glædesrus havde sat sig, maatte Rienzi flygte for Baronernes Hævn. Vel blev han 8 Aar efter, da Romerne igjen sukkede under Adelens Tryk, under Pavens Beskyttelse atter modtagen

af Folket, men saasnart dette følte sig betynget ved de Afgifter, som Krigen med Kolonnaerne gjorde fornødne, udbrød Misfornøielsen paa Ny; Rienzi blev myrdet, hans Lig mishandlet og forhaanet, og Længselen efter Pavens Tilbagekomst blev atter stærk og levende hos de ulykkelige Romere.

Urban V. rev sig løs fra Frankrigs Besnærelser og drog under Romernes Jubel ind i den ødelagte Stad; men Tøilesløsheden i Italien og Kardinalernes Foreſtillinger førte ham snart tilbage til Avignon. Endelig besluttede Gregor XI. at gjøre Ende paa Exilet og blev i Aaret 1377 hentet af de længselsfulde Romere, men det var ham ikke muligt at gjenoprette sit Herredømme i Kirkestaten, og kun Døden hindrede ham i at vende tilbage til Frankrig.

Den avignonske Landflygtighed havde de fordærveligste Følger for Pavedømmet. Folkene vare vante til at knytte Foreſtillingen om den h. Petrus' Efterfølgelse og Christi Statholderskab til den evige Verdenshovedstads Navn; at den hellige Fader var fornedret til et Redskab for en verdslig Fyrstes Politik, maatte i høi Grad nedslaae de Christnes overtroiske Begreber om Pavens Helligbed og guddommelige Autoritet, ikke blot i Frankrig, som begunstigedes ved Kongens Overmagt, men endnu mere i Tydskland, hvor Man især følte Trykket af de mangehaande pavelige Udsugelser. Men den betydningsfuldeste Virkning af Reſidenſen i Avignon var det saakaldte Schisma (d. e. Pavedømmets Spaltning), som nu indtraadte efter Gregor XI'tes Død 1378. Da nemlig det saa længe tilsidesatte romerske Folk havde faaet Valget af en italiensk Ærkebiskop sat igjennem, flygtede de franske Kardinaler, som vare misfornøiede med den nye Pave, hemmelig bort og udvalgte af deres Midte en anden Pave, der tog sin Reſidens i Avignon. Hele Christenheden delte sig nu i 2 Partier, som hvert hyldede sin Pave, og gjensidig forfærdrede hinanden. Spliden omfattede ikke blot de forskjellige Stater, men gjennemtrængte og forvirrede ogsaa de enkelte Menigheder, Universiteterne og Familierne. Intet Under derfor, at de Christnes nedarvede Tillid til den himmelske Kirkes hellige Repræsentant blev rystet i sin Grundvold; thi da den katholske Kirkelære forverler det ene og hellige Guds Rige med den synlige Kirke,

maatte det utrolige Skuespil, at to Kirkehoveder haandthævede sig mod hinanden og forbandede hinanden, forbause Katholikerne ligesaa meget, som om de havde seet to Sole paa Himlen. — Pavernes Død kunde ikke gjøre nogen Ende paa Schismaet, da dette ogsaa strakte sig til Kardinalerne, som udvalgte de nye Paver. Da nu alle pavelige Misbrug tiltoge, fordi den dobbelte Hofholdning og begge Pavers Krige fordrede forøgede Indtægter, som avlede nye Udsugelsesmidler, begyndte Christenheden endelig at indsee, at det var paa Tide, at Kirken selv atter gjorde Brug af sin øverste dømmende Magt, som den saalænge havde nedlagt i den romerske Biskops Hænder. Nu optraadte da den lærde Stand, og navnlig Universitetet i Paris, som de Christnes første Organ, og opfordrede Paverne til at nedlægge deres Embeder. Da dette ikke skete, traadte de Geistlige, Munkene, de Lærde og Fyrsternes Gesandter sammen paa den almindelige Kirkeforsamling i Pisa (1409), som i den gamle Kirkes Aand erklærede sig for at være hele den katholske Kirkes fuldstændige Repræsentation, der uden nogen pavelig Stadfæstelse kunde afgjøre Kirkens Skjæbne. Begge de daværende Paver i Rom og Avignon bleve indstævnede og affatte, og en ny Pave udvalgt under den Betingelse, at han uforrettet skulde iværksætte en almindelig Reformation af hele Kirken. Denne blev dog udsat til en ny Synode, der skulde holdes inden 3 Aar, og da de affatte Paver endnu vare anerkjendte i nogle Lande, fordi mange Katholiker endnu ikke kunde fatte, at en Synode kunde være gyldig uden Pave, havde Kirken 3 Paver paa een Gang, medens alle Misbrugene vedbleve.

Den listige og herskesyge Kardinal Kossa, der under Navn af Johan **XXIII.** (1410) fulgte efter den af Konciliet i Pisa udvalgte Pave, blev af Neapels Konge, som ikke vilde opgive den affatte romerske Pave, fordreven fra Kirkestaten, og maatte derfor, saa nødig han end vilde, give efter for Keiser Sigismunds indstændige Begjæring og sammenkalde den lovede Kirkeforsamling i en Stad hinsides Alperne. Denne afholdtes da (1414—18) i den frie Rigsstad Kostnits, hvor Keiseren og en uhyre Skare af alle Stænder samledes med den bestemte Beslutning at ophæve Schismaet, reformere hele

Kirken, baade Hoved og Lemmer, samt udrydde de overhaandtagende Kjætterier. Den nye Tids frisindede Anskuelser gjorde sig snart gjældende paa denne Synode og bleve med Talent og Frimodighed forsvarede af udmærkede Lærde (især Joh. Gerson og Peter d'Ailly). Forsamlingen besluttede at afsætte alle tre Paver, og da Johan XXIII. flygtede bort, blev han overbevist om en Række af Forbrydelser, fængslet og afsat. Saaledes blev endelig det forargerlige Schisma hævet, men den almindelige Reformation blev endnu ikke iværksat, da den nye Pave (Martin V.) vidste at affinde sig med de enkelte Nationer ved kloge Underhandlinger. Derimod besudlede Konciliet sig ved den ædle Johan Huss' og hans Staldbroder Hieronymus' Blod, fordi de med Standhaftighed havde fordret, at Kirkens Lære og Forfatning skulde vende tilbage til den apostoliske Renhed (See Pag. 157—58).

Saaledes havde ogsaa denne Kirkeforsamling, der var begyndt med saa store Forventninger, kun halvt opfyldt sin Hensigt. Kirken var endnu ikke moden til en gjennemgribende Reform, og skjønt Synoden havde erkjendt, at Paven var Kirken og Kirkeforsamlingerne underordnet, kunde dog Martin V. paa de Synoder, som han efter sine givne Løfter afholdt i Italien, udøve Pavedømmets gamle Overhøihed og udsætte Reformationen under allehaande Paaskud. Endelig, da den offentlige Stemme med Kraft fordrede en almindelig Synode udenfor Italien, sammenkaldte Eugen IV. den 3die store Kirkeforsamling i Basel 1431.

Denne satte virkelig, trods Pavens Modstand, mange vigtige Forbedringer og betydelige Indskrænkninger af de pavelige Anmasselser igjennem. Især afskaffedes de saa længe hævdede Udskikke, hvorved Paverne havde tilvejet sig Besættelsen af Kirkens Embeder og beriget sig ved at sælge dem til uværdige Personer, undertiden endog til Saadanne, som aldrig fik deres Menigheder at see. Overhovedet bleve Pavens Pligter og Rettigheder nøiere bestemte efter den Grundsætning, at han var Lovene undergiven, og at disse alene kunde gives af Kirkeforsamlingerne. Da Eugen saaledes paa mange Maader saae sig indskrænket i sin Myndighed, besluttede han ved at vove et formeligt Brud med den formastelige Forsamling at ophøve alle

det hierarchiske Systems Tilhængere til en afgjørende Kamp med den nye Tids Ideer. Han forlagde høitideligt Synoden til Florents og satte Forsamlingen i Basel i Band (1437). Mange af de ansete Biskopper og Prælater sluttede sig til ham, og skjøndt den baselske Synode endnu en Tidlang haandthævede sin Selvstændighed, idet den affatte Eugen og udvalgte en ny Pave, var dog Folkenes indgroede Ærbødighed for den pavelige Magtfuldkommenhed og deres Frygt for et nyt Schisma endnu saa stor, at Eugen kunde gaae af med Seiren. Forsamlingen i Basel opløstes af sig selv (1443), Fyrsterne lode sig affinde med enkelte Indrømmelser, og kun den franske Kirke haandthævede sin Uafhængighed af Rom.

Saaledes syntes alle de Christnes Anstrengelser for at rense og reformere den udartede Kirke at være anvendte uden Frugt. De følgende Paver i det 15de Aarh. gjenvandt i deres udvortes Stilling Alt, hvad de havde tabt ved de store Koncilier. Kun ved deres ofte fornyede, men stedse frugtesløse Bestræbelser for at forene Vestens Folkeslag til en hellig Krig mod Tyrkerne (der tilsidst erobrede Konstantinopel 1453) maatte de erfare, at deres Magt over Fyrsterne var dalet. Forøvrigt lykkedes det dem ved klog, ofte underfundig, Politik at vedligeholde deres Fyrstemagt i Italien og deres Anseelse i Europas Statssamfund. Frankrig alene vedblev at trodse deres Magt, og Pius II., der som det liberale Parties talentfuldeste Forkæmper paa Konciliet i Basel (under Navn af Æneas Sylvius) havde forfægtet de Grundsætninger, hvilke han nu fordømte, stræbte forgjæves imod det franske Parlament at tilintetgjøre den pragmatiske Sanktion.

Den skjændige Alexander VI. (1492—1503), som indførte Bogcensuren og berigede sig og sine naturlige Børn ved at rydde mange italienske Stormænd af Veien, vilde ved et forargeligt Forbund med den tyrkiske Sultan styrke sig i Kampen mod Frankrig, men døde pludselig som et Offer for den Gift, som hans berygtede Søn Cæsar Borgia havde tilberedet for en Gjæst. Hans krigerske Eftermand Julius II. (1513) var nær ved at bukke under for Franskmændene, da Ludvig XII. havde erobret Lombardiet og paa en Synode

i Pisa paastaaet, at Paven skulde afsættes og hele Kirken reformeres. Men ved Italienernes Frygt for de Franskes Herredømme, ved Pavens Kjækhed og gode Løfter om Reformer blev Stormen afvendt, og Julius beherskede ganske Kirkeforsamlingen i Rom, som ved hans Død afbrødes uden Resultat. Endelig under den kloge Leo X. (Lorenzo di Medici's Søn), der blev berømt eller berygtet for sin virksomme Forkjærlighed for den hedenske Oldtids Videnskab og Konst, vandt Pavedømmet en fuldstændig Seir over den franske Kirke, idet Frants I. for at vinde Paven i sin farlige Kamp med Spanien ophævede den pragmatiske Sanktion (1516), saa at Paven atter fik Ret til at stadfæste Prælaternes Valg, hæve Indtægten af de ledige Embeder og dømme i alle vigtigere Sager. Ogsaa imod Keiser Maximilian I., der selv havde havt den Plan at bestige den pavelige Stol, haandthævede Leo sin Overmagt, og Pavedømmet stod netop ved Reformationens Begyndelse omgivet af al den udvortes Glands, som i det 12te og 13de Aarh. havde betegnet dets uindskrænkede Verdensmagt. Men nu tjente denne Glands kun til at skjule den Afgrund, hvis Rand det nærmede sig til. Thi i Folkenes Forestillinger havde Paven siden de store Koncilier næsten tabt al sin hellige Værdighed. Schismaet havde røbet Usandheden i hans Ufeilbarhed, de mange klare og frimodige Stemmer som kom tilorde i Kostnits og Basel, havde for en stor Del taget det hemmelighedsfulde Dække bort, som skjulte de skjændige romerske Misbrug, og ladet de Christne føle Trykket af de pavelige Udsugelser, og det blev stedse klarere erkjendt i den offentlige Mening, at Paven var den første Anstødssten for de haardt fornødne Reformer. Kirkens ubarmhjertige Strenghed med Husiterne havde forternet Flere end Bøhmerne, dens Ringeagt for Nationernes Eiendommelighed krænkede den overalt vaagnende Folkebevidsthed, og frimodige Lærde og dristige Prædikanter udtalte uforbeholdent, selv for Pavens egne Øren, at Pavedømmet vilde gaae under, fordi det havde forsyndet sig mod Kirken. Nogle Pavers skjændige Udsvævelser (især Innocens VIII.'des og Alexander VI.'tes) og Geistlighedens Usædelighed overhovedet blev Gjenstand for vittige Hoveders Satire, og Folket spottede i Smædevers og Anekdoter over de hellige Personer, ligesom de alt længe af Kirken selv

havde havt Lov til at spotte over de hellige Lærdomme og Handlinger*).

Men alle dybere Gemytter fandt i Smerten over Kirkens Udartelse kun Trøst i Haabet om en almindelig Reformation, ihvorvel de Fleste endnu ventede, at den skulde udgaae fra den katholske Kirkes egen Midte.

23.

Scholastikerne og Mystikerne.

Efter at den katholske Kirkes Repræsentanter og navnlig dens Overhoved i Rom havde tilrevet sig den udelukkende Ret til at afgjøre, hvad der skulde gjælde for christelig Sandhed, kunde den frie videnskabelige Aand, som i den ældre græske og latinske Kirke havde levet hos Theologerne og ledet dem til dybsindige Granskninger over Skriftens Ord og skarpsindige Udviklinger af det christelige Lærebegreb, ikke længere finde nogen Næring i Kirken. Derfor kunde den videnskabelige Dannelse, som under Folkevandringerne kun i tarvelige Levninger havde vedligeholdt sig i Benediktinernes Klostre, hos britiske og spanske Geistlige og blandt Historieskriverne i Konstantinopel, ikke opnaae nogen sand og varig Udvikling ved Karl den Stores ædle Bestræbelser, og den dybsindige Scotus Erigena, som under Karl d. Skaldede i det 9de Aarh. med Lærdom og Selvstændighed forskede efter de kirkelige Lærdommes Sandhed og angreb Læren om Forvandlingen i Nadveren, blev ikke forstaaet af sin Samtid og fordømt af sin Eftertid (i det 13de Aarh.).

Men den i Menneskeaanden nedlagte Længsel efter Erkjen-

*) Saaledes var det en almindelig Skik, at Prædikanterne paa Paaskefesten skulde søge at frembringe „Paaskelatter" hos Tilhørerne. De stræbte da at overgaae hverandre i tvetydig Vittighed, komiske Anekdoter og latterlige Grimaser. Alle Kirkens hellige Skikke parodieredes, de høiere Geistlige efterabedes ved Karrikaturer o. s. v. Paa den saakaldte Æselsfest blev et skrydende Æsel i Præstedragt stillet foran Alteret til Menighedens Moro.

delse kunde dog aldrig ganske udslukkes, ei engang i Middelalderens tætteste Mørke. Strax efter den forvirrede karolingiske Periode yttrede den videnskabelige Interesse sig atter, især i den allerede omtalte lærde og langvarige Strid om Nadveren, som Beranger af Tours førte med Lanfrank, Ærkebiskop af Kanterbury, og flere Lærde. Kirkens Magtsprog kunde altsaa ikke holde den videnskabelige Stræben borte, men det kunde lede denne Stræben, tvinge den inden det kirkelige Lærebegrebs snevre Grændser og fastsætte det Maal og de Skranker, som den ikke maatte overstride. Saaledes uddannedes den saakaldte Scholastik, hvorved forstaaes den theologiske Videnskab i Middelalderen, som gjorde de kirkelige Troeslærdomme til Gjenstand for en filosofisk Undersøgelse for at forklare og bevise deres indre Sandhed og Nødvendighed.

Det var i og for sig en høist gavnlig og agtværdig Bestræbelse, som var Formaalet for Scholastikernes Flid; men da de paa den ene Side i deres lærde Stridigheder stedse fulgte de af den græske Filosof Aristoteles (og tildels Plato) opstillede Love for filosofisk Tænkning og Viden, og paa den anden Side ansaae det Resultat, hvortil deres Undersøgelser skulde føre, for givet i Forveien, idet de af Kirken engang fastsatte Troeslærdomme betragtedes som uomstødelige, tabte deres hele Virksomhed sig ofte i smaalige og spidsfindige Spekulationer og Disputer, fordi den ikke var beaandet af den frie Videnskabelighedś oplysende og frugtbargjørende Aand. Derfor kunne vi vel beundre disse Lærdes Skarpsindighed og Iver for deres Videnskab, men denne blev uden Frugt for Livet, dels fordi Stridsspørgsmaalene for det Meste vare uden sædelig Betydning og tilmed afhandledes i det for Folket uforstaaelige latinske Sprog, som blev forvoget og ombannet med en Mængde nye filosofiske Ord og Talemaader, dels ogsaa fordi Scholastikerne paatoge sig at forsvare alle Kirkens vrange Lærdomme og Misbrug.

Den første og berømteste af alle Scholastikerne er den dybsindige Anselmus, som var Lanfranks Eftermand i Kanterbury († 1109). Han gik ud fra den Grundsætning, at den Christne for Alting maa søge at blive fast i Troen og da først stræbe at begribe, hvad han troer.

Han har først viist, at den i Menneskets Selvbevidsthed nedlagte Bevisthed om Gud som en Virkning af Guds Aand er det stikkreste Bevis for Guds Tilværelse, og at saaledes den aabenbarede Religion finder sin Stadfæstelse i Menneskets egen fornuftige Natur. Ogsaa den i Guds Væsen begrundede Nødvendighed af hans Menneskevorden og af Guds Søns opoffrende Lidelse og Død for Menneskene fremstillede Anselm med saa stor Klarhed og Dybsindighed, at denne Lære, som altid har været og altid vil blive Midtpunktet i Christendommens Troessandheder, kunde tilfredsstille den fornuftige Tænkning. Men Anselm havde, ligesom alle hans Forgængere, aldeles overseet den anden Side af Forsoningsværket, idet han ikke betragtede det som Noget, der forandrer Menneskets Bevidsthed og tilegnes ved den enkelte Christens Tro. Derfor blev hans Lære, som efter nogen Modstand blev almindelig hos de følgende katholske Lærere — ligesom ogsaa hos de ældre Lutheraner — Anledning til vrange og ufrugtbare Forestillinger og understøttede Læren om Aflad og om Christi overskydende Fortjeneste.

I Scholastikens første Periode (det 12te Aarhundrede), da Man endnu kun benyttede Aristoteles' logiske Former til Fremstilling af kirkelige Lærdomme, maae vi endnu erindre Petrus Lombardus, Biskop i Paris († 1164), der vel ikke kom Anselm nær i Dybsindighed, men dog havde endnu større Anseelse end han hos de følgende Aarhundreders Lærde. Allerede før hans Tid havde den høitbegavede Abælard († 1242) — der er ligesaa navnkundig for sine geniale Forelæsninger og Skrifter som for sin romantiske Kjærlighed til den ædle og sværmeriske Heloise og Begges tragiske Skjæbne — ved sine dybsindige theologiske Undersøgelser og ved sin farlige Grundsætning, at Man kun burde troe, hvad Man først havde indseet, overskredet Scholastikens Grændser. Men hans Meninger bleve, især ved den hellige Bernhards Bestræbelser, handlyste af Kirken, og han selv tilsidst dømt til evig Klosterfængsel. Lombardus tilveiebragte nu en Forsoning mellem den filosofiske og den kirkelige Theologie, som Abælard og Bernhard havde repræsenteret. Han lagde nemlig de gamle Kirkefædres Sætning til Grund for sin Troeslære, men søgte ved filosofiske Grunde at bevise deres Sandhed og indbyrdes Overensstemmelse.

I Scholastikens anden Periode i det 13de Aarhundrede, da de græske Filosofers Skrifter vare blevne bekjendte ved Araberne, blev Aristoteles (under Navn af „Christi Forløber" eller „Filosofen") i den Grad anseet og benyttet af de Lærde, at Christendommen traadte i Baggrunden.

Nu delte Scholastikerne sig i to Partier, der hyldede de 2 forskjellige filosofiske Grundanskuelser, som under Navn af Realisme og Nominalisme lade sig forfølge gjennem hele Filosofiens Historie. Denne Kamp havde den største Indflydelse paa Kirkelærens videnskabelige Behandling, thi da kun Realisterne tillagde de almindelige Begreber en selvstændig Virkelighed uafhængig af Menneskets Tænkning, medens derimod Nominalisterne lærte, at de kun vare opstaaede i denne ved Betragtning af de givne Gjenstande, saa kom Striden ogsaa til at dreie sig om, hvorvidt de religiøse Grundbegreber om Guds Væsen og Egenskaber, om Treenigheden, om Gudmenneskет osv. vare virkelig grundede i den guddommelige Verdensordens evige Tilværelse, eller om de kun tilhørte de menneskelige Forestillinger.

Realismen vandt Overhaand hos de mærkeligste Lærere i denne Periode, blandt hvilke vi kunne erindre følgende:

Albertus den Store, Greve af Bollstädt, der blev berømt som Lærer i Paris og Köln, hvor han døde 1280. Han var Dominikanermunk og havde foruden sin scholastiske Lærdom saa sjeldne Kundskaber i Naturvidenskaberne, at han blandt Folket gjaldt for en stor Sortekonstner.

En Discipel af Albertus var Thomas, Greve af Aquino, som var opdragen blandt Benediktinerne i Monte Kassino, men traadte ind i Dominikanernes Orden, flygtede fra sin Faders Slot og studerede i Köln. Hans Medstuderende kaldte ham for hans stille Væsens Skyld „den stumme Ox", men Albertus sagde, at denne Ox engang vilde fylde hele Verden med sit Brøl. Dette viste sig ogsaa snart, da han som Lærer i Paris, Rom, Bologna og Pisa samlede mangfoldige beundrende Disciple omkring sig. Han afslog Ærkebispestolen i Neapel for alene at kunne leve for Videnskaben og døde 1274, af Dominikanerne æret som en Helgen, hvilken Værdighed ogsaa i det følgende Aarhundrede tilkjendtes ham af Paven.

Franciskaneren Joh. Duns med Tilnavnet Scotus var

først Lærer i Oxford, siden i Paris og Køln, hvor han døde 1308. Han var en ivrig Modstander af Thomas (der som Aristoteliker hældede til Nominalismen, medens Scotus var Platoniker), og denne Strid fortsattes længe af Begges Disciple, som hver paa sin Side søgte at hæve deres Lærere til Skyerne og overgaae hverandre i spidsfindig Kampfærdighed.

I Scholastikens tredie Periode (det 14de Aarh.) gjorde Scholastikerne (blandt hvilke de mærkeligste vare Dominikaneren Vilhelm Durandus i Paris og Franciskaneren Vilh. Occam fra England, der ligeledes var Lærer i Paris og siden opholdt sig hos Keiser Ludvig af Baiern, hvem han ved sine Skrifter understøttede mod Paven) alle Kirkens Lærdomme til Gjenstand for de dristigste Undersøgelser og de lidenskabeligste Stridigheder; men da disse mere og mere vare forladte af den sande religiøse og sædelige Aand, og da de nedværdigedes til Partistridigheder mellem Dominikanerne (Thomisterne) og Franciskanerne (Scotisterne), tabte de sig næsten ganske i smaalige og spidsfindige Spørgsmaal og Tvistigheder, og saaledes blev Scholastiken ikke paa nogen Maade i Stand til at redde Kirkelæren, da den truedes af den frie klassiske Videnskabelighed, som gik forud for Reformationen.

Medens Scholastikerne ved kolde Slutninger og Beviser søgte at gjøre Troens Indhold begribeligt for Forstanden, stræbte den anden Side af det aandelige Liv, nemlig Følelsen og Fantasien, som i Korstogenes Tid havde frembragt saa store Underværker i den ydre Verden, ogsaa at gjøre sig gjældende som eiendommelig Lære i Prædiken og Skrift. Den christelige Tro er baade Bevidsthed om den treenige Gud og et Liv i ham; den skal altsaa omfatte og gjennemtrænge Menneskets hele aandelige Væsen; og saalænge Kirken har staaet, har ogsaa den religiøse Følelse mere eller mindre vidst at haandhæve sin Ret ved Siden af Erkjendelsen og Villien; men i Middelalderens hellige Nat, da alle aandelige Kræfter gjærede i forvirret Kamp, og alle Livets Modsætninger traadte brat og skarpt og imod hverandre, blev ogsaa Følelsens Retning paa mange Maader opfordret til at yttre sig med vidunderlig Kraft og Fylde. Dette skete i den saakaldte Mystik, hvorved vi forstaae Bestræbelsen efter i den andægtige Følelse at forene sig umiddelbart

med Gud. Mystikerne gik for det Meste ud fra, at Guds Væsen er uudgrundeligt for Forstanden, og at Mennesket kun ved at tilintetgjøre Egenkjærligheden, ved at døe bort fra Verdens Lyst, fra det eget sandselige og syndige Jeg, og alene leve i den hellige Kjærlighed, i inderlig Bøn og Beskuelse og i Udøvelsen af rene Fromheds- og Andagtsgjerninger, kan lade sig gribe af den guddommelige Kjærlighed og saaledes i det salige Liv i Gud finde hans Væsens Hemmelighed og finde sig selv i en ny Skabning, der er luttret og gjenfødt ved Bevidstheden om sin Forsoning og sin Eenhed med Gud. Derfor betragtede Mystikerne Scholastikernes Stræben med Uvillie og Mistanke; den hellige Bernhard, der kan betragtes som Hovedet for de ældre Mystikere, optraadte, som allerede er nævnet, med al sin Kraft imod Abælard, og fra Klosteret St. Viktor ved Paris, hvor Mystiken især blomstrede i det 12te Aarh. førtes en vedvarende Kamp imod den Tids Scholastikere, endskjøndt der ogsaa fandtes Nogle, der, som den ædle Bonaventura (Franciskanerordenens General, død som pavelig Legat ved Kirkeforsamlingen i Lyon 1274 og siden tilbedet som Helgen) og tildels Abælard selv, vilde forene Mystiken med Scholastiken.

I det 14de Aarh., da Scholastikerne havde hengivet sig til ufrugtbare Kjævlerier, og hele Kirken var verdsliggjort og forvirret, udviklede Mystiken atter en mærkværdig Kraft, og bidrog paa sin Viis uendelig Meget til at vække og nære det religiøse Liv hos alle dybere Gemytter, som ikke kunde finde nogen Tilfredsstillelse i Kirkens konstige Videnskab og aandløse Væsen. De berømteste Mystikere fra denne Tid ere Dominikanerne Mester Eckart og Johan Tauler i Köln og Strasburg, Johan Ruysbroeck i Brysel og Dominikaneren Henrik Suso i Ulm. I deres Prædikener, der alle ere skrevne i Folkets (gammeltydske) Sprog, finde vi de dybeste christelige Ideer, de skjønneste Billeder, de inderligste og mest gribende Skildringer af Syndens Smerte og Forsoningens Salighed udtalte ved Siden af de forunderligste og dristigste Yttringer om de guddommelige Ting, der ofte endog klinge som Gudsbespottelse. Derfor maatte Mystikerne, uagtet deres Prædiken var henvendt til Folket, dog ideelig blive misforstaaede af Kirkelærerne. Eckart og Ruysbroeck bleve fordømte af Paven,

og det er først den nyeste Tids Digtere og Filosofer, der atter have draget dem frem af Forglemmelsen og lært os, at den tilsyneladende Gudsfornægtelse hos dem kun var en Form for paa en slaaende Maade at udtrykke de spekulative Ideer i Modsætning til Forstandens Hverdagsræsonnement, efter Pauli Ord, at „det Daarlige fra Gud er visere end Menneskenes Visdom*)."

Mystikerne stod i christelig Dybde og Troesfylde langt over deres Tid og forherligede Katholicismen, idet de vidnede om Gemytternes Længsel efter at frigjøres fra dens Baand. Thi medens den katholske Lære og Gudstjeneste vilde gjøre det Evige og Guddommelige nærværende for Sandseligheden, eller i det Høieste for den dunkle Følelse og Fantasi ved den hellige Konst, som nu i det 13de og 14de Aarh. saa herligt begyndte at udfolde sig, saa søgte derimod Mystikerne Forsoningen og Saligheden i dyb Betragtning, i inderlig og aandelig Bestuelse. Men da de foragtede Videnskaben, som dengang ikke kunde tilfredsstille den sande Fromhed, da de altsaa i deres Tro reve Følelsen ud af den levende, rette Enhed med den klare Erkjendelse, den ved fornuftig Tænkning vundne Bevidsthed, saa hjemfaldt de til den Ensidighed, som klæber ved alt Sværmeri. Mystiken var ilet forud for Videnskaben, thi selv er den ikke Videnskab („dens Tænkning er Andagt, dens Granskning er Kultus"). Derfor førte Mystikernes fromme Længsel efter Salighed dem ind i Religionens dybeste Hemmeligheder, som

*) Saaledes siger Eckart, at den Hellig Aand udgaaer ligesaavel fra Mennesket som fra Gud. Hermed vil han udtrykke den christelige Sandhed, at Aanden ogsaa udgaaer fra Guds Søn eller Gudmennesket, der har aabenbaret den menneskelige Naturs evige Enhed med den guddommelige. Ligeledes hedder det hos Tauler: „Man kan ikke see Gud uden med Blindhed og ikke erkjende ham uden med Uvidenhed". Heri ligger, at den fulde, troende Hengivelse til Gud og det salige Liv i Gud er hævet over den kolde Reflexion, den gradvise Fremgang til Erkjendelse, som endnu indtager Sindet, saalænge Gud som Gjenstand for Betragtning og Undersegelse endnu anskues som et Andet, thi, siger Tauler, „saalænge vi endnu betragte og forstaae Noget, ere vi endnu ikke Et med det og i det." Paa et andet Sted siger Eckart: „Jeg takker ikke Gud, at han elsker mig"; men han tilfoier selv Forklaringen: „Thi han kan ikke andet, enten han vil det eller ikke, men jeg takker ham, fordi det ikke er ham muligt at fornegte sin Godhed."

kun den af Aabenbaringen oplyste Videnskab kunde have fortolket for dem, og saaledes stræbte de ved at bortkaste og tilintetgjøre hele den timelige Tilværelse at nedsynke umiddelbart i Guds forborgne Væsens Dyb, i Stedet for i den virkelige Verden at erkjende og elske ham, saaledes som han har aabenbaret sig som Sønnen og talet til os ved sit Ord*).

Der lader sig saaledes ikke nægte, at Mystikerne ofte ikke have forstaaet sig selv, saa at deres dybe Tanker og høie Billeder staae som Anelser og Forvarsler om de spekulative Systemer, som vort Aarhundredes Filosofer have stræbt at fremstille i Begrebets bestemte Form.

Iblandt det 15de Aarhundredes Mystikere, der mere tage Hensyn til Folkets Trang, maae vi især mærke Thomas a Kempis († 1471), hvis Bog „om Jesu Efterfølgelse", der i Millioner Exemplarer er bleven udbredt over hele Verden og oversat i næsten alle Sprog, stedse har bevaret sin stille Kraft til at vise Egenkjærlighedens Tomhed og opmuntre til sand christelig Fromhed.

---

*) Mester Eckart siger: „Fornuften vil kun den rene Gud, som han er i sig selv, naar Godhed og alle Navne ere aflagte som Gevandter. Derfor nøies den ikke med Fader, Søn og Hellig Aand, men den trænger ind i Guddommens inderste Dyb, til Roden, af hvilken Sønnen udgaaer og den H. Aand fremblomstrer." Og et andet Sted: „Vil Du søge Gud i Sandhed, da maa du aflægge al Frygt, al Tillid, alt Haab, thi alt dette er kreaturligt og hindrer den sande Enhed." Derfor kunde Mystikerne ikke tilfredsstilles ved Skriftens og de evangeliske Begivenheders virkelige Mening og ligefremme Betydning, men lagde ved deres allegoriske eller sindbilledlige Fortolkning deres egne Indlingsfatninger ind i de simple Ord. Et Exempel vil oplyse dette: Christi Samtale med den samaritanske Qvinde fortolker Mester Eckart saaledes: „Herren siger til hende, at hun har havt 5 Mænd, og at den, hun nu har, ikke er hendes Mand. Qvinden betyder Sjælen. Hvilke ere de 5 Mænd? Det er de 5 Sandser! Med disse har Qvinden syndet, derfor ere de døde. „Den Mand, Du nu har, er ikke Din?" Det er den frie Villie, den tilhører ikke Qvinden, thi den er bunden i Syndens Trældom. Bring mig Din Mand! „Det er: Giv mig Din Villie!" (See Dr. Martensens aandrige Skrift: „Mester Eckart.")

24.

Videnskabernes Gjenfødelse.

Vi have seet, at hverken Scholastikerne eller Mystikerne kunde udvikle nogen sand Videnskabelighed, de Første, fordi Granskningen var bunden under Kirkens Aag, Mystikerne, fordi de i deres sværmeriske Begeistring miskjendte Erkjendelsens Betydning. Derfor pleier Man at sige, at Videnskabernes Lys, som havde været udslukt i Middelalderens Nat, først atter tændtes i Midten af det 15de Aarh., da Kjærligheden til Oldtidens Mesterværker vaagnede, og en fri og livlig Tankebevægelse oplarede Aanderne for at forberede dem til Reformationen. Men allerede længe før den Tid var der skeet store og betydningsfulde Skridt til at vække et friere og høiere Liv blandt de Christne. Hertil hører fornemmelig Stiftelsen af Høiskolerne eller Universiteterne, først i Paris og Bologna i det 12te Aarh., siden i Salerno, Salamanka, Montpellier og flere Stæder, i Tydskland først i Prag, Wien, Køln, Heidelberg og Erfurt i det 14de Aarhundrede. De første Universiteter opstode uden Pavernes og Fyrsternes Indvirkning ved Folkenes egen Trang til Erkjendelse, og vi have allerede seet, hvorledes især Universitetet i Paris som Sædet for theologiske Studier blev Udgangs- og Støttepunkt for den franske Kirkes dristige Opposition imod Pavedømmet. Men Paverne indsaae snart, at de maatte sikkre sig Universiteternes Bistand, hvis de ikke vilde ligge under for deres friere Liv. Derfor søgte de at vinde dem ved Velgjerninger, og alle senere Universiteter opstode ved pavelig Bevilling og traadte i Hierarchiets Tjeneste. Herved standsede da den høiere Stræben; Scholastikernes konstige Systemer og Kirkens Censur beherskede de akademiske Læreskole, og Folkenes Sprog var foragtet og (i det Mindste i Videnskaben) fortrængt af det barbariske Skole-Latin. Kun i de provençalske Troubadourers, de schwabiske Minnesangeres og de spanske, tydske og nordiske Folkesangeres Poesi uddannedes de nationale Sprog (i det 12te og 13de Aarh.); men deres Sange tjente kun til Ridderskabets Forherligelse og den romantiske Kjærligheds Pris; Kirken blev for det Meste uberørt deraf.

Da fik det italienſke Folk ved 3 berømte Digteres Genialitet og Begeiſtring en national Litteratur, hvis Skjønhed og Dybde gjorde den til et Mønſter for de kommende Tider. Florentineren Dante (eg. Durante) Alighieri, der efter at have tjent ſit Fædreland ſom Kriger og Statsmand levede landflygtig, men hædret i Verona og Ravenna († 1321) har i ſin navnkundige „Guddommelige Komedie" uddannet det yndige italienſke Sprog, afmalet ſin hele Tidsalder med al dens Herlighed og Uſelhed, indſtævnet de egennyttige Keiſere og Fyrſter og de ukirkelige Paver og Geiſtlige for den evige Retfærdigheds ſtraffende Domſtol, og forherliget den katholſke Kirkes Lysſide med den ſamme ophøiede Begeiſtring for dens hellige Formaal, ſom ledte ham til at holde Dommedag over dens Brøſt.

Frants (Franceſco) Petrarcha, Dantes Landsmand, vakte hos ſin Samtid den Beundring for den klaſſiſke Oldtids Meſterværker, ſom ſaa mægtigt henrev ham ſelv. Men endnu Mere virkede han ved ſine ſkjønne italienſke Kjærlighedsſange, ved hvilke han hævede denne Gren af Digtekonſten til en hidtil ukjendt Høide. At Neapels Konge og det romerſke Folk offentlig lode ham krone paa Kapitolium ſom Digterkonge (1341), var et ſkjønt Vidnesbyrd om, at Sandſen for Geniets aandelige Storhed atter var vaagnet.

Hans Samtidige Joh. Bokkats (Boccaccio. † 1375) har, ſkjøndt franſk af Fødſel, uddannet det italienſke Sprogs Proſa, ligeſom Petrarcha ders Poeſi. Ogſaa han ſøgte at oplive Kjærligheden til Oldtidens Digtere og de gamle Sprog; ogſaa han revſede (i ſine Noveller) driſtigt og vittigt Geiſtlighedens Sæder; men han manglede Dantes høie Aand.

Efterat disſe Digtere og ſamtidigt med dem en Række af herlige Konſtnere havde ladet de Chriſtne ane den frit-ſkabende Aands høie Kraft og velſignelsesrige Betydning, begyndte endelig gjennem den ſidſte Halvdel af det 15de Aarh. den almindelige Gjenoplivelſe af Smagen og Sandſen for det Store og Ædle under alle Skikkelſer, ſom med Rette kaldes Reformationens Morgenrøde; den fremſkyndedes og underſtørtedes ved en Begivenhed, der for den kortſynede menneſkelige

Betragtning, der ikke seer Forsynets vise Planer i alle Historiens Verker, maatte staae som en frygtelig Ulykke for hele Christenheden.

Vi have hidtil i Middelalderens Kirkehistorie næsten slet ikke omtalt den græske eller østerlandske Kirke, fordi dens religiøse Liv næsten ganske var udslukt ved de svage Keiseres despotiske Raadighed over Kirken og ved Geistlighedens og de Lærdes slaviske Vedhængen ved de fra Kirkefædrene overleverede Former for Troeslære og Gudstjeneste. Flere Gange var en Udsoning med den romerske Kirke forsøgt, men stedse uden blivende Virkning, idet Forskjelligheden i begge Kirkers Ceremonier og i Læren om Celibatet og om den h. Aands Udgang ogsaa fra Sønnen — hvilke Grækerne forkastede — stedse paa Ny forstyrrede Freden, indtil endelig begge Kirker høitideligt forkjættrede hinanden 1054. Derfor blev den græske Kirke saa godt som uden Indflydelse paa den kultiverede Verdens christelige Liv og uden Betydning i Christendommens Historie. At græske Missionærer udbredte Christendommen hos de slaviske Folkeslag, er allerede nævnet (Pag. 117), og vi tilføie her blot, at det russiske Rige i det 10de Aarhundrede (ved Storfyrstinde Olgas og hendes Sønnesøn Vlademirs Daab) antog den græske Tro, som det endnu bekjender sig til. Men netop ved Rigets Undergang fik den græske Kirke en høist betydningsfuld Indflydelse paa det aandelige Liv i Vesten. De græske Lærde havde nemlig ved den Opmuntring og Lettelse, som Sproget gav dem, aldrig ganske afbrudt deres Syslen med de græske Kirkefædres og de græske Klassikeres herlige Skrifter, og saaledes var Konstantinopel længe Sædet for en vidtomfattende litterær Virksomhed, der især gik ud paa Historieskrivning og Skriftfortolkning, og vel led under Skribenternes Mangel paa videnskabelig Aand, men som blev desto vigtigere derved, at de paa denne Maade opbevarede en rig Skat af de gamle Kilder, hvoraf de øste. Da nu Tyrkerne i det 14de og 15de Aarhundrede stedse mere truende stormede mod Konstantinopel, som endelig til hele Christenhedens Forfærdelse faldt efter en fortvivlet Modstand (d. 29de Mai 1453), saa flygtede Tid efter anden en talrig Skare af lærde Græker til de vestlige Lande, navnlig til Italien, hvor de fandt Ro og Beskyttelse

iſær hos de berømte Mediceer, der fra rige Kjøbmænd havde opſvunget ſig til Herſkere over Florents. Her lagde allerede i Midten af det 14de Aarh. Gemiſtus Pletho Grunden til et platoniſt Akademi, og en anden Græker Manuel Chryſoloras ſamlede ved Aarhundredets Slutning mangfoldige Diſciple omkring ſig og underſtøttede den Iver for de Gamles Lærdom, ſom allerede var vaagnet i Italien. Nu udfoldedes her et rigt videnſkabeligt Liv, der fra Italiens Akademier ogſaa kaſtede ſine Straaler over Tydſkland, England og Frankrig. Scholaſtikernes Smagloshed og Tiggermunkenes aandelige Armod blev erkjendt og ſpottet; Kloſtrene gjennemſøgtes, ſtjønt ofte med libet Udbytte, og de Gamles Meſterværker bleve atter beundrede med ungdommelig Begeiſtring. Rigtignok gik Iveren for Hedenſkabets Filoſofer (navnlig Plato) ſaa vidt, at Chriſtendommen traadte i Baggrunden, ligeſom ogſaa det latinſke og græſke Sprog endnu længe bleve foretrukne for Modersmaalet, men denne aandelige Revolution var et nødvendigt Overgangstrin for at omſtyrte de kirkelige Fordomme, og de friſindede Lærde, iſær Italieneren Valla, Tydſkeren Reuchlin og tilſidſt den berømte Erasmus fra Rotterdam (der ſiden ſkal omtales nærmere), ſom ved grundige Studier af det græſke og hebraiſke Sprog bleve i Stand til atter at drage den hellige Skrifts Grundtext frem for den videnſkabelige Forſkning og med Skarpſindighed og Værdighed førte Kampen mod Uvidenheden og Overtroen, arbeidede aabenbart Reformatorerne i Hænderne.

Det 15de Aarhundredes Hiſtorie har endnu mange andre betydningsfulde Begivenheder at opviſe, ſom vidnede om, at Guds Forſyn vilde lade en ny Tid oprinde. Ved Krudtets Opfindelſe havde Forſtanden faaet Herredømmet over Krigene i Stedet for den raa perſonlige Kraft, og ſaaledes blev Lehnsvæſenets Magt brudt. Amerikas Opdagelſe udvidede Europæernes Blik over den gamle Verdens Grændſer, ligeſom det ſnart efter ſkulde føres ud over Jorden, ſom ophørte at anſees for Verdens Centrum. Men iſær forberededes den nye Tidsalder, ved Bogtrykkerkonſten, der blev opfunden (omtrent 1440), ſaaſnart Menneſkeſlægten trængte til den, og gav Verden et Middel til Tankernes livlige Meddelelſe, hvilket Man hidtil ligeſaa libet havde anet, ſom vi nu kunde tænke os det borte.

25.

Kirkelærens og Hierarchiets Modstandere; Reformatorernes Forgængere.

Christendommens rene evangeliske Aand, der saa herligt paa Ny udfoldede sin Kraft i det 16de Aarhundrede, havde slumret under Kirkens Fordærvelse, men var ingensinde ganske udslukt hos de Christne. Fra den Tid af, at det offentlige Kirkesamfund antog en verdslig og forsængelig Skikkelse, forplantede hin Aand sig hos forskjellige større og mindre Menigheder, der i Følelsen af Tidsalderens Fordærvelse afsondrede sig fra den katholske Kirke og med forskjelligt Held stræbte at leve efter Christi rene Lære. Men Kirken var endnu ikke moden til en almindelig Reformation, Hierarchiets Forbrydelsers Bæger var endnu ikke fuldt, og hine protesterende Partier fandt ikke der 16de Aarhundredes Oplysning til at anerkjende det Sande i deres Paastande, ei heller dets Ringeagt for kirkelig Overtro og Anmasselse til at understøtte deres kjække Kamp. Derfor maatte de for det Meste ligge under for Kirkens knusende Vælde, og kun under Farer og Forfølgelser nøde de den renere Læres stille Velsignelser.

Allerede i det 10de og 11te Aarhundrede fandtes i Lombardiet og Sydfrankrig en vidtudbredt Sekt, som forkastede Kirkens Lærdomme og Skikke og vilde ingen anden Pave vide af at sige end den Hellig Aand. De kaldte sig Katharer*) eller Rene, fordi de i Modsætning til den verdsliggjorte Kirke vilde fremstille en Menighed af Hellige, som bleve umiddelbart oplyste af Guds Aand. Paverne og den katholske Kirke overhovedet betegnede dem alle med det forhadte Navn Manichæer, fordi Nogle af dem antoge et ondt Væsen som den legemlige Verdens Skaber og det Aandeliges og Guddommeliges Modstander og derfor betragtede al jordisk Nydelse som Synd. Paverne forfulgte Katharerne med Ild og Sværd, og efter at mange Tusinde vare udryddede, ophørte Sekten som et offentligt

*) Deraf udledes Navnet Kjætter.

Samfund; men den forplantede sig længe i Stilhed, af og til beskyttet af Keiserne og det ghibellinske Parti, som forbandt sig med Lombarderne i Kampen mod Paverne. Først efter Hohenstaufernes Undergang (1268) adsplittedes de ganske i mindre Sekter.

Samtidig med dem, men kun tildels i samme Aand, fremtraadte i Frankrig og Nederlandene enkelte Sværmere, som ved at udgive sig for guddommelige Sendebud til Kirkens Fornyelse samlede større eller mindre Hobe omkring sig. Ogsaa disse gik til Grunde ved Kirkens Magt og ved deres egne Lærdommes Usandhed.

Farligere for Pavedømmet syntes en enkelt Geistlig at blive, som imod Midten af det 12te Aarhundrede optraadte under Pavens egne Øine imod Kirkens verdslige Væsen. Arnold af Brescia, en Discipel af Abælard, prædikede iblandt sine Landsmænd, de frie Lombarder, at al Fordærvelse i Kirken hidrørte fra de Geistliges verdslige Eiendomme, og at derfor Paven og hele Klerus burde vende tilbage til den apostoliske Kirkes Fattigdom og rene Sæder. Arnold blev fordømt paa en romersk Synode og maatte for at undgaae Pavens Hævn flakke om i fremmede Lande. Men imidlertid fandt hans Lære Bifald i Pavens eget Sæde, idet de romerske Senatorer og Borgere i Tillid til Keiserens (Konrad III.'dies) Bistand med væbnet Haand forsvarede den Paastand, at Paven var uberettiget til verdsligt Herredømme. Arnold blev med Glæde modtagen af Romerne; Pave Lucius II., som stormede Kapitoliet, blev ihjelslaaet af en Brosten (1145), og hans Eftermand maatte en Tidlang søge Beskyttelse i sin Lærers, den h. Bernhards Kloster. Men den følgende Pave (Hadrian IV.) forsonede sig med Romerne, Arnold blev opoffret af Senatet og snart efter ogsaa af Keiser Frederik Barbarossa, som vilde tugte de lombardiske Fristæder ved Pavens Hjælp, og den kjække Forsvarer af Folkets Frihed og Keiserens Overhøihed blev ved Folkets og Keiserens Politik hængt i Rom 1155. Paven lod hans Aske kaste i Tiberen for at tilintetgjøre hans Minde hos det romerske Folk.

Men paa samme Tid begyndte i Frankrig en talrig Sekt at udbrede sig, der blev saa meget vanskeligere at kue, som

den aabenbart havde Skriftens og den gamle Kirkes Lære paa sin Side. Peter fra Vaur eller Val (paa Grændsen af Italien og Sydfrankrig), en rig Kjøbmand i Lyon, følte sig ved Læsning af den h. Skrift og ved Betragtning af den romerske Kirkes Fordærvelse kaldet til at opoffre sig for den apostoliske Kirkes Fornyelse (omtr. 1160). Han bortgav al sin Eiendom til de Fattige, samlede en Menighed af Landsmænd (Waldenser) omkring sig, og søgte ved Prædiken og Undervisning at vise Almuen, at den h. Skrift som Troens rette Kilde burde være tilgængelig for Enhver, og at Klerus ikke havde Eneret til at være Christendommens Forkyndere.

Da Ærkebiskoppen i Lyon, som fortørnedes over Waldensernes kjækt udtalte Dadel over Geistlighedens Laster, forbød dem at undervise, henvendte de sig tillidsfuldt til Paven om Beskyttelse. Hans Svar var en Bandsættelse (Synode i Verona 1184), men ved Forfølgelserne bleve de kun endnu sikkrere i deres Sag, og udtalte nu dristigt den Overbevisning, at den romersk-katholske Kirke med sin skriftstridige Lære og sandselige Gudstjeneste ikke var Christi sande Kirke. Innocens III. havde haabet at føre dem tilbage til Kirken, men da de i dets Sted stedse mere truende udbredte sig i Overitalien og Sydfrankrig under Navn af Albigenser (af Staden Albi), forkyndte han dem blodig Krig og opfordrede Fyrsterne til Korstog imod dem. Den grusomme Grev Simon Montfort anførte den pavelige Hær, der rasede mod de ulykkelige Albigenser uden Hensyn til Kjøn, Alder eller Tro. „Slaaer dem kun Alle ihjel!" raabte den pavelige Legat, „Herren kjender nok Sine". Greverne af Toulouse, som anførte Albigenserne, bukkede under for Fanatismen, og Paven skjænkede Montfort det ødelagte Land. Men Innocens havde selv forgjæves stræbt at dæmpe sine Bødlers umættelige Blodtørst, og Christenheden havde Medynk med de ulykkelige Kjættere, om den end ikke var i Stand til at ane deres gode Ret. Ved Inquisitionens blodige Iver sørgede Kirken (især ved Hjælp af Dominikanerne) for, at Albigenserne ikke mere kunde forene sig til noget ordnet Samfund, men enkelte mindre Menigheder vedligeholdt sig dog endnu i det 15de Aarhundrede, da de bleve optagne iblandt Hussiterne.

I England havde Parlamenterne siden Johan uden Lands

Tid (Pag. 106—7) med Held forsvaret Nationalkirkens Uafhængighed af det pavelige Herredømme, som Tiggermunkene paa Ny stræbte at befæste, og i Midten af det 14de Aarhundrede udtalte de sig med Bestemthed imod Pavens Indblandinger og Beslutninger. Den talentfuldeste Forkæmper i den heftige Pennestrid, som Universitetet og Regjeringen førte mod Munkene og Hierarchiet, var den kjække Johan Vikleef eller Vikliffe, (fra 1372) theologist Professor i Oxford. I en Række af lærde Skrifter ivrede han imod Pavens uretfærdige Overmagt og vilkaarlige Bandsættelse, imod Munkenes Indflydelse og Laster og imod Kirkens ubibelske Lærdomme om Skjærsild, Aflad, Helgendyrkelse, Forvandlingen i Nadveren osv. Paven fordømte hans Skrifter, og da Regjeringen beskyttede ham, blev en Synode i London sammenkaldt for at forkjætre hans Sætninger. Vikleef blev da forviist fra Oxford ved Biskoppernes Indflydelse, og levede siden i stille geistlig og litterær Virksomhed († 1384), for at begrunde og forsvare den ægte reformatoriske Paastand, at Alt, hvad der modsiger d. h. Skrift, burde afskaffes i Kirken. Denne Lære, der fandt vidtudbredt Anerkjendelse hos de høiere Stænder, blev siden ved Regjeringens Forfølgelser neddysset i England, men snart fandt den paa Fastlandet en modtagelig og frugtbar Jordbund for sin Udsæd.

Bøhmeren Johan Huss, Professor i Filosofien og siden tillige Præst i Prag, en veltalende Lærd og from Christen, lærte (omtr. 1403) Vikleefs Skrifter at kjende, og da han her med Glæde fandt netop de samme Ideer klart udtalte, som længe havde bestjæftiget ham selv, erklærede han offentlig, at Vikleefs Bøger, som Kirken havde fordømt, fortjente at læses af Enhver, og at han selv blot vilde ønske sin Sjæl Plads hos Vikleefs i de Saliges Boliger. Herved paadrog han sig mange Geistliges Vrede og Mistanke, men fandt ogsaa Bifald hos Mange. Thi i Bøhmen havde der stedse paa Grund af Kirkens græske Oprindelse herskt en friere Aand end i de andre romerst-katholske Lande. Fra Midten af det 14de Aarhundrede havde nogle djærve Præster, som stode høit i Anseelse i Prag, ivret mod Geistlighedens Rigdomme, Munkenes Anmasselser, Kalkens Afskaffelse i Nadveren og flere Misbrug. De havde med Held forsvaret Modersmaalets Ret ved Gudstjenesten, og

i Bethlehems-Kapellet i Prag, hvorved Huſs var Præſt, blev der ſtedſe prædiket bøhmiſk. Men det blomſtrende Univerſitet i Prag, ſom beſøgtes af Studerende fra hele Tydſkland, var overveiende romerſkſindet og havde fordømt Viklefs Skrifter. Huſs fik nu (1409) ſat igjennem, at Landets egne Sønner fik den Overvægt ved Afſtemningen over akademiſke Anliggender, ſom de Fremmede hidtil havde havt. Forbittrede herover forlode 5000 tydſke Studenter Prag, og Huſs' Navn blev forhadt over hele Tydſkland. Men Folket ærede den uforfærdede Præſt, og da Ærkebiſkoppen af Prag havde anklaget Huſs ſom Viklefit og udvirket en Bandbulle imod ham, maatte han finde ſig i, at Huſs forlangte at gjendrives af Skriften og appellerede „fra den ſlet underrettede Pave til Paven, ſom ſkulde underrettes bedre". Men da Pave Johan **XXIII.** lod ſælge Aflad i Bøhmen til Udruſtningen af et Korstog mod Neapels Konge, optraadte Huſs med Kraft imod denne ſkjændige Handel, og hans Ven, Ridder Hieronymus v. Faulfiſch fra Prag, foranledigede, at Folket med Haan brændte Afladsbullen og truede den romerſke Kirke med et Oprør, ſom dog Huſs fik dæmpet. Nu blev han paa Ny lyſt i Kirkens Band, og det Sted, hvor han opholdt ſig, blev belagt med Interdikt. Huſs appellerede til Gud, Chriſtus og et almindeligt Koncilium, begav ſig til ſin Fødeby Huſsinecz, og prædikede for det paa Marken forſamlede Folk imod mange af de romerſke Misbrug. Paven indſtævnede ham for Synoden i Koſtnits (1414), og efter at Kong Venceslaus hos Sigismund havde ſkaffet ham et i det hellige Keiſerdømmes Navn udſtædt Leidebrev, mødte han uforfærdet for ſine Dommere, beredt til at falde ſom Offer for Sandheden, hvis det ſaa var Guds Villie. Synoden i Koſtnits var, ſom vi vide, netop traadt ſammen i den Henſigt at reformere Kirken, men vi have ſeet, at den forfeilede ſin Henſigt, fordi de Chriſtne endnu vare hildede i Overtroen paa Pavedømmets Hellighed og de i Kirken herſkende menneſkelige Lærdommes Sandhed. Derfor kunde den reformatoriſke Synode ikke fatte Huſs' mere radikale reformatoriſke Ideer; hans Fjender iblandt Tydſkerne ſatte igjennem, at han blev fængslet, trods den bøhmiſke Adels Modſtand, og da der paa ſamme Tid indløb Efterretning om nye Uroligheder iblandt Bøhmerne, ſom

fordrede Kalkens Brug ved Nadveren, og Huſs hverken kunde fordømme deres Paaſtande eller gjenkalde ſine egne Meninger om Viklef og Pavedømmet, ſaa blev han tilſidſt ſom halsſtarrig Kjætter dømt til Døde. Keiſeren havde rigtignok fordret hans Løslabelſe, men Paven og Geiſtligheden forſikrede ham om, at et Løfte til en Kjætter var ugyldigt, og Sigismund, ſom fremfor Alt ønſtede at ſkaffe Kirken Enighed og Fred, kunde ikke engang udvirke, at den Anklagede fik Lov til at forſvare ſig. Efter at Huſs i rørende Breve til ſit Hjem havde trøſtet ſine Venner med det ſikkre Haab, at Chriſtus ſnart vilde vække ſtørre Stridsmænd for ſin Lære, beſteg han heltemodig Baalet (6 Juli 1415).

Hans trofaſte Staldbroder Hieronymus, ſom ikke vilde eller kunde fordømme ſin Vens Minde, med mindre Man kunde gjendrive ham af Skriften, gik Aaret efter med ſtørſte Standhaftighed den ſamme Skjebne imøde og krævede paa Baalet i profetiſk Fortroſtning til Sandhedens ſeirrige Kraft i Verden ſine Dommere til Regnſkab efter hundrede Aar. Forſamlingen i Koſtnits havde haabet ved ſin Strenghed imod Hovedmændene at kunne indjage alle Kjætterne Skræk, men den bedrog ſig. Huſs og Hieronymus æredes i Bohmen ſom hellige Martyrer, og deres talrige Venner og Diſciple (Huſſiterne) gave deres Harme Luft ved at tage blodig Hævn over Præſter og Munke. Brugen af Nadveren under begge (utraqve) Skikkelſer, ſom Synoden i Koſtnits udtrykkeligt havde forkaſtet, blev Kjendetegnet for Huſſiternes Menighed, der dog ſnart delte ſig i 2 Partier, idet de ſaakaldte Kalixtiner eller Utraqviſter kun forbrede Gudstjeneſte i Landets Sprog, Gjenindførelſe af Geiſtlighedens oprindelige Fattigdom og af Kirketugten, ſamt Kalkens Brug ogſaa for Lægfolk, medens de ſtrengere Taboritter ubetinget forkaſtede alle de kirkelige Lærdomme og Skikke, ſom ikke ſtøttede ſig paa Skriftens Bogſtav, og derhos ventede Chriſti nærforeſtaaende Gjenkomſt. Da Bohmen efter Kong Venceslaus' Død tilfaldt hans Broder, Keiſer Sigismund, vilde Huſſiterne ikke hylde denne Meneder, og nu begyndte de en blodig Krig, hvori de under den kække Johan Ziſkas (den Enøiedes) Anførſel ofte overvandt de keiſerlige Hære. Derfor maatte Synoden i Baſel underhandle med dem og indrømme de fleſte af Utraqviſternes Fordringer. Men Taboritterne, der

efter Ziskas Fald kaldte sig Faderløse, forkastede dette Forlig og begyndte Krigen paa Ny; men de bleve slagne ved Prag, og forskandsede sig nu paa Bjerget Tabor (deraf deres Navn), hvor de i lang Tid modstode alle Angreb, medens Utraqvisterne ved Freden i Iglau forligede sig med Keiseren. Men Striden begyndte siden igjen, og efter langvarige Borgerkrige maatte Kong Vladislaus paa Landdagen i Kuttenberg (1485) tilstaae Hussiterne Religionsfrihed som Medlemmer af den katholske Kirke. Et Parti, der mest bestod af Taboritternes Levninger, dannede i Forbindelse med nogle overblevne Valdenser og Albigenser et ved Kjærlighed til Skriftens Lære og Afsky for Katholikernes Helgentjeneste og Ceremonier inderligt forbundet Samfund, der under haarde Forfølgelser udbredte sig i Bøhmen, Mähren og Polen. De kaldtes bøhmiske og mähriske Brødre og bevarede længe den apostoliske Kirkes fromme og strenge Aand.

I Slutningen af Aarhundredet finde vi hos enkelte lærde og frimodige Forfattere næsten alle de reformatoriske Ideer udtalte, som i det 16de Aarhundrede skulde ryste den katholske Kirke i dens Grundvold*). Men deres Ord vare hverken fremsatte i Folket Folkets Sprog eller henvendte til Folket. Derfor kunde hine Mænd, ligesom de, vi have omtalt, vel anvise Veien

*) Blandt disse kunne vi mindes: Friseren Joh. Wesel, en gudfrygtig og i Skriften velbevandret Mand, der som Magister stod i saa stor Anseelse paa flere Universiteter, at han endog kaldtes „Verdens Lys", og frimodigt satte Skriften over Paven og Retfærdiggjørelsen ved Troen over Aflad og gode Gjerninger. Kun ved sin Biskops Gunst undgik han at falde i Inqvisitionens Hænder og døde efter en velsignet Virksomhed i sin Fødeby Gronningen 1489. Hans ældre Ven Johan Ruchrath fra Wesel ved Rinen førte en endnu dristigere Kamp imod Kirkens Lære og Skikke og sagde endog i et Skrift: „Jeg foragter Paven, Kirken og Koncilierne og elsker Christus og hans Ord". Tilsidst blev han, gammel og svag, anklaget af Tiggermunkene, og uagtet han gjenkaldte sine Lærdomme, lod Inqvisitionen i Mainz ham indspærre i et Klosterfængsel, hvor han døde 1481. Dominikaneren Hieronymus Savonarola i Florents prædikede med lidenskabelig Kraft mod Kirkens Fordærvelse og stod en Tidlang i største Anseelse som Profet. Men den berygtede Pave Alexander VI., som han heftigt havde angrebet, hvilede ikke, før han fik Savonarola sat i Band, lagt paa Pinebænken og tilsidst brændt 1498.

og forberede Kampen; men de havde ikke den verdensrystende Kraft og den mageløse Inderlighed, som besjælede Luther, ligesom de ei heller forefandt den aandelige Modenhed, som betinger enhver fuldstændig Reform. Thi „ingen Revolution kan fuldbyrdes i Begivenhederne, førend den allerede har fuldbyrdet sig i Ideerne".

26.

Reformationens Væsen og Principer. Oversigt.

Ordet „Reformation" indeholder efter sin Oprindelse Begrebet af en Ombannnelse, en Fornyelse, og enhver sand kirkelig Reformation betegner nærmest en saadan Ombannelse af de kirkelige Former, at disse atter blive et sandt Udtryk af den christelige Kirkes Væsen, en saadan Fornyelse af den aabenbarede Religions Liv og Herredømme i Kirken, at dens oprindelige Renhed og evige Sandhed atter kan udfolde sin saliggjørende Kraft og virke efter sit Formaal. En Reformation indeholder derfor tillige Begrebet om en Kamp imod de falske Grundsætninger og fremmede Former, som i Tidernes Løb have gjort sig gjældende imod den oprindelige Sandhed og nyttet sig hemmende og standsende for dens Virksomhed. Men naar nu den ved Luther i det 16de Aarhundrede begyndte Reformation i Modsætning til eller med Fortrin for alle tidligere og senere Reformationer almindeligt kaldes Reformationen, saa ligger heri ikke blot, at de Lærdomme og Skikke, mod hvilke den optraadte, vare saa fordærvelige i deres Væsen og Virkning og saa almindelige i deres Omfang, at Kirkeforbedringen maatte være noget ganske Andet og Mere end enkelte Reformer af disse eller hine misforstaaede Retninger, at den maatte være en Grundforandring af hele den katholske Kirke i Lære og Kultus; Reformationen betegner ikke blot en Afskaffelse af Misbrug, en Strid imod det Forfeilede og en Tilbagevenden til den derved afbrudte Udvikling, — i den Betydning kunde der gives flere Reformationer, — men den betegner ogsaa Begyndelsen til et nyt aandeligt Liv, det første Led i en ny og høiere Kjæde af Udviklingsformer for den christelige Aand. Ved Reformationen

er det aabenbarede Evangeliums frie Troens og Kjærlighedens Aand atter kommen til sin Ret efter saa mange Aarhundreders Undertrykkelse; men den lange Trældomstid var ikke levet forgjæves, Kirkens hellige Herre havde ikke omsonst ladet sin Menighed lide og stride og forvirres, saa at den uden Frugt af sit stærkt bevægede Liv blot havde at glemme alt det Forbigangne og begynde sin Udvikling forfra; da vilde Kirkens Historie vidne imod dens Væsen og imod dens Stifters Forjættelse, og Middelalderens stærke Bevægelse og kraftige Gjæringer vilde være betydningsløse og uforstaaelige. Nei, ligesom den i Sandhed gjenfødte Synder med Rette kan siges at staae høiere og nærmere Gud end det uskyldige Barn, saaledes maatte ogsaa den christelige Kirke efter sin Gjenfødsel ved Reformationen, efter den smertefulde Anger over Middelalderens Formørkelser og Forvildelser, efter den frie og bevidste Tilbagevendelse til Skriftens og den gamle Kirkes Renhed og Enfold i Lære og Sæder, føle sig luttret og frigjort ved de dyre Erfaringer og de tunge Prøvelser og styrket og udrustet med fornyet Kraft og Fasthed til at gaae en høiere, en mere selvbevidst Udvikling imøde.

Ved sin Stiftelse paa den første Pintsefest var Kirken bleven sig bevidst som et aandeligt Samfund, hvis Væsen og Formaal vare af ren aandelig Natur og derfor kun ved aandelige Midler kunde udvikles og fremmes. Men den katholske Kirke havde tidlig, idet den seirede over den legemlige Verden, optaget dennes Magter i sig og forglemt sin Stiftelse ved Aanden, og heri laae netop dens store Fordærvelse. Derfor var Reformationen først og fornemmelig en Befrielses-Kamp imod enhver fremmed Autoritet i Aandens Anliggender; aandelig Frihed var dens Løsen og Formaal, et frit og aandeligt Samfund med Gud i Bevidstheden om hans Naade ved Christus, en fri Adgang til hans Aabenbaring for enhver enkelt Christen, vare de Rettigheder, hvis Anerkjendelse Reformatorerne vilde tilkæmpe sig og alle Christne. Dette udtrykte de ved at fremhæve de 2 protestantiske Hovedgrundsætninger, som Katholikerne havde fortrængt af Kirken: at det er Troen og Troen alene, som gjør Mennesket saligt, og: at den hellige

Skrift er den eneste udvortes Kilde til den christelige Tro og Regel for den christelige Lære.

Ved den første af disse Grundsætninger (Protestantismens materielle Princip) protesterede Reformatorerne imod den katholske Lære om de udvortes Gjerninger som fortjenstlige i sig selv, uden Hensyn til det Sindelag, hvoraf de fremgik, og om den synlige Kirkes guddommelige Ret til med sine menneskelige Organer (Paven og de Geistlige) at fastsætte disse Gjerninger, meddele (ikke blot forkynde) den guddommelige Naade og Salighed, og overhovedet træde imellem den Christne og hans Gud som den eneste Vei mellem Himmel og Jord. Ved den anden Grundsætning (Protestantismens formale Princip) løsrev Reformatorerne sig fra den katholske Lære om den mundtlige Overlevering (Traditionen) som den øverste Kilde til den christelige Sandhed og om den udvortes Kirkes (d. v. s. Pavens) udelukkende Eyne og Ret til at bevare og meddele denne Overlevering og bedømme, hvad der skulde gjælde for christelig Sandhed. Ligesom nu de Vildfarelser, mod hvilke Reformationen gjorde Indsigelse, ere paa det Nøieste forbundne med hverandre, idet den synlige Kirkes Forgudelse er det fælles Grundlag for dem alle, saaledes staae ogsaa begge Protestantismens Principer i den nøieste Forbindelse som indbyrdes Betingelse og Forudsætning for hinanden: Kun ved Troen bliver Mennesket retfærdiggjort for Gud; men den salige Forvisning, som ligger i Troen, kan hverken Mennesket selv eller andre Mennesker give: den er udtalt i det aabenbarede Ord og gaaer derfra over i Kirken og til den enkelte Christen. Og paa den anden Side: Skriften er den øverste ydre Kilde og Regel for den christelige Troeslære; men dette kan den kun da være, naar den læses med Troen paa dens Guddommelighed, naar den fortolkes af den af Troen oplyste Aand. Skriften indeholder Guds Ord, men i Forbindelse med det menneskelige Ord; Erfaringen har alt for ofte vist, at ogsaa uchristelige Lærdomme kunne udledes af Skriften. Naar altsaa Skriften alene kunde gjøre salig, uden Hensyn til, om den modtages af det christelige Sind, da maatte det enten være, fordi den udvortes Kirke havde stadfæstet dens Bogstav som guddommeligt, eller fordi den menneskelige Fornuft ved egen Kraft kunde adskille det Guddommelige

fra det Menneſkelige. Det Første førte tilbage til Papiſternes, det Sidſte til Pelagianernes Vildfarelſe. Altſaa faaer ogſaa det formale Princip først da ſin fulde Gyldighed, naar det ſtaaer i levende Vexelforbindelſe med det materielle.

For disſe Grundſætninger traadte Reformatorerne i Kamp med hele den katholſke Kirke, og deres Gjennemførelſe i Livet blev nu det Formaal, ſom den proteſtantiſke Kirke indtil denne Dag har ſtræbt at opnaae. Men ligeſom Luther ſelv, idet han begyndte Reformationen, alene dreves af ædel Harme over en enkelt Misbrug og af inderlig Bekymring for ſine Nærmeſtes Salighed, og først efterhaanden ved Modſtanden og ved Forholdenes egen Magt kom til Bevidſthed om Betydningen af ſit Værk og om Omfanget af ſit Kald, ſaaledes kunde ogſaa den hele proteſtantiſke Kirke først efter en ſvær ydre og indre Kamp blive ſig ſit egentlige Væſen bevidſt, og endnu mindre kunde den ſtrax gjøre dette ſit Væſen gjældende i den udvortes Verden. Derfor er Reformationen endnu ikke fuldendt, ſaalænge Kirkens Forfatning ikke ſikkrer enhver Chriſten Adgang til Guds Ord og fuldkommen Samvittighedsfrihed; men ligeſaa lidt er dens Maal naaet, ſaalænge Proteſtanterne forkynde nogen anden Vei til Guds Rige end den levende Tro paa den Korsfæſtede og Opſtandne.

27.

Luther. Den tydſke Reformation.

Reformationen kan ikke forſtaaes og forklares, ſaalænge den betragtes ſom et menneſkeligt Værk, og kun Den, der ſeer dens Forberedelſe, Fremgang og Følger i den guddommelige Husholdnings Lys, har Nøglen til dens indre og ydre Hiſtorie. Dog indeholder allerede de Mænds Perſonlighed, ved hvilke dette ſtore Værk blev begyndt og ledet, et betydningsfuldt Bidrag til at give os Indſigt i Reformationens Væſen, og det er da fornemmelig Luther, — den tydſke Reformations Begynder, dens Midtpunkt og Leder i de første 20 Aar, — hvis Liv og Charakter er os vigtig ſom et væſentligt Led af Reformationens eget Liv og Charakter; men ogſaa deri har Guds

Forsyn med tydelige Træk tegnet sine vise Beslutninger, hvis udvalgte Redskab han var*).

Martin Luther fødtes d. 10 Novbr. 1483 i Bjergstaden Eisleben i Sachsen. Faderen Hans Luther, en fattig Bjergmand (døde 1530 som velhavende Bjergværkseier og Medlem af Raadet i Mansfeld), og Moderen Margarethe Lindemann vare gudfrygtige og stræbsomme Christne, der opdrøge Sønnen i stor Strenghed og tidlig vænnede ham til at arbeide og lyde. Fra sit 14de Aar blev han i Magdeborg og Eisenach undervist blandt de fattige Disciple, der ved at synge i Kirken og paa Gaderne erhvervede sig Livets Ophold og fri Undervisning. En from Enke i Eisenach, der rørtes over den stille og undselige Drengs andægtige Bøn og hjertelige Sang, tog ham i sit Hus og skjenkede ham et sorgfrit Udkomme. Luther overtraf snart ved sin Jernflid og sit hurtige Nemme alle sine Medstuderende og gik i sit 18de Aar (1501) til Universitetet i Erfurt. Her saae han første Gang en (latinsk) Bibel, som han læste med største Beundring, medens han dog ivrigt fortsatte sine tørre scholastiske og klassiske Studier.

1505 blev han Magister i Filosofien og begyndte at holde Forelæsninger over Aristoteles; men det nye Lys, som Skriften havde aabnet for ham, gav ham Afsmag for den Tids verdslige Visdom; Tvivl og Angstelse opstode i hans Sjel, og da hans kjæreste Ven en Nat blev dræbt ved hans Side, steg hans Frygt for Himlens Vrede til en ubeskrivelig Rædsel; mod sin Faders Villie flygtede han til Augustinerklosteret i Erfurt for at finde Beskyttelse imod Verdens Anfægtelser og hengav sig nu med sin hele Sjels Kraft til alle de Andagtsøvelser og Selvpinsler, med hvilke en from Munk kunde haabe at forsone den fortørnede himmelske Dommer. „Saa strengt", siger han selv derom, „har jeg holdt min Orden, at jeg neppe engang tør sige det; saa at, dersom nogensinde en Munk kom-

*) En fuldstændigere Skildring af Luthers Liv og den sachsiske Reformations Gang under hans Ledelse findes i det af Trykkefrihedsselskabet i Aaret 1840 udgivne Skrift: Dr. Martin Luthers Levnet ved N. M. Petersen.

mer i Himmerig ved Munkeiver, maatte ogsaa jeg være kommen derind; thi havde det varet længere, havde jeg pint mig til Døde ved Vaagen, Beden, Læsen og andet Arbeide. Og dog fandt jeg ikke Gud, thi jo mere jeg søgte ham og mente at komme nærmere til ham, desto længere kom jeg bort fra ham; nei! han lader sig ikke saaledes finde; han maa først selv komme til os."

Ved Siden af de klosterlige Arbeider fortsatte Luther nu ivrigt sin Granskning i Skriften, hvis dybeste Lærdomme han søgte at udgrunde og forklare ved Hjælp af Kirkefædrenes, Scholastikernes og Mystikernes Skrifter. Især følte han sig tiltalt af Augustinus og af den saakaldte „tydske Theologi", der hører til det 14de Aarhundredes Mystik. Men alt dette kunde dog ikke berolige hans ængstede Samvittighed. Da faldt den første Straale af christelig Trøst i hans Hjerte, idet en gammel Klosterbroder mindede ham om den apostoliske Troesbekjendelses simple Ord: „Jeg troer paa Syndernes Forladelse". Med ny Fortrøstning tog han fat paa den hellige Skrift, og nu blev det stedse lysere i hans Indre.

Augustinerordenens ædle Generalvikar Joh. v. Staupitz blev opmærksom paa den lærde og fromme Munk og søgte ved kjærlige Opmuntringer at vække Selvtillid og Virkelyst i hans Sjel, idet han forestillede ham, „at Gud vilde bruge ham til store Ting". Han formanede Luther, at han i Stedet for at martre sig over sine Synder skulde ganske hengive sig til Frelseren og i Troen paa ham finde guddommelig Kraft til sand Helliggjørelse. Allerede havde han, især ved Pauli Breve og Augustins Skrifter, seiret over Tvivlen og vundet Fasthed i sin christelige Overbevisning, „at ved Troen bliver Mennesket retfærdiggjort for Gud", da han i Aaret 1507 blev indviet til Præst. Først efter lang og ængstelig Modstand vovede han at prædike, og skjøndt hans varme, bibelske Foredrag, der var noget ganske Nyt i den Tid, vandt uhørt Bifald hos hans Tilhørere, kunde han dog aldrig uden Skjælven betræde det hellige Sted, „hvor hans i Guds Navn skulde tale til Folket". Men Staupitz havde udseet ham til en mere omfattende Virksomhed, og det næste Aar lod Luther sig ved sin Velynders indstændige Opfordringer formaae til at modtage det hæderlige Kald som

Professor ved det nye Universitet i Wittenberg, hvilket Kurfyrst Frederik den Vise havde oprettet 1502. Her skulde Luther som Docent i Fysik og Dialektik især beskjæftige sig med Aristoteles og Scholastikerne, der nu næsten vare ham modbydelige, men ogsaa heri erkjendte han siden Guds vise Styrelse, da han derved blev i Stand til at bekæmpe Modstanderne med deres egne Vaaben.

I Aaret 1510 blev han som sin Ordens Gesandt sendt til Rom, men endskjøndt han her havde Lejlighed til at see Pavedømmets Fordærvelse i dets eget Hjem, kunde han dog kun gyse over de romerske Munkes letsindige Liv og frække Spot med det Hellige, uden at det faldt ham ind at nære nogen Tvivl om Pavens guddommelige Høihed. „Ogsaa jeg", siger han, „var en saadan gal Helgen, at jeg løb igjennem alle Kirker og Kløfter og troede Alt, hvad der var løiet og støiet i Rom." Men ogsaa disse Erindringer maatte siden tjene til at styrke Luther i Kampen: „Ikke for 100000 Gylden", skriver han nogle Aar efter, „vilde jeg undvære at have besøgt Rom; jeg maatte ellers frygte for, at jeg havde gjort Paven Uret, men hvad vi have seet, derom tale vi". Paa Tilbagereisen blev Luther farlig syg paa Sjel og Legeme, idet hans gamle Tungsindighed vendte tilbage i sin hele Styrke. Da var det ham, som om Skriftens Ord: „den Retfærdige skal leve ved Troen", hvilke han i lang Tid mismodig havde grublet over, pludselig paa en vidunderlig Maade opklaredes for hans Tanke; han følte, siger han, „at han var født paa Ny, og havde funden den aabne Dør, ad hvilken han selv kunde gaae ind i Himlen, og ligesaa meget, som han hidtil af Hjertet havde hadet dette Ord: Retfærdighed for Gud, ligesaa meget begyndte han nu at skatte og agte det som sit allerkjæreste og trøsteligste Ord, der i Sandhed var ham den rette Indgang til Paradiset". Kort efter sin Tilbagekomst (1512) blev han efter Staupitz' Opfordring kreeret til „Doktor i den hellige Skrift". „Gud Herren", sagde Staupitz, behøver netop nu unge, raske Doktorer, thi han har store Ting for i Himlen og paa Jorden". Luther saae heri et guddommeligt Kald; thi „nu havde han jo svoret og lovet sin kjære hellige Skrift at prædike og lære den trofast og rent", og siden, „naar Djævelen og Verden gjorde

ham angst og bange med det Spørgsmaal, hvo der havde befalet ham at afstedkomme et saadant Røre i Christenheden", da svarede han ved at henvise til sin Ed.

Imidlertid arbeidede Luther utrætteligt paa at fortolke Skriften og forsvare dens Lære mod de scholastiske Filosofer, og jo mere Gud velsignede hans Virksomhed, desto mere voxte ogsaa Bevidstheden om hans Kraft. „Vor Theologi og Sankt Augustinus", skriver han **1517**, „driver Man nu under Guds Bistand med god Fremgang paa vort Universitet; Aristoteles synker dybere og dybere ned, og er sin Undergang ganske nær".

I Aaret **1516**, da Staupitz af Kurfyrsten var sendt til Nederlandene, fik Luther i hans Fraværelse Opsigt over 40 Augustinerklostre, der vare Generalvikaren underlagte. Han udførte dette Hverv, der gav ham den bedste Leilighed til at lære Klostrenes Brostfældighed at kjende, med ligesaa megen Iver som Besindighed, og kunde saaledes med Held anbefale Munkene sin kjære hellige Skrift og den opbyggelige og aandrige „tydske Theologi", som han i samme Aar udgav med en hjertelig og gribende Fortale.

Saaledes var Luther ved grundig Lærdom og sjelden bibelsk Dannelse, ved alle sine oplyste Landsmænds (og deriblandt Kurfyrstens) Høiagtelse, men fornemmelig ved sin mageløse Troeskraft tilstrækkelig udrustet til Kampen, da ydre Omstændigheder bragte den til Udbrud.

Den pragtsyge Pave Leo den Tiende, der altid var i Forlegenhed for Penge, havde for at fuldføre Peterskirkens Bygning udskrevet en almindelig Aflad over hele Kirken (**1514**), og indsat Kurfyrst Albrecht af Maints, der tillige var Ærkebiskop, til Afladshandelens Hovedkommissær i Tydskland. Denne letsindige unge Mand, som ved sin Andel af Byttet haabede at kunne tilfredsstille sine Kreditorer, valgte til sine Underkommissærer saadanne Mænd, som ved at benytte og nære Folkets Overtro bedst kunde anbefale deres Varer. Hertil var ingen bedre skikket end Dominikaneren Johan Diez eller Tezel, en lavttænkende og berygtet Person, der engang formedelst Bedrageri og Usædelighed endog havde været dømt til at drukne i en Sæk. Desuagtet havde han nu som Albrechts Kjættermester og Afladskræmmer en udstrakt Myndighed i de tydske

Lande; han modtoges overalt med største Ærefrygt, med Processioner af Geistlige og Verdslige, med Klokkeklang og Orgelspil, og havde allerede udsuget Ærkebiskoppens egne Lande, da han i Aaret 1517 opslog sin Bod i Wittenbergs Nærhed. Rygtet om hans skjændige Fremfærd naaede snart til Luther, thi Tezel drev sin indbringende Haandtering med en hidtil uhørt Frækhed. Den overtroiske Mængde strømmede til for med et Par Mark at forløse Slægt og Venner af Skjærsilden og kjøbe den evige Salighed, og Luther mærkede snart i sin Skriftestol de sørgelige Følger af dette Uvæsen. Oprørt i Sjelens Inderste over denne Misbrug af Kirkens Velsignelse — som han dengang endnu ansaae Afladen for — begyndte han offentlig at prædike og skrive imod Tezel, uden at agte paa dennes Kjætterskrig og Trusler, og da et uforskammet Anbefalingsskrift, som Afladskræmmeren havde uddelt, endnu mere forøgede hans Harme, besluttede han paa gammel akademisk Vis at indbyde alle sine Modstandere til en offentlig Disputation om Afladens Betydning og Kraft. Allehelgensaften den 31te Oktober 1517 opslog han paa Slotskirken i Wittenberg 95 Theses eller Sætninger, hvis Hovedindhold var: At da enhver sand Christen baade her og hisset har Adgang til Guds Naade og Christi Fortjeneste, saa er Afladen ingenlunde nødvendig, og De, som mene, at de ved Afladsbrevene alene ere visse paa Saligheden, fare til Helvede tilligemed deres Mester"; den Troendes hele Liv hernede skal være en bestandig Bod; men dog er Pavens Aflad ikke at ringeagte, thi den er en Erklæring om den guddommelige Naade; men den strækker sig ikke videre end til de Straffe, som Paven selv efter Kirkelovene paalægger, og de Døde kan han ikke paalægge nogen Straf, thi Skjærsildens Pine bestaaer kun i Sjælenes Bevidsthed om deres aandelige Ufuldkommenhed. „Man skal lære de Christne, at det ikke er Pavens Mening, at Kjøbet af Aflad skulde paa nogen Maade være at sammenligne med en Barmhjertighedsgjerning, men at Den, der hjælper Fattige og Lidende, gjør bedre, end Den, der kjøber Aflad; Man skal lære dem, at Paven, saasandt han kjendte Afladskræmmernes Udsugelser, hellere vilde, at St. Peters Kirke blev brændt til Aske, end at den skulde opbygges med hans Faars Hud, Kjød og Ben; Man

skal lære de Christne, at Pavens Aflad er god, saafremt Man ikke sætter sin Fortrøstning dertil, men at derimod Intet er skadeligere end den, naar Man derved taber sin Gudsfrygt; Kirkens sande Skat er det hellige Evangelium om Guds Herlighed og Naade."

Luthers Theses gjorde en uhyre Opsigt i hele Tydskland. Selv tænkte han endnu ikke paa, at han ved dem havde kastet Handsken til Paven og hele den katholske Kirke, men sendte dem endog Aaret efter tilligemed en nøiere Udvikling af sin Lære om Boden og Retfærdiggjørelsen ved Troen til Rom med en ydmyg og tillidsfuld Skrivelse til Paven, der endte med de Ord: „Jeg kaster mig ned for Eders Helligheds Fødder med Alt, hvad jeg er og hvad jeg har; Ed. Helligh. raade over Liv og Død, billige og forkaste, som Eder synes godt! Eders Helligheds Stemme erkjender jeg for Christi Stemme, der handler og taler gjennem Eder, hvordan Udfaldet end bliver". Men han skulde snart faae andre Tanker om Sagens Sammenhæng.

Tezel satte sine forkjættrende Theses imod Luthers, men støttede sig af Mangel paa Grunde alene paa Pavens Ufeilbarhed; andre af hans Ordensbrødre kom hans Uvidenhed til Hjælp, men Luther svarede stedse djærvere, og da flere ansete Dominikanere, især Dr. Johan Eck, Prokantsler ved Universitetet i Ingolstadt, og den pavelige Hushovmester Sylvester Prierias, modtoge hans Opfordringer til mundtlig og skriftlig Kamp, blev Striden endelig ført hen til det vigtige Punkt om Pavens ubelukkende Autoritet i Troessager. Imidlertid maatte den levende Deltagelse, som Luther fandt hos den tydske Ungdom og hos mange lærde Mænd, vække Pavens Opmærksomhed, og i Sommeren 1518 blev han indstævnet til Rom for at dømmes og straffes af Paven. Men Universitetet i Wittenberg og den ædle Frederik d. Vise anvendte deres Indflydelse hos Leo, og denne, som endnu betragtede Sagen som ubetydelig, overdrog da sin Legat paa Rigsdagen i Augsborg, Kardinal Thomas de Vio af Gaeta (Cajetanus) at bringe Luther til at gjenkalde sine vildfarende Meninger, eller i modsat Fald fordømme og fængsle ham og sætte ham og hans Tilhængere i Band.

Imod Staupitz' kjærlige Advarsel mødte Luther i Augsborg

i Oktober 1518. Kajetan modtog ham venligt og søgte først ved faderlige Formaninger, dernæst ved scholastiske Beviser og endelig ved bitter Heftighed og vrede Trusler at bringe ham til at gjenkalde. Da ingen af Delene frugtede, besluttede han at handle efter sin Fuldmagt, og skrev til Staupitz: „Jeg vil ikke disputere mere med dette Bestie, thi han har dybe Dine og underlige Spekulationer i Hovedet". Luther forlod Augsborg, efter at han havde appelleret til Universiteterne og (ligesom fordum Huss) „til Paven, naar han blev bedre underrettet". Forbittret over denne Halsstarrighed opfordrede Kajetan Kurfyrsten til at udlevere Luther til Rom eller i det Mindste forvise ham af sine Lande. Luther erklærede sig villig til at gaae, hvorhen Gud vilde; men Frederik d. Vise, som vel erkjendte, at han ikke forstod Stridens Sammenhæng, men desto bedre forstod at skatte Luthers Værd som Universitetslærer og derhos idelig blev paavirket af sin fromme og lærde Hofpræst Spalatin, der var Luthers Beundrer og Ven, erklærede efter nogen Vaklen, at det forekom ham billigt, at Luther efter sit Ønske blev stillet for en upartisk, af Paven udnævnt Ret i Tydskland. Paven havde dengang særegne Grunde til at føie sig efter Kurfyrstens Villie. Keiser Maximilian var nemlig død i samme Aar, og Paven haabede ved Hjælp af Frederik d. Vise, som i Vakansen var Rigsforstander i Tydskland, at kunne hindre den mægtige spanske Konge Karl 1stes Valg til Keiser. Paven overdrog da sin Legat Karl v. Miltitz, der var en sachsisk Adelsmand, at bilægge Sagen paa en mindelig Maade; og virkelig erklærede Luther, rørt ved Legatens forstilte Venlighed, at han var villig til at tilstaae, at han havde overilet sig i sine Ytringer mod Paven, ligesom han ogsaa offentlig formanede Folket til Lydighed imod den romerske Stol. Men det var ikke Guds Villie, at det i hans Navn begyndte Værk skulde qvæles i Fødselen. Luther kom ved fortsatte Granskninger til den Overbevisning, at det pavelige Hof var noget ganske Andet end den romerske Kirke, og skrev blandt Andet til Spalatin: „Jeg studerer nu med Flid den pavelige Ret, og, mellem os sagt, jeg veed ikke, om Paven ikke er Antichrist (o: Christi Modstander) eller hans Apostel, saa ynkeligt bliver Christus, d. v. s. Sandheden mishandlet og forsmædet af ham".

Da nu paa samme Tid Dr. Eck havde udgivet et nyt, lidenskabeligt Angrebsskrift imod Luther, besluttedes der fra begge Sider, at alle Forkæmper skulde mødes til en offentlig Disputation i Leipzig, da Hertug Georg af Sachsen, der hadede Luther af et oprigtigt Hjerte, og flere Fyrster selv ønskede at overvære Striden. Den forfængelige Eck haabede her at kunne forøge det Ry, hvori han stod som sin Tids klogtigste Scholastiker og første Disputator; han var egentlig udæsket af Luthers Kollega i Wittenberg, den fremfusende Andreas Bodenstein Karlstadt, som var en ivrig Tilhænger af Luthers Meninger, men han ønskede Intet hellere, end at faae Leilighed til at overvinde Luther selv. Denne tøvede ikke med at optage Stridshandsken, og i 20 Dage disputerede Man uafbrudt om Naaden og gode Gjerninger, om Syndsforladelse og Aflad, om Pavens og Konciliernes Magt o. s. v. Eck søgte stedse at undvige Luthers Beviser af Skriften*), og hele Disputationen havde ingen anden Frugt end den, at Modsætningerne traadte skarpere frem, og at Luther og hans Venner, hvis Antal daglig voxte, kom til større Klarhed i deres theologiske Grundsætninger. Iblandt de mange Lærde og Riddere, som nu sluttede sig til Luther, var ogsaa den Mand, hvis Navn i Reformationens Kamp og Seir stedse vil straale næst efter Luthers, den dybsindige, redelige, lærde og fromme Filip Melanchthon, der ved sin uforanderlige Besindighed og Blidhed ved Siden af Luthers ofte noget ubændige Kraft og Djærvhed var bestemt til ligesom at danne Reformationens gvindelige Princip og at supplere Luthers Charakter, medens han selv støttede sig til dens urokkelige Fasthed. Filip Schwarzerd (Græst: Melanchthon) var født i Pfalz 1497 og havde lige fra sit 13de Aar udmærket sig som en af de lærdeste Studerende i Heidelberg og Tybingen. I sit 16de Aar udgav han en lærd græsk Grammatik; fra sit 17de Aar holdt han som Magister Forelæsninger over Filosofi og Theologi og blev 1518 Professor i Wittenberg, da hans Slægtning, den berømte Reuchlin, havde anbefalet ham til Kurfyrsten. I Wittenberg blev hans Ry snart saa stort, at undertiden 2000 Tilhørere fra alle Europas Lande lyttede

*) „Du flyer Bibelen som Djævelen Korset!" raabte Luther til ham.

til hans aandrige Foredrag. Men hvad der især gjorde Melanchthon stor, var det fromme og kjærlige Gemyt, som tidlig dannet ved Skriftens Læsning gav hans Tro dens eiendommelige Klarhed og Inderlighed. Melanchthon fattede snart den største Høiagtelse for Luther og hans Bestræbelser; „han er den eneste heroiske Mand", skriver han et Sted, „med hvem Gud vil udføre sine store Planer; han har guddommelige Gaver, som langt overgaae andre Menneskers Evner". Ogsaa Luther paa sin Side erkjendte med Taknemmelighed, hvilken trofast Medhjælper Gud havde givet ham i Melanchthon. „Jeg maa", siger han, „udrydde Stammer og Stubbe, borthugge Tjørn og berede Veien; men Mester Filip farer pænt og stille frem, han luger og planter, saaer og vander med Lyst, hvortil Gud har givet ham sine Gaver rigelig".

Efter Disputationen i Leipzig drog den forbittrede Eck til Rom, og forestillede Paven, at den kjætterske Munk snart vilde oprøre hele Tydskland. Leo udstædte da i Juni 1520 en Bulle, hvori Luthers Skrifter dømtes til Baalet og han selv til Band og til at udleveres til Rom, saafremt han ikke inden 60 Dage vilde gjenkalde sine kjætterske Sætninger. Imidlertid udsendte Luther i hurtig Følge en Række af kraftige og begeistrede Flyveskrifter, hvori hans reformatoriske Overbevisning om Kirkens Fordærvelse og Pavemagtens Uretmæssighed Slag i Slag udviklede sig til Sikkerhed og Bestemthed. Især vakte hans Skrift: „Til hans keiserlige Majestæt og den christelige Adel af den tydske Nation" en heftig Bevægelse hos Riddere og Folk; thi heri havde han i Virkeligheden aldeles løsrevet sig fra Rom og afsløret næsten al den Fordærvelse, som skjændede Kirken. Det tydske Ridderstabs hæderligste Repræsentanter, Ulrik von Hutten og Frants von Sickingen, forsikkrede ham om Adelens trofaste Bistand og tilbøde ham deres Sværd; men Luther erklærede bestemt, at han kun vilde forlade sig paa Christi Beskyttelse. „Ved Ordet", sagde han, „er Verden bleven overvunden, ved Ordet Kirken holdt vedlige, ved Ordet vil den ogsaa komme i Stand igjen, og ligesom Antichrist har faaet sit Herredømme uden Vold, saaledes vil han ogsaa falde uden Vold."

Desuagtet lod Luther sig endnu en Gang vil Miltitz be-

væge til en fredelig Underhandling og udgav som Grundlag for et Forlig et herligt Skrift „om et Christenmenneskes Frihed"; hvori han viste, at en troende Christen godt kan underkaste sig den lovlige Orden uden at tabe sin christelige Frihed: „Et Christenmenneske er fri Herre over alle Ting, men han er ogsaa alle Tings Tjener; fri er han ved Troen, tjenende og underdanig ved Kjærligheden osv." Dette Skrift sendte han Paven tilligemed et Brev, hvori han vel med sin djærve Frimodighed skildrede „den romerske Mordergrubes" Fordærvelse, men tillige udtalte en varm og oprigtig Hengivenhed for Pavens Person: „Imidlertid", hedder det, „sidder Du, hellige Fader Leo! som et Faar iblandt Ulve, som Daniel iblandt Løver, som Ezechiel blandt Skorpioner! — Den romerske Stol er ikke Dig og Dine Lige værd, men den Onde skulde være Pave, thi han regjerer visselig mere end Du i dette Babylon!"

Men imidlertid havde Eck begyndt at bekjendtgjøre Bullen mod Luther ved de tydske Universiteter. Rigtignok fandt han kun liden Sympathi for sin afsindige Harme mod Luther, thi Studenterne i Leipzig og Erfurt vilde prygle ham og haanede hans Bulle; Ulrik v. Hutten udgav denne med bidende Bemærkninger; og i Kursachsen turde Eck slet ikke vise sig; men i Løven, Køln og Mainds bleve Luthers Skrifter brændte, og nu først følte denne sig vis i sin Sag, at Paven var Christendommens Fjende; det ene begeistrede Skrift fulgte efter det andet, hans ildfulde Ord faldt som Funker i et Krudtkammer, og selv „følte han sit Hjerte svulme som et udspændt Seil og begreb nu, hvorfor Aanderne i Skriften sammenlignes med Stormvinde". Sine tidligere Skrifter til Fordel for Afladen og Pavens Høihed „fordømte han selv til Ilden", gjentog sin Appellation „fra Paven som en fræk og forhærdet Kjætter til et frit, christeligt Koncilium", og gav nu (d. 10 Decbr. 1520) hele Christenheden et høitideligt „Ildtegn" paa sin uigjenkaldelige Losrivelse fra Pavedømmet: I Spidsen for Wittenbergs Studenter og Magistre drog han ud af Stadens Port og kastede Pavens Bulle og Lovbog i et brændende Baal med de Ord (Josva 7, 25): „Efterdi Du har krænket Herrens Hellige, saa krænke og fortære Dig den evige Ild!" Studenterne kastede Ecks og andre Papisters Bøger i Flammerne. Luther forsva-

rede sin Handling i flere Skrifter, og alle De, der hidtil havde billiget Luthers Lære, men ikke vidste, hvortil den ledte, saae nu kun hen til ham som til deres rette Fører.

En ny pavelig Bulle (1521), der satte Luther og alle hans Tilhængere, „om de end vare nok saa høie og ansete", i Kirkens Band, og opfordrede Biskopper og Prælater til „at staae op som en Mur, og ikke tie stille som stumme Hunde, der ikke kunne gjøe, men skrige uden Ophør imod de forbandede Kjættere" — blev næsten slet ikke ændset, og Man turde ikke engang bekjendtgjøre den i Kursachsen. Men Frederik d. Vise, som imidlertid havde afslaaet den ham enstemmigen tilbudne Keiserværdighed og bragt Karl Vtes Valg i Stand, erkjendte nu, at han ikke længere kunde lade Reformationen gaae sin egen Gang, som Luther ønskede, men at han maatte erklære sig for eller imod den. Han raadførte sig med den berømte Erasmus fra Rotterdam, og da denne havde billiget Luthers fromme Hensigt i en skriftlig Erklæring, som han rigtignok siden af Frygt for Paven vilde tage tilbage — anbefalede Kurfyrsten Luther til den unge Keiser og udvirkede, at det blev ham paalagt, med Keiserens Leide at møde paa Rigsdagen i Worms for at forsvare sine Sætninger og modtage sin Dom. Den pavelige Legat Aleander, som forgjæves havde forestillet Kurfyrsten og Keiseren, at Man slet ikke burde underhandle med en bandlyst Kjætter, fordrede af Rigsforsamlingen i Worms, at Bandbullen skulde træde i Kraft og Luther erklæres fredløs. Men de forsamlede Fyrster og Stænder fordrede, at Luther først skulde høres', og indgave tillige 101 Besværinger over de romerske Misbrug.

Med freidigt Mod modtog Luther den keiserlige Stævning og drog „til Trods for alle Helvedes Porte" og uden at ændse sine Venners Advarsler*) eller sin legemlige Svaghed ind i

*) Da han nærmede sig Worms, modtog han et Brev fra Spalatin, hvori denne raadede ham fra at drage ind i Byen og forestillede ham Huss' Skjæbne; Luther svarede: „Er end Huss brændt til Aske, saa er Sandheden dog ikke brændt; Djævelen vilde forvilde og forskrække mig, fordi hans Riges Undergang er nær; men var der end ligesaa mange Djævle i Worms, som der er Tegl paa Tagene, dog vilde jeg derind".

Worms, beredt paa at falde som Huss, hvis det saa var Guds Villie, men stærk og glad ved Visheden om, at Christus levede.

Han Venner, den veltalende og kloge Provst Justus Jonas og den heftige Domherre Nikolaus Amsdorf samt hans juridiske Advokat Dr. Schurff, havde fulgt ham fra Wittenberg og stode ham trofast bi med Raad og Trøst. Saavel paa Henreisen som i Worms kappedes Lærde, Riddere og Borgere om at bevidne den uforfærdede Munk deres Agtelse og Deltagelse; men ogsaa hans Fjenders Antal var stort, og de havde Magten paa deres Side. Den 17de og 18de April 1521 holdt Luther for den glimrende Forsamling sin berømte Forsvarstale, hvori han med christelige Ydmyghed og christelig Frimodighed viste, at han hverken kunde eller vilde gjenkalde sine Skrifter om Evangeliets guddommelige Myndighed og om Pavens ugudelige Væsen, med mindre han blev overvunden og overbevist med klare og aabenbare Grunde eller med den hellige Skrifts Vidnesbyrd. Keiseren vilde ikke bryde sit Leide, endskjønt det ikke manglede paa Opfordringer dertil, og Luther forlod Worms 8 Dage efter at han havde talt for Keiser og Rigsstænder. En Maaned efter udstødtes det keiserlige Edikt, som erklærede Luther og alle hans Tilhængere i Rigets Akt, saa at Enhver kunde slaae dem ihjel og bemægtige sig deres Gods*). Men Frederik d. Vise, som nu var fast besluttet paa at forsvare Evangeliets Sag, lod en Trop formummede Ryttere overfalde Luther paa Hjemreisen og føre ham til det afsides liggende Biergslot Wartborg ved Eisenach, for at han i nogen Tid kunde unddrage sig sine Fjenders Efterstræbelser. Luther harmedes over saaledes at rives ud af sin hellige Kamp midt i dens vigtigste Øieblik („Jeg vilde hellere", skriver han, „brænde

*) I dette Edikt (som først udkom d. 26 Mai, efter at alle de Fyrster, som havde modsat sig det, vare dragne bort, men tilbagedateredes til d. 8 Mai, for at udgaae i deres Navn) hedder det om Luther: „Han skriver og lærer ikke Andet, end hvad der tjener og fører til Opror, Schisma, Krig, Myrden, Skjænden og Brænden og til fuldkommen Affald fra den christelige Tro; thi han lærer et frit, ubundent og ganske dyrisk Liv, der staaer udenfor alle Love; — han er snarere en Djævel end et Menneske — har samlet mange gamle Kjætterier i een Pøl og selv udtænkt adskillige nye for at udrydde al evangelisk Fred og Kjærlighed; osv."

paa gloende Kul for Guds Ords Ære, end saaledes halv levende forraadne"); men dog har netop dette hans Ophold paa Vartborg bragt Reformationen den største Velsignelse.

28.

Fortsættelse. Reformationens videre Fremgang efter Rigsdagen i Worms.

Indtil Rigsdagen i Worms havde hele Reformationsværket samlet sig i Luthers Person og maatte paa Grund af hans Forhold til den katholske Kirke udelukkende antage en protesterende, en angribende og forkastende Retning. Nu derimod, da Løsrivelsen fra Paven var erklæret, var det paa Tide, at Reformationens *opbyggende* Virksomhed udviklede sig jævnsides med den nedbrydende. Derfor var Intet gavnligere for den protestantiske Kirkes Udvikling, end at Luther selv til en Tid forlod Skuepladsens Forgrund, for at det Værk, som han havde sat i Gang, kunde vise sin egen, paa den evangeliske Sandhed hvilende Livskraft, drage nye Kræfter og Elementer til sig og udvikle sig i en fast og selvstændig ydre Skikkelse. Melanchthon udgav nu (1521) den første evangeliske *Troeslære*, som med videnskabelig Klarhed i ægte christelig Aand fremstillede og begrundede den rene bibelske Lære. Og Luther selv blev paa sit ensomme „Pathmos", som han kaldte Vartborg, revet ud af den Spænding, hvori Kampens Hede havde bragt ham. De Skrifter, der i Aaret 1521 overbeviste hans bekymrede Venner og hans hoverende Fjender om, at han endnu var i Live, vise os, at han ved Siden af den nedrivende Kamp mod de bestaaende Ustikke og Misbrug med Lyst og Iver arbeidede paa at bygge op igjen. Især blev hans stille Liv paa Vartborg af velsignelsesrig Betydning for den protestantiske Kirkes Grundfæstelse ved den uskatterlige *Oversættelse af Bibelen*, som han her ved flittige Studier forberedte og begyndte*).

*) Det N. Testamente blev fuldendt paa Vartbrog og udkom efter et nyt Gjennemsyn af Luther og Melanchthon allerede 1522 i 1000 Exemplarer.

Imidlertid fik han 1522 foruroligende Efterretninger fra Wittenberg, som gjorde ham det umuligt længere at tage Hensyn til sin egen Sikkerhed. At Augustinermunkene oplukkede Klostrene og afskaffede Messen, fandt Luther i sin Orden. At Karlstadt og flere Geistlige offentlig indtraadte i Ægteskab, kunde han heller ikke misbillige. Men da Karlstadt i sin ubetænksomme Iver imod Alt, hvad der hed Paveligt, i Spidsen for sværmeriske Studenter og vild Pøbel brød ind i Kirkerne med voldsom Haand, forstyrrede Messen, nedrev Altere og Billeder, da han forbandt sig med nogle overspændte Sværmere fra Zwickau, der ved Misforstaaelse og Misbrug af den reformatoriske Frihed i hovmodig Indbildning roste sig af guddommelige Syner og Aabenbaringer og lode haant om Præsteæmbede og Barnedaab, — saa kunde Luther ikke længere forblive i sit Skjul. Imod Kurfyrstens Villie forlod han Wartborg efter 10 Maaneders Ophold, i 8 Dage prædikede han uafbrudt saavel mod Reformationsstormerne som mod de zwickauske Profeter, og fik ved sin hjertelige Djærvhed Roligheden gjenoprettet i Wittenberg.

De falske Profeter vendte tilbage til Zwickau med trodsige og haanlige Stjeldsord imod Luther; men denne var den Første, der raadede Kurfyrsten fra at anvende udvortes Magt imod dem. Karlstadt holdt sig rolig i et Par Aar, men begyndte da atter, utaalmodig over Reformationens langsomme Gang, at rase mod Messen og Billederne. Han forlod Wittenberg,

---

Det følgende Aar fulgte de 5 Mosebøger efter, men den hele fuldstændige lutherske Bibel blev først trykt 1534, efter at det N. T. allerede var oplagt 17 Gange. Dette herlige Værk, der blev foretaget med saa stor Omhu og Samvittighedsfuldhed, at Luther og hans Venner undertiden tilbragte flere Uger med at finde den rigtige Oversættelse af een Linie, udbredte sig med rivende Hurtighed iblandt alle Stænder i hele Tydskland. Katholikerne søgte forgjæves at standse dets Velsignelser; Hertug Georg af Sachsen forbød det i sine Lande og lod ved sin Sekretær, Hieronymus Emser, der erklærede, at han havde fundet 1400 Vildfarelser i Luthers N. Testamente, udgive en Oversættelse „efter Kirkens rigtige Text". Men det viste sig strax, at denne netop var Luthers egen Oversættelse med nogle Afvigelser efter den feilfulde latinske Kirkeoversættelse. Luther glædede sig over, at hans Værk blev fremmet ved hans Fjender, „thi", sagde han, „hvorledes kunde jeg blive bedre hævnet?"

ſværmede om paa forſkjellige Steder i Tydſkland, og begyndte en bitter Strid imod Luther om Nadveren, hvoraf Følgen blev, at han, efter at have aflagt ſin Doktortitel og i nogen Tid drevet om ſom Bondekræmmer, tilſidſt ſlog ſig til Ro blandt de Reformerte i Schweits, hvor han døde ſom Profeſſor i Baſel 1541.

Men den ſamme nedbrydende og tøileſløſe Aand, der ſom en giftig Udvæxt paa Reformationens frugtbare Træ havde givet ſig tilkjende i Zwickau og Wittenberg, kom ſnart frem igjen i en endnu frygteligere Skikkelſe. Et vildt Bondeoprør udbrød 1524 i Schwaben og udbrede ſig ſom en ødelæggende Lavaſtrøm over Baiern, Franken, Thyringen og Sachſen. Thomas Mynzer, der forhen havde været Skolelærer og Kapellan i et Kloſter, og ſiden Hovedmand for de zwickauſke Profeter, en Mand af en vild og hovmodig Charakter, men vel bevandret i Bibelen og udruſtet med fortrinlige Talegaver, ſtillede ſig i Spidſen for de vildledte Bønder, og opbidſede dem ved ſine fanatiſke Skrifter og Prædikener. Den Oprørsild, ſom han tændte, fandt kun alt for rigelig Næring, thi Bønderne levede virkelig paa de fleſte Steder i den ſørgeligſte Trældom og bleve ved Tiender, Skatter, Hoveri og Livegenſkab ſaaledes trykkede af Biſkopper og Herremænd, at det ikke var forunderligt, at de med Begjærlighed grebe den misforſtaaede Prædiken om den evangeliſke Frihed og Ret og om Biſkoppernes Uret. Mange Tuſinder ſtimlede ſammen fra alle Kanter og forſtandſede ſig i Leire; de afbrændte og plyndrede Slottene, dræbte Adelsmændene, ſtormede adſtillige Stæder og begik de rædſomſte Excesſer. Paa mange Steder bleve de adſplittede og nedhuggede af Fyrſterne, men da Mynzer og den undløbne Munk Pfeifer vare optraadte ſom Oprørets Ledere i Thyringen og Sachſen, oprettede de et formeligt Pøbelregimente i Staden Mylhauſen. Bønderne havde i 12 Artikler fremſat deres Fordringer om perſonlig Frihed og beraabte ſig derhos paa Dr. Luther. Denne, ſom allerede paa Wartborg havde anet Ulykken og advaret Kurfyrſten imod Mynzer, formanede Adelsmændene til Mildhed, „da det kun var deres Tyranni, ſom Gud nu vilde ſtraffe“, men opfordrede tillige Bønderne til Fred og Taalmodighed, „thi de Chriſtne“, ſkrev han, „ſtride ikke med

Sværd og Bøsse, men med Kors og Lidelse, ligesom ogsaa Christus, deres Hertug, ikke fører Sværdet, men hænger paa Korset". For Alting bad han dem „at lade det christelige Navn staae, og ikke gjøre det til et Skalkeskjul for deres utaalmodige, ufredelige og uchristelige Fremfærd". Men da Bønderne til hans uslgelige Smerte vedbleve at rase, da skrev Luther „mod de oprørske og morderiske Bønder", der „tjente Djævelen under Evangeliets Skjul". „Der er intet Giftigere og mere Djævelsk", udbryder han, „end et oprørsk Menneske; det gaaer med det som med en gal Hund, hvilken Man maa slaae ihjel; slaaer Du den ikke, saa ødelægger den Dig og et helt Land med Dig!" Fyrsterne fulgte troligt denne Opfordring, da Oprørerne havde afslaaet ethvert Fredstilbud, og efter et blodigt Nederlag ved Frankenhausen (1525), hvorved Hovedmændene bleve grebne og henrettede, faldt de øvrige Bander til Føie.

Katholikerne gave naturligvis Reformationen Skylden for disse Ulykker, fordi de ledsagde dens Gang; men Oprørsflammen havde dog mest raset i de Egne, hvor Kirkeforbedringen havde gjort mindst Fremgang, og i Kurkredsen, hvor Luther levede, var den offentlige Roligbed slet ikke bleven forstyrret. Derfor vidste alle uhildede Christne ret vel at bedømme Beskaffenheden af den Forbindelse, hvori Bondekrigen stod til Reformationen, og denne begyndte netop nu at gjøre hurtige Fremskridt i det nordlige Tydskland.

Pave Leo den Tiende var død i Slutningen af Aaret 1521. Hans Efterfølger Hadrian VI., en alvorlig, streng og paa verdslige Ting enfoldig Nederlænder, der havde været Keiserens Lærer, troede bedst at kunne standse de tydske Kjætteriers Udbredelse, naar han selv iværksatte en Reformation af den verdslige Kirke. Derfor lod han paa Rigsdagen i Nyrnberg 1522 sin Legat uforbeholdent erklære, „at de mange skrækkelige Misbrug, som i nogle Aar havde herskет i den hellige Stad, maaske alle vare udgaaede fra det pavelige Hof", hvorfor han lovede at gjøre Alt for at reformere dette. Til Gjengjæld ventede han Ståndernes kraftige Bistand til at undertrykke Luthers Kjætteri. Stånderne grebe med Begjærlighed denne af en Pave uhørte Tilstaaelse, fremsatte 100 Besværinger fra den tydske Kirke, men erklærede, at Religionsstridighederne kun kunde af-

gjøres ved et frit christeligt Koncilium i en tydsk Stad. Keiseren havde dengang fuld op at gjøre med sine spanske Anliggender og sine Krige med Frankrig og Tyrkiet. Derfor kunde Hadrian her ingen Bistand vente til at standse Reformationens Gang, og da han døde i Efteraaret 1523, havde han med alle sine redelige Bestræbelser kun gjort sin stakkels Sag endnu værre.

Hans Eftermand Klemens VII., en listig Statsmand, udvirkede, at Keiserens Broder, Ærkehertug Ferdinand af Østerrig, tilligemed Hertugerne Baiern og de fleste tydtydske Biskopper ved et Dekret i Regensborg høitideligt forpligtede sig til at opretholde den gamle Tro og fuldbyrde Ediktet mod de lutherske Kjættere. Nu bleve adskillige evangeliske Præster grusomt forfulgte. Hertug Georg af Sachsen havde gjort Begyndelsen 1521, og i de følgende Aar bleve flere standhaftige Christne brændte eller halshuggede. Men ogsaa nu var Martyrblodet Kirkens Sædekorn, og Luther priste*) Gud, at ogsaa „denne Skikkelse af det rette christelige Liv, der med Lidelse og Forfølgelse er gruelig at see til for Verden, men kostelig og dyrebar for Guds Øine, var kommen igjen".

Imidlertid vandt Reformationen med hver Dag større Raaderum i Kursachsen og de tilgrændsende Lande. Folket havde tilgavns lært at afskye det pavelige Tyranni; de mere Oplyste vare ved Luthers klare og kraftige Skrifter og ved hans egen uimodstaaelige Inderlighed og Hjerteligheds reyne ind med i hans Begeistring for den evangeliske Frihed, og hertil kom, at Luther med al sin Afsky for Tøileløshed og Oprør dog aabenbart kæmpede for de naturlige og personlige Rettigheder og saaledes havde mægtige Bundsforvandte i alle Stænders Interesser: „De verdslige Fyrster og Herrer fik Kirkegodserne tilbage, Præsterne Hustruer og Folkene Frihed". Derfor bleve de evangeliske Prædikanter hørte med Glæde rundt omkring, og allevegne enedes Menighederne om at afskaffe Messen, Helgendyrkelsen og det latinske Sprog ved Gudstjenesten, nyde Kalken

*) I sin „Historie om den hellige Martyr Henrik Moller fra Zytphen", evangelisk Præst i Bremen, der blev brændt af Pøbelen i Ditmarsken 1524. Tvende unge Augustinermunke, der brændtes i Brysel 1523, har Luther foreviget i en herlig Folkesang.

i Nadveren og oplukke Kloſtrene. Alt dette lod Frederik den Viſe ſkee, fordi han i ſit fromme Sind billigede Proteſtantismens Sag, men kun ved ſin vanſtelige Stilling til Keiſer og Rige, ved ſin Charakters Ængſteligbed og ſin fremrykkede Alder manglede aandelig Bevægelighed og ungdommelig Raſkhed til ſelv at kunne tage beſtemte Forholdsregler til Kirkeforbedringens hurtige Fremme. Hans ſidſte Øieblikke formørkedes ved den ſtrækkelige Bondekrig, ſom dengang nærmede ſig ſin blodige Ende. Han døde i Mai 1525 efter at have modtaget Nadveren paa evangeliſt Vis og (i ſit Teſtamente) bedet Gud tilgive ſig ſine Synder for Chriſti Skyld.

Hans Broder og Efterfølger Johan den Beſtandige (1525—32) var en varm Ven af Reformationen og fuldendte dens offentlige Indførelſe i Kurſachſen. Men den kraftigſte verdslige Støtte fandt Luther i den kjække og heltemodige Landgreve Filip den Høimodige af Heſſen (1518—67). Allerede paa Rigsdagen i Worms blev han ſom 17aarig Yngling greben af Beundring for Luther og af Begeiſtring for Evangeliets Sag. Siden havde han med levende Intereſſe fulgt Reformationens Gang og ved ſelvſtændig Granſkning i Bibelen og i Reformatorernes Skrifter vundet en faſt Overbevisning om den Sags Retmæsſighed, for hvilken han vilde kæmpe. Hans Svigerfader Hertug Georg formanede ham ideligt til at blive ved ſine Fædres Tro, men Filip ſvarede: „Jeg vil hellere miſte Liv og Blod, Land og Underſaatter, end vige fra Guds Ord", og han viſte i ſit hele Liv, at diſſe Ord vare alvorligt mente. Paa en Synode i Homborg forſamlede han 1526 den heſſiſke Kirkes Repræſentanter, deltog ſelv i deres Underhandlinger, og nu blev, iſær under den blide Hofpræſt Adam Krafts Tilſyn, det evangeliſke Kirkevæſen efterhaanden ordnet i Heſſen efter de ſachſiſke Theologers Raad og Exempel. Diſſe havde nemlig efter Johan d. Beſtandiges Thronbeſtigelſe fornemmelig henvendt deres Opmærkſomhed paa Kirkens indre Ordning og Befæſtelſe. De gik frem med ſtor Skaanſel og viiſt Maadehold, lode de katholſke Skikke og Indretninger beſtaae, for ſaavidt ſom de ikke vare ſkadelige for evangeliſt Lære og Liv eller havde opløſt ſig af ſig ſelv ved den reformatoriſke Aands Magt, og ſtræbte, ſom Melanchthon

ſiger, „fornemmelig at gjenoprette Troens væſentlige Artikler og forbedre det chriſtelige Liv formedelſt den rene Lære.“ Luther og Melanchthon vare, hver paa ſin Maade, Sjælen i dette Værk; Luther ſøgte ved kraftige Skrifter og Formaninger til Øvrighed og Folk at virke for Skolevæſenets Fremme blandt den i høi Grad forſømte Almue, ſørgede omhyggeligt for den kirkelige Kultus, idet han erklærede (i Modſætning til Schweitzernes enſidige Ringeagt for alle hellige Ceremonier), „at han gjerne vilde ſee alle Konſter i Hans Tjeneſte, ſom har givet og ſkabt dem,“ da han „ingenlunde var af den Mening, at de ſkulde ſlaaes til Jorden ved Evangeliet,“ og udgav ſelv adſkillige evangeliſke Sangbøger, hvori hans egne dybe og kraftige Pſalmer, tildels med hans egne ſtjønne og ſimple Melodier, første Gang ſtjænkedes de evangeliſke Menigheder ſom et dyrebart Klenodie, der ved at gaae i Arv fra Slægt til Slægt blev et ſtedſe levende Mindesmærke om den barnlige og dog ſaa mægtige chriſtelige Aand, der frembragte dem.

I Aaret 1527 overdrog Kurfyrſten til Luther og hans nærmeſte Venner: Melanchthon, Joh. Bugenhagen, Spalatin, Jonas og Fredrik Mykonius ſamt nogle verdslige Raader at foretage Viſitationsreiſer i hele Riget for at indſætte evangeliſke Præſter og ordne det offentlige Kirke- og Skolevæſen. Melanchthon forfattede til den Ende den ſaakaldte Viſitationsartikel, der indeholdt en klar og forſigtig Anvisning for Viſitatorer og Præſter, og ſiden blev benyttet i flere Lande*) ved Reformationens Indførelſe. Da Luther baade hos Præſter og Menigheder fandt den ſørgeligſte Uvidenhed, ſtrev han endnu under Viſitationen (1528—29) ſin ſtore og lille Katechismus ſom Anvisning for Lærere og Ledetraad for Ungdommen. Diſſe Skrifter, der allerede ved deres ægte chriſtelige Indhold, klare og kjernefulde Fremſtilling og vidtomfattende Benyttelſe i alle proteſtantiſke Lande fik en overordentlig vigtig Betydning for Reformationsværkets Udvikling,

*) Bugenhagen, der var Præſt og Profeſſor i Wittenberg (født i Vollin i Pommeren 1483, derfor ſædvanlig kaldet Dr. Pommer eller Pomeranus) og tilſidſt Generalſuperintendent i Kurſachſen († 1558) benyttede 1537 Melanchthons Skrift ved Kirkevæſenets Ordning i Danmark.

bleve siden endnu vigtigere derved, at de — skjøndt imod Luthers Villie — bleve ophøiede til *symbolske Bøger* eller offentlige Bekjendelsesskrifter for den lutherske Kirke.

Da Biskoppernes dømmende og bestyrende Myndighed af sig selv var ophørt ved Reformationens Gang, indsatte Visitatorerne *Superintendenter* til at føre Opsynet over Kirker og Præster. Den øverste Kirkeregjering, som hidtil var forbeholdt Biskopperne, forblev ubestemt, idet Man stiltiende forudsatte, at Landsherren under sine Theologers Raadgivning var Kirkens retmæssige Overherre.

Imedens Reformationen saaledes roligt befæstede sig i de nordtydske Lande, blev de protestantiske Staters *politiske Stilling* stedse mere betænkelig og truende. Keiser Karl havde ved Pavia (1526) vundet en fuldstændig Seir over Frankrig og taget Frants I. til Fange. Derfor kunde han atter anvende sin Magt til at arbeide for Vormser-Ediktets Fuldbyrdelse, og de katholske Fyrster i Nordtydskland, især Hertugen af Sachsen og Kurfyrsten af Brandenborg, havde begyndt at raadslaae om Midlerne til Reformationens voldsomme Undertrykkelse. Da lykkedes det endelig Filip den Høimodiges utrættelige Iver at bevæge Johan d. Bestandige til et Forbund i *Torgau* (1526) til Kirkeforbedringens Beskyttelse imod ethvert udvortes Angreb. Preussen, Mecklenborg og flere nordtydske Rigsstæder tiltraadte endnu samme Aar som Bundsforvandte; men baade Luther, Melanchthon og Bugenhagen misbilligede længe, at Man „vilde modsætte sig den keiserlige Majestæt og beskytte Guds almægtige Ord med kjødelige Vaaben." Men det viste sig kun altfor tydeligt, at Keiserens politiske Interesser havde alt for megen Overvægt over alle høiere Hensyn, til at Evangeliets Forsvarere roligt kunde overlade Afgjørelsen til ham. Frankrig havde forbundet sig med Paven for atter at ruste sig mod Keiseren. Derfor kunde Landgreven og Kurfyrsten paa Rigsdagen i *Speyer* faae den Beslutning sat igjennem, „at enhver Rigsstand kunde forholde sig med Hensyn til Reformationen saaledes, som den vilde kunne forsvare det for Gud og Keiseren." Men da Karl V. efter at have stormet Rom (1527) tilsidst faae sit Herredømme i Italien sikret, blev det paa den anden Rigsdag i *Speyer* (1529) med Stemmeflerhed

besluttet, at alle de Stænder, som hidtil havde holdt Vormser-Ediktet, ogsaa fremdeles skulde holde det, og at kun de evangeliske Stænder, der ikke uden Fare for Oprør kunde føres tilbage til den katholske Kirke, maatte indtil videre blive ved de indførte Forandringer. Herved vilde ethvert Fremskridt af Kirkeforbedringen være gjort umuligt, og de Evangeliske stedse være udsatte for nye Angreb af Katholikerne. Derfor nedlagde Deltagerne i Torgauerforbundet (19 April 1529) en høitidelig Protest imod denne Rigsdagsbeslutning, „da de ikke kunde forsvare i deres Samvittighed at lade en Sag, som angik Guds Ære, afgjøre ved Stemmeflerhed, og erkjendte det for det Viseste at blive ved Guds Ord." Efter dette Skridt bleve de Evangeliske kaldte Protestanter. Førend Fyrsterne forlode Rigsdagen, opsatte de en Appellation til Keiseren, et almindeligt Koncilium, Nationalforsamlingen og til enhver upartisk, christelig Dommer, hvori de for sig, deres Undersaatter og alle dem, som nu eller i Fremtiden vilde holde fast ved Guds Ord, bevidnede deres frie Beslutning for Gud og Mennesker: „alene at ville søge Guds Ære, hans hellige Ord og deres egen Salighed."

Faa Maaneder efter sluttede Keiseren Forlig med Paven, og forpligtede sig til „at bringe de ryddse Kjættere tilbage til Lydighed mod den romerske Stol." Efter hemmelige Underhandlinger med Papisterne udskrev han en Rigsdag, som skulde holdes i Augsborg 1530, kronedes af Paven i Bologna og vendte tilbage til Tydskland. Luther, der imidlertid hvardnakken havde hindret alle Forsøg til en Forening med de schweitserske Reformatorer (See nedenfor) raadede endnu Kurfyrsten til at give Land og Folk til Pris for Keiserens Retfærdighed, i Stedet for med Landgreven at slaae til med Sværdet. Efter Keiserens Opfordring blev det da overdraget Luther, Melanchthon, Jonas og Bugenhagen at opsætte en evangelisk Troesbekjendelse, og saaledes blev da den mærkværdige Augsborgske Konfession, som Melanchthon forfattede, Luther billigede og de protestantiske Fyrster og Stænder underskrev, oplæst for Rigsforsamlingen i Augsborg (25 Juni 1530) og overgiven til Keiseren som den protestantiske Kirkes offentlige Bekjendelsesskrift. Dette herlige

Værk*) gjorde et dybt Indtryk paa den hele Forsamling, endog paa de katholske Stænder, da det nedslog alle de falske Forestillinger, som Reformationens Fjender havde udspredt om Protestanternes Lærdomme, „idet Alle maatte erkjende, at den deri fremsatte Lære stemmede overens med den h. Skrifts Indhold, med Kirkens ægte Overlevering, kort sagt var den sande katholske Lære." Men Keiseren havde afgjort dets Skjæbne i Forveien. Han lod Dr. Eck og flere katholske Theologer forfatte en Konfutation eller Gjendrivelse deraf, som blev oplæst paa Rigsdagen, og da dette Skrift var af den Beskaffenhed: at Melanchthon uden Møie kunde gjendrive det, endskjøndt det ikke maatte udleveres ham, erklærede Keiseren, at Konfessionen var gjendreven, og at Konfutationen var uigjendrivelig. Dog forfattede Melanchthon kort efter et fuldstændigt Forsvarsskrift (Apologia) for Konfessionen, som han udgav som Appellation til Samtid og Eftertid. Baade Konfessionen og dens Apologi bleve strax oversatte paa flere Sprog og i alle protestantiske Lande betragtede som den evangeliske Kirkes almindelige Bekjendelsesskrifter.

Tre Maaneder hengik endnu i Augsborg med frugtesløse Underhandlinger, medens Katholikerne baade ved Smiger og Trusler søgte at formaae de protestantiske Theologer til at give efter for Majoriteten. Melanchthon, der gyste for en Religionskrig, blev endog bragt til at vakle; men Luther, der var „nær ved at briste af Harme og Uvillie over de evindelige Underhandlinger," og nu mente, at de „havde bedet og arbeidet nok," saa at de i Guds Navn maatte berede sig til Krig, hvis saa skulde være, vidste fra Bjergslottet i Koburg, hvor Kurfyrsten, bekymret for hans Sikkerhed, havde ladet ham forblive under Rigsdagen, ved sine kraftige Breve at indgyde sine Venner i Augsborg noget af sin egen uendelige Troesfylde og Fasthed. Ogsaa Filip den Høimodige, der mente, „at det vilde

*) Konfessionen bestaaer af tvende Hovedbele, hvoraf den første i 21 Artikler kortelig fremsætter den evangeliske Lære om alle omstridte Punkter, den anden afhandler de væsentligste Misbrug, som herskede i den kath. Kirke, navnlig med Hensyn til Bortagelsen af Kalken, Celibatet, Messen, Skriftemaalet, Faste, Munkeløfte og den geistlige Magt.

blive et net Narrespil, naar Folk som Kaifas og Pilatus skulde føre Opsynet over de evangeliske Præster," modsatte sig kraftigt ethvert Forsøg paa at rokke Konfessionen og forlod Rigsdagen i den Overbevisning, at en Forsoning ikke længere lod sig tænke. Heri bedrog han sig ei heller; den keiserlige Rigsdagsafsked gav Protestanterne et halvt Aars Betænkningstid og truede „deres Sekt" med en Undertrykkelse med Sværdet.

29.

Fortsættelse. Reformationens Seir i Tydskland efter Luthers Død og Religionskrigen.

Endskjøndt Rigsdagen i Augsborg ganske havde forfeilet sin Hensigt, blev den dog et betydningsfuldt Vendepunkt i Reformationens Historie. Den Fare, der hidtil havde luret i den dunkle Baggrund eller listet sig frem under Fredens Maske, var bleven synlig og aabenbar for Alle; Reformationsværkets indre Udvikling var paa en vis Maade fuldendt, da dets Grundsætninger nu stode klart for alle oplyste Christne; den protestantiske Kirke havde dannet sig som et bestemt og offentligt Samfund, og de Protestantiske i de forskjellige Lande havde i Konfessionen og dens Apologi faaet et fast og urokkeligt Grundlag for deres Arbeide og deres Kamp, et offentligt og uforgængeligt Tegn, hvorom de kunde samle sig som om deres fælles Fane. Derfor traadte de evangeliske Fyrster og Stænder endnu i Slutningen af Aaret 1530 sammen i Schmalkalden for at raadslaae om Midlerne til fælles Forsvar, og i Foraaret 1531 sluttedes paa et andet Konvent i samme Stad det schmalkaldiske Forbund, hvis Medlemmer (i Begyndelsen 9 Fyrster og 11 Rigsstæder; — Frederik I. af Danmark tiltraadte 1532, Christian III. 1538) forpligtede sig til ved fælles Magt at forsvare den evangeliske Kirke mod alle udvortes Angreb. Keiseren, som dengang trængte til fremmed Hjælp imod Tyrkerne, søgte forgjæves at bevæge de katholske Stænder til Udrustninger. Hans gamle Fjende Frants I. begyndte at forbinde sig med de Re-

formerte i Schweits, der vare udelukte fra det schmalkaldiske Forbund, og han kunde saaledes kun forfølge Protestanterne med Trusler og med Processer i Anledning af Kirkegodsernes Indbragelse. Derfor maatte han fremfor Alt ønske Fred, og denne blev da i Aaret 1532 sluttet i Nyrnberg. Protestanterne fik fri Religionsøvelse, indtil et almindeligt Koncilium kunde blive afholdt. Fordi denne første Religionsfred saaledes kun var midlertidig, kaldtes den det første Interim.

Det saalænge lovede almindelige Koncilium blev endelig af Pave Paul III. (fra 1534) sammenkaldt til Mantua 1537. Men Protestanterne erkjendte stedse klarere, at et italiensk Koncilium, der allerede ved sin Afhængighed af Paven nødvendigt maatte fordomme deres Sag, ikke kunde anerkjendes som deres rette Domstol, og paa et Møde i Schmalkalden 1537 begrundede de i et Skrift, som tilsendtes de protest. Konger, deres formelige Indsigelse mod den tilkommende Kirkeforsamling. Kurfyrst Johan Frederik den Høimodige (1532—54), der havde arvet sin Faders Iver for Reformationen og Kjærlighed til Luther, overdrog denne at oversende Konciliet en Fremstilling af de Lærdomme, som Protestanterne især maatte holde fast ved. Luther skrev da de saakaldte Schmalkaldiske Artikler, der paa det Skarpeste udtrykte den evangeliske Læres Modsætning til Katholicismen. Luther erklærer heri, at Kirken slet ikke skal have noget synligt Hoved („de Christne burde ikke kysse Pavens Fod eller kalde ham hellig, men heller sige til ham: Gud straffe dig, Satan!"); men Melanchthon tilføiede i et Anhang, at der dog gjerne kunde indrømmes ham en vis Overhøihed over Biskopperne efter menneskelig Ret. Dog underskrev han Luthers Skrift tilligemed de øvrige Theologer, men Luther, som dødssyg maatte forlade Schmalkalden, drog bort med de Ord: „Gud opfylde Eder med Had til Paven!"

Ved unyttige Underhandlinger og Religionssamtaler søgte Katholikerne at vedligeholde Udsigten til Fred, saalænge Keiserens udenlandske Krige gjorde dem denne til en Nødvendighed. Men den protestantiske Kirkes politiske Magt voxte med hver Dag, og det blev stedse mere aabenbart, at det kun var de evangeliske Fyrsters Maadehold og Reformatorernes Afsky for Brugen af verdslige Vaaben, der endnu opretholdt Freden i

Tydſtland. Ved de ſkandinaviſke Kirkers Overgang til den evangeliſke Lære ſik det proteſtantiſke Forbund en faſt Rygſtøtte imod Norden. Filip d. Høimodige erobrede ved et kjækt Krigstog Byrtemberg tilbage fra Keiſerens Broder Ferdinand (der nu var bleven tydſk Konge), og indſatte atter ſin Fætter Hertug Ulrik, der ſtrax ſtjænkede ſit Folk den evangeliſke Lære. Hertug Georg af Sachſen døde (1539), og hans Broder Henrik den Fromme, ſom var Medlem af det ſchmalkaldiſke Forbund, ſatte med Lethed Reformationens Indførelſe igjennem i det hertugelige Sachſen. Men dennes berømte Søn, den kjække og talentfulde Hertug Morits, ſom i en Alder af 20 Aar fulgte efter Faderen (1541), fandt ſig misfornøiet med det ſchmalkaldiſke Forbunds Medlemmer, blev uenig med Kurfyrſten og traadte ud af Forbundet, uagtet han var evangeliſkſindet med Liv og Sjæl. — Ogſaa Naſſau, Brandenborg, Brunsvig og næſten alle de frie Rigsſtæder i Tydſtland havde antaget Reformationen og ſluttet ſig til det ſchmalkaldiſke Forbund. Men nu ſluttede Keiſeren en fordelagtig Fred med Frankrig (1544), og hans Broder en Vaabenſtilſtand med Tyrkerne. Det ſaalænge ventede almindelige Koncilium aabnedes i Trient 1545; men da ſaa mange Erfaringer i de foregaaende Aar havde overbeviſt Proteſtanterne om, at de Pavelige kun ventede paa Leilighed til at opbyde Keiſer og Folk til et blodigt Korstog mod de lutherſke Kjættere, forkaſtede de Konciliet og proteſterede imod, at det tydſke Riges Kammerret, der ene beſtod af katholſke Dommere, kunde vedblive at gjælde for retmæſſig Domſtol ved Proceſſerne om Kirkegods og biſtoppelig Jurisdiktion. Saaledes var altſaa Landfreden brudt og Tydſtland delt i tvende Dele. Karl V. viſte ved blodige Forfølgelſer i Spanien og Nederlandene, hvad de Evangeliſke kunde vente ſig af ham, og i Aaret 1546 tydede Alt paa en nærforeſtaaende Krig.

Luther havde ofte bedet Gud om at blive kaldet bort, inden Krigen brød ud, og Gud hørte hans Bøn. Siden den evangeliſke Kirkes Ordning i Sachſen havde Fyrſte og Folk ikke ophørt at betragte ham ſom Kirkeſamfundets naturlige Forſtander og aandelige Hoved. Fremmede Konger og Fyrſter begjærede hans Raad baade i kirkelige og verdslige Anliggender og modtoge af hans Venners og

Disciples Kreds de Mænd, der skulde ordne det protestantiske Kirke- og Skolevæsen i deres Lande. Luthers mægtige Aandskraft stod usvækket lige til det Sidste. Han arbeidede utrætteligt, skjøndt han ofte var nærved at overvældes af smertefulde Sygdomme, og hans herlige Skrifter, der foruden Bibeloversættelsen udgjøre 24 Folianter og alene indeholde 2500 Breve, vidne om, at han endnu i sin Alderdom med Lyst og Iver beskjæftigede sig med Skriftens Fortolkning og den evangeliske Læres Udvikling. — I sit huslige Liv var han munter og elskværdig, yndede Dands og især Musik, og spøgte gjerne i sine Venners Kreds; men hans dybe religiøse Inderlighed udbredte et vist Præg af høi Alvor selv over hans lunefulde Skjemt. Hans fromme Hustro Kathrina von Bora, som han ægtede 1525 „for at skaffe sin Fader en Glæde og Djævelen en Ærgrelse", var ham en trofast Mage og en kjærlig og forstandig Moder for hans Børn. Han elskede hende inderligt, kaldte hende faa Dage før sin Død „sin hjertenskjære, omhyggelige Husfrue, sin hellige Martyrinde i Wittenberg", og siger i en Kommentar over Galaterbrevet, som han elskede med særegen Forkjærlighed: „dette er min egen Epistel, hvormed jeg har trolovet mig, dette er min Kathrina v. Bora." — Man har ofte bebrejdet Luther for hans ubøielige Stivsind og for den heftige, undertiden plumpe Djærvhed, hvormed han i Tale og Skrift foer frem mod sine Modstandere (navnlig mod Paven, Zwinglianerne, Erasmus, Hertug Georg og Henrik VIII. af England), og det kan ikke nægtes, at ligesom hans Heftighed og Paastaaelighed voldte ham selv mangfoldige Ærgrelser og Bryderier, saaledes have de undertiden skadet den hellige Sag, som han kæmpede for; men disse Egenskaber hørte nødvendigt med til hans hele store Personlighed, og staae de end som mørke Pletter paa hans Charakter, tiene de dog tillige til at lade dennes rene og lysende Ædel træde desto klarere frem. Luther erkjendte selv, at „han var altfor haard", men han var sig bevidst, at han ikke vilde Andet end Sandheden, og han følte klart, hvad Melanchthon, efter Erasmus, udtalte ved hans Kiste: „Gud har i denne Tid, da svære Sygdomme have taget Overhaand, ogsaa givet en skarp Læge."

Hans Tillid til Forsynet var urokkelig, og hans Fortrøst-

ning om Guds Bistand ubegrændset. I fuld Bevidsthed om den Guddomskraft, der fyldmede i hans Sjæl, kalder han sig i sit Testamente: „Guds Notarius og hans Evangeliums Vidne," „nokfom bekjendt i Himlen, paa Jorden og i Helvede"; men dog var Intet ham mere imod, end at den evangeliske Lære eller Kirke skulde kaldes lutherſk, „thi", sagde han, „Gud kan hver Dag skabe 10 Doktor Martinus."

Hans sidste Leveaar forbittredes ved Smerten over de verdslige Magters Indblanding i Evangeliets aandelige Sag, og Aaret før sin Død forlod han endog for en Tid sit kjære Wittenberg i Vrede over Universitetets og Stadens verdslige og overdaadige Væsen. Hans sidste Gjerning var at stifte Fred: For at bilægge en Strid mellem Greverne af Mansfeld havde han med 2 af sine Sønner og Dr. Jonas i 3 Uger opholdt sig i sin Fødeby Eisleben, og her fandt han (om Morgenen d. 18 Febr. 1546) den længe ønskede Hvile efter den moisomme, men seirrige og herlige Kamp til Frelserens Ære.

Fem Maaneder efter Luthers Død erklæredes Kurfyrsten og Landgreven i Rigets Akt som Voldsmænd og Landsforrædere mod Keiser og Rige, som Oprørere mod Kammerretten og Røvere af Kirkens hellige Eiendomme. Paven forkyndte et Korstog til Kjætternes Udryddelse, og Keiseren rustede sig af alle Kræfter. De protestantiske Fyrster samlede hurtigt deres Hær, som dengang var Keiserens langt overlegen, men da de ikke kunde enes om at begynde Angrebet i Tide, fik Keiseren imidlertid Forstærkning fra Spanien og Nederlandene. Nu modtog Kurfyrst Johan Frederik Efterretning om, at Hertug Morits havde besat hans Lande for at bevare dem for den sachsiske Fyrstefamilie og forebygge deres Overdragelse til Kong Ferdinand. Hurtig ilede han hjem igjen og erobrede dem tilbage, men imidlertid havde Forbundshæren, der mest bestod af Leietropper, næsten ganske opløst sig af Skræk for Keiserens Overmagt; de fydtydske Stæder anraabte Keiseren om Naade og underkastede sig uden Sværdslag; de protestantiske Fyrster havde endnu ikke lært at kalde Nationernes Frihedsfølelse til Hjælp og opfordre deres Folk til en Kamp for deres Tro; derfor endte den schmalkaldiske Krig med Vanære og Fordærvelse. Johan Frederik blev overrumplet af Keiseren ved

Mühlberg (1547), hans Hær ødelagt og han selv tagen til Fange. Filip, som nu stod ene tilbage mod den overmægtige Fjende, overgav sig til Keiserens Naade, men blev paa en svigfuld Maade holdt fangen, endskjøndt hans Svigerson Hertug Moritz var gaaet i Borgen for hans Frihed. Johan Frederik blev dømt til Døde som Fredsforstyrrer og Oprører; han frelste Livet ved at afstaae Wittenberg og Kurfyrstværdigheden, som Moritz fik til Løn for sin Hjælp; men ingen Trusel kunde bevæge ham til at anerkjende Konciliet i Trient. Efter nogle Underhandlinger med Protestanterne (fornemmelig med den brandenborgske Hofpræst Joh. Agrikola) udstædte Keiseren en Rigslov i Augsborg (1548), der kaldtes det augsborgske Interim; dette blev paa mange Steder sat igjennem med Magt og Overtalelse, men da det ikke gav Protestanterne fuld Religionsfrihed og paa mange Maader sammenblandede de katholske Sætninger (om Gjerningernes retfærdiggjørende Kraft, om Paven, Helgener osv.) med de evangeliske, blev det forkastet af den fangne Kurfyrste og de fleste Theologer. Da Keiseren saae, at det ikke kunde sættes igjennem uden ved nye Krige, blev der efter Moritz' Foranstaltning af Melanchthon udarbeidet en ny Religionslov, der ved ubestemte Udtryk skulde befrie Protestanterne for alle de Lærdomme, der strede imod Evangeliet. Men heller ikke denne Lov, der kaldtes det leipzigske Interim og blev antagen af Stænderne, kunde berolige Samvittighederne. Mange evangeliske Præster, som holdt fast ved den augsborgske Konfession, bleve affatte og forviste, og Udsigterne til fuldkommen Religionsfrihed for den evangeliske Kirke syntes stedse at blive mørkere. Den nye Pave, den verdslige Julius III., aabnede (1551) atter Konciliet i Trient, som hans Forgænger havde opløst; Keiseren fordrede heftigere end nogensinde, at Protestanterne skulde sende Gesandter dertil og underkaste sig dets Dom. Kurfyrst Moritz erklærede sig villig til at anerkjende det, naar de evangeliske Theologer maatte faae lige Stemmeret med Katholikerne og fuldkommen Talefrihed. Melanchthon havde til Fremlæggelse paa Synoden affattet en Gjentagelse (Repetitio) af den augsborgske Konfession og var allerede paa Veien til Trient, da en uventet Begivenhed ved Forsynets vise Styrelse pludselig aldeles forandrede Sagernes Stilling. Den

unge Kurfyrſt Morits, der ved ſit Forbund med Keiſeren og ſin Krig med Joh. Frederik havde bidraget til den ſchmalkaldiſke Krigs ulykkelige Udfald for Proteſtanterne og følte ſig dybt krænket derved, at hans ædle Svigerfader, for hvis Frihed han havde ſat ſit Ord i Pant, endnu holdtes fængslet af Keiſeren, beſluttede ved en raſk Bedrift at gjenoprette ſin Ære og ſtaffe Proteſtanterne Troesfrihed. Efter at have indtaget Magdeborg, ſom havde gjort Opſtand mod Interimet, ſluttede han hemmeligt Forbund med de proteſtantiſke Fyrſter og med Frankrig, ſlog og adſpredte Keiſerens Tropper, jog de i Trient forſamlede Katholiker fra hverandre ved Strækken og tvang Keiſeren, der havde reddet ſig ved Flugten, til at indgaae et Forlig i Paſſau (1552), hvorved Proteſtanterne fik Sikkerhed og Ro, indtil en Rigsdag kunde afgjøre Religionsſagen til Alles Tilfredshed. Kammerretten blev beſat med et lige Antal Proteſtanter og Katholiker; de fangne Fyrſter, ſom i 5 Aar gudhengivent havde lidt ſom Martyrer for Evangeliet, modtoges med Glædestaarer af deres taknemmelige Underſaatter. Den unge Seirherre fandt en ærefuld Død i Kampen for Paſſauerfreden (1553), men hans Daad havde naaet ſin Hensigt, og hans Navn blev tegnet med Erkjendtlighed i den evangeliſke Kirkes Hiſtorie, thi dens Frugt blev Religionsfreden i Augsborg 1555, ſom tilſikkrede den augsborgſke Konfeſſions Bekjendere fuld Religions- og Samvittighedsfrihed og lige politiſke Rettigheder med Katholikerne.

Dog fik de Proteſtanter, ſom vare Underſaatter i katholſke Stater, kun Ret til fri Bortgang, og da Kong Ferdinand i Keiſerens Navn udſtædte det ſaakaldte kirkelige Forbehold, hvorved det blev forment katholſke Biſkopper og Stifter at træde over til den evangeliſke Kirke, var herved endnu en vid Mark aabnet for Undertrykkelſe og Strid i den følgende Tid.

30.

Den ſchweitſerſke Reformation. Ulrik Zvingli. Sakramentſtriden. Johan Kalvin.

Paa ſamme Tid ſom Luther ſaa kraftigt traadte op mod Afladshandelen i Sachſen og derfra i ſtedſe ſtigende Oppoſition ledtes til at reformere hele den katholſke Kirke, tog ogſaa Zvinglis Kamp og den ſchweitſerſke Reformation ſin Begyndelſe, gik ud fra det ſelv ſamme Punkt og førte til de ſamme Grundſæminger og Fordringer, til den ſamme kraftige Haandhævelſe af Guds Ord, den ſamme beſtemte Modſtand mod Katholikernes Retfærdiggjørelſe ved Gjerningerne — og det uagtet Zvingli og Luther fra Begyndelſen af arbeidede aldeles uafhængigt af hinanden. Vi maae heri med Zvingli ſee et klart Bevis paa, „hvor lig Guds Aand er ſig ſelv", hvorledes Enhver af dem kun kæmpede i det ſamme Guds Riges Tjeneſte, og hvorledes den rette Tidens Fylde til Kirkens Gjenfødſel var forberedet ved en høiere Styrelſe.

Men med al den Overensſtemmelſe, ſom ſaaledes fandt Sted mellem begge Reformatorernes Kald og Beſtemmelſe, herſkede der tillige en ſaa ſtor indbyrdes Forſkjellighed i deres Dannelſe og Charakter, ſaavel ſom i de Folks Aand og Nationalitet, blandt hvilke de virkede, at det religioſe Liv i begge de Kirkeſamfund, ſom dannedes ved deres Kamp, ved Siden af det nære indre Slægtſkab maatte bevare et eiendommeligt Præg. Medens Luther kun gjennem en ſmertefuld indre og ydre Kamp kunde arbeide ſig løs fra den fromme, nedarvede Tro paa den beſtaaende Kirkes Guddommelighed, kom derimod Zvingli ved forſtandig Eftertanke og ved rolige, videnſkabelige Studier til den renere og friere Erkjendelſe, for hvilken allerede hans Opdragelſe og Dannelſe blandt et uafhængigt og frihedselſkende Folk havde gjort ham modtagelig. Derfor kunde han langt lettere og ſnarere end Luther losrive ſig fra Katholicismen, men hans Tro og Lære manglede Luthers uendelige Dybde og Inderlighed.

Ulrik Zvingli var født i Grevſtabet Toggenborg d. 1

Januar 1484 og havde efter lærde og grundige Studier ved forskjellige Universiteter i 10 Aar været Præst i Glarus, da han i Aaret 1516 blev kaldet til Einsiedeln i Kanton Schwytz. Her begyndte han snart at prædike mod det Afguderi, som dreves med det undergjørende Madonnabillede i Klosteret, og da Franciskaneren Bernhardin Samson 1518 opslog sin Afladsbod i Schweits, advarede han ivrigt mod Afladens falske Beroligelse, afskaffede bristigt den latinske Messesang og indførte i dens Sted Oplæsning af den h. Skrift. Snart udbredte Rygtet om Zwinglis kjække Veltalenhed hans Navn til de omliggende Kantoner, og da Regjeringen i Zyrich havde indbudet ham til en større Virkekreds, begyndte han (1 Jan. 1519) i denne Stads Domkirke at prædike den h. Skrifts rene Lære og kræve Afskaffelsen af de romerske Misbrug og Paafund. Allerede det følgende Aar bød Raadet Prædikanterne i Zyrich at tie med alle katholske Lærdomme, som ikke fandt Hjemmel i det N. T., og ved en høitidelig Disputation, som offentlig afholdtes i Zürich 1523, forsvarede Zwingli tilligemed sin Ven Leo Judæ sin evangeliske Paastand: at Christus er Kirkens eneste Hoved, det rette Offer, som gjør Fyldest for Menneskenes Synder, den eneste Midler mellem Gud og Mennesene o. s. v. Biskoppen af Kostnits og de katholske Præster og Munke vakte vel en heftig Modstand mod Zwinglis reformatoriske Lærdomme, men iblandt Folket fandt disse afgjort Bifald, og paa den samme Dag, da Disputationen var holdt, gjentog Raadet sin Opfordring til alle Sjæleførgere: kun at lære, hvad de kunde bevise af Skriften. Allerede det følgende Aar besluttede Regjeringen efter Folkets heftige Forlangende at afskaffe Messen og indføre Kalkens Brug ved Nadveren; en af Zwingli forfattet „kort og christelig Indledning til den evangeliske Lære" udstedtes til alle Kirkens Lærere; Judæ oversatte det N. T. efter Luther (senere ogsaa det G. T. efter Grundteksten), og for ret at lægge Ringeagten for det romerske Væsen for Dagen, bleve alle Kirkens Billeder brændte og alle udvortes Ceremonier afskaffede, ja den ensidige Opposition mod det Bestaaende gik saa vidt, at endog Altere, Orgeler og Klokker bleve borttagne af Kirkerne.

I Basel fremskyndede den lærde Joh. Hausschein (der efter den Tids Skik havde antaget det græske Navn

Økolampadius), Reuchlins Discipel og Erasmus' Ven, Reformationens Seir. I Kanton Bern, som ved Dominikanernes Indflydelse en Tidlang havde modsat sig Zwinglis Opfordringer, bleve Katholikerne tilsidst overvundne ved en offentlig Disputation og Reformationen indført ved den kraftige Berthold Hallers Virksomhed. Flere af de nordlige Kantoner tiltraadte det reformerte Kirkesamfund, men nu sluttede ogsaa de katholske Provindser sig nærmere sammen, og de Edforbundne spaltedes i 2 Partier, som Dag for Dag antoge en mere truende Stilling mod hinanden. Hvor Reformationen indførtes, blev det for det Meste paabudet af Regjeringen at lade den gamle Troes Tilhængere forblive uantastede, men Folket fulgte saalidet denne Opfordring, at der ofte forefaldt voldsomme Optrin. Den religiøse Aand havde hos de Reformerte fra Begyndelsen af antaget en ensidig Forstandsretning, saa at de med overdreven Ugunst for al Følelse og Fantasi blot stræbte at føre Kirken tilbage til den apostoliske Tids Enfoldighed. Derfor var den katholske Gudstjeneste dem en Vederstyggelighed. Paven havde sat Zwingli og Judæ i Band, men uden Virkning. Han søgte nu ved Præster og Munke at oppuste og nære Hadet i de katholske Provindser, og dette lykkedes fuldkomment. De 3 Skovkantoner i Midten af Landet tilsvore hverandre at dræbe Enhver, som foragtede Messen og Helgenerne. Enkelte reformerte Præster bleve henrettede, og nu erklærede selv Zwingli, at Troen kun kunde beskyttes med Sværdet. „Den Fred," skrev han," som Mange endnu tale om, er Krig; den Krig, som jeg ønsker, er Fred." De Reformerte besluttede — dog imod Zwinglis Raad — ikke at bringe de katholske Provindser i det Indre af Landet nogen Tilførsel af Levnetsmidler; disse gjorde da et krigersk Indfald i Zyrich, og i Slaget ved Kappel (11. Oktob. 1531), som Zyrich tabte, fandt den ædle Reformator, der selv drog i Spidsen for Menigheden, sin Død for Troen og Fædrelandet. De rasende Fjender sønderhuggede og opbrændte hans Lig og adsprede Asken for Vinden. Hans Ven Økolampadius bortkaldtes samme Aar; men den Kjærlighed til Evangeliets rene Lære, som de havde vakt, var dybt rodfæstet hos deres Landsmænd: kraftige og fromme Lærere traadte i deres

Fodspor, og Reformationens Seir blev stedse fuldstændigere i de fleste Kantoner.

Da begge de evangeliske Troessamfund vare opstaaede under den samme Kamp mod Katholicismens Vildfarelser og uddannedes efter de selv samme protestantiske Grundsætninger, syntes Inter unaturligere, end at de vedbleve at danne twende adskilte Kirker. Og dog strandede alle de Forsøg, som fra begge Sider bleve gjorte for at bringe en Forening i Stand, strandede som det syntes alene paa Reformatorernes forskjellige Opfattelse af nogle enkelte Ord og paa Luthers utilgivelige Paastaaelighed, — men i Virkeligheden hindrede ved en dybere grundet Forskjellighed i Troeslære og ved den Indbildning, at en sand Forening maatte bygges paa en fælles Troesformular i Stedet for paa en gjensidig Anerkjendelse af begge Troesbekjendelsers christelige Charakter.

Zwingli havde 1525 i sin „Kommentar over den sande og falske Religion," som han tilsendte Frankrigs Konge for at retfærdiggjøre sin Lære, fremsat sin rationalistiske eller forstandsmæssige Opfattelse af Nadveren som et udvortes Erindrings- og Samfundstegn, der blot skulde have en symbolsk eller sindbilledlig Betydning. Da nu Karlstadt, som ovenfor (Pag. 178) er omtalt, med Heftighed angreb Luther, fordi denne hævdede Nadverens Betydning som christeligt Sakrament, og derfor især fremhævede, at den guddommelige Naade virkelig meddeles den Troende ved Nydelsen af Herrens Legeme og Blod, saa blev Zwingli ved de strasborgske Theologer, især Bucerus og Kapito, som forgjæves stræbte at mægle mellem Karlstadt og Luther, dragen ind i denne Strid, der stedse vakte større Interesse paa begge Sider og derfor ogsaa stedse førtes med større Hefrighed. — Ogsaa Luther havde tidlig paa det Bestemteste forkastet den katholske Lære om Brødets og Vinens hemmelighedsfulde Forvandling, men da han hverken kunde eller vilde betvivle Skriftens tydelige Udsagn, mente han, at han som evangelisk Christen burde „tage sin Forstand fangen under Lydighed mod Christi Evangelium," og blive staaende ved den Tro, at Christus „i, med og under Brødet og Vinen" giver sine Bekjendere sit sande, allestedsnærværende Legeme og Blod. Da derfor Zwingli oversatte Indstiftelsesordene: „dette er mit Legeme osv," ved:

„dette betyder," da Økolampadius forklarede Ordet Legeme ved „Legemets Sindbillede," og Karlstadt endog fremsatte den urimelige Paastand, at Frelseren ved disse Ord havde peget paa sit eget virkelige Legeme og slet ikke talt om Brødet, saa saae Luther heri en Fornægtelse af Christus, et Angreb paa Troens Allerhelligste og anvendte i Skrifter og Disputatser den Overbevisningens og Ordets Kraft, der i saa høi Grad var ham given. Forgjæves stræbte de protestantiske Fyrster, fornemmelig Landgrev Filip, at bevæge Luther til Fred og Eftergivenhed, forgjæves mindede de ham om, hvor sørgeligt det var, naar Protestanternes Samfund i disse farlige Tider skulde adsplittes og svækkes ved en saa ringe Sag: for Luther var det ingen ringe Sag; ofte bad han med hede Taarer, at Gud vilde opklare Schweitsernes Sjæl og omvende dem til den sande Tro; men at slutte Forbund med dem, saalænge de nægtede Artikelen om Nadveren, ansaae han for et Forræderi mod Christus. „Fordømt," udbryder han i et af sine Modskrifter, „fordømt være en saadan Kjærlighed og Enighed i Helvedes Afgrund! thi den, der først for Alvor fornægter og foragter Christus i eet Stykke, han kan heller ikke rettelig forkynde og ære ham i nogen anden Artikel." „Djævelen vil ved disse Sværmere bryde Banen for andre Kjættere, som ville komme og sige, at Christus har hverken Legeme eller Guddom, at han slet ikke er til." Schweitserne bleve ikke optagne i de evangeliske Fyrsters Forbund, da disse fordrede, at Man først maatte være enig i Religionslæren. Men Filip d. Høimodige hvilede ikke, før han fik en Religionssamtale i Stand, hvorved Theologerne fra begge Sider skulde søge at forenes i en fælles Bekjendelse. Luther erklærede i Forveien, at han ikke kunde vige et Haarsbred fra sin Mening og bad Landgreven først at undersøge, om Schweitserne vare tilbøielige til at give efter, da Ondet ellers let kunde blive endnu værre end det var, „og det er det (skrev han), som Satan vil og ønsker." I Aaret 1529 mødtes de anseteste Lærere fra begge Sider paa Slottet i Marborg, hvor Landgreven modtog dem som sine Gjæster. Efter 3 Dages Forhandlinger enedes Man virkelig — fornemmelig ved Schweitsernes Eftergivenhed — om alle de omtvistede Punkter, alene med Undtagelse af den sidste Artikel om Nadveren. „Om vor

kjære Herres, Jesu Christi Nadvere," hedder det i den fælles Bekjendelse, „troe vi Alle, at den er Christi sande Legems og Blods Sakramente, og at den aandelige Nydelse deraf er høilig fornøden for enhver Christen." „Men endskjøndt vi paa denne Tid ikke have kunnet forliges om, hvorvidt Christi sande Legeme og Blod ere legemligt tilstede i Brødet og Vinen, saa skal dog det ene Parti udvise christelig Kjærlighed imod det andet, for saavidt Enhvers Samvittighed kan tillade det." Men det stod stedse klarere for Luther, at de Reformerres Lære om Nadveren hvilede paa deres hele forstandsmæssige Troeslære; „I have en anden Aand end vi!" udraabte han, da Zwingli bød ham at erkjende dem for Brødre, og han slog sig ikke til Ro, før han havde vakt Striden paa Ny.

De Reformerte forbleve fremdeles udelukte fra det schmalkaldiske Forbund. Paa Rigsdagen i Augsborg indgave 4 reformerte Rigsstæder en særegen Troesbekjendelse, men da Keiseren ikke vilde modtage den, underskrive de den augsborgske Konfession. I Strasborg arbeidede Bucerus og Kapito ivrigt paa en Forsoning, og det lykkedes dem virkelig at formaae Schweitserne til at underskrive en lutherst Troesbekjendelse (den wittenbergske Konkordie), som Melanchthon forfattede (1536), men Luther betragtede disse Forsøg med Uvillie, da han var overbeviist om, at Man ikke var enig i Hjertet; han yttrede undertiden endog heftig Misfornøielse med sin elskede Melanchthon, fordi denne stundom vaklede i sin Overbevisning og gav efter for Fredens Skyld, og endelig 2 Aar før sin Død fornyede han Striden i et bittert Skrift („Bekjendelse om det hellige Sakramente imod Sværmerne"), der i Heftighed og flammende Iver overgik alle de tidligere, idet han „nu paa Gravens Rand vilde aflægge dette Vidnesbyrd for sin kjære Herres og Frelsers Domstol."

Imidlertid havde den reformerte Kirke efter Zwinglis Død vel vundet Indgang i flere Egne, navnlig i de franske Provindser af Schweits, hvor den strenge Prædikant Vilhelm Farel med Kraft førte Kampen mod Katholikerne, men var tillige ved Mangelen paa et aandeligt Overhoved og en fælles Bestyrelse geraadet i Fare for at forvirres. Da fandt den ved Forsynets Naade netop i rette Tid en Mand, som ved sin

aandelige Storhed og evangeliske Kraft blev den reformerte Kirkes anden Stifter. Johan Kalvin var født i Frankrig 1509, havde studeret i Paris og saae sig allerede i sit 18de Aar ved sin Faders Indskydelse i Besiddelse af et katholsk Præsteembede, hvis Indtægter han havde hævet som Dreng, da han blev bekjendt med den protestantiske Lære. Han forlod nu den geistlige Stand og studerede i Orleans Retsvidenskaben med stor Berømmelse. Men det varede ikke længe, inden den h. Skrift, som han stedse læste med større Iver, fuldkommen omvendte ham til den evangeliske Lære; og fra 1532 kastede han sig med hele sin klare og skarpsindige Aand og jernfaste Villie over det theologiske Studium. En Tale, som han havde udarbeidet for Universitetets Rektor i Paris, overbeviste Katholikerne om hans Frafald fra den romerske Kirke; han blev forjaget fra Frankrig, og kom efter forskjellige Vandringer til Basel, hvor han sluttede sig nærmere til de reformerte Lærere. Det blomstrende Universitet i denne Stad havde længe været Samlingsstedet for en Række af udmærkede Lærde. Den berømte Erasmus fra Rotterdam, der i saa høi Grad fremmede Bibelens videnskabelige Fortolkning, havde dengang i mange Aar opholdt sig her for at besørge Trykningen af sine lærde Skrifter*). Ogsaa Farel og Ökolampadius havde dengang i

*) Denne mærkværdige Mand, som ved sin vidtomfattende videnskabelige Virksomhed — fornemmelig sine fortrinlige Udgaver, Oversættelser og Forklaringer af Kirkefædrene og det N. T.tes Grundtext — og sin ædle Kamp imod Munkenes, Scholastikernes og de katholske Geistliges Uvidenhed, Overtro og Laster, med Rette blev nævnet som Den, der havde lagt det Æg, Luther udrugede, segte desnagtet stedse at undgaae enhver nærmere Forbindelse med Reformatorerne og Reformationen. Han kunde vel ikke andet end billige, at Evangeliet blev befriet fra den romerske Kirkes uretfærdige Lænker, men han havde, som han selv siger, „ingenlunde Lyst til at blive Martyr for Troen." Derfor kunde han vel ved sin bidende Vitighed tugte den Dumhed og Lastefuldhed, som han fandt i Kirken, men der var Intet, som han mere ængsteligt vogtede sig for, end at støde sine mange fornemme Venner, hvortil han med Stolthed henregnede Paverne, Keiseren og mange Konger og Fyrster. Saaledes bliver det forklarligt, at hverken Luther eller Melanchthon kunde bevæge ham til at understøtte dem med Skrifter. Da han endelig skrev, var det for at angribe Luthers Lære om Menneskets Udygtighed til at gjøre

Basel fundet et Fristed mod Katholikernes Forfølgelser. Kalvin udgav her (1535) sin berømte „Undervisning i den christelige Religion", der blev den reformerte Kirkes videnskabelige Hovedværk og ved sin Dybsindighed, Klarhed og Kraft i Indhold og Fremstilling stedse vil blive Gjenstand for Beundring hos dannede Christne. Han udviklede her i sand christelig Aand de evangelisk-protestantiske Grundsætninger, og nærmede sig i Artiklen om Nadveren betydeligt til den lutherske Lære, idet han erkjendte en aandelig Tilstedeværelse og Nydelse af Herrens Legeme. Derimod har han ved sin Lære om Naadevalget eller den guddommelige Forudbestemmelse (Prædestination), som han efter Augustinus udviklede i dens hele afskrækkende Haardhed („at Gud fra Evighed af har bestemt nogle Mennesker til Tro, Omvendelse og Salighed, andre til Vantro, Ugudelighed og Fordømmelse") givet den reformerte Kirke en ny Anstødssten for en Forening med Lutheranerne.

Da Kalvin i Aaret 1536 drog igjennem Genf for at nedsætte sig i Strasborg, fordrede Farel i Guds Navn, at han skulde blive der for at sætte sig i Spidsen for den reformerte Kirkes Styrelse. Han fulgte dette Bud som et Kald fra Himlen, og kan fra nu af betragtes som hele det reformerte Troessamfunds Hoved. Med utrættelig Virksomhed, strengt Alvor og urokkelig Troesiver fik han uindskrænket Magt over alle reformerte Menigheder og ordnede nu det offentlige Kirkevæsen efter sine Grundsætninger, som han ved sin aandelige Overlegenhed vidste at gjøre gjældende overalt. I nogen Tid opholdt han sig som Professor i Strasburg, hvor han indgik et fortroligt Venskab med Melanchthon*), men Genf, som ved ham

---

det Gode ved egen Kraft. Luther svarede med lidenskabelig Heftighed og kaldte Erasmus Guds og Christendommens Fjende. Erasmus døde i Basel 1536.

*) Et skjønt Vidnesbyrd om dette Forhold giver han i et af sine senere Skrifter, hvor det hedder: „Filip Melanchthon! til Dig henvender jeg min Tale; Du lever hos Gud med Christus og venter mig der, indtil jeg skal samles med Dig i salig Fred. Hvor ofte har Du ikke trøstet af Arbeide og sygnende under Byrden hældet Dit Hoved til mit Bryst og ønsket: Gid jeg kunde dø ved dette Bryst! og tusinde Gange har jeg siden den Tid ønsket, at det kunde blive vor Lod at leve sammen!"

var bleven Kirkens Midtpunkt, kunde ikke undvære ham, og her virkede han med usvækket Kraft indtil sin Død 1564.

Hans apostoliske Strenghed og Iver udartede undertiden til Haardhed og Ubarmhjertighed**), og hans Afsky for al Pragt og Overdaadighed spores endnu i den reformerte Gudstjenestes overdrevne Simpelhed og Foragt for al Konst og Ceremoni; men hans uendelige Charakterstyrke, store Aandsklarhed og ubetingede Redelighed gjorde ham til et saare betydningsfuldt Redskab i Guds Haand. Hans trofaste Ven Theodor Beza, der havde arvet hans Grundsætninger og hans Lærdom, og vel var mindre kraftig, men langt mere elsket, fortsatte hans Virksomhed i Genf indtil 1605.

Kalvins Troesbekjendelse blev med forskjellige Forandringer efterhaanden antagen i England, Skotland, en Del af Nederlandene og Frankrig, og i Tydskland blev den i nogle Stater indført i Stedet for den lutherske.

31.

Reformationens Gang gjennem Europa.

Den evangeliske Aand, som Luther havde kaldt til Live i Sachsen, svarede saa ganske til den religieuse Trang, der saa længe var bleven følt blandt alle oplyste Christne, at den, efter at være offentlig hyldet i Tydskland, ikke kunde tøve med at begynde sin velsignende Gang gjennem Landene og gjøre sit Herredømme gjældende i Kirkernes Lære og Forfatning. Luthers

*) Denne viste sig især ved en Begivenhed, der indtraf 1553, og stedse som en mørk Skygge vil ledsage Kalvins herlige Eftermæle. En spansk Læge Michael Servet havde offentlig angrebet Kirkens Lære om Treenigheden og var af Inquisitionen dømt til Baalet. Han flygtede, men blev ved at drage igjennem Basel opdaget af Kalvin, anklaget som Gudsbespotter og offentlig brændt. Kalvin havde væsentlig Andel i denne Fremfærd, der saa aldeles stred mod den evangeliske Aand; men de ansete Theologer i Schweits, ja endog Melanchthon, billigede, hvad der var skeet. Luther derimod havde ofte erklæret, at Kjættere kun burde fældes ved Guds Ord.

og Melanchthons herlige Skrifter, der paa Bogtrykkerkonstens rappe Vinger fløi over hele Europa, fandt overalt i fromme Hjerter modtagelig Jordbund for den evangeliske Erkjendelse. Fra alle Lande vare unge Videnskabsmænd strømmede sammen til Wittenberg for at nyde Reformatorernes Undervisning; næsten uden Undtagelse bragte de Alle en ren Iver for Evangeliet med sig tilbage og stræbte da, Enhver i sit Hjem, at gjøre det vundne Udbytte frugtbringende.

Men ogsaa Mørkets og Overtroens Magter rustede sig til Modstand; den blinde Vedhængen ved det Gamle, der altid træder forstærket frem, hvor et nyt Liv rører sig, blev trolig benyttet af Præsterne. Egenkjærligheden, der hos Halvdelen af Menneskene i det afgjørende Øieblik er nok saa stærk som Kjærligheden til Sandheden, holdt endnu de fleste Munke og høiere Geistlige bundne til den katholske Kirke, og i nogle Lande blev Reformationens Lys næsten ganske udslukt efter tunge Lidelser og smertefulde Kampe.

Reformationens hurtige Udbredelse i det nordlige Tydskland have vi allerede fortalt; næst efter Kursachsen og Hessen vare de frie Rigsstæder de Stater, som hurtigst kunde losrive sig fra det katholske Aag, ligesom Reformationen overhovedet fandt størst Bifald i de Lande, hvor Folkets Stemme havde nogen Vægt.

I Preussen blev den evangeliske Lære allerede hyldet 1523, og Bisop Polenz af Samland, som i Kongsbergs Domkirke forkyndte Folket „den store Glæde, at Frelseren anden Gang var født for sin Menighed", var den første af alle christelige Bisopper, der offentlig bekjendte sig til den lutherske Lære. Den tydske Ordens Stormester, Markgrev Albrecht af Brandenborg, som paa Rigsdagen i Nyrnberg var bleven Reformationen hengiven, hentede evangeliske Prædikanter fra Wittenberg og opgav efter Luthers Raad sit geistlige Herredømme over Preussen, hvilket han (1525) tog til Lehn af Polen som et verdsligt Hertugdømme.

I de østerrigske Lande, hvor en stor Del af Folket endnu holdt fast ved Utraqvisternes eller Hussiternes Lære, havde Luthers Skrifter tidlig fundet Bifald; men det var kun de høiere Stænder, som vare i Stand til at tiltrodse sig nogen Reli-

gionsfrihed; hos Folket blev den protestantiske Tro til forskjellige Tider undertrykt med Vold og Forfølgelse. Endelig da Keiser Rudolf II. (fra 1576) forfulgte de Evangeliske i alle sine Lande, grebe Siebenbyrgens Fyrste og Folk til Vaaben for Trocsfriheden, og i Freden til Wien (1606) maatte Rudolf tilstaae baade Lutheraner og Reformerte fri Religionsøvelse i Ungarn og Siebenbyrgen. Faa Aar efter fik ogsaa det egentlige Østerrig udvidet Religionsfrihed, idet Protestanterne ifølge det saakaldte Majestætsbrev skulde have lige Rettigheder med Katholikerne; men Regjeringen var stedse Protestanterne fjendsk, og snart begyndte de Undertrykkelser, som bragte Trediveaarskrigen til Udbrud.

Intetsteds vandt Reformationen en fuldstændigere Seir end i de skandinaviske Riger. Den dygtige, men fremfusende Christian II (fra 1513) af Danmark, Norge og Sverrig, som vilde ydmyge den overmægtige Adel og Geistlighed ved at ophjælpe Borger- og Bondestanden og derfor gjorde mange vigtige Foranstaltninger til Oplysningens Fremme, havde fulgt Luthers Optræden med levende Deltagelse og bad allerede 1519 sin Morbroder Frederik d. Vise om at sende evangeliske Lærere til Danmark; han var saaledes den første fremmede Regent, som offentlig skjænkede den evangeliske Lære sin Beskyttelse. Kurfyrsten fulgte med Glæde Opfordringen, og de wittenbergske Theologer udvalgte Magister Martin Reinhard, der i Slutningen af Aaret 1520 ankom til Kjøbenhavn og strax blev ansat som theologisk Professor og Prædikant ved Nikolaikirke. I Begyndelsen hørtes han med stort Bifald, men da han slet ikke forstod Dansk og desuden ledsagede sit Foredrag med heftige Gebærder, som Man her ikke var vant til at see, lykkedes det Munkene og Præsterne at gjøre ham latterlig for Folket og saaledes svække Indtrykket af hans Prædiken. Den lærde Karmelitermunk Poul Eliasen fra Helsingør (Prior og Professor i Kbhn.), som tidlig havde billiget Luthers Opposition mod de katholske Misbrug og derfor stod i Yndest hos Kongen, havde i Begyndelsen understøttet Reinhards Prædikener ved at gjentage dem paa Dansk; men nu forandrede han pludselig sit Sindelag, enten fordi Luther gik ham for vidt, eller fordi Biskop Lago Urne i Roeskilde havde lovet ham et

godt Kirkeembede, hvis han vilde forlade Protestanterne; han blev snart Reformationens ivrigste Modstander baade i Tale og Skrift, hvorfor han siden almindeligt kaldtes Poul Vendekaabe. Reinhard drog tilbage til Sachsen med uforrettet Sag. Kongen stræbte at formaae Luther selv til at drage hertil, men han kunde ikke undværes i sit Hjem og sendte Karlstadt og en anden theologisk Doktor i sit Sted. Disse udrettede dog kun Lidet og vendte snart tilbage, rimeligvis fordi de politiske Forhold imidlertid havde nødt Christian II. til atter at holde gode Miner med Papisterne. Ved det frygtelige stockholmske Blodbad (8 Novbr. 1520) havde hanægget den svenske Nation til Opstand; han maatte søge Bistand hos sin Svoger Keiser Karl V., der var Reformationens Fjende; de Svenske havde anklaget ham for Paven, og da ogsaa de jydske Rigsstænder opsagde ham Huldskab og Troskab (i Slutn. af 1522), maatte han opgive Haabet om at iværksætte Reformationen.

Christians Farbroder Frederik I (fra 1523) erkjendte den evangeliske Læres Sandhed, men den katholske Adel og Geistlighed bandt hans Hænder ved en Haandfæstning, hvori han blandt Andet forpligtede sig til „ikke at tillade Nogen af Luthers hjætterske Discipler at prædike mod den hellige romerske Kirke eller den hellige Fader, Paven", men hvor de fandtes, straffe dem paa Liv og Gods. Desuagtet gjorde den evangeliske Oplysning hver Dag større Fremskridt blandt Folket. Trangen til den var ogsaa saa stor, som den vel kunde være; De høiere Geistlige vare næsten Alle uvidende og verdsligsindede Adelsmænd, der levede i Velleevnet af Kirkens rige Godser og betragtede Kirken selv som en Bisag. Mange af de lavere Geistlige kunde ikke skrive deres eget Navn og neppe læse en Prædiken op af en Bog, og endnu i 1530 fandtes i Aarhus Stift 16 Kirker, som kun havde 2 Præster. Derfor blev Guds Ord hørt med Begjærlighed, hvor enkelte Præster havde Mod til at forkynde det, og den sønderjydske Præst Herman Taft, som kjækt prædikede den evangeliske Lære paa Kirkegaarden i Husum (1522), da Katholikerne havde lukket Kirken for ham, blev af Folket beskyttet mod Papisternes Overlast.

Den sindige og veltænkende Frederik saae i det Løfte, han havde givet i Haandfæstningen, blot en Forpligtelse til at

lade Reformationen gaae sin egen Gang og at beskytte begge Partier i deres lovlige Rettigheder. Dog viste han ved mange Leiligheder tydelig nok, hvor meget han ønskede at fremme Evangeliet, hvilket blev ham saa meget lettere, som ogsaa den største Del af Adelen efterhaanden fik Øinene op for det katholske Kirkevæsens Brøstfældighed. Aaret efter Kongens Thronbestigelse havde Hans Mikkelsen fra Malmø, der trofast fulgte den affatte Konge i hans Landflygtighed, udgivet sit danske N. Testamente i Leipzig og saaledes skjænket de evangeliske Lærere i Danmark et vigtigt Grundlag for deres Prædiken; og i samme Aar optraadte den fromme og uforfærdede Hans Tausen, der indtager den første Plads blandt den evangeliske Læres Forkyndere i Danmark. Han var en Søn af en fattig Bondesmed Tage i Birkende ved Kjerteminde, men blev ved en rig Adelsmands Gunst godt oplært og optagen som Munk i det rige Antvorskov Kloster ved Slagelse. Prioren Eskild, som yndede ham for hans Flid og Lærdom, lod ham 1518 reise udenlands paa den Betingelse, at han ikke maatte komme til det kjætterske Wittenberg, men Tausen, som i Løven lærte Luthers Skrifter at kjende, kunde ikke modstaae Fristelsen og studerede i 2 Aar den evangeliske Theologi hos Luther og Melanchthon. Efter sin Hjemkomst maatte han en Tidlang skjule sit Sindelag, men denne Forstillelse blev ham snart utaalelig, og Skjærtorsdag 1524 forkyndte han offentlig i Klosterkirken i Antvorskov den evangeliske Lære om Retfærdiggjørelsen ved Troen alene. Forbittret over dette Kjætteri sendte Prioren ham ufortrøvet til Viborg Kloster for at faae ham omvendt, men Tausen prædikede ufortrødent, som Guds Ord bød ham, og havde saa stor Fremgang blandt Borgerne, at Kirken ikke kunde rumme Tilhørerne. Da Meenigheden med Magt satte sig i Besiddelse af den større Graabrødrekirke, og Biskoppen vilde anvende væbnet Magt mod Tausen, grebe Mænd og Qvinder til Vaaben for at beskytte deres Lærer. Biskoppen lod ham kaste i Fængsel, men gjennem Fangetaarnets Lufthuller lød hans Prædiken til den paa Gaden forsamlede Mængde, og det følgende Aar satte Kongen ham i Frihed, idet han udnævnte ham til sin egen Kapellan, men tillod Viborgerne at beholde ham.

Ogsaa i de andre danske Kjøbstæder hørtes Evangeliet med

Glæde, fornemmelig i Malmø, hvor den veltalende Klaus Tøndebinder og flere nidkjære Prædikanter ved Borgemesteren Jørgen Mønters Beskyttelse skaffede den lutherske Lære almindelig Anerkjendelse. De katholske Geistlige stræbte forgjæves at formaae Dr. Eck fra Ingolstadt til at komme dem til Hjælp; Folkets Forbittrelse imod dem blev bestandig større, og paa nogle Steder bleve de udsatte for Overlast. Da saaledes den offentlige Mening stedse tydeligere udtalte sig til Gunst for Reformationen, kunde Frederik I. paa Herredagen i Odense (1 Aug. 1527) sætte den Beslutning igjennem, at hans lutherske Undersaatter fik samme Religions- og Samvittighedsfrihed som de katholske, og at det maatte staae enhver Munk, Præst eller anden Geistlig frit for at gifte sig. Dengang havde Reformationen allerede seiret i Hertugdømmerne, og nu udbredtes den med raske Skridt, først i Jylland og Skaane, derefter paa Øerne. Hans Spandemager i Malmø udgav en dansk Psalmebog til Brug ved den evangeliske Gudstjeneste; den lærde Franks Vormordsøn, der ogsaa virkede i Malmø, oversatte Davids Psalmer, Christiern Pedersen fra Lund udgav en ny og fortrinlig Oversættelse af de N. T. og Psalmerne (1529), og i Viborg, som allerede 1526 ved Kongens Omsorg havde faaet en offentlig Skole, der havde Luthers Discipel Jørgen Sadolin til Rektor, oprettedes et Bogtrykkeri, hvor Tausens Skrifter bleve trykte. De fleste Munke maatte forlade deres Klostre og bleve paa nogle Steder mishandlede af Folket; men ogsaa Katholikerne, som stedse kunde beraabe sig paa Kongens Haandfæstning, fandt ofte Leilighed til at anvende Vold og Undertrykkelse, og Kongen maatte være betænkt paa nye Foranstaltninger til Religionsfrihedens Beskyttelse. Han indstævnede da baade de katholske og de protestantiske Geistlige og Prædikanter til en Herredag i Kjøbenhavn 1530, for at Rigsraadet kunde afgjøre Reformationens Skjæbne.

Biskopperne havde indkaldt en katholsk Doktor ved Navn Stagefyhr fra Tydskland, som tilligemed Poul Vendekaabe skulde stille sig i Spidsen for Angrebet paa Protestanterne. Men Tausen, der Aaret i Forveien var bleven Præst i Kjøbenhavn, forfattede i Forening med sine Venner en lutherst

Troesbekjendelse i 43 Artikler (de kjøbenhavnske Artikler), som de indgave til Rigsraadet og derefter forklarede og forsvarede i en uafbrudt Række af Prædikener, der holdtes i Helliggeistes Kirke (4 Gange daglig og 12 Gange om Søndagen) og med største Bifald hørtes, saalænge Herredagen varede. Katholikerne søgte i 27 Artikler at bevise Protestanternes Kjætteri. Disse indgave strax et Modskrift, som var ledsaget af en alvorlig Klage over Bispoppernes uchristelige Embedsførelse. De katholske Geistlige turde ikke indlade sig paa en Disputation i Modersmaalet; Folkets Stemning var saa bitter imod dem, at de endog forhaanedes paa Gaderne, og da Hoffet heller ikke var dem gunstigt, mærkede de snart, at der intet Andet stod tilbage for dem, end at at trække sig i Stilhed ud af Sagen. Herredagen opløstes, uden at der blev taget noget Beslutning i Sagen, men Kongen erklærede, at den i Odense udstædte Reces indtil videre skulde staae ved Magt, og at begge Partier skulde staae under Kongens særdeles Varetægt. Men det var ikke muligt ganske at forhindre voldsomme Udbrud af Folkets Vrede, der dog aldrig antog saa vild og voldsom en Charakter som hos de tydske Bønder i Bondekrigen. Den kraftige Biskop Joachim Rønnov i Roeskilde, der (1529) var indtil efter Lago Urne, søgte tvertimod de Løfter han havde givet Kongen, at mishandle Protestanterne, hvor han kunde; hans Kollega Beldenak i Fyen standsede længe Evangeliet i sit Stift; men den offentlige Mening var dem allerede for stærk, og den følgende fynske Biskop Knud Gyldenstjerne gav et smukt Exempel paa sand Iver for sit Kald, idet han udgav en dansk Oversættelse af Luthers Katechismus, som han med Varme anbefalede sit Stifts Geistlige.

Da Frederik 1. døde (1533), tydede Alt paa en hurtig Seir for Evangeliet. Men nu blev Danmark i 3 Aar Skueplads for en blodig Borgerkrig, hvorved Reformationen blev forhalet. Efter Kongens Død hvilede nemlig Magten i Rigsraadets Hænder, og dettes geistlige Medlemmer hævede nu atter deres Hoveder med nyt Haab om at redde den katholske Kirkes gamle Herredømme. Da de samledes med den øvrige Adel for at vælge en ny Konge, bragte de først Religionssagen paa Bane og klagede bitterligt over det lutherske Kjætteri og de

Forurettelser, som Protestanterne skulde have tilføiet dem. Det lykkedes dem virkeligt at vinde adskillige af de tabte Rettigheder tilbage; Præsternes Ordination, som Tausen og Tøndebinder havde tilladt sig at udføre, blev atter erkjendt for en Ret, der ene tilkom Biskopperne. Den katholske Messe blev paa Ny paabuden og Klostrenes Ophævelse forbuden. Tausen blev indstævnet for Raadet i Kjøbenhavn, anklaget for Kjætteri og Frækt Forhaanelse af Kirkens Geistlige, men „af særdeles Naade" kun dømt til at rømme Sjælland inden en Maaned. Men Kjøbenhavns Borgere samlede sig i væbnede Skarer paa Torvet for at forsvare deres kjære Præst; Biskop Ronnov kunde kun ved Tausens Beskyttelse redde sit Liv, da han forlod Raadhuset, og Gjæringen var saa voldsom, at Biskoppen af Frygt for Oprør maatte kalde Tausen tilbage efter en kort Fraværelse.

Rigsraadet havde ikke kunnet enes om Kongevalget. De fleste Adelige stemmede for Kongens ældste Søn, Hertug Christian af Slesvig og Holsten, men da han var en ivrig Lutheraner, foretrak alle Biskopperne den umyndige Hertug Hans, som de haabede at kunne opdrage i den katholske Tro. Altsaa blev Valget udsat; men nu reiste Borgerne i Kjøbenhavn og Malmø sig til Fordel for den affatte Christian II., der sad fangen paa Sønderborg Slot; Lybekkerne sendte dem Tropper under Anførsel af Grev Christian af Oldenborg (hvorfor Krigen kaldes Grevens Feide), og i kort Tid var han hyldet over hele Skaane og paa alle Øerne. Folkets Kjærlighed til den fangne Konge gav Grevens Vaaben hurtig Fremgang, og nu maatte Biskopperne omsider falde til Føie, idet de i Sommeren 1534 gave deres Stemmer til, at Christian III. blev kaaret til Konge. Men endnu i 2 Aar rasede Krigen i Danmark, og først efter Johan Ranzaus store Seir ved Ørnebjerg, og efter Malmøs Overgivelse og Kjøbenhavns langvarige Beleiring og blodige Indtagelse kunde Kongen (d. 6 Aug. 1536) holde sit Indtog i Hovedstaden.

Krigens Rædsler havde vel standset Kirkeforbedringens Fremgang, men da begge de kæmpende Magter vare den evangeliske Lære hengivne, var den lutherske Gudstjeneste dog ved Fredens Slutning langt mere udbredt end forhen, og i sine Følger viste den ødelæggende Krig sig aabenbart som et kraftigt

Middel i Forsynets Haand til at frelse Danmark fra det aandelige Mørke. Christian III. var en ædel og retfærdig Konge og en from Christen. Han havde lige siden Rigsdagen i Worms 1521, hvor han med Beundring havde været Vidne til Luthers mandige Optrædelse, været Evangeliet hengiven og ivrig beskyttet det i Hertugdømmerne. Han var den eneste fremmede Fyrste, der gav Luthers trængende Enke Pension.

Strax efter sit Indtog i Kjøbenhavn holdt han en Sammenkomst med de verdslige Rigsraader og besluttede med dem at fratage Biskopperne den verdslige og kirkelige Magt og med Liv og Blod opretholde den lutherske Lære. Paa een Dag bleve alle Biskopperne fængslede og frigaves først, da de havde lovet ikke at foretage sig Noget imod Evangeliet. Kun Joachim Rønnov af Roeskilde kunde ikke blive forligt med Kongen og forblev i Fangenskab. De øvrige Biskopper fik et anstændigt Underhold for Livstid; men Gyldenstjerne og siden ogsaa den værdige Ove Bilde af Aarhus gik over til den evangeliske Kirke. De af Landets Præster, som ikke vilde forlade den katholske Kirke, maatte vige deres Embeder, men Domherrerne og Munkene beholdt deres Indkomster til deres Død.

For at Folket kunde stadfæste, hvad Kongen og Rigsraadet havde foretaget, og saaledes offentlig anerkjende den evangeliske Tro som Statens Religion, sammenkaldtes dernæst i Aaret 1536 en Rigsdag i Kjøbenhavn, og her blev da (30te Oktober) høitidelig oplæst en udførlig Tale, hvori Kongen forklarede Grundene til det Skete, foreslog at inddrage Kirkens rige Godser under Kronen og endelig spurgte det forsamlede Folk, om det billigede Reformationen, eller om det vilde have Biskopperne indsatte igjen. Da svarede alt Folket som med een Røst: „Vi ville ikke have saadanne Biskopper mere; men vi ville holde os til Christi Evangelium."

Kongen og Rigsraadet forberedte nu med Folkets Samtykke de nødvendige Forandringer i Kirkens ydre Stilling. Biskoppernes Tiende blev forandret til Kongetiende og tildels anvendt til Undervisningens Fremme; Præste- og Kirketienden vedblev at benyttes til Præsternes Underhold og Kirkens Vedligeholdelse. Men Adelen tiltrodsede sig Tiendefrihed for deres Sædegaarde. Kirkens og de fleste Klostres Godser bleve ogsaa

inddragne for at anvendes til Statens Fornødenheder. Men Adelen fik Ret til at fordre de Eiendomme tilbage, som deres Forfædre havde skjænket til Kirker og Klostre, og ved at benytte denne Ret med deres sædvanlige Rovgjerrighed, ved Kjøb, Forlehning og Pantsættelse tilkrøve de sig efterhaanden næsten alle de kirkelige Godser, ja tilvendte sig endog paa mange Steder baade Kirke- og Kongetienden.

For at fuldende Ordningen af det opløste Kirkevæsen og bringe det forfaldne Universitet paa Fode blev Luthers Ven Johan Bugenhagen (Pag. 182) i Aaret 1537 indkaldt til Danmark. Efterat have kronet Kongen indviede han de evangeliske Superintendenter eller Biskopper, som Kongen havde udnævnt. Derefter udstedtes en almindelig Kirkeordinants eller Kirkelov, som var forfattet af danske Geistlige og billiget af Luther, men forøvrigt „bygget alene paa Guds rene Ord, som er Loven og Evangelium". Den fik Lovskraft paa Herredagen i Odense 1539, men forøgedes paa flere senere Kirkeforsamlinger. Biskopperne skulde efter denne Lov vælges af Kjøbstadpræsterne ved 4 Valgmænd af deres Midte, Provsterne af Præsterne, disse af Menighederne, hvor Herremændene ikke have Kaldsret*). Den latinske Messe blev afskaffet og danske

*) Efter det oprindelige Udkast til Kirkeordinantsen skulde Menigheden (eller den adelige Godseier) ved Provsten begjære en Præst af Superintendenten, der da skulde overhøre og kalde Kandidaten, hvorefter Lehnsmanden paa Kongens Vegne skulde stadfæste Kaldelsen. Men i den af Kongen bekræftede Ordinants bestemmes, at Præsterne i Kjøbstæderne skulde vælges af Borgemester og Raad, paa Landet af Menighederne. Dette fastsattes (paa Kirkeforsamlingen i Ribe 1542) nærmere saaledes, at Sognemændene paa Landet skulde udnævne 7 af de ældste og mest agtede Mænd i Sognet, som med Provstens Samtykke skulde vælge Den, der skulde fremstilles for Bispen og Lehnsmanden. Denne Lov bestod til Souverænitetens Indførelse, men Menighedens Valgret blev paa mange Maader indskrænket, dels ved Adelens Indflydelse, der gik saa vidt, at Bønderne sjelden formaaede Noget, hvor der bode en Adelsmand i Sognet eller endog kun i Nabosognet, dels ved Biskoppens Ret til at overhøre Kandidaterne og udnævne alle Kapellaner, dels endelig ved Kongens Indgreb, især da det blev almindeligt, at han gav Kandidaten Løfte (Erspektance) om et Kald og anmodede Bispen eller Lehnsmanden om at indfrie Løftet. Saaledes var Menighedsvalget (der forøvrigt hyppigt misbrugtes til Gunst for den afgaaede Præsts Enke, Dottre eller

Kollekter og Psalmer indførte, men Præsterne fik forøvrigt Frihed til at benytte sig af egne Kirkebønner.

Den lutherske Kirkes symbolske Bøger bleve vel ærede som rette Fremstillinger af Statsreligionens Indhold, men ikke paabudne som ufravigelig Lov. Først i Aaret 1574, da Stridighederne om Nadveren ogsaa foraarsagede Bevægelser blandt de danske Lærere, blev den augsborgske Konfession offentlig anerkjendt som den danske Kirkes Bekjendelsesskrift.

Efterhaanden som den evangeliske Lære stedse mere slog Rod i Folkets Hjerte, maatte ogsaa christelig Oplysning udbrede sig; men Almuens Undervisning, som er den første Betingelse for et sandt christeligt Liv, befandt sig endnu længe i en maadelig Forfatning i Danmark*).

I Norge fandt Reformationen langt sildigere Indgang end i Danmark, da Folket var alt for vankundigt til at det kunde erkjende den evangeliske Sandheds Fortrin for den katholske Overtro. Derfor holdt de frie norske Bønder længe fast ved denne, endskjønt Biskoppernes Herredømme var dem forhadt. Da Christian III. kort efter Slaget ved Ørnebjerg (1535) blev hyldet i det søndenfjeldske Norge, greb Ærkebiskoppen Olaf

---

Slægtninge) i Virkeligheden kun et tomt Spil, da Kancelliet (Griffenfeld) 1670 forbeholdt sig Kaldsretten, og denne endelig ved Danske Lov 1683 hjemfaldt til Kongen, medens de adelige Godseieres Indstillingsret (der ved det vidtudbredte Salg af Kirkerne fik betydelig Udvidelse) til Kirkens og Statens Skade har vedligeholdt sig til 1848.

Kun i de Dele af Hertugdømmerne, der 1660 ikke tilhørte Kongen, er Valgretten bibeholdt saaledes, at Menigheden vælger en af de 3 Kandidater, som fremstilles af vedkommende Embedsmænd eller Kirkepatron. Men ogsaa der klages jevnligt over mange Slags Misbrug.

*) Paa buelige Præster var der efter Reformationen saa stor Mangel, at Man maatte ansætte forhenværende Munke, Tjenere og Skrivere hos Bisper og Adelsmænd, hvorfor de ogsaa behandledes med Ringeagt og mangen Gang mishandledes af Herremændene. Da Christian III. omdannede og udvidede Kjøbenhavns Universitet (1539) og oprettede Latinskoler i alle Kjøbstæder, forberedtes bedre Tider. Men paa Almueskoler blev der endnu ikke tænkt; Degnene kunde i det Høieste drive Børnene til at lære Katechismus og nogle Bønner og Psalmer udenad; siden gik Latinskolernes ældre Disciple omkring paa Landet om Sommeren for at holde Skole, men først da Frederik IVdes Skoler vare oprettede, begyndte en taalelig Tilstand.

Engelbrechtsen af Trondhjem til Vaaben for Christian II. og satte hele den nordlige Del af Landet i Oprør. Men da Kongen havde seiret i Danmark, maatte ogsaa Norge underkaste sig hans Herredømme, og Ærkebispen flygtede til Holland efter at have ranet Domkirkens Skatte (1537). Nu fik Norge samme Kirkeforfatning som Danmark.

I Island havde Biskoppen af Skalholt, som havde studeret i Vittenberg, indført Reformationen 1540, da hans Æmbedsbroder Jon Aresen af Holum, som var en ivrig Katholik, med væbnet Haand faldt ind i hans Stift og gjenoprettede den katholske Gudstjeneste med Magt. Forgjæves stævnede Kongen ham til at møde i Kjøbenhavn; han vedblev i flere Aar at rase mod Protestanterne, og først da han var bleven fangen og henrettet som Oprører (1550), indførtes den danske Kirkeordinants uden Modstand.

Det svenske Folk havde længe været misfornøiet med den katholske Geistlighed saavel som med det danske Herredømme, som Biskopperne understøttede, og da Ærkebispen Gustav Trolle i en Strid med Rigsforstanderen Sten Sture den Yngre havde faaet denne og alle hans Tilhængere satte i Band, og denne Bandsættelse af Christian II. blev benyttet som et Paaskud til det stockholmske Blodbad, steg Misfornøielsen til et bittert Had, og den politiske Befrielse blev Forberedelsen for den religiøse. Sverrigs Befrier, den store Gustav I. Vasa (1523—60) bekjendte sig til den evangeliske Lære, og Folkets store Kjærlighed til ham maatte bidrage til at forsone det med Reformationen. Brødrene Olof og Lars Petersson, som havde studeret i Vittenberg og siden med Nød og neppe undgaaet den danske Tyrans Bøddeløxer, forkyndte den evangeliske Lære under Kongens Beskyttelse og forsvarede den ved Skrifter og Disputatser. Olof oversatte det N. T. paa Svensk, og den latinske Messe begyndte at afskaffes; men paa mange Steder gjorde det katholske Parti en heftig Modstand, og først da Kongen paa Rigsdagen i Vesterås 1537 havde erklæret sin Beslutning, at ville nedlægge Regjeringen, saafremt den katholske Geistligheds Privilegier skulde vedblive, blev den lutherske Lære og Kirkeforfatning foreløbig sikkret. Paa en ny Rigsdag i Vesterås 1544 fuldendtes Re-

formationens Seir, men adskillige af de katholske Ceremonier beholdtes i Gudstjenesten, og den biskoppelige Værdighed vedblev.

Efter at den lutherske Lære i 30 Aar havde befæstet sig i Sverrig, gav en Thronforandring Anledning til, at Katholicismen atter begyndte at hæve sig. Gustav Vasas anden Søn Kong Johan III. (fra 1568) blev nemlig af sin katholske Gemalinde, den skjønne Katharina Jagellonika af Polen, overbevist om, at Luther var gaaet for vidt, og besluttede derfor at give sit Folk en Kirkeforfatning, som skulde være en Blanding af den gamle og den nye. Den lutherske Gudstjeneste blev ved en forhadt Lithurgi („röda boken") omdannet ved Jesuitermunke, og Kongen havde allerede selv hemmeligt antaget den katholske Tro og var traadt i Underhandling med Paven, da hans Dronning døde (1583) og blev efterfulgt af Gunnila Bjelke, som atter stemte Kongen til Gunst for den lutherske Lære*). Men hans Søn Sigismund (1592), der tillige var Konge i Polen og en ivrig Katholik, vilde udrydde Protestantismen med Magt og opløftede Jesuiterne til de høieste geistlige Embeder. Da han nu tillige krænkede Rigets Forfatning og indkaldte polske Tropper, reiste Rigsforstanderne sig i Spidsen for Nationen, afsatte Sigismund, der var flygtet til Polen, og satte hans Farbroder Karl IX. paa Thronen (1604). Den protestantiske Religion blev da atter eneherskende i Sverrig, og paa samme Tid erklærede Geistligheden sig for den augsborgske Konfession. Fra den Tid af gjorde den evangeliske Oplysning glædelig Fremskridt hos det svenske Folk, og snart kunde Sverrig træde kraftigt op til de tydske Protestanters Forsvar.

Medens den lutherske Tro saaledes seirede i Norden, saavel ved sin egen Overensstemmelse med Folkets Charakter, som

*) „Hans hele Levnet", siger en svensk Historieskriver (Fryxell), „var et Provekaart paa forskjellige Troesbekjendelser: „Han var opfødt i den lutherske, fik i England Smag for den reformerte, siden ved sin første Gemalinde for den katholske, som han efter et forbigaaende Forsøg med Lithurgien antog, men et Aar efter opgav, idet han søgte Forening med den græske Kirke. Da ogsaa dette mislykkedes, vendte han tilbage til Lithurgien, og tilsidst paa Dødsengen til sin Barndomstro, den evangeliske".

ved fromme Fyrsters Bistand, og derfor saa godt som uden Blodsudgydelse, maatte den reformerte Lære under udvortes Forfølgelser, indvortes Forvirringer og stærkt afverlende Lykke kæmpe for sin Tilværelse i England, Nederlandene og Frankrig.

Den hovmodige, vellystige og despotiske Henrik VIII. af England havde selv udgivet et heftigt Skrift imod Luther for at forsvare de 7 Sakramenter, og var af Paven bleven belønnet med Titel af „Troens Forsvarer". Men da han i Anledning af sin nedrige Opførsel mod en af sine ulykkelige Dronninger havde lagt sig ud med Paven, løsrev han sig pludselig aldeles fra den romerske Kirke, erklærede sig selv for Kirkens Overhoved, henrettede de Biskopper, som modsatte sig, og plyndrede Kirkens Rigdomme. Dette benyttede Evangeliets Venner, især Ærkebiskop Krammer af Kanterbury, sig af for at skaffe den protestantiske Lære Indgang; og da Kongen var død (1547), blev under hans Søns Mindreaarighed Kirkeforfatningen ordnet af reformerte Theologer, som Krammer havde indkaldt. Men den unge Konge døde faa Aar efter (1553), og hans Halvsøster Maria, der var begeistret for den romerske Kirkes Tro, besluttede, med Magt at udrydde det reformerte Kjætteri. Krammer og 4 andre Biskopper, mange Præster og andre standhaftige Christne bleve brændte, medens Andre flygtede til fremmede Lande for at oppebie bedre Tider. Disse kom snart; thi Maria den Blodige døde efter 5 Aars Regjering af Smerte over Folkets Had, og hendes Halvsøster Elisabeth, der var opdragen efter Melanchthons Troeslære, stræbte under sin lange og lykkelige Regjering (1558—1603) med viist Maadehold at befæste den protestantiske Kirke i sine Lande. Paa en Synode af Rigets Biskopper antoges 39 Artikler, der med Klarhed og Bestemthed udtale den engelske Kirkes Troesbekjendelse og siden ved en Parlamentsbeslutning bleve optagne i Rigets Grundlov. De ere byggede paa den Grundsætning, at de katholske Skikke saa meget som muligt maatte beholdes; Biskopperne vedbleve at være Kirkens Overster og Rigets første Baroner, hvorfor Kirken kaldes den biskoppelige eller episkopale; men Kongen blev som Lovenes Haandhæver anerkjendt som „Kirkens Regent".

Endskjøndt Kalvins Troeslære ligger til Grund for de 39 Artikler, stemme de dog i Læren om Nadveren og om Naadevalget (see Pag. 200) temmelig nøie overens med den augsborgske Konfession. Men de strenge Kalviniſter, som forargedes herover og endnu mere over Kirkens katholske Væsen og dens Sammenblanding med Staten, vilde ikke indtræde i den biskoppelige Kirke og indførte i deres Menigheder en simpel Gudstjeneste og en Kirkeforfatning, hvorved alle Kirkens Tjenere skulde have lige Værdighed og alle dens Anliggender afgjøres i Forsamlingen af Menighedens Presbytere eller Ældste. Derfor kaldte de sig Presbyterianer, men bleve paa Grund af deres strenge Kirketugt, ifølge hvilken enhver jordisk Glæde ansaaes for synding, og deres overspændte Iver for at rense Gudstjenesten for alle Fester, Ceremonier og kirkelige Prydelser i Almindelighed kaldte Puritaner. Forgjæves søgte Dronning Elisabeth ved strenge Love at forene dem med Statskirken. Forfølgelserne tjente kun til at forøge deres Antal og deres strenge og mørke Tankemaade, og da Jakob I., som efter Elisabeths Død fik Regjeringen over alle 3 Kongeriger, og endnu mere hans Søn Karl I., begunstigede Katholikerne paa alle Maader, saa at de katholske Irlændere, der hidtil vare blevne forurettede af Regjeringen, endog kunde anrette et almindeligt Blodbad blandt Protestanterne, fik Puritanerne ved Hjælp af Folkets Had til Kongen ganske Overhaand i Parlamentet, afsatte Biskopperne, overvandt ved Skotternes Hjælp det kongelige Parti og dømte Kongen til Døde (1649). Oliver Kromvel, der nu beherskede Storbrittannien efter Kongens Henrettelse, var en ivrig Puritaner og vilde endog indføre Mosis' Statslove i Landet; men efter hans Død blev den biskoppelige Kirkeforfatning atter indført, medens Regjeringen hemmeligt og aabenbart begunstigede Katholikerne. Først ved Revolutionen 1688 ophørte Forfølgelserne for Religionens Skyld. Presbyterianerne fik Ret til offentlig Gudstjeneste, men Katholikerne, som i Irland udgjøre den allerstørste Del af Indbyggerne, have lige indtil i vore Dage maattet savne mange af deres Rettigheder som Statsborgere.

Skotterne havde lige siden Henrik VIIIdes Dage med Kraft haandhævet den presbyterianske Lære og Forfatning i al

dens Strenghed. Den veltalende og ubøielige Præst John Knox, Kalvins Ven, der lig Israels Profeter dristigt revsede Dronning Maria Stuarts Laster, stod i Spidsen for de Reformerte og opflammede hos Folket den mørke Troeskraft, hvormed Skotterne siden stedse forsvarede deres religiøse Frihed og Eiendommelighed. Denne Eiendommelighed har især udpræget og bevaret sig i de skotske Kirkeskikkes Indretning; thi medens den biskoppelige Gudstjeneste i England paa mange Maader nærmer sig til den katholske Kirkes høitidsfulde Pragt, forrettes Gudstjenesten i Skotland endnu den Dag idag med al den Simpelhed og Ringeagt for ethvert ydre Middel til Andagtens Befordring, som Zwingli og Knox i deres reformatoriske Iver i hine Dage vilde gjøre gjældende. Kirkerne ere rummelige Huse uden Taarn, Klokke eller Orgel, uden nogensomhelst konstnerisk Prydelse, med lange Borde i Stedet for Alterer, ved hvilke Kommunikanterne sidde og lade Brød og Vin gaae fra Haand til Haand. Den kirkelige Indvielse af Ægteskabet ansees for ligegyldig, Konfirmation og Skriftemaal for unyttige, Knælen, Korsbetegnelse og deslige for syndige. Alle Helligdage, undtagen Søndagen, ere afskaffede, og alle bestemte eller faststaaende Bønner, Texter og Formularer forkastede som stridende mod den kirkelige Frihed.

De vindskibelige og frisindede Nederlændere vare ved Erasmus' og andre Lærdes Virksomhed længe forberedte paa Reformationen og modtoge Luthers Skrifter og Disciple med Glæde. Men den politiske Forbindelse, hvori de stode med Frankrig og Schweits, bestemte dem for Kalvins Lære, som snart blev herskende i de fleste nordlige Provindser. Nederlandene vare ved Arv tilfaldne Keiser Karl V. og bleve, da han var kjed af at regjere, overgivne til hans Søn Filip II. af Spanien (1555). Disse Fyrster, som indsaae, at den evangeliske Aand var Folkefrihedens mægtigste Bundforvandte og altsaa farlig for deres Despoti, undertrykte de Reformerte med umenneskelig Grusomhed og lode mange Tusinde brænde og henrette. Især stræbte den nedrige Filip ved sin blodtørstige Haandlanger Alba og ved den afskyelige Inquisition at qvæle al religiøs og borgerlig Frihed i Blod og Flammer. Men nu grebe Nederlænderne til Vaaben for at værne om begge Dele.

De nordlige Provindser sluttede et Forbund som en selvstændig Stat og afvrang Spanien en Vaabenstilstand efter en herlig Kamp for Troen og Friheden (1609). Men imidlertid opstod der indbyrdes Stridigheder blandt de Reformerte, idet Arminius, Professor i Leyden, som Zwinglis Discipel forkastede den strenge kalvinske Lære om Naadevalget og fandt Bifald hos en stor Del af Folket. Striden blev saa heftig, at Republikens Frihed kom i Fare. Den ærværdige Oldenbarneveld og den lærde Hugo Grotius, som stode i Spidsen for Arminianerne, vare tillige Høvdinger for det republikanske Parti, der modsatte sig Statholderens Bestræbelser efter den høieste Magt. Da derfor den Sidste i nogen Tid havde Overmagten, blev Oldenbarneveld henrettet, Grotius fængslet og Arminianerne udelukte af Kirkesamfundet. Paa Synoden i Dortrecht (1617—19) blev den belgiske Konfession, som er affattet i Kalvins Aand, offentlig bekræftet som den nederlandske Kirkes Troesbekjendelse. Efter Stilstanden begyndte Spanierne Krigen paa Ny, men maatte snart give efter for den Tapperhed og Fædrelandskjærlighed, som følger med Friheden, og ved den vestfalske Fred blev de forenede Provindsers Uafhængighed af Spanien og Tydskland erkjendt.

Frankrig havde ved Theologernes og Kongernes dristige Kamp imod Pavedømmet i flere Aarhundreder forberedet sig til Reformationen, og da Kalvin og Beza, som begge vare Franskmænd, begrundede den reformerte Kirke tæt ved Frankrigs Grændser, udbredte Hugonotterne, eller de kalvinske Menigheder, sig over hele Landet. Men de franske Konger, som i den katholske Trældomsaand kun saae en Støtte for deres despotiske Planer, søgte med Vold og List at undertrykke Hugonotterne, og Frants I., som i sin Strid med Keiseren begunstigede Protestanterne i Tydskland, brændte dem i sine egne Lande. Den umenneskelige Enkedronning Katharina af Medici, der i mange Aar styrede Frankrig i sine Sønners Mindreaarighed, bedaarede først Protestanterne med sin falske Gunst; men da hun tog Masken af, og deres Rettigheder bleve haanede, udbrød en blodig Religionskrig, som i 8 Aar 8 Gange fornyedes ved Hoffets Troløshed. Tilsidst udkastede Katharina en snedig Plan, hvormed hun haabede ganske at kunne udrydde Hugonotterne. Ved en

høitidelig Fredslutning blev der tilstaaet dem fri Religionsøvelse og lige borgerlige Rettigheder med Katholikerne. Den unge Konge, Karl IX., som i Trædskhed og Grusomhed var sin Moder værdig, indbød Protestanternes Anfører, den ærværdige Admiral Koligny, til Paris og overøste ham med Æresbevisninger. For at besegle Freden formælede han sin Søster med Kong Henrik af Navarre, der beskyttede Hugonotterne; men i Bryllupsnatten (24. Aug. 1572), da Alle havde begivet sig til Ro, brød paa et med Slotsklokken givet Signal en Skare af kongelige Snigmordere frem i alle Gader og nedsablede paa den afskyeligste Maade alle de Protestanter, som fandtes i Paris. I 7 Dage varede Blodbryllluppet i Paris, og derefter gjentoges de samme Rædselsscener over hele Frankrig. I Rom anstillede Paven en prægtig Takkefest, „fordi Christi Fjender vare udryddede". Men endskjøndt 40000 Hugonotter vare slagtede til den katholske Kirkes Ære, kunde de Tilbageblevne dog endnu længe fortsætte Kampen, og Landet fik først Ro, da Henrik IV. af Navarra (1593) for at frelse Frankrig og sine Troesbrødre gik over til den katholske Kirke og derved blev i Stand til ved det saakaldte nantiske Edikt (1598) at give Protestanterne fri Religionsøvelse. Men da Fjendernes Snigmorderdolk havde standset ham midt i hans ædle Bestræbelser for sit Folks Lykke (1610), bleve Hugonotterne atter tilsidesatte for Katholikerne, og Ludvig XIIIdes kloge og mægtige Minister Kardinal Richelieu berøvede dem efter en blodig Krig alle deres politiske Rettigheder, men tilstod dem derefter „af Naade" nogen Religionsfrihed, som de beholdt indtil Ludvig XIVdes Tid.

Ogsaa i Italien og Spanien fandt den rene Lære mange varme Bekjendere, men ved blodige Forfølgelser og fornemmelig ved Inquisitionen*) lykkedes det Paven og de

*) Denne Indretning, som Paverne allerede flere Aarhundreder før Reformationen havde anvendt imod Kjætterne (især Albigenser), bestod deri, at en Ret af Geistlige og Munke, ofte ogsaa verdslige Øvrighedspersoner, fik Fuldmagt til overalt at forske efter Kjætterier og straffe alle Dem, som ansaaes eller mistænktes for at troe eller tænke anderledes, end den katholske Lære foreskrev. Mange af disse Inquisitorer eller Kjættermestere øvede deres blinde Iver til den umenneskeligste Uretfærdighed og Grusomhed. Ved at bruge Pinebænken som Hovedmiddel til

ſpanſke Konger ganſke at ſtandſe Evangeliets Gang. Filip II. af Spanien ſtaaer iſær brændemærket i Hiſtorien ſom den, der med dette rædſomme Vaaben nedſlog enhver friere Tanke i ſit Rige og derved bidrog til at gjør det ædle ſpanſke Folk vankundigt, troløſt og ulykkeligt.

32.

Den lutherſke Læres indvortes Befæſtelſe. Konkordieformelen.

I den augsborgſke Konfeſſion og de følgende Bekjendelſesſkrifter, Apologien, de ſchmalkaldiſke Artikler og begge Luthers Katechismer, havde den evangeliſke Kirke udtalt ſin almindelige Troesbekjendelſe, eller givet en offentlig Erklæring om, hvorledes dens naturlige Repræſentanter forſtode og fortolkede de i den h. Skrift indeholdte Troesſandheder. Diſſe Troesbekjendelſer havde altſaa den Betydning, at de vare et Udtryk af det evangeliſke Samfunds almindelige chriſtelige Bevidſthed, ſaaledes ſom denne ved Guds Aands Biſtand havde dannet ſig ved Samfundets Stiftelſe, og deres Nødvendighed ligger paa den ene Side deri, at den chriſtelige Sandhed ſelv førſt da kan udfolde ſig i ſin guddommelige Klarhed og Kraft, naar den bliver levende ved at anerkjendes i et Samfund, paa den anden Side deri, at ethvert kirkeligt Samfund, hvis Medlemmer virkelig ſkulle høre ſammen og danne et Hele, maa have et beſtemt udtalt og offentlig anerkjendt Lærebegreb, for at de Ukyndige kunne vide, hvad de ſkulle troe, og Lærerne, hvad de ſkulle lære, for at Statens Lovgiver og Øvrighed kunne kjende den Tro, ſom de

---

at faae Sandheden frem, ved at lade Forbrydere og Medſkyldige træde op ſom Vidner og fortie deres Navne, ved underkjøbte Spioner og lumſke Friſtere kunde de faae hvem de vilde i deres Magt, konfiſkere deres Formue og dømme dem til Baal eller evigt Fangſel. I Spanien bleve ofte (iſær under Filip II.) hele Skarer af ſaadanne Ulykkelige brændte ved høitidelige Optog (de ſaakaldte Autodafeer), hvilke det vankundige Folk betragtede ſom feſtlige Skuefpil.

skulle beskytte, og Forældre og Opdragere det Samfunds Væsen, hvori de indvie de Spæde og hvortil de opdrage de Unge.

Men endskjøndt saaledes Troesbekjendelserne ere fremkaldte ved en indvortes Trang hos Kirken, og endskjøndt vi maae erkjende, at Guds Aand har været virksom ved deres Affattelse, saa er det dog ikke mindre vist, at de ere forfattede af Mennesker, at de ere en Frugt af en fri menneskelig Prøvelse og Undersøgelse af Skriftens Lære, og at de derfor ogsaa maae kunne prøves og undersøges med christelig Frihed. Derfor strider det lige meget mod den protestantiske Kirkes Væsen, naar Man enten paa Katholikernes Vis vil sammenblande det Guddommelige og det Menneskelige i Troesbekjendelserne med hinanden, og befale de Christne uden Prøvelse at antage de Ord og Sætninger, hvori Lærdommene ere fremsatte, eller naar Man paa den anden Side vil fornægte den guddommelige Grundvold, hvorpaa de hvile og ringeagte deres Ord og udvortes Skikkelse som noget Tilfældigt og Ligegyldigt, der slet ikke vedkommer det hellige Indhold. I begge disse Vildfarelser have de protestantiske Christne til forskjellige Tider gjort sig skyldige: Snart blev enhver Tvivl, ethvert Spørgsmaal om de evangeliske Lærdomme slaaet til Jorden med Troesbekjendelsens Bogstav, og enhver videnskabelig Undersøgelse afvist og fordømt som et farligt Angreb paa Kirkens Enhed, idet Man ikke agtede paa, at det Sande og Guddommelige i Troesbekjendelserne netop bestyrkes og befæstes, naar Lærdommen prøftes med redelig Stræben efter christelig Erkjendelse, og at en sand Enhed i Troen kun kan opnaaes, naar alle Modsætninger udtales og veies imod hinanden, for at de kunne udsones i en levende Overbevisning, — snart blev det igjen overladt til Alle og Enhver at skalte og valte med Kirkens Grundlærdomme efter Behag, medens enhver Henvisning til Kirkens Troesbekjendelser blev udskregen som et farligt Brud paa den christelige Frihed, idet Man oversaae, at Troesbekjendelserne altid maae agtes som det fuldkommeste Udtryk af Kirkens Tro paa den Tid, da de opstode, at det kun er hele Kirken selv, der ved sine kyndige Repræsentanter har Ret til at føie nye Troesbekjendelser til dem, som haves, og at den sande christelige Frihed ikke bestaaer

i Vilkaarlighed og Opløsning men i en fri og selvstændig Erkjendelse af Samfundets Fornuftighed.

Den første af disse Retninger herskede især i Slutningen af det 16de og igjennem det 17de Aarhundrede, ligesom den anden fornemmelig i forrige og i Begyndelsen af dette Aarhundrede.

Saasnart Reformationen var bleven sikkret mod Katholikernes Undertrykkelse, henvendte Lærerne i Særdeleshed deres Opmærksomhed paa at skaffe den protestantiske Lære indvortes Befæstelse, og forsvare og beskytte den imod alle de Angreb, som blandt dens egne Bekjendere reiste sig imod den. Det var da fornemmelig den evangeliske Lære om Retfærdiggjørelsen ved Troen og om Christi virkelige Tilstedeværelse i Nadveren, som foranledigede en langvarig aandelig Kamp, i hvilken det lutherske Lærebegreb rigtignok seirede, men næsten paa samme Maade, som naar Paven seirede over Kjætterne: mere ved Bogstavet end ved Aanden, mere ved blind og tvungen Lydighed under Reformatorernes og Bekjendelsesskrifternes Ord og ved verdslige Fyrsters Magt og Gunst, end ved klar Erkjendelse af Lærdommenes indre Sandhed.

Saalænge Luther levede, blev Enigheden blandt de evangeliske Lærere endnu for det Meste holdt vedlige, fordi Forsvaret mod Katholikerne og Sakramentstriden med de Reformerte optoge alle aandelige Kræfter, og fordi den store Reformators overveiende Anseelse og hans klare Tales overbevisende Kraft kunde standse Indvendingerne og opklare Vildfarelserne. Men efter hans Bortgang blev Kirken i lang Tid forvirret ved en Række af Troesstridigheder, der vel havde deres store Nytte til at opklare Begreberne i de følgende Tider, men som førtes med saa liden christelig Kjærlighed, at de dengang mere tjente til at nedrive end til at opbygge. Melanchthon havde allerede i Luthers sidste Aar været Hovedet for Universitetet i Wittenberg, og blev det endnu mere, da han gjenoprettede det efter Religionskrigen. Hans milde Aand og hans Afsky for al Strid forledede ham ofte til at lempe sig alt for meget efter Andres Meninger, og vi have ovenfor (Pag. 191) seet, at han ved Affattelsen af det leipzigske Interim føiede sig saaledes efter Katholikerne og Kalvinisterne, at den rene lutherske Lære syntes at lide derunder. Da han nu ikke længere havde

Luthers klippefaste Kraft at støtte sig til — en Støtte, der undertiden havde trykket ham som et „uværdigt Trældomsaag" — saa kunde han ikke undgaae at vække alle de Læreres Uvillie og Angreb, som troede sig kaldede til at haandhæve den rene lutherske Lære til det Yderste og derfor med mistænkelig Ængstelighed bevogtede enhvert Ord, der kunde udtydes som en Afvigelse fra den lutherske og en Tilnærmelse til den katholske eller kalvinske Lære. Hovedmændene for de ivrige Lutheraner vare Nikolaus Amsdorf og Matthias Flacius, der begge havde været Professorer i Wittenberg, men siden stilledes i Spidsen for det nye Universitet i Jena, hvilket Johan Frederiks Sønner oprettede (1558) netop i den Hensigt at have et Værn for den ægte lutherske Lære. Først blev der i nogen Tid stridt om det ovennævnte leipzigske Interim, og Flacius — der ellers har store Fortjenester af Kirken, især ved det berømte kirkehistoriske Værk, han siden udarbeidede — nedlagde sit Embede i Wittenberg og angreb Melanchthon med skaansells Heftighed, fordi han havde indrømmet Katholikerne nogle Sætninger, som han ansaae for ligegyldige. Dernæst blev Melanchthons Kollega Georg Major i Wittenberg angreben af Amsdorf, fordi han i Overensstemmelse med Melanchthons Troeslære havde paastaaet, at gode Gjerninger vare nødvendige til Salighed. Melanchthon havde blot villet fremhæve, at den levende, saliggjørende Tro nødvendigt maa yttre sin Kraft i et helliggjort Levnet; men de ivrige Lutheraner saae heri en farlig Tilnærmelse til den pelagianske Vildfarelse om de menneskelige Gjerningers Fortjenstlighed, og Amsdorf fremsatte i Stridens Hede den endnu farligere Sætning: „at gode Gjerninger ere skadelige til Salighed." En Religionssamtale forøgede kun Bitterheden, og imidlertid opstod der en ny og endnu heftigere Strid, der stod i nær Forbindelse med Striden om Gjerningerne. Luther havde i Overensstemmelse med Augustin (og Kalvin) fremsat sin Lære om Guds frie Naadevalg: at Gud uden nogensomhelst Medvirkning fra det syndige Menneskes Side bestemmer, hvem han vil, til at blive frelst ved Christus. Melanchthon derimod lærte i de senere Udgaver af sin Troeslære, at den frie menneskelige Villie dog virker med, idet den samtykker i Guds Ord og ikke modsætter sig Guds Naade ved

den Hellig Aand. Amsdorf og hans Venner i Jena maatte anſee dette for en Fornægtelſe af den bibelſke og lutherſke Lære om Menneſkets ved Arvesynden fordærvede Natur, og beviſte i et heftigt Skrift, ſom Hertugen lod udgive, at det ſyndige Menneſke ved ſin egen Kraft ikke kan gribe Guds Naade, men kun ſtride derimod. En Profeſſor i Jena, ſom forſvarede Wittenbergernes Lære, blev kaſtet i Fængſel efter Hertugens Befaling, og Flacius tiltog ſig Ret til at forkjættre alle Dem, ſom lærte anderledes end Theologerne i Jena. Men nu oprettede Hertugen et Konſiſtorium, ſom ſkulde have Eneret til at ſætte i Baand og cenſurere de theologiſke Skrifter, og da begge Partier af al Magt proteſterede mod denne Undertrykkelſe af Kirkens og Pressens Frihed, bleve over 30 Præſter affatte og alle de lutherſke Lærere forjagede fra Jena, der nu fik theologiſke Profeſſorer af en mildere Anſkuelſe. Faa Aar efter, da Hertug Johan Frederik den Yngre, ſom for en ſtor Del havde været Skyld i alle disſe Forvirringer, blev affat og fængslet af Keiſeren, feirede de ſtrenge Lutheraner igjen. Men Flacius, der ved ſin Heftighed havde ſtødt begge Partier fra ſig, forblev udelukt fra ſit Embede og døde i Elendighed 1575.

Endelig blev ogſaa Læren om Nadveren Gjenſtand for en heftig Strid iblandt Lutheranerne. Melanchthon havde af Kjærlighed til Kalvin og til Freden ſtedſe mere nærmet ſig til den reformerte Anſkuelſe, og da de lutherſke Theologer i Wyrtemberg i Overensſtemmelſe med Luthers og den gamle Kirkes Lærdomme offentlig erklærede det for Kirkens Lære, at da Guds Søn baade efter ſin menneſkelige og ſin guddommelige Natur ſidder ved Faderens Høire, maa hans forklarede Legeme, ſom gives i Nadveren, være alleſtedsnærværende, ſaa misbilligede Melanchthon dette ſom en ny Lære. Herved paadrog han ſig heftige Angreb af flere Lærere, der beſkyldte ham og hans Venner for at være hemmelige Kalviniſter. Iſær bebreidede de ham — og viſtnok med Rette —, at han havde tilladt ſig paa egen Haand at forandre Artikelen om Nadveren i de ſenere Udgaver af den augsborgſke Konfeſſion. Men da nu Kurfyrſten af Sachſen lod ſig overtale til at udgive en Samling af Melanchthons Skrifter ſom Troeslov for Lutheranerne, og nogle Lærere, der modſatte ſig dette, bleve forviſte, ſaa fik Melanch-

thons Venner, de saakaldte Filippister, derved Mod til at udgive et Skrift, hvori de ligefrem forkastede den lutherske Nadverlære. Nu blev Regjeringen opmærksom paa deres Afvigelser fra den lutherske Lære; Filippisterne bleve fængslede eller forvilste, og i alle sachsiske Kirker takkede Man Gud for Udryddelsen af det kalvinske Kjætteri (1574).

Den ædle Melanchthon, hvis Alderdom saaledes forbittredes ved Lutheranernes overvættes Iver, døde midt under disse Stridigheder (19 April 1560). Dagen før sin Død ytrede han til sine Venner, at hans største Bekymring og inderligste Ønske var, at begge de protestantiske Kirker maatte blive enige. Men hertil blev Udsigten stedse svagere, de lutherske Lærere, som efter Melanchthons Bortgang stode i Spidsen for Kirken, paastode Nødvendigheden af en ny Troesbekjendelse, som skulde afgjøre og fastsætte alle de Punkter, som nu i en Række af Aar havde været Gjenstand for saa megen Splid og Modsigelse. Saaledes fremkom da efter mangfoldige Religionssamtaler, Underhandlinger og Disputationer (1577) den saakaldte Konkordie-Formel (ɔ: Enigheds-Regel), der med største Klarhed og Skarphed fremstiller det lutherske Lærebegreb i alle dets Dele og omhyggelig afhandler alle de Troesfætninger, som havde været Gjenstand for Strid. Den blev hoitidelig anerkjendt i den største Del af de protestantiske Lande og underskreven af mange tusinde Geistlige; men i adskillige Lande vægrede Fyrster og Geistlighed sig ved at antage den*); paa andre Steder vilde Man sættte den igjennem med Tvang, og saaledes opfyldte den ikke sin Hensigt, men bidrog ikke lidet

*) Endskjøndt Frygten for den skjulte Kalvinisme ogsaa havde vakt Forfølgelse i Danmark, idet den lærde og berømte Professor N. Hemmingsen i Kjøbenhavn i Aaret 1574 af Kurfyrsten af Sachsen blev anklaget for Frederik II. og nogle Aar efter uden Lov og Dom affat fra sit Embede ved en kongelig Befaling, satte dog baade Kongen og Geistligheden sig paa det Bestemteste imod Konkordieformelens Indførelse i Danmark, og Frederik skal endog have kastet Bogen paa Ilden med de Ord: „Her har jeg fanget en Djævel, som jeg vil opbrænde." Det blev under Livsstraf forbudet alle Boghandlere at sælge den her i Landet, og de Præster, som havde den hos sig, skulde uden Naade affættes fra deres Embeder. I Holsten blev den derimod indført.

til at understøtte den Samvittighedstvang, som nu i over et Aarhundrede herskede hos de lutherske Theologer.

33.

Gjendøberne; Mennoniter; Baptister. Socinianerne.

Uagtet de religiøse Stridigheder, som vi have omtalt i det forrige Kapitel, næsten alle angik Christendommens vigtigste Lærdomme, drejede de sig dog kun om den Maade, hvorpaa Skriftens Grundsandheder skulde opfattes, ikke om disses Gyldighed overhovedet, og der var ingen af de stridende Parter, som tænkte paa at stille sig fra den evangeliske Kirke eller forkaste dens hellige Indstiftelser og Skikke. Dette var derimod Tilfældet med nogle større og mindre Sekter, som den protestantiske Kirke tidlig blev forurolliget af. De mærkeligste af disse vare Gjendøberne og Socinianerne.

Allerede hos de Zwickauske Profeter og blandt Anførerne for Bondekrigen (Pag 178—79) var Reformationens Væsen blevet saaledes misforstaaet, at enkelte Christne vilde tilskrive sig selv den kirkelige Frihed, der i Virkeligheden kun tilkommer hele Kirken som et Samfund, og saaledes sætte sig op imod dennes lovlige Myndighed. Thomas Mynzer og hans Kammerater udgave deres egne sværmeriske Indfald for guddommelige Indskydelser, foragtede det christelige Læreembede og nægtede Barnedaabens Gyldighed. De bleve for Størstedelen tilintetgjorte i Bondekrigen, men snart opstod der i Schweits, Frankrig og Nederlandene lignende Partier, der rigtignok havde en meget forskjellig christelig Charakter, men dog lignede hinanden deri, at de foragtede Barnedaaben og derfor døbte alle dem paa Ny, der traadte over til deres Samfund, hvorfor den protestantiske Kirke satte dem Alle i een Klasse under Navn af Gjendøbere eller Anabaptister. I Aaret 1533 oprettede flere saadanne Sværmere under Anførsel af en Skræder Johan Bockhold fra Leiden og en Bager Joh. Matthiesen fra Harlem et Pøbelregimente i Staden Mynster, hvor den

evangeliſke Lære kort i Forveien var bleven indført ved Præſten Rothmanns og Landgreve Filips heldige Beſtræbelſer. De afſtaffede al Øvrighed, erklærede efter guddommelig Indſkydelſe Johan af Leiden for Konge i det nye meſſianſke Rige og Matthieſen for hans Profet. Selv Rothmann troede i Begyndelſen paa deres opdigtede Aabenbaringer, og den uvidende Mængde reves med af Strømmen. I 2 Aar raſede de frygteligt i den ulykkelige Stad, traadte alle guddommelige og menneſkelige Love under Fødder, indførte Fællesſkab ſaavel med Hensyn til Eiendom ſom til Hustruer, brændte alle Bøger undtagen Bibelen og henrettede Enhver, ſom ſatte ſig imod den nye Konges affindige Indfald. Tilſidſt gjorde flere Fyrſter tilligemed Biſkoppen Ende paa disſe Gyſeligheder med Sværdet, lode alle Hovedmændene henrette og indførte atter den katholſke Gudstjeneſte i Mynſter.

Men disſe voldſomme Udſkeielſer bleve af de proteſtantiſke Fyrſter og Lærere lagte alle Gjendøbere til Laſt, og det blev derfor overalt anſeet for Ret at ſtraffe dem med Forviisning og Fængſel, ja endog med Døden, uagtet mange Gjendøbere vare fromme Chriſtne, der netop troede at ſtride for Daabens Helligbed, idet de fordrede, at den ligeſom Nadverens Sakramente burde udſættes, indtil den kunde modtages med troende Bevidſthed om dens Betydning. Derfor kunde hine Forvildelſer og de haarde Forfølgelſer ikke ganſke tilintetgjøre Gjendøbernes Parti, og da Præſten Menno Simons eller Simonſen fra Holland, ſom ved rolig Overveielſe og alvorlig Forſkning i den h. Skrift troede at være bleven overbeviſt om Barnedaabens Ugyldighed, i Aaret 1537 lod ſig døbe og traadte i Spidſen for de adſplittede Gjendøbere i Nederlandene og Tydſkland, lykkedes det ham efter uſigelige Beſværligheder at forene dem i velordnede Menigheder, der tilſidſt i Nederlandene bleve erkjendte for et chriſteligt Parti og ſiden i det 17de Aarhundrede fik fri Religionsøvelſe i Tydſkland, hvorfra de ogſaa udbredte ſig til Nordamerika. Menno, efter hvem de fik Navn af Mennoniter (ſelv kaldte de ſig Daabsſindede), gav dem en beſtemt Troesbekjendelſe, der i de fleſte Punkter ſtemmer overens med den reformerte Lære. Men foruden deres Miskjendelſe af Daaben ſom et guddommeligt Naademiddel opſtod

der snart andre Vildfarelser, da de i lang Tid forkastede al theologisk Videnskabelighed. De delte sig i tvende Partier, saaledes at den største Del af dem efterhaanden ganske forlode Mennos reformerte Lære og strenge Kirketugt, og fornægtede flere af Kirkens vigtigste Sætninger. Begge Partier have endnu deres Midtpunkt i Holland, hvor de udgjøre omtrent 100 Menigheder.

Fra Gjendøberne og Mennoniterne maae vi adskille de saakaldte Baptister eller Døbere, der vel stemmede overens med Hine deri, at de ikke kunne fatte Barnedaabens hellige Betydning og derfor troe sig beføiede til at afskaffe den trods hele Kirkens Vidnesbyrd, men som ellers ikke staae i nogen ydre eller indre Forbindelse med dem. De første Baptist-Menigheder dannedes blandt Puritanerne i England (omtr. 1630), og de have siden fundet en saa almindelig Udbredelse i Nordamerika, at de der udgjøre det talrigste af alle Religionssamfund. Deres Lære stemmer temmelig nøie overens med Kalvins, men de have siden Slutningen af det 17de Aarhundrede, da de bekjendtgjorde deres Troeslære, bestaaet i 2 Partier, idet Nogle af dem som Arminianere (Pag. 217) forkaste Kalvins Lære om Naadevalget. Baptisterne i England og Nordamerika udmærke sig ved en levende Interesse for det christelige Liv og gjøre ved deres fromme Iver for at udbrede den christelige Tro ofte dem til Skamme, som have en bedre Indsigt i de christelige Lærdomme. I den nyeste Tid have de ogsaa søgt at skaffe sig Indgang i Europas nordlige Lande og have i Slutningen af 1842 opnaaet en indskrænket Religionsfrihed i Danmark.

Socinianerne lignede Gjendøberne deri, at den Hovedregel, hvorefter de udlagde Skriften, og den Grundvold, hvorpaa de byggede deres Tro, var deres egen Forstand. Men det var ikke blot Læren om Barnedaaben, men næsten alle Kirkens Hovedlærdomme, som de forkastede, fordi de ikke kunde forstaae dem. Denne Sekt havde sit Navn af Italieneren Lælius Socinus og hans Broderson Faustus Socinus, som begge kunne kaldes Partiets Stiftere. Faustus hørte til en fornem katholsk Familie i Siena, men var tidlig bleven overbevist om den romerske Kirkelæres Usandhed, hvilket blev

ham saa meget lettere, da han dannedes under den almindelige Vantro, som paa Reformationens Tid herskede hos de katholske Lærde og især yttrede sig deri, at Mange forkastede Læren om Treenigheden (de saakaldte Unitarier eller Antitrinitarier).

Ængstet af mangehaande religiøse Tvivl og begjærlig efter nøiere at lære den h. Skrift at kjende forlod han sit Fædreland og gjennemreiste de protestantiske Lande, hvor baade Melanchthon og Kalvin forgjæves stræbte at befæste den evangeliske Tro i hans Sjæl. Hans Ungdoms Vantro og hans Manddoms Tvivl frembragte under hans Forskninger i Skriften en selvstændig Overbevisning hos ham, som han antog for at stemme overens med Bibelen, endskjønbt den i de væsentligste Lærdomme stred ganske derimod. Efter hans Død udviklede hans Broderson hans Lære og forenede sig tilsidst med de mange Unitarier, som levede i Polen og Siebenbyrgen. Herfra udbredte Socinianernes Lærdomme sig til alle Kanter og bleve forsvarede ved Skrifter; men nogle Aar efter Trediveaarskrigen bleve de udelukte fra Religionsfreden og forjagede fra Polen. Siden have de kun vedligeholdt sig i Siebenbyrgen, hvor deres Lære herster paa Gymnasiet i Klausenborg.

Socinianerne beraabe sig vel paa Aabenbaringen i Guds Ord, men de gik ud fra den Grundsætning, at Skriften ikke kan indeholde Noget, som strider mod Menneskets Fornuft, og da de herved forstode deres egne Begreber, maatte det følgelig være overladt til dem selv at bearbeide Christendommen efter Behag. De forkastede Læren om Treenigheden, paastode, at den Hellig Aand var kun et Navn paa Guds helliggjørende Virksomhed, og at Christus var kun et med overordentlige Evner udrustet Menneske, der til Løn for sit hellige Liv var bleven optagen i Himlen for at regjere over Kirken. Arvesynden finder, efter deres Lære, ikke Sted, men kun en Tilbøielighed til det Onde, som forplantes ved Vanens Magt; Christus er ikke død for Menneskenes Synder, thi dem vilde Gud ligefuldt tilgive, men hans Lidelse og Død var kun et Pant paa hans Læres Sandhed, et Exempel til Efterfølgelse og et Middel til hans egen Forherligelse. Sakramenterne ere blot billedlige Ceremonier, Daaben ikke nødvendig, Barnedaaben ligegyldig o. s. v.

Socinianerne ere især mærkelige, fordi de først have offentlig lært og aabent vedkjendt sig alle de Vildfarelser og Afvigelser fra de evangeliske Troesbekjendelsers Lære, som i forrige Aarhundrede dels hemmeligt, dels halvt aabenbart hyldedes af Theologer og Lægfolk i næsten hele den protestantiske Kirke, og som endnu gjøre sig gjældende hos saa mange Christne, der have større Tro og Tillid til deres egen indskrænkede Forstand end til hele Kirkens af Skriften og Videnskaben oplyste Fornuft.

34.

Trediveaarskrigen. Den vestfalske Fred.

Medens den protestantiske Kirke allerede i et Par Mennesealdere havde skjænket de Christne i Europas nordlige Lande alle den rene evangeliske Læres Velsignelser, var dens udvortes Stilling endnu langtfra tilstrækkelig sikret i dens eget Hjem; tht den katholske Kirke havde endnu saa megen Magt i Tydskland, at Keisere og Paver kunde haabe, med Magt og List at vinde det tabte Herredømme tilbage. Religionsfreden i Augsborg 1555 havde vel givet Protestanterne fri Religionsøvelse, men de katholske Fyrster havde ved det geistlige Forbehold (Pag. 192) faaet Leilighed til mangeslags Undertrykkelser, og da de protestantiske Fyrster gjorde Gjengjæld, hvor de vare stærke nok dertil, og især bemægtigede sig en stor Mængde Kirkegodser, blev Spændingen stedse større paa begge Sider. Enkelte evangeliske Fyrster lode sig ved Jesuitermunke overtale til at vende tilbage til den katholske Kirke og vilde nu tvinge deres Undersaatter til det Samme. Efter at Gjæringen i nogle Aar havde ophidset Gemytterne og knyttet erhvert af Partierne nærmere sammen mod det andet, udbrød endelig Kampen i Aaret 1618.

Keiser Rudolf II. havde, som ovenfor er fortalt, maattet tilstaae Protestanterne i Bøhmen fri Religionsøvelse. Hans Efterfølger Matthias krænkede paa mange Maader dette Løfte, og da han havde givet de protestantiske Stænder, som klagede herover, et truende Svar, bleve 2 af hans Raader,

der havde forfattet dette Svar, kastede ud af Vinduerne fra Slottet i Prag, og hele Bøhmen greb til Vaaben tilligemed de Evangeliske i de omliggende Lande. Den nye Keiser Ferdinand II., der var opdragen af Jesuiterne og hadede Protestanterne, arvede Bøhmen efter Matthias' Død (1619). Men Bøhmerne erklærede, at han som Religionens og Frihedens Fjende havde gjort sig uværdig til Thronen, og valgte Frederik V. af Pfalts til deres Konge. Nu reiste de katholske Fyrster sig til Keiserens Bistand, medens Protestanterne i Sachsen i deres blinde Iver for den lutherske Rettroenhed nægtede deres reformerte Brødre en hjælpende Haand. Den træge Frederik V. blev slaaet ved Prag, og Keiserens store Feldtherrer Tilly og Wallenstein underkastede sig næsten hele Tydskland. For sent erkjendte Lutheranerne i Nordtydskland, at hele den protestantiske Kirke i Tydskland truedes med Undergang. Den heltemodige Christian IV. af Danmark vovede Liv og Rige for sine tydske Troesbrødre; men disse svigtede ham i Farens Stund; Frankrig og England bedrøge ham med tomme Løfter, og da Tilly havde tilintetgjort hans Hær i det blodige Slag ved Kønigslutter (1626), og hans udmærkede Sømagt og egen Tapperhed med Møie havde hindret Wallenstein fra at fuldende hele Danmarks Erobring, maatte han i Freden i Lybæk (1629) love at overlade Protestanterne i Tydskland til deres egen Skjæbne. Nu bleve Protestanterne skrækkeligt undertrykte af de katholske Tyranner; et keiserligt Edikt, som skulde være en nærmere Forklaring af Religionsfreden i Augsborg, truede den lutherske Kirke med nye Indskrænkninger og den reformerte med fuldkommen Tilintetgjørelse; de Steder, som modsatte sig, straffedes med umenneskeligt Barbari, og Paven og Keiseren troede ikke uden Grund, at den Tid var nær, da det romerske Scepter atter skulde udstrækkes over Europa. — Da greb Sverrigs store Konge, den heltemodige Gustav II. Adolf, sit seirrige Sværd til Evangeliets Forsvar (1630). Tydskerne modtoge ham som en Engel fra Himlen, Steder og Fyrster kastede sig i hans Arme, den jernhaarde, uovervindelige Tilly blev slaaet ved Leipzig og dødelig saaret ved Ingolstadt, og Keiseren der i saa Maaneder havde tabt Frugterne af 12 Aars Anstrengelser, maatte opbyde sin sidste Kraft for at standse den

nordiske Løves Seirstog. Slaget ved Lyţen (d. 14. Novbr. 1632), hvor Gustav i tillidsfuld Fortrøstning til „at Gud var hans Harnisk", bød den overmodige Wallenstein Spidsen, redde den protestantiske Kirkes Tilværelse i Tydskland for den kommende Tid; men den fromme Helt, der havde stridt saa herligt „til Jesu Navns Ære", kjøbte Seiren med sit Liv.

De svenske Feltherrer fortsatte Krigen med Held, og Frankrig understøttede Protestanterne af Politik, men Tydskland blev endnu en lang Tid ødelagt af en blodig Kamp, i hvilken Egennytte, Ærgjerrighed og Blodtørst vare nok saa mægtige som Kjærlighed til Evangeliet.

Endelig, da de katholske Fyrster efter en Menneskealders smertelige Erfaringer havde lært at indsee, at Protestantismen ikke kunde overvældes i Tydskland, sluttedes i Mynster og Osnabryck 1648 den mærkværdige vestfalske Fred, som blev Grundvolden for Europas Statsret, Tydskl ands Statsforfatning og for begge de protestantiske Kirkers selvstændige Frihed og hele offentlige Stilling.

Den augsborgske Religionsfred blev fornyet og bekræftet som en ubrødelig Rigslov, og de politiske og religiøse Rettigheder, som derved vare tilstaaede den augsborgske Konfessions Bekjendere, ogsaa indrømmede Medlemmerne af den reformerte Kirke. Schweits og Nederlandene erkjendtes for uafhængige Fristater, og saaledes blev den reformerte Religion ogsaa sikkret i disse Lande. Stridigheberne om Kirkegodserne bleve mindeligt afgjorte, og det tydske Riges fælles Retter besatte med lige mange katholske og protestantiske Dommere. Overhovedet havde ved denne Fred det katholske og de protestantiske Kirkesamfund offentlig anerkjendt hinanden som ligeberettigede Hovedafdelinger af den ene og almindelige christel. Kirke. Men denne Anerkjendelse var afstyngen med Ild og Sværd, og ikke fremgaaet som den modne Frugt af en gjensidig christelig Overbevisning. Derfor vedbleve Katholiker og Protestanter endnu i lang Tid at fortrædige hinanden, hvor Leilighed gaves. Dette var da især Tilfældet i de Lande, hvor en katholsk Regjering herskede over protestantiske Undersaatter. Thi ligesom Paven, rigtignok til ingen Nytte, høitidelig havde protesteret imod den vestfalske Fred, saaledes maatte alle rettroende Katholiker efter deres hele

Lære bestandig betragte Protestanterne som Kjættere, og paa mange Steder, hvor Fyrsterne ikke selv vare stærke nok i Troen til at mishandle deres Landes Børn, bleve de ved Jesuiter-munkes Overtalelser eller af politiske Grunde overbeviste om deres Pligter i denne Henseende. Den franske Konge **Ludvig XIV.** (1643—1715), som Franskmændene til deres og Menneskehedens Skam kaldte den Store, besluttede efter sin Skriftefaders og sin Frilles Raad ved at omvende Protestanterne i Frankrig at udsone de Laster, ved hvilke han var bleven et Mønster for alle Hoffer i Europa. Men da han lod prædike Omvendelse ved sine raae Dragoner, som i den hellige romerske Kirkes Navn udøvede de frygteligste Voldsomheder, besluttede mangfoldige Familier at lade Hus og Hjem i Stikken for i fremmede Lande at finde Frihed for deres Tro (1681). Det nantiske Edikt (Pag. 218), som hidtil havde beskyttet Protestanterne, blev ophævet (1685), og derved alle Mishandlinger gjorte lovlige. Mange Tusinde bleve henrettede eller smeddede til Galeierne, medens Børnene med Magt revne ud af Forældrenes Arme for at opdrages i den romerske Kirkes Skjød; 1600 reformerte Kirker bleve nedrevne, og frygtelige Straffelove udstedte mod alle Dem, som vilde forsøge at vandre ud. Men det var blevet de Reformerte utaaleligt at leve blandt deres katholske Tyranner; 400000 af Frankrigs vindskibeligste og nærsomste Borgere fandt Tid efter anden Leilighed til at undflye de kongelige Spioner og Soldater, som lurede ved Grændserne, og de fandt da Fred og Trosfrihed i de protestantiske Lande, saasom i Holland, England, Danmark og fornemmelig i **Brandenborg** (Preussen), hvor de i høi Grad befordrede Industri og Velstand. Levningerne af de reformerte Menigheder flygtede til Bjergene i det sydøstlige Frankrig, hvor de med Fortvivlelsens Mod droge Sværdet for deres Tro og efter en 20aarig Kamp afvang Regjeringen en hæderlig Fred. Dog var det først de store Revolutioner 1789 og 1830, som skafede dem fuldkommen Borgerret i Frankrig.

Ogsaa i nogle tydske og i de fleste østerrigske Lande bleve Protestanterne trykte og forfulgte. I Ærkebispedømmet **Salzborg** (i det nuværende Ærkehertugdømme Østerrig) havde den evangeliske Lære i stille Tro og Kjærlighed bevaret og udbredt sig lige fra

Reformationens Dage indtil imod Slutningen af det 17de Aarhundrede, da den katholske Øvrighed opdagede det vidtudbredte Kjætteri og tvang flere Tusinde til at forlade Hus og Hjem, Hustru og Børn, for ikke at smitte Landet med deres farlige Hengivenhed for Herrens Evangelium. Efter den Tid havde Protestanterne atter Ro i henved et halvt Aarhundrede, men da Grev Leopold Anton af Firmian (1727) blev Ærkebiskop i Salzborg, blev den katholske Gudstjeneste indført med Magt og de Evangeliske mishandlede paa alle Maader. Men det var ikke muligt at tvinge dem til at forlade Evangeliet. De protestantiske Gesandter paa Rigsdagen mindede Ærkebiskoppen om, at hans protestantiske Undersaatter ifølge Religionsfreden i alt Fald maatte have Ret til fri Bortgang. Da svoer Leopold, at om end hans frugtbare Dale kun skulde frembringe Torne og Tidsler, vilde han dog ikke taale nogen Kjætter i sit Land; han udstædte et Edikt, hvorved det som en Naade blev tilladt Protestanterne, med Tabet af Eiendom, Næringsvei og Hjemstavn at føre deres Tro paa Guds Ord med sig til fremmede Lande. Da grebe 20000 Salzborgere Pilgrimsstaven i ydmyg Fortrøstning til, at de saaledes vare „deres Herre Jesu Efterfølgere" og droge mod Vinterens Anbrud 1732 bort fra deres skjønne Bjerge med rørende Bønner til Gud, „at han vilde føre dem til et Sted, hvor de kunde blive ved hans Ord og prise ham tidlig og silde med Hjerte og Tunge." Ærkebispen maatte see, at hans frugtbare Marker forvandledes til en øde Ørken, men han havde nu besluttet at bringe sin Kirke ethvert Offer; han lod udgaae den Befaling, at alle hans Undersaatter skulde med en høitidelig Ed bekjende den Tro, at alle de, som vare vandrede ud eller vilde udvandre, ufeilbarligt føre til Helvede. Nu besluttede alle Bjergmændene ved det store Saltbrud ved Hallein at følge deres Troesbrødre i Landflygtighed, og den gjerrige Ærkebisp erfarede med Skræk, at hans rige Værker bleve blottede for Arbeidere. De ulykkelige Landflygtige fandt Beskyttelse i Preussen og Nordamerika, men i Salzborg blev end ikke Erindringen om det rene Evangelium tilbage.

Først i den sidste Halvdeel af det 18de Aarhundrede, da Preussens og Østerrigs forstandige og veltænkende Herskere, Frederik d. Store og Josef II. hver paa sin Maade, men

begge i den nye Tids libet troende, men meget tolerante Aand haandhævede Samvittighedsfrihed som en naturlig Ret for alle Mennesker, fik Protestanterne ogsaa i de katholske Provindser Frihed for deres Tro og Gudstjeneste.

35.

Kalixtus. Pietisterne og Herrnhuterne. Quækerne og Methodisterne.

Det er ovenfor fortalt, hvorledes den lutherske Lære ved Konkordieformelen blev saa nøiagtig fastsat i alle sine Dele, at Theologerne derved haabede at kunne gjøre Ende paa alle de forargerlige Stridigheder om Troen, som siden Luthers Død havde herskt blandt Universitetslærere og Præster i de evangeliske Lande. Dette Haab blev skuffet, fordi de lutherske Lærere og Regjeringer fordrede det Umulige, nemlig at alle rettroende Christne skulde stemme overens i Antagelsen af alle de enkelte Ord og Sætninger, hvori Læren var fremsat, førend disse Sætningers indvortes Sandhed og Gyldighed som den rette Udvikling af Skriftens klare Lære var bleven godtgjort og erkjendt ved videnskabelig Tænkning. Derfor vedbleve Troesstridighederne igjennem det 17de Aarhundrede at forhindre den protestantiske Aandsfriheds og den christelige Kjærligheds rette Liv i den lutherske Kirke, og skjøndt vi maa agte den oprigtige Iver for Troen og den utrættelige Flid, som Mange af disse orthodoxe eller rettroende lutherske Lærere lagde for Dagen, var deres Iver dog saameget omtaaget af blind Tillid til deres egen udelukkende Rettroenhed, og deres Flid saa meget bunden i slavisk Frygt for at støde an mod Troesbekjendelsernes Bogstav, at det saae ud, som om Pavisternes hovmodige Enevoldsmagt til at fordømme og forkjætre, og Scholastikernes tomme Spidsfindigheder og ufrugtbare Kjævlerier atter vare vendte tilbage i en ny Skikkelse, for i Luthers og Reformationens Navn at tilintetgjøre Frugterne af Luthers Kamp og Reformationens Seir.

I denne for den protestantiske Theologi saa sørgelige Tid

fremstod en Mand, der ved klart at indsee og bristigt at modsætte sig Tidsalderens Hovedvildfarelse erhvervede sig den sjeldne Roes, at staae over sin Samtid og være Fremtidens Profet. Denne Mand var Georg Kalixtus (eller Jørgen Kallisen). Han var født i Landsbyen Melby i Slesvig, havde ved videnskabelige Reiser i katholske og reformerte Lande og ved grundige Studier af Skriften og Kirkefædrene lært at erkjende, at sand christelig Tro og christeligt Liv ikke nødvendigt behøvede at være bundne til Konkordieformelens Bogstav, og søgte nu som theologisk Professor ved Universitetet i Helmstædt, hvis Prydelse han var i 43 Aar (1613—56), at overbevise Theologerne om, at den lutherske Christendom i sit Væsen ikke er eller kan være forskjellig fra den Christendom, som de store Kirkelærere i de 5 første christel. Aarhundreder havde fremstillet efter Skriften, førend denne var bleven tilsidesat for den romerske Kirkes menneskelige Sætninger, og at det følgelig var Lutheranernes Pligt at udvise christelig og broderlig Kjærlighed mod de Religionssamfund (navnlig de Reformerte), hvis Tro hvilede paa den samme h. Skrift og den samme apostoliske Troesbekjendelse og altsaa kun i mindre væsentlige Punkter afveg fra deres.

Kalixtus fandt ved sine Vaastandes Sandhed og sit eget fromme og opbyggelige Levnet en talrig Kreds af Venner og Beundrere; men de fleste Theologer vare alt for indtagne af den stolte Bevidsthed om deres egen Rettroenhed og alt for mistroiske imod Fornuftens Vidnesbyrd, til at en Forandring til det Bedre kunde iværksættes ad den videnskabelige Vei. I mangfoldige Skrifter blev Kalixtus angreben som hemmelig Papist eller Kalviniſt, som Den, der af Ligegyldighed mod det Høieste og Helligste vilde blande de falske Religioner sammen med den sande og udbrede Vantro under Kjærlighedens Maske. Hans Disciple bleve i Konigsberg udstødte af Kirken som Kjættere, ja Man nægtede endog de Døde en christelig Begravelse. Uagtet derfor Kalixtus selv var elsket og agtet af alle dem, der kjendte ham, og uagtet flere udmærkede Lærere i Jena og Halle, beskyttede og opmuntrede af den ædle Hertug Ernst den Fromme af Sachsen-Gotha, søgte at mægle Fred mellem Theologerne, vedblev den aandløse og ukjærlige Forfølgelses-

syge dog endnu længe at herske i den lutherske Kirke. Vel var det kun de Lærde, som kunde tage virkelig Del i Stridigheberne; men den Aand, som lever blandt et Folks Lærere, maa nødvendig ogsaa trænge nedad gjennem Folket selv. Paa Prædikestolene og i Skolerne tordnede Præster og Lærere imod Papister og Kalvinister, Socinianerne og Arminianerne; ofte droge de til Felts imod længst forglemte Kjættere, hvis Lærdomme de selv ikke ret kjendte, og om hvis Tilværelse Menigmand ikke havde nogen Anelse. En saadan Prædiken kunde naturligvis hverken fremkalde levende Anger eller sand Opbyggelse; thi naar Prædikanterne gik ud fra den Forudsætning, at de Lærdomme, som de bekrigede, vare aldeles uchristelige og fordærvelige, følte Tilhørerne sig beroligede ved den stolte Bevidsthed, at deres egne lutherske Tro stikkede dem den udelukkende Adgang til Himmerig, og saaledes var den blinde, falske Tillid til Kirketroens og Sakramenternes hemmelighedsfulde, udvortes Kraft til Salighed, som havde ført den katholske Kirke saa langt bort fra Gud og hans Aand, atter manet frem blandt de Christne som et Gjenfærd fra Middelalderens Tusmørke, der truede med at udslukke det rette christelige Liv i den evangeliske Kirke.

Men den Hellig Aands Nærværelse i Kirken viser sig aldrig tydeligere, end netop i saadanne mørke Tider, naar Kirken ved sine menneskelige Lederes Forvildelser synes i størst Fare for at glemme sit sande, christelige Væsen. Ligesom fordum Middelalderens Mystikere ved deres varme Prædiken om Kjærligheden og deres dybe Følelse af Herrens Nærværelse i hans sande Efterfølgeres Hjerter havde bidraget saa mægtigt til at udfylde den Tomhed, som Scholastikernes kolde Skarpsindighed og ufrugtbare Lærdom maatte efterlade hos de Christne, saaledes blev ogsaa nu det fromme christelige Liv opretholdt og næret ved en Række af gudfrygtige Mænd, som med Smerte saae, at Luthers Værk ved de Lærdes blinde Iver tabte sin Indflydelse paa de evangeliske Christnes indre og ydre Levnet, og derfor satte sig til Formaal, atter at gjøre Troen til Hjertets Sag.

Den, der fornemmelig maa nævnes som Stifteren af denne nye Liv, var Præsten Filip Jakob Spener fra Elsas. Han var født 1635, havde studeret paa forskjellige Universiteter, og

blev efter nogle Aars Virksomhed som Præst og theologist Doktor i Strasborg i sit 31te Aar udnævnt til Senior for Geistligheden i Frankfurt ved Mayn. Her helligede han hele sin Sjels Kraft til den evangeliske Theologi og kom snart til den Overbevisning, at den lutherske Kirke ved sine Læreres ufrugtbare Spekulationer og ukjærlige Tvistigheder, — hvilke han med sin dybe, fromme Følelse saae i det værste Lys — atter trængte til en Reformation. Dog var han langt fra at ville udgive sig selv for Kirkens Reformator; han stræbte fornemmelig kun at virke i den Kreds, hvori Forsynet havde sat ham, og overlod da til Gud at føre sit Værk videre frem. I sine Skrifter og Prædikener viste han, at Prædikestolen ikke er Stedet, hvor Præsterne skulle søge at glimre med deres theologiske Stridskræfter, men hvor de skulle fremsætte Evangeliets praktiske Sandheder, Læren om Synd, Forløsning og Helliggjørelse, paa en simpel og for Alle fattelig og opbyggelig Maade. Enhver Theolog, sagde han, burde først og fremmest stræbe at blive gjennemtrængt af Bibelens sunde, enfoldige Lære, i Stedet for at grunde over Menneskenes Systemer, thi kun Den vilde være i Stand til at forkynde Evangeliet med Velsignelse, som havde erfaret dets Kraft i sit eget Indre. Men det var især hos sin Menigheds ustuderede Medlemmer, at Spener vilde vække et indvortes christeligt Liv. Derfor fremhævede han især den christelige Sætning, som nu atter var forglemt, at alle Christne udgjøre et Samfund af Præster, eller at Enhver især ved den frie Adgang til sin Gud og sin Frelser er kaldet til at sørge for sin Saligheds Sag, og for nu at komme i nærmere Forbindelse med sin Menighed, holdt han (fra 1670) i sit Hus „Fromheds-Kollegier" eller gudelige Forsamlinger, hvor Skriften blev læst og dens Indhold forklaret og levendegjort ved Samtaler over Religionen og dens Anvendelse i det daglige Liv. Denne Indretning bar snart velsignede Frugter i Frankfurt og fandt Efterligning paa forskjellige Steder.

Men de orthodoxe Theologer havde fra Begyndelsen af seet skjævt til den Fredens og Mildhedens Lære, som Spener vilde udbrede. De beskyldte ham og hans Venner for, at de under Fromhedens Skjul vilde begunstige Ligegyldighed mod

den lutherſke Kirkes Troesſætninger og Ringeagt for den theologiſke Videnſkab og den offenlige Gudsdyrkelſe; de gave dem Navnet Pietiſter eller Fromheds-Mennesker, søgte at gjøre dem mistænkte hos Fyrster og Øvrigheder som en Sekt. og opnaaede virkelig at faae Speners talentfuldeſte Diſciple fordrevne fra Univerſitetet i Leipzig, hvor de i nogle Aar med ſtor Fremgang havde opbygget og underviſt Studenter og Borgere, iſær ved deres Foredrag over den h. Skrifts Bøger. Ogſaa Spener ſelv maatte vige for de ſachſiſke Theologers hadefulde Iver. Han havde ſom Kurfyrſtens Skriftefader med Frimodighed foreholdt denne, at han maatte omvende ſig fra ſine Synder. Forrørnet over denne hos en Hofpræſt ſaa uſædvanlige Driſtighed laante Kurfyrſten Øre til Modſtandernes Bagvaſkelſer, og Spener faldt i Unaade. Men denne Omſtændighed blev netop et Middel til at udvide hans Virkſomhed. Kurfyrſten af Brandenborg, Frederik III., kaldte ham til Præſt i Berlin (1691) og overdrog ham at vælge de theologiſke Profeſſorer ved det Univerſitet, ſom han dengang var i Begreb med at oprette i Halle. Her ſamlede han da en udvalgt Kreds af ligeſindede Theologer, og Halle blev Midtpunktet for den fromme, praktiſke Theologi, ſom ſiden ſædvanlig kaldtes Pietiſme.

Spener døde 1705 med Tak til Gud for hans naadefulde Biſtand og med det faſte Haab, at Chriſti hellige Kirke engang vilde vinde fuldſtændig Seir i Verden. Han faae ved ſin Bortgang ſin varme Begeiſtring for den levende Chriſtendom forplantet i en talrig Slægt af aandelige Arvinger; men han faae ogſaa den Kamp i fuld Gang, ſom reiſte ſig mod hans Værk, og ſom ved Tidsalderens Hang til theologiſke Stridigheder, ved Modſtandernes urokkelige Iver for det orthodoxe Lærebegrebs Bogſtav og ved Pietiſternes egen Enſidighed og Forvildelſer ſnart gjorde Pietiſmen til et Sektnavn og hindrede det Sande i den fra at gjennemtrænge den hele evangeliſke Kirke.

Den Hovedvildfarelſe hos de lutherſke Theologer, med hvilken Spener optraadte, beſtod deri, at de betragtede Kirkens Tro ſom noget Udvortes, for ſig ſelv Beſtaaende, der kunde gribes og tilegnes alene med Forſtanden og i ſig ſelv havde

Kraft til Salighed, uden Hensyn til Bekjendernes Personlighed, til Troens Liv i deres Følelse og Villie. Derfor fremhævede Spener, at Ingen kan forstaae eller forkynde Evangeliet rettelig, som ikke selv er gjenfødt til et evigt Liv. Men denne sande, christelige Lære blev af Mange af hans Tilhængere misforstaaet, som om Christendommens frugtbare Kraft var aldeles afhængig af Lærerens Personlighed, og enhver Geistlig at forkaste, som ikke ved en sønderknusende Anger havde godtgjort, at han var født paa Ny. De vilde ikke anerkjende det Samfund som christeligt, hvis Geistlige ikke paa denne Maade vare gjenfødte, og forfaldt saaledes selv til det hovmodige Partivæsen, som de vilde bekæmpe. De stridbare Theologer, som reiste sig imod dem fra alle Kanter (fornemmelig i Wittenberg og Leipzig) fordreiede og forstørrede deres Vildfarelser ved Misforstaaelser og hadefulde Bestyldninger. Den Ensidighed, som fra Begyndelsen af laae i Pietismen, traadte ved Modstanden og ved Kampens Lidenskabelighed stedse tydeligere frem, og i den følgende Tid, da den stive lutherske Rettroenhed ved sin egen Aandløshed og Mangel paa Inderlighed blev forladt af Videnskaben, og Tvivlesyge, Vantro og verdslig Visdom traadte i dens Sted, blev ogsaa Pietismen staaende som en enkelt, afsondret Retning, der hverken vilde eller kunde gjennemtrænge den evangeliske Kirke, forsone dens Modsætninger og give dens Medlemmer den levende christelige Tro og Kjærlighed, som den savnede hos dem. Pietisterne vilde forvandle Troens Indhold til noget Indvortes, der skulde bestjæftige alle den Christnes Tanker og opfylde alle hans Følelser, og i denne Bestræbelse laae deres store Fortjeneste; men i Stedet for at gjøre dette Troens Indhold levende i Bevidstheden som klar og virksom Overbevisning om Menneskets Forhold til Gud, om Synden og Frelsen, bleve de, ligesom fordum Mystikerne, staaende ved at opfatte det i ubestemt Følelse, og deres Religiositet kunde da altfor let udarte til sygeligt Sværmeri eller endog til Hykleri. Intet Under derfor, at det vantroe 18de Aarhundrede i Pietismens Prædiken om „den onde Fjendes Anfægtelser," om „Retfærdiggjørelsen ved Lammets Blod", i dens Ivren mod Dands, Skuespil og lignende i sig selv uskyldige Fornøielser, og i dens gudelige Forsamlinger, hvor udannede Borgere

udlagde Skriftens Ord, kun saae overtroisk Forvildelse og farisæisk Skinhelligheb, uagtet alt Dette fra Begyndelsen af fremgik af den ædleste christelige Stræben.

Men Pietismen bar ogsaa Frugter, hvis Skjønhed og Storhed selv Modstanderne maatte beundre. Det er da især Stiftelsen af Vaisenhuset i Halle, som vi her maa omtale, fordi der er det haandgribeligste Bevis for Pietismens Sandhed og Magt i sin Tid, og fordi den Mand, hvis Navn er uadskilleligt knyttet til denne Stiftelses Historie, fortjener at mindes af alle kommende christelige Slægter.

Dengang Spener ved sine Fjenders Bestræbelser maatte forlade Dresden, havde, som ovenfor er fortalt, en lignende Skjebne ramt de Universitetslærere i Leipzig, som med saa stor Velsignelse havde arbeidet i hans Aand. Iblandt disse indtog August Herman Francke i enhver Henseende den første Plads. Han var født i Lybæk 1663 og havde med stor Flid studeret i Gotha, Erfurt, Kiel og Leipzig, hvor han 1685 som Magister begyndte sin akademiske Virksomhed med at holde Forelæsninger over det Gamle Testamentes hebraiske Tekst. Tillige holdt han med sine Venner populære Forelæsninger over Skriften, hvilket snart vandt stort Bifald og med Held blev efterlignet i mange andre Steder. Dog var Francke dengang endnu ingenlunde fast i Troen, men havde, som han selv siger, blot opfattet Theologien som Gjenstand for sin Viden og sin Forstand. Det var først ved sit Ophold (1681—87) hos den fromme og lærde Superintendent Sandhagen i Lyneborg og siden ved 2 Maaneders daglige Omgang med Spener i Dresden, at Francke lærte, „at anse Ære og Anseelse, Rigdom og gode Dage i Verden for Intet i Sammenligning med Gudfrygtens Fremme iblandt Menneskene." Fra 1689 fortsatte han nu sin akademiske Virksomhed med langt større Iver og langt rigere Velsignelse end nogensinde før. Men de gamle Professorer kunde ikke taale, at en saa ung Mand, der tilmed holdt sine Forelæsninger i Modersmaalet, havde langt flere Tilhørere end alle de tilsammen. De beskyldte ham for Hovmod og Hykleri, kaldte ham Hovedet for den pietistiske Vranglære og udviklede tilsidst, at det blev ham forbudt at holde Forelæsninger. Francke forlod nu Leipzig, og da Menigheden i

Erfurt nogen Tid efter udvalgte ham til Præst, virkede han her i et Aar ved Prædiken og Forelæsninger og vandt snart Alles Hjerter. Men ogsaa her vare hans Misundere virksomme; den katholske Regjering i Mainz, under hvis Høihed Erfurt stod, forbittredes over, at mange Katholiker ved Franckes Prædikener lode sig omvende til den evangeliske Lære; Man beskyldte ham for at udbrede kjætterske Lærdomme; et kurfyrsteligt Edikt affatte ham uden Lov og Dom fra hans Embede og bød ham ufortøvet at rømme Staden. Men ogsaa nu viste det sig, at denne Modgang kun var et Middel i en høiere Magts Tjeneste; tre forskjellige Fyrster kappedes om at vinde Francke for deres Landes Kirker, og han drog da efter Speners Raad til Halle, hvor han 1692 blev ansat som Præst og Professor ved det nye Universitet. Fra den Tid af var Francke Sjælen i den aandelige Bevægelse, som udgik fra Halle, og Speners trofaste Bundsforvandte i Striden mod den praktiske Christendoms Modstandere.

I Aaret 1694 begyndte Francke at katechisere med de fattige Børn i Halle, naar de efter Skik og Brug paa en bestemt ugentlig Time indfandt sig i Præsteboligen for at afhente en Almisse. Han fandt til sin store Sorg, at Byens Husarme lode deres Børn opvoxe i den skrækkeligste Bankundighed, og besluttede derfor, ved frivillige Bidrag at skaffe dem en ugentlig Understøttelse til Børnenes Skolegang. Men denne Plan strandede paa de velhavende Borgeres Ligegyldighed og Sneverhjertethed. Han maatte da lade sig nøie med at ophænge en Bøsse i Præstegaarden, hvori Enhver kunde lægge sin Skjerv efter sin Evne. En Mand gav paa een Gang 7 Gylden (eller omtrent 6 Rbd.), og dette var den Kapital, hvormed det store halliske Vaisenhus blev stiftet. I urokkelig Tillid til Guds og fromme Menneskers Bistand vovede Francke nemlig for de indkomne Penge at indkjøbe Bøger og antage en fattig Student, som skulde undervise de forsømte Børn. Hans Tillid blev ikke skuffet; de velvillige Bidrag til hans Stiftelse forøgedes dagligt, og snart kunde han udvide sin Virksomhed i den Grad, at han i Aaret 1698 i Guds Navn lagde Grundstenen til Vaisenhusets store, grundmurede Bygning. Dennes Historie er en Række af Underværker, et slaaende Bevis

for, at Troen til enhver Tid er i Stand til at flytte Bjerge, saasnart den er tilstede i sin fulde, christelige Kraft. Mange Gange havde Francke ikke en Daler i sin Kasse til at bestride de betydelige Udgifter med, som Værket dagligt fordrede. Men han ansaae ikke sig selv, men Gud alene, for Bygherren, og denne Tro blev i al denne Tid ikke nogensinde rokket; hvergang Nøden var størst, var ogsaa Hjælpen nærmest; hver Uge modtog han i større og mindre Summer, tildels fra fjerne Lande, mest fra anonyme Velgjørere, de Midler, som til enhver Tid vare fornødne, og aldrig maatte Arbeiderne vente paa deres Løn, aldrig savnede Børnene det Fornødne til deres Pleie. Tilsidst glædede Francke sig endog, naar hans Forraad var udtømt, thi da tænkte han: „Nu skal Du atter med Forundring erfare, hvorledes og ved hvilket Middel den trofaste Gud ogsaa denne Gang vil hjælpe." I Paasken 1700 begyndte Undervisningen i Vaisenhuset, og det følgende Aar blev Værket ganske fuldendt. Inden sin Død havde han 134 Forældreløse i Kost og Pleie i Vaisenhuset, 2207 Børn bleve undervist i Skolerne af 175 Lærere, 255 Studenter understøttedes af Vaisenhusets Kasse, og saa forunderligt hvilede Guds Velsignelse over Alt, hvad Francke foretog sig, at de øvrige vigtige Stiftelser, som han satte i Forbindelse med Vaisenhuset, saasom Bibliotheket, Boghandelen, Apotheket, Laboratoriet, Sygehuset o. s. v., alle fra en ringe Begyndelse stedse mere tiltoge i Omfang og Indflydelse. Herben hører ogsaa den berømte Bibelanstalt, som Franckes Ven, den fromme Baron Kanstein, stiftede 1712 (og Franke selv stod i Spidsen for efter Kansteins Død), og hvorfra Millioner af Bibler udgik til alle Verdens Kanter, indtil det store engelske Bibelselskab (stiftet i London 1804) fulgte dens Exempel efter en endnu større Plan. Ogsaa det evangeliske Missionsvæsen, der begyndte sin Virksomhed, da Frederik IV. af Danmark stiftede Missionskollegiet i Kjøbenhavn (1705), spordede Frugterne af Franckes velsignede Iver; han udvalgte de første ostindiske Missionærer*) og sørgede i 22 Aar for, at Evan-

*) Blandt disse maae vi især mindes den trofaste og utrættelige Ziegenbalg († 1719). Ogsaa den fromme og kraftige Schwarz († 1798),

geliet prædikedes blandt Hedningerne i den Aand, der havde sit Udgangspunkt i Halle.

Francke døde den 8de Juni 1727. Hans Opfattelse af Christendommen kunde, som vi have seet, ikke bevare sin Gyldighed blandt de kommende Slægter, men hans Vaisenhus staaer endnu som et Seirsminde om Pietisternes levende Tro og Kjærlighed. Det har i halvandet Aarhundrede udsendt mange Tusinde christelige Ynglinger som levende Vidner om den guddommelige Naade, der hvilede over det; i alle evangeliske Lande har det været Forbilledet for lignende fromme Stiftelser; overalt har Christi Kjærlighed bevaret sit Liv inden Vaisenhusenes Mure, og „kunde Menneskene forstumme, saa vilde dog Stenene tale."

I nær Forbindelse med Pietismen staae Herrnhuterne, thi deres Samfund opstod som en Frugt af det samme religiose Liv, der udgik fra Spener og Francke, udviklede Pietisternes Ensidighed i forhøiet Grad, men bidrog uagtet alle Vildfarelser dog uendelig meget til at bevare den inderlige Tro paa Frelseren og bevise dens Magt i en Tidsalder, da de Lærde næsten ganske havde opgivet at troe. Dette Samfunds Stifter, Nikolaus Ludvig Greve af Zinzendorf (født 1700) var opdragen hos Francke i Halle og var allerede som Barn saaledes opfyldt af sværmerisk Kjærlighed til Christus, at han siden med Sandhed kunde sige: „Jeg har i mit hele Liv kun havt een Lidenskab, nemlig Ham og kun Ham." Pietisternes Ynglingsidee, at det christelige Liv især maatte fornyes ved mindre Samfund af fromme Christne, gjennemtrængte ogsaa tidlig Zinzendorf, og i sit 15de Aar stiftede han et saadant Selskab i Halle. Efterat have studeret i Wittenberg og uddannet sig paa Reiser blev han udnævnt til Regjeringsraad i Dresden. Men det varede ikke længe, før hans Iver for Troens Fremme vendte hans Sind bort fra de verdslige Sysler og gjorde ham til Hovedet for et vidtomfattende christeligt Samfund.

Mange af de bøhmiske og mæhriske Brødre (Pag 159) vare

der i 47 Aar arbeidede med stor Velsignelse, udgik fra Halle. See J. F. Fenger: Den Trankebarske Missions Historie, Kbhvn. 1843.

under Trediveaarskrigen forjagede til Polen, men bleve ogsaa her Gjenstand for mangehaande Forfølgelser, Zinzendorf tilbød dem et Fristed paa sine Godser, og nu dannedes dels af disse, dels af andre reformerte og lutherske Christne den saakaldte Brødremenighed eller Brødrekirke, hvis Medlemmer efter Byen Herrnhut (d. e. Herrens Beskyttelse), som de anlagde, sædvanligt kaldtes Herrnhuter. Zinzendorf opofrede sig nu ganske for denne Menighed, fik med utallige Anstrengelser de Troesstridigheder udjævnede, som truede med at opløse Samfundet, ordnede dets indre Forfatning og Gudstjeneste (1727), traadte selv (efter at han under et antaget Navn havde ladet sig prøve i Tybingen som Kandidat til Prædikeæmbedet) over til den geistlige Stand og lod sig af en mährisk Biskop indvie til Menighedens Biskop. Men de lutherske Theologer, som ikke uden Grund klagede over, at Herrnhuterne i deres sværmeriske Fasthold ved Troen paa Christi Forsoningsdød vare ligegyldige for alle andre Troesfætninger, vakte en heftig Modstand mod Zinzendorf, og Regjeringen forviste ham fra Fædrelandet. Nu drog han i Jesu Navn til de danske Øer i Vestindien, hvorhen han allerede under et Ophold i Kjøbenhavn havde sendt Missionærer, derfra til Nordamerika og stiftede allevegne iblandt Christne og Hedninger nye Herrnhutermenigheder, som derfra udbredte sig til alle Kanter. Efterat han ogsaa i England havde udvirket Religionsfrihed for sine Brødre, vendte han efter 10 Aars Fraværelse tilbage til Moderkirken og hvilede ikke, før han ved Bønner, Underhandlinger og mangfoldige Skrifter havde tilkæmpet sin Menighed Anerkjendelse som et evangelisk Samfund. Efter hans Død (1760) stod den fromme og lærde Biskop Spangenberg i Spidsen for Menigheden (indtil 1792), og fremstillede dens Lære i et klart og opbyggeligt Skrift. Men Grevens overordentlige Fortjenester af Brødremenigheden og den Egensindighed og Herskesyge, som var forbunden med hans oprigtige Kjærlighed og Fromhed, havde bevirket, at hans egen Personlighed alt for meget afprægede sig i Herrnhuternes hele Lære og Forfatning. Derfor blev deres Christendom næsten udelukkende indskrænket til den sværmeriske Glæde over Syndernes Frelse ved Jesu Blod, og da de saa-

ledes glemte Faderen og Aanden over Sønnen, da de overſaae, at Troen ei blot er Hengivelſe og Tillid, men ogſaa Erkjendelſe, da de vel dyrkede Chriſtus ſom Menighedens Øverſtepræſt i den taknemmelige Følelſe af hans Offerdød, men ikke tillige ſom Profet og Konge, ſom hele Menighedens Lærer og hele Kirkens beſtandige Frelſer og Beſkytter, ſaa blev deres Tro mangelfuld og deres chriſtelige Liv enſidigt og ſygeligt. De ringeagtede den chriſtelige Videnſkab, affondrede ſig fra det levende Samfund med den øvrige Kirke og fra den chriſtelige Stat, hvori de levede, fordrede at Troen paa en udvortes Maade ſkulle lægge ſig for Dagen i alle Livets Stillinger og Sysler, at alle Menighedens Medlemmer ſkulde være Opvakte, og udelukte derfor alle Lunkne af Samfundet, hvorved Hovmod og Skinhelligheb alt for let kunde befordres. Biſkopper, Presbytere og Diakoner ſtaae i Spidſen for Menigheden, ſom er inddelt i Klaſſer efter Alder og Kjøn. Tvivlſomme Tilfælde, ſom ikke kunne afgjøres efter Skriftens Ord, f. Ex. Ægtebeders Beſættelſe og Giftermaal, beſtemmes ved Lodkaſtning, hvis Udfald da betragtes ſom en umiddelbar Tilkjendegivelſe af Frelſerens Villie, dog uden at være bindende for de Vedkommende.

I de nyere Tider, fornemmelig ved Spangenbergs Beſtræbelſer, have mange af de Skjævheder, ſom havde deres Oprindelſe fra Stifterens Eiendommeligheder, maattet vige for ſundere Anſkuelſer, og er det end uomtviſteligt, at Herrnhuternes Menighed, der kan betragtes ſom Pietismens Uddannelſe til udvortes Skikkelſe, endnu mindre end denne har været i Stand til at gjenfede Kirken, ſaa har den dog paa ſin Vis bevaret den chriſtelige Prædiken om Frelſerens Kors, indtil den Tid kom, da Proteſtanterne ikke længere ſtammede ſig ved Chriſti Evangelium. Herrnhuterne have Kolonier i alle Verdensdele og underholde over 200 Miſſionærer i Amerika, Afrika og Grønland.

Medens Pietiſterne og Herrnhuterne, ſamt foruden dem en Række af ſmaa ſværmeriſke Partier og Sekter, fremſtode i den lutherſke Kirke ſom et Vidnesbyrd om, at der i de Chriſtnes Hjerter lever en indre Længſel efter Samfund med Gud og hans Enbaarne, ſom ikke kan qvæles ved nogen Magt i

Verden eller ved nogen Udvikling af den menneskelige Visdom, men maa have Næring, enten paa den ene eller den anden Maade, dannedes der ogsaa i den reformerte Kirke i England tvende mærkværdige religiøse Samfund, Quækernes og Methodisternes, hvilke hver paa sin Maade, det sidste i umiskjendelig Forbindelse med Pietismen, stræbte efter den frugtbargjørende Tro, som de mistvivlede om at finde Næring for i den herskende Kirke.

Quækernes Sekt stiftedes under Puritanernes Kamp med den katholskfindede Regjering (Pag. 215) af Skomageren Georg Fox, der ved stille Grublerier var kommen til den Overbevisning, at Kirkens Fordærvelse ene havde sin Grund deri, at de Christne forglemte det Indre over det Ydre, og at Guds Aands umiddelbare Vidnesbyrd i Sjælene, og ikke Theologernes Lærdomme eller de kirkelige Skikke, var den rette Vei til Liv og Salighed. Den Iver, hvormed han prædikede, og det Mod, han udviste under alle Forfølgelser, skaffede ham mange Tilhængere (især fra 1649). De kaldte sig Vennernes Selskab (Quæker er oprindeligt et Øgenavn), og uagtet deres Ligegyldighed for Skriften, deres Ringeagt for al Troesbekjendelse, Videnskabelighed og alle festlige Skikke synes at maatte berøve dem ethvert Middel til at bestaae som christelig Menighed, uagtet deres Vægring ved at gjøre Krigstjeneste, aflægge Ed og deltage i offentlige Byrder og Foretninger synes at maatte gjøre dem uskikkede til at leve i Staten, have de dog trodset alle Forfølgelser og ved deres stille og enfoldige Liv, varme Broderkjærlighed og rene Sæder forskaffet sig Religionsfrihed og Agtelse i England; og i Nordamerika, hvor den ædle William Penn († 1718) i Aaret 1682 gav dem et fredeligt Asyl i Staten Pensylvanien, som han grundede med quækerske Kolonister, blomstrede deres Menighed længe som et Hjem for stille, christelige Dyder. Men et Samfund, som er opstaaet og omgivet af den christelige Kirke, kan aldrig med Sandhed paastaae at have udviklet sit christelige Liv uafhængigt af den Hellig Aands Virken i Kirken formedelst Skriften, Videnskaben og den offentlige Gudstjeneste. Derfor kunne Quækernes Dyder ingenlunde bevise, at Kirken kan bestaae uden Ordet og Sakramenterne, medens derimod de Ubskjelser,

som deres overtroiske Tillid til deres egne Indskydelser og Indfald har fremkaldt iblandt dem, tydeligt nok har godtgjort det Modsatte. I den nyeste Tid have ogsaa saavel de engelske som de amerikanske Quækere offentlig udtalt deres Tro paa den hellige Skrifts guddommelige Oprindelse og Anseelse, i Modsætning til Elias Hicks og hans Tilhængere, som ganske ringeagte Skriften og have frembragt en Spaltning blandt Quækerne.

Methodisternes Parti dannedes i den første Halvdel af forrige Aarhundrede som en Modvægt saavel mod den Vantro, der dengang begyndte at udbrede sig blandt de engelske Lærde, som ogsaa mod den ufrugtbare Bogstavtro, der længe havde herskет i den biskoppelige Kirke. John Wesley († 1791) stiftede tilligemed sin Broder et Studentersamfund i Oxford (1729) til Troens Bestyrkelse ved Bibellæsning og Bøn. Ved Pietisternes og Herrnhuternes Indvirkning og ved Præsten Georg Whitfields utrættelige Iver udviklede dette Selskab sig til Methodisternes Menighedssamfund, der dog ikke offentlig losrev sig fra den engelske Kirke, men kun ligesom Pietisterne vilde prædike den inderlige Tro paa Frelseren iblandt Folket. Methodisterne udbredte sig hurtigt over hele Storbritanien og endnu mere i Nordamerika, hvor de ogsaa bragte Christendommen til Hedningerne. Især har Whitfield med beundringsværdig Kraft og i Følelsen af, „at han trængte til flere Tunger, flere Legemer og mere Sjæl, end der ellers er Mennesket givet, for at tjene sin Herre Christus", draget om fra Stad til Stad, og overalt, især blandt de lavere Klasser, frembragt en mægtig Opvækkelse. Ofte prædikede han paa aaben Mark for 20 til 30,000 Mennesker, og Man regner, at han i de 34 Aar, han var Præst, har holdt 18,000 Prædikener. De andre Methodistprædikanter traadte i hans Fodspor, agtede ikke paa den Haan og Spot, hvormed Man forfulgte dem, og saae ofte, selv hos de mest Forhærdede, en saa vidunderlig Virkning af deres Prædiken om Bod og deres Trusel med Helvedes Straffe, at baade de selv og Andre kunde bestyrkes i den Tro, at den apostoliske Tids Naadegaver vare dem givne. Methodismen, der nu omfatter omtrent en Million Sjæle i begge Verdensdele, har ogsaa det tilfælles med Pietismen, at den med al

sin Enſidighed og ſit Sværmeri har fremkaldt og bevaret den inderlige Tro paa Frelſeren og den levende Broderkjærlighed i mangfoldige Hjerter, der i Statskirken vilde være blevne fremmede for Chriſtendommen.

36.

Den katholſke Kirke efter Reformationen.

Reformationen udøvede en dobbelt Indvirkning paa den katholſke Kirke. Paa den ene Side maatte nemlig dette ſtore Frafald indeholde en mægtig Opfordring for Paverne og alle Kirkens oprigtige Venner til at ſlutte ſig tættere ſammen, holde omhyggeligere faſt ved den Reſt af aandelig og legemlig Magt, ſom Kirken havde beholdt, udvikle nye Kræfter og anvende forøget Anſtrengelſe for at forſtandſe ſig mod Fjendens Angreb og, om muligt, vinde det Tabte tilbage; diſſe Beſtræbelſer ytrede ſig iſær ved det ſtore Koncilium i Trient, ved Jeſuiterordenens Stiftelſe og Kirkens Udbredelſe blandt Hedningerne. Men paa den anden Side laae det i Sagens Natur, at den evangeliſke Friheds-aand, der i Aarhundreder havde rørt ſig i den katholſke Kirke ſom en ſtedſe fornyet Proteſt mod de overleverede Vedtægters og det menneſkelige Magtſprogs uindſkrænkede Gyldighed, og nu havde ſeiret og befæſtet ſig i ſaa mange af Kirkens forrige Lande og ſlaaet dybe Rødder langt ind over de romerſke Grændſer, maatte mere eller mindre gjennemtrænge Kirken ſelv med ſin oplivende Magt og efterhaanden tilveiebringe en aandelig Reformation, ſom vel ikke var gjennemgribende nok, til at den kunde omſtyrte alle de Fordomme, hvorpaa den ældgamle Bygning hvilede, men ſom dog maatte gjøre den nye Tids Katholicisme til noget ganſke Andet end den gamle. Denne Virkning af Proteſtantismen aabenbarede ſig fornemmelig i den ſaakaldte janſeniſtiſke Strid og i hele det frie, videnſkabelige Liv, ſom i det 18de Aarhundrede udgik fra Frankrig og ved Aarhundredets Slutning bidrog til for en kort Tid aldeles at kuldkaſte den kirkelige Magt i alle franſke Lande.

Den mærkværdige Kirkeforſamling i Trient, ſom

vi allerede havde nævnet i Reformationens Historie, aabnedes i Slutningen af Aaret 1545 og endtes efter tvende Afbrydelser i Slutningen af 1563. De katholske Fyrster og Nationer havde af Skræk for Luthers og Zwinglis Kjætterier og i Erkjendelsen af, at disse havde deres Grund, om ikke deres Undskyldning, i romerske Misbrug, stedse heftigere fordret et almindeligt Concilium udenfor Italien for at gjenoprette Kirketugten og Freden. Derfor havde Paverne med bange Anelser seet dette i Møde, og Paul III., som endelig nødtes til at sammenkalde det, greb efter et Aars Forløb med Begjærlighed Leilighed til, under Paaskud af Frygt for Keiserens Overmagt, at forflytte det til Bologna, hvor det kort efter opløstes uden at have udrettet Noget, uagtet den samme Pave selv i Forveien havde ladet udkaste store Planer til at indskrænke Geistlighedens verdslige Magt og afhjælpe den almindelige Udueelighed og Usædelighed blandt Kirkens Tjenere. Hans Efterfølgere bleve kun ved Keiserens Løfter og Trusler bevægede til at bringe det til Ende, og nu viste det sig, at deres Frygt havde været ugrundet. Ved Hertug Morits' kjække Daad (Pag. 192) og Religionsfreden i Augsborg havde Keiseren og Fyrsterne tabt Haabet om at bringe Protestanterne til Underkastelse og Forsoning og derfor nedstemt Fordringerne om Kirkens Reformation. De ivrigste Modstandere af det romerske Despoti havde vendt sig til den evangeliske Kirke, og saaledes kunde det pavelige Parti vinde en fuldstændig Seir i Trient.

Alle Protestanternes afvigende Lærdomme, saasom Læren om Nadveren, Arvesynden, Retfærdiggjørelsen ved Troen, bleve høitideligt fordømte, og alle de kirkelige Lærdomme, som Middelalderens Scholastikere og Munke havde opfundet og udviklet, omhyggeligt gjennemgaaede og bekræftede som den hellige Kirkes ufravigelige Troeslove. Den hellige Skrift blev rigtignok erklæret for Troens Kilde, men den gjennem Kirken forplantede Lære blev tillagt den samme Gyldighed, og enhver Fortolkning af Skriftens Ord gjort afhængig af Pavens Dom. Derhos blev den feilfulde latinske Kirkeoversættelse af Bibelen, — den saakaldte Vulgata — erklæret for ufeilbar og utvivlsom, hvilket dog ikke hindrede de følgende Paver i at foranstalte nye Udgaver med betydelige Forbedringer. Uagtet derfor den triden-

tiske Kirkeforsamling ved sine saakaldte Reformationsdekreter fastsatte mange gavnlige Foranstaltninger til Kirketugtens Forbedring og til Afskaffelsen af mange Uordener og Misbrug, var det dog saa langt fra, at den betegnede nogen almindelig Fornyelse af den katholske Kirke, at den tvertimod gjorde Kløften mellem den herskende Lære og den aabenbarede Sandhed endnu dybere og hele Kirkens Forening til eet stort, synligt Guds Rige endnu vanskeligere, end nogensinde før. Den pavelige Enevoldsmagt blev ikke indskrænket, og Biskoppernes verdslige og geistlige Myndighed uantastet. Paven fik udelukkende Ret til at bekræfte og fortolke alle Conciliets Beslutninger; dets Troeslove bleve af de følgende Paver fremsatte i „den tridentiske Troesbekjendelse" og „den romerske Katechismus", der siden den Tid bleve betragtede som ufravigelig Troesregel for alle rettroende Katholiker.

Det tridentinske Concilium blev i Henseende til Troessager anerkjendt i alle katholske Lande. Derimod stræbte Paverne forgjæves at vinde det gamle Herredømme over Fyrsterne tilbage, og deres politiske Betydning i Europa var kun en Skygge af hvad den havde været i Middelalderen. De fleste Paver vare Italienere af høi Byrd, som ved deres fornemme Familieforbindelser, ved lang Tjeneste i Kardinalernes Raad, eller ved stille Fromhed og Føielighed skaffede sig et Parti blandt de øvrige Kardinaler og bestege Thronen som udlevede Oldinger, uden Kraft til selvstændig Regjering.

Iblandt alle det 16de og 17de Aarhundredes Paver er ingen bleven saa navnkundig som Sixtus V., uagtet hans store Egenskaber vare alt for meget af denne Verden, til at han skulde kunne sammenlignes med Mænd som Innocens III. eller de „store Gregorer. Han var født i Montalto ved Ankona (1521) og hed Felix Perretti. Hans Fader var Dagleier, hans Moder Tjenestepige, hans Søster Vadskerkone. Som Dreng løb han bort fra sin Svinehjord og blev oplært i et Kloster, hvor hans stolte Drømme om Kirkens høieste Værdighed udviklede hans Talenter, men gjorde ham forhadt og forfulgt iblandt Munkene. Som Franciskanermunk, Præst og Inquisitor (under Navnet Montalto) var han agtet for sit Mod og sin rastløse Troesiver, men frygtet og afskyet for sin Stolt-

hed og Herskesyge. Men da hans Formand Gregor XIII. besteg Pavestolen (1572), og Montalto blev Kardinal, indsaae han, at han kun ved en uhyre Foreſtillelſe kunde naae ſit saa heftigt attraaede Maal. Han aflagde da tilſyneladende hele ſin Charakters Heftighed og Lidenſkabelighed, levede ſom en ſagtmodig, ydmyg og ſvag Munk, og ſpillede i 13 Aar ſin Rolle med en ſaa fuldſtændig Selvfornegtelſe, at Kardinalerne (1585) valgte ham til ſin Pave, alene for at kunne beherſke ham. Men neppe var Valget tilendebragt, før han pludſelig afkaſtede den beſværlige Maſke og førte i 5 Aar det pavelige Scepter med en ſaadan Klogſkab, Kraft og Værdighed, at maaſkee ingen Regent nogenſinde har udrettet ſaa Meget i ſaa kort Tid. Ved en ubøielig Strenghed førte han Geiſtlige og Munke tilbage til deres Pligter, renſede Kirkeſtaten for Banditer og Røvere og ſtraffede uden Perſons Anſeelſe enhver Overtrædelſe af ſine Dekreter med Skafottet eller Galeierne. Han var gavmild mod de Fattige, beſkyttede Videnſkaber og Konſter, for at de kunde forherlige Kirken, tvang alle ſine Undergivne til Orden og Virkſomhed, og vidſte ved en utrolig Mængde Spioner i alle Lande at gjøre ſin Klogſkab gjældende overalt. Ved Embedsſalg og klog Sparſommelighed ſamlede han en ſtor Skat, ſom forblev urørt i henved 200 Aar. Han undertrykte Proteſtanterne i Italien ved Inquiſition og Cenſur, men holdt Fred med de proteſtantiſke Fyrſter og fik ved ſnu Politik de katholſke Fyrſter til at føie ſig efter hans Ønſker.

Hans Efterfølgere ſavnede hans Klogſkab og Kraft, hvilket iſær viſte ſig, da Republiken Venedig i Aaret 1606 blev belagt med Interdikt, fordi den havde indſkrænket Geiſtlighedens Magt trods Pavens Formaninger og Trusler. Republikens Senat erklærede nemlig Interdiktet for uretfærdigt og ugyldigt, og den lærde og friſindede Munk Paolo Sarpi beviſte i klare og drikſige Skrifter, at Paven havde misbrugt ſin Magt. Venetianerne vandt en fuldſtændig Seir, idet Paven, ſom forgjæves havde forſøgt at tvinge dem ved Vaabenmagt, maatte forſone ſig med dem og indrømme deres Fordringer.

Men imidlertid havde Pavedømmet og den romerſke Kirke fundet en mægtig Støtte i et nyt Munkeſamfund, der i Virkſomhed og Indflydelſe ſnart overgik alle tidligere Ordener og

for en Tid blev i Stand til at gjenoprette Kirkens unaturlige Magt og tilsyneladende give den Erstatning for den Ydmygelse, Reformationen havde tilføiet den. Don Ignatius af Loyola, en spansk Ridder, havde, medens han laae syg efter et Saar, faaet en Skildring af Christi Liv samt en Samling af Helgenlegender i Hænder og blev under Læsningen deraf grebet af Begeistring for de Hellige og af Længsel efter at følge deres Fodspor. Han tog for stedse Afsked med Ridderstanden, uddelte sine Eiendomme til de Fattige og drog som Pilgrim til det hellige Land. Efter sin Tilbagekomst til Spanien studerede han i nogle Aar i Barcellona og Salamanka, men vakte ved sin Iver for at undervise Inquisitionens Mistanke og Misundelse og drog da til Universitetet i Paris for at fuldende sine theologiske Studier. Han fattede den Plan at stifte en ny Orden til Troens Befæstelse, forbandt sig med 6 ligesindede Mænd og aflagde med dem det høitidelige Løfte at ville hellige sit Liv til de Christnes legemlige og aandelige Pleie og til Hedningernes Omvendelse (1534), med mindre Paven i sin Visdom vilde give Samfundet en anden Bestemmelse. Loyola gik med sine Venner til Venedig, hvor de i nogle Aar med den skjønneste Selvopoffrelse pleiede de Syge i Hospitalerne og underkastede sig de haardeste Selvpinsler for at øve sig i at lide for Christi Skyld. Endelig lykkedes det dem at vinde Paven for deres Plan, og i Aaret 1540 stadfæstede Paul III. deres Orden under Navn af Jesu Samfund.

Jesuiterordenen, der i Begyndelsen kun udgjorde 60 Medlemmer, tiltog med rivende Hurtighed, og inden Loyola døde (1556), var den udbredt over hele den katholske Verden. Paverne mærkede snart, hvor meget den var i Tidens Aand og i den katholske Kirkes Interesse. Derfor fik Jesuiterne i kort Tid efterhaanden alle Tiggermunkenes og adskillige nye Privilegier, og efter et Aarhundredes Forløb var hele Kirken ligesom omspunden af et Net af Jesuiter, der som Universiteternes og Folkenes Lærere, Fyrsternes Skriftefædre og Raadgivere og Missionernes Forstandere gjorde deres Indflydelse gjældende overalt, og ved deres faste indbyrdes Sammenhold under Ordensgeneralen i Rom og deres utrættelige Iver for paa enhver Maade at bekæmpe den protestantiske Aand og fremme Kirkens

og Ordenens Fordel og Herredømme vare at betragte som den høieste Magt i den katholske Kirke. Med utrolig Driftighed og Udholdenhed vidste de i alle Stillinger at lempe sig efter Forholdene og benytte ethvert Middel til deres Hensigters Fremme. Især har den katholske Kirke dem at takke for den heldige Fremgang, hvormed Christendommen i det 16de og 17de Aarhundrede udbredtes blandt Hedningerne i Asien og Amerika. Den fromme og utrættelige Frants Xaver († 1552), som var en af Loyolas 6 Venner, arbeidede med uhyre Anstrengelse og Selvopoffrelse paa at frelse Hedningerne i Brasilien, Indien og Japan og fik, ved allevegne at lempe den christelige Prædiken efter de hedenske Forestillinger, mangfoldige katholske Menigheder oprettede i disse Lande. Hans Ordensbrødre traadte i hans Fodspor og stiftede talrige Kirker i China; men da Tiggermunkene havde gjort Paverne opmærksomme paa det Farlige i saaledes at sammenblande Kirkelæren med Afguderiet, og Inquisitionen tvang Missionærerne til at vise Foragt for Asiaternes Nationalitet, bleve de Christne forfulgte, mangfoldige Jesuiter myrdede og de fleste katholske Menigheder ganske tilintetgjorte. I Japan udslettedes ethvert Spor af Christendommen, i China blev kun en ringe Levning tilbage, og i Ostindien ere de katholske Kirker siden Midten af forrige Aarhundrede stedse meer indskrænkede af de Indfødte, eller have maattet vige for de evangeliske Menigheder, som tydske, danske og engelske Missionærer havde oprettet. Men i Amerika har det katholske Kirkevæsen udviklet sig med al sin Overtro og Pragt, med Hierarchi og Inquisition*), og i Paraguay i Sydamerika grundede Jesuiterne fra 1610 en kirkelig Stat, som de beherskede i halvandet Aarhundrede, og hvis lykkelige, patriarchalske Forfatning dannede et mærkværdigt Mod-

*) Kun i de nordamerikanske Fristater, hvor den fuldkomneste Religionsfrihed tilsteder alle christelige Partier uafhængig Udvikling, og hvor den dybeste Religiositet og den varmeste Troesiver gjør sig gjældende ved Siden af den fuldkomneste Ligegyldighed for al Religion og for enhver anden Magt end Pengenes, have de protestantiske Konfessioner med deres forskjellige Partier og Sekter (Baptister, Herrnhutere Quækere, Methodister o. A.) de fleste Bekjendere.

ſtykke til den raſende Guldtørſt og umenneſkelige Gruſomhed, hvormed de ſpanſke Katholiker mishandlede de ulykkelige Indfødte.

I det 16de Aarhundrede vare Jeſuiterne elſkede og agtede af Folket og Kirken for deres fromme Iver og umiskjendelige Fortjeneſter; i det 17de Aarhundrede vare de frygtede af Alle for deres vidt omfattende Magt, mistænkte af Kongerne for deres Indtrængen i alle Statsanliggender og deres farlige Grundſætninger*), afſkyede af Proteſtanterne og proteſtantiſſindede Katholiker for deres Forfølgelſe og Undertrykkelſe af enhver friere Yttring, og kun begunſtigede af Paver og despotiſke Konger, ſom trængte til deres frygtelige Vaaben og ſjælvede for deres Hævn. Men i det 18de Aarhundrede vendte alle katholſke Regjeringer, undtagen Ruslands, dem Ryggen. Portugal (Pombal) gjorde Begyndelſen og trodſede Pavens Bønner og Trusler; Frankrig, Spanien og Neapel lode dem fængsle og bortføre ſom Forrædere, og tilſidſt vovede den menneſkekjærlige Pave Klemens XIV. høitideligen at tilintetgjøre Ordenen (1773), uagtet han vel vidſte, at han ſkrev ſin Dødsdom, idet han underſkrev Bullen om dens Ophævelſe; han blev forgivet 1774. Med faa og træffende Ord ſkal allerede Ordnens trodie General have varslet dens Skjebne paa følgende Maade: „Vi ere traadte ind i Kirken ſom Lam, ville regjere den ſom Ulve, jages ud af den ſom Hunde, men atter reiſe os ſom Ørne". Ogſaa den ſidſte Del af denne Spaadom gik i Opfyldelſe, da Pius VII. i Aaret 1814 gjenoprettede Jeſuiterordenen, hvis atter voxende Magt ei engang Julirevolutionen kunde knække.

Grunden til, at Jeſuiterne tabte deres Anſeelſe i Kirkens offentlige Mening, laae ikke blot i deres egne Feil, men maa iſær ſøges deri, at der i det 17de og 18de Aarhundrede rørte

*) Til disſe Grundſætninger, ſom nogle jeſuitiſke Lærde offentlig have forſvaret, hørte iſær: at enhver Handling (f. Ex. Kongemord) lod ſig retfærdiggjøre, ſaafnart den ſkete i en god Hensigt, ſaaſom ſin Kirkes Bedſte („Hensigten helliger Midlet"); at Man ikke var bunden ved ſine Ord, ſine Løfter og Eder, men kun ved den Mening, ſom Man ſelv lagde i Ordene; at enhver Handling var god, ſom foretoges ifølge en antagelig Grundſætning o. ſ. v.

sig en friere Aand hos de katholske Videnskabsmænd, som var uafhængig af Kirkens Magtsprog og derfor fjendtlig mod Jesuiternes Slavesind og den hele romerske Troeslære. Denne Aand aabenbarede sig især i den saakaldte Jansenisme, der ligesom Protestantismen var en Fornyelse af Augustins Lære, men paa den katholske Kirkes Enemærker.

Allerede i det 16de Aarhundrede havde nemlig Theologerne ved Universitetet i Løven hævet deres Stemme imod Jesuiternes og Kirkens vildfarende (pelagianske) Lære om Retfærdiggjørelsen ved gode Gjerninger og erklæret sig for Bibelens og Augustins Lære om Arvesynden, Naaden og Troen. Deres Lærdomme bleve fordømte af Paven, og da Striden desuagtet fortsattes mellem Dominikanerne og Jesuiterne, paabød en følgende Pave begge Parter evig Taushed. Men i det 17de Aarhundrede brød Striden frem med fornyet Heftighed, da den nederlandske Biskop Kornelius Jansen i Skriftet „Augustinus", som blev udgivet faa Aar efter hans Død (1638) med klare og bibelske Grunde havde godtgjort, at de fleste Paver og Scholastikere havde været hildede i det pelagianske Kjætteri. Jesuiterne angrebe strax denne Bog, og Paven fordømte den; men mange af de hollandske og franske Theologer og Munke hyldede den jansenistiske Lære og kæmpede dristigt mod Kirkens Vranglære, Pavens Ufeilbarhed og Jesuiternes farlige og fordærvelige Sædelære. Ludvig XIV. af Frankrig, der brugte Jesuiterne som Redskaber for sit Despoti, forfulgte Jansenisterne med Magt, og Paven, der selv var et Redskab saavel for Ludvig som for Jesuiterne, gik endog saavidt, at han i en saakaldet Konstitution fordømte adskillige Sætninger af Bibelen, fordi Jansenisterne benyttede dem i deres Skrifter. De franske Geistlige, der protesterede mod denne Love, bleve under Ludvig XV. ved Affættelse, Fængsling eller Forviisning tvungne til Underkastelse, og da ogsaa en stor Del af Folket — bevægede ved de vidunderlige Virkninger af Troen, der viste sig i Paris paa en from Jansenists Grav — dannede et sværmerisk Parti, som trodsede Regjeringens Magtsprog, forbød Ærkebiskoppen i Paris (1752) at give Sakramentet til nogen Døende, som ikke havde antaget den pavelige Konstitution.

Jansenismen har i Nederlandene vedligeholdt sig i en sær-

egen Menighed; i Frankrig forplantede den sig kun i enkelte mystiske og sværmeriske Partier; men den frisindede Aand, der frembragte den og næredes ved Striden, havde slaaet dybe Rødder hos de franske Videnskabsmænd, og udviklede sig i det 18de Aarhundrede til en aabenbar aandelig Kamp imod Kirken og Christendommen.

Under den mægtige og overmodige Ludvig XIV. havde den franske Kirke stedse mere løsrevet sig fra Pavens Overherredømme, medens skarpsindige Lærde fremstillede Religionen og Sædelæren med den frie Videnskabelighed, som ellers kun er tilstedet Protestanterne. I den sidste Halvdeel af det 18de Aarhundrede, da engelske Filosofer ganske havde fornægtet Christendommen, og det berømte franske Hofs Ryggesløshed nedbrød Ærbødigheden for det Hellige, var Frankrig Hovedsædet og Udgangsstedet for den nye Tidsalders aandelige Dannelse, der vel brød Fordommene og den blinde Autoritetstro ned, bragte Overtroen af Mode og banede Vei for Folkeoplysning og Folkefrihed, men tillige bragte Christendommen i Foragt og løsnede alle de Baand, som forenede Kirkens Børn med deres hellige Moder. Den vittige og frække Spotter Voltaire († 1778), den følsomme Hedning Rousseau († 1785) og en Mængde andre aandfulde og skarpsindige Forfattere, som bleve hele Europas Lærere, bekjende aabenbart den Tro, at Christendommen kun var overtroiske og egennyttige Præsters Opfindelse, eller i det Høieste en from Indbildning, som kunde være nyttig for umyndige Børn og uvidende Almuesfolk, men nu havde udspillet sin Rolle i den dannede Verden. Disse Forestillinger fik stedse større Raaderum hos det af Geistlighed, Adel og Regjering skrækkeligt mishandlede Folk, og da dette endelig ved den store Revolution (fra 1789) i voldsom Kraftyttring afkastede Aaget og hævnede Uretfærdigheden og Tyranniet med lige saa stor Uretfærdighed og Tyranni, da alle nedarvede Rettigheder bortveiredes som visne Blade, og Alt, hvad der hidtil havde været agtet som Helligt og Ærværdigt, blev haanet og traadt under Fødder i Frihedens hellige Navn, da maatte ogsaa Christendommen overhovedet lide den Straf, som kun det katholske Hierarchi og den kirkelige Overtro havde fortjent, og forkastes

tilligemed disse som en udlevet Vedtægt, der ikke kunde forenes med Friheden og Fornuften.

Det er ikke her Stedet at skildre Pøbelregjeringens Udskeielser og Folkemagtens mindeværdige Seir. Det er bekjendt, at selv den christelige Tidsregning blev afskaffet (21 Sept. 1793), al christelig Lov og Skik tilintetgjort, og en taabelig Gudstjeneste feiret for Fornuften, hvis Gudinder og Præstinder vare løsagtige Fruentimmer.

Men Trangen til Gud kan ikke udryddes af noget Folks Hjerte, hvor den engang har været vakt. Selv den rasende Robespierre lod Nationalforsamlingen erklære (1794), at det franske Folk erkjendte et høieste Væsen, som dyrkes ved Retfærd og Dyd, og et Liv efter Døden, hvor det Gode og Onde faaer sin Løn. Efter hans bratte Fald blev enhver Religionsøvelse tilladt, og Christendommen levede atter op ved Siden af Friheden, indtil Førstekonsul Bonaparte, der som Folkefrihedens uimodstaaelige Helt og den lovlige Ordens Fornyer var bleven almægtig i Frankrig, erkjendte, at Christendommen var nødvendig for at give Staten indvortes Ro og gjenoprettede den katholske Kirke som de fleste Franskmænds Religion (1801).

Pave Pius VI. (fra 1774), der allerede 1702 i Wien havde maattet være Vidne til, at Keiser Josef II. løsrev hele den østerrigske Kirke fra det romerske Herredømme og reformerede den efter sit eget Hoved, havde under Revolutionen anvendt Alt for at oprøre den franske Geistlighed imod den frie Forfatning. Efterat Bonaparte som General i Italien forgjæves havde fordret, at Paven skulde tage alle Dekreter mod Frankrig tilbage, forvandledes ved et Opløb Kirkestaten til en romersk Republik under den franskes Beskyttelse, og de Franske tvang Paven til at give Slip paa alt verdsligt Herredømme (1798). Mistænkt for nye Planer mod Friheden førtes Pius fangen til Frankrig, hvor han døde 1799. Pius VII. falvede den franske Keiser (2 Decbr. 1804), men forbandt sig snart med hans Fjender og erklærede ham i Kirkens Band, da han øvede Vold imod den hellige Stol og tog sin Forgængers, Keiser Karl d. Stores, Gave tilbage (1809). Med urokkelig Fasthed og Standhaftighed modsatte han sig alle Napoleons Planer til at beherske de katholske Nationer ved Kirkens Hjælp, opmuntrede

Biskopperne ved sit Exempel og vedblev, skjøndt i fransk Fangenskab, at protestere mod det keiserlige Tyranni. Da den store Helt var falden, fordi han var bleven Friheden utro, drog Pius under Romernes Jubel ind i sin Hovedstad og fik ved Wienerkongressen (1815) Pavestolens Eiendomme og Rettigheder tilbage. Han gjenoprettede Jesuiterordenen uden Modstand, erklærede Bibelselskaberne for „en Pest, hvorved Jesu Evangelium blev til Djævelens Evangelium" (1817), stemplede Trykkefriheden som en Forbærvelse, „der aldrig noksom kan forbandes og afskyes" (1822), og fik overhovedet ved de skrømmede Fyrsters Angst for Folkefriheden den gamle hierarchiske Magt for en stor Del gjenoprettet i de fleste katholske Lande. Leo XII. (1823—29) og Pius VIII. arbeidede i samme Aand. Gregor XVI. (1831—46) dæmpede Opstanden i Kirkestaten ved østerrigske Bajonetter, men kunde med alle sine Bestræbelser mod den moderne Videnskabelighed og Frihed ikke standse den nye Tids Aand, der i sit Væsen er uforenelig med Katholicismen. Den af det unge Tydskland katholske Theologer høit priste Dr. Hermes († i Bonn 1831), som ved Filosofien vilde gjenføde den katholske Lære, blev fordømt (1835), og Ærkebiskoppen af Köln (Droste af Vischering), som dristigt fuldbyrdede Bandbullen imod Hermesianerne og de blandede Ægteskaber, og derfor af den preussiske Regjering blev afsat og forviist (1837), lønnedes af Paven med høitidelig Berømmelse. — Men Gregor maatte endnu opleve Begyndelsen af det store Frafald, som i vore stærktbevægede Dage truer den katholske Kirke med Opløsning. Den schlesiske Kapellan Joh. Ronge, der som antagen Forfatter af en anonym Bladartikel (1842) var bleven afsat, angreb (Oktb. 1844) i et heftigt Sendebrev Ærkebiskop Arnoldi af Trier, som havde foranstaltet en høitidelig Udstilling af Christi (foregivne) Kjortel. Da han herover var sat i Band, udgav han en Række af Flyveskrifter, der — uden synderlig Grundighed eller Talent, men i Folkets og Tidens Aand — viste det katholske Kirkevæsens Brøstfældighed og fremstillede Præsterne som Hyklere. Mangfoldige Ligesindede sluttede sig til ham; en stor Menighed stiftedes i Schlesien (1845), og inden 3 Maaneder havde over 100 Menigheder dannet sig i Tydskland, som under Navn af Tydsk- eller Ny-

Katholiker aldeles løsreve sig fra Rom. Regjeringerne maatte efterhaanden tilstaae dem Religionsfrihed. Ronge blev Præst i Breslau og drog som Tilsynsmand (af Bønderne kaldet Fornuftbiskoppen) rundt omkring i Tydskland for at ophidse Folket mod Kirken.

Kort før Ronges Optræden havde Præsten Joh. Czerski i Schneidemyhl (i preussisk Posen) giftet sig, løsrevet sig fra Rom og stiftet en Menighed, som kaldte sig „apostolisk-katholsk", og hvortil siden flere sluttede sig. For at forene begge disse Samfund holdtes i Paasken 1845 et stort Koncilium i Leipzig, hvor Man — langt fra at forene sig med de protestantiske Kirker — gik ud fra den Grundsætning, at det ikke er Guds Ord og Troen paa Christus, som danner Christi Menighed, men omvendt Menigheden, som bestemmer Troen og bedømmer Skriftens Værd og Gyldighed. Medens Forsamlingen opstillede en selvgjort Troesbekjendelse (som stadfæstedes af en ny Forsamling 1847), udmærkede Czerski sig hæderligt ved at holde fast ved den apostoliske Troesbekjendelse, men har siden ved en forunderlig Vaklen vist, at ogsaa han er udygtig til at tage Del i en virkelig Reformation af den katholske Kirke.

Efter Gregor XVIdes Død valgtes (Juni 1846) Biskoppen af Imola, Grev Mastai Feretti (født 1792) til Pave og antog Navnet Pius IX. Ved klog og frisindet Politik blev han snart Gjenstand for Romernes og Italienernes Tilbedelse og Europas Beundring, men kunde ved Revolutionernes Udbrud (Foraret 1848) ikke undgaae at komme i en fortvivlet Kamp med Italiens Higen efter Enhed og republikansk Selvstændighed.

Den græsk-katholske Kirke blev slet ikke berørt af Reformationen og har i Aarhundreder staaet næsten ganske udenfor det christelige Kirkesamfund. Uden store aandelige Bevægelser og historiske Omverlinger, uden videnskabeligt Liv og indvortes Kraft til at udvikle Troen har den kun modstaaet alle de Forsøg, som Protestanter og Jesuiter have gjort paa at tilveiebringe en Forening med de øvrige Samfund, og stræbt at bevare sin Eiendommelighed og sin ældgamle Overlevering. Peter d. Store afskaffede den patriarchalske Værdighed i Rusland (1702) og oprettede (1721) et Kollegium af Metropoliter,

Ærkebiskopper og Biskopper, der under Navn af den hellige Synode bestyrer Kirken under Selvherskerens Beskyttelse og Myndighed. De senere Keisere have gjort Meget for at bibringe det i tyk Uvidenhed nedsunkne Folk nogen Oplysning; men først i dette Aarhundrede er det blevet forbudet at straffe Præsterne med Knut. Ved haarde og vilkaarlige Love stræber Regjeringen at indskrænke Protestanternes og de romersk-katholske Menigheders Antal i Rusland.

Det gjenfødte Grækenland har ikke længe nok nydt Godt af Friheden, til at et kraftigt religiøst Liv har kunnet røre sig i dets Kirke.

Gudstjenesten i den græske Kirke er langt mindre pragtfuld end i den romerske, og de skjønne Konster ere, ligesom hos Protestanterne, kun lidet benyttede til det Helliges Forherligelse. Men den katholske Gudstjenestes Hovedfeil gjør sig ogsaa her gjældende i sin hele Udstrækning: de hellige Handlinger og Skikke betragtes som Tryllemidler, der mere skulle virke paa Gud end paa Menigheden, og hvis nøiagtige Udførelse af Præsterne derfor betragtes som det Væsentligste.

37.

Den protestantiske Kirkes religiøse Liv i det sidste Aarhundrede.

Fra det forrige Aarhundredes Begyndelse foregik der i de protestantiske Læreres og Videnskabsmænds Tro og hele aandelige Tænkemaade en mærkelig Forvandling, hvis Virkninger i Aarhundredets Løb yttrede sig i hele Menighedens religiøse Liv og blev Forberedelsen baade til den Oplysning og til den Vantro, hvormed dette Aarhundrede blev begyndt. Den aandløse og uvidenskabelige Iver for den lutherske Bogstavtro, som havde ført Protestanterne bort fra den evangeliske Frihed og Kjærlighed, blev, som vi have seet, afløst af den følelsesfulde praktiske Christendom, der udbredtes af Pietisterne. Men da disse gik til den modsatte Yderlighed og udelukkende prædikede for Hjerte og Følelse, saa kunde deres Bestræbelser efter at gjenføde den

evangeliſke Kirke kun ufuldkomment lykkes, og alle de Sjæle, i hvilke Forſtanden er ligeſaa levende ſom Følelſen, og i hvis Natur det derfor ligger, at de iſær maae opfatte Troen i Bevidſtheden, fandt endnu ingen Tilfredsſtillelſe af deres religiøſe Trang. Derfor maatte den døde Rettroenhed, der paa den ene Side fremavlede Pietismen ſom ſin Modſætning, ogſaa paa den anden Maade fremkalde en modſat Retning i Videnſkab og Tro, i det nu ogſaa den almindelige Menneſkeforſtand, ſom hidtil havde været undertrykt, ſtræbte at gjøre ſig fri for alle uværdige Baand, men derved kom i Strid med al Religion, Kirke og Gudstjeneſte og aabnede Vlads for den ſtrækkeligſte Vantro.

En Række af engelſke Skribenter, iſær af de høiere Klaſſer, ſtræbte fra Slutningen af det 17de Aarhundrede at overbevise Verden om, at Kirkens Lære var et Bedrageri, dens Tro en Indbildning, og at den naturlige Bevidſthed om Gud og hans Villie var den eneſte ſande Religion. De kaldtes Deiſter, fordi de kun troede paa et høieſte Væſen (ikke den Treenige), og Fritænkere, fordi de vilde befrie ſig fra al anden Tro. Den uhyre Omvæltning, ſom disſe Lærdomme gjennem det 18de Aarhundrede frembragte i Frankrig, er ovenfor omtalt. Her, hvor den herſkende Kirke- og Statsforfatning ſtod i den meſt ſkærende Modſætning til Fritænkernes Ideer, blev Virkningen ikke blot en aandelig Revolution, men den nye Lære om naturlige Rettigheder, om Frihed og Lighed, blev af det hidſtige Folk prøvet og udøvet i det virkelige Liv. I det proteſtantiſke Tydſkland derimod var det iſær Theologerne og de Geiſtlige ſelv, ſom fra England og Frankrig optoge alle de frie Ideer i deres Videnſkab, prøvede, udviklede og bearbeidede dem med al den Driſtighed og Tøileſløshed, ſom den ſaalænge undertrykte Længſel efter aandelig Frihed og Selvſtændighed var i Stand til at fremkalde. Ved denne Frihed gjorde den verdslige Videnſkab utrolige Fremſkridt i Tydſkland. Men ligeſom forhen al menneſkelig Viden havde været afhængig af Kirkens Tro og Theologi og derved hindret i ſin Udvikling, ſaaledes blev nu Forholdet vendt om, og Forſtandens og Erfaringens Slutninger og Reſultater opſtillede ſom det Første og Sikkreſte, hvormed Theologien maatte bringes i Overensſtemmelſe, og hvor-

efter Troen maatte rette sig. Naturforskerne opdagede og beviste de evige Love, hvorefter alle ydre Begivenheder og Forandringer i Himlen og paa Jorden gaae for sig; Filosoferne udfandt og undersøgte de indvortes Drifter til det Gode og Rette, som af Naturen ere indplantede i Menneskets Villie. Paa denne Maade syntes den menneskelige Granskning og Tænkning ved sin egen naturlige Kraft i Stand til at gjennemskue Alt og begribe Alt, og enhver overnaturlig Aabenbaring af det Sande og Gode maatte da synes overflødig, eller stridende mod den saakaldte *sunde Fornuft*, som nu blev de Lærdes Løsen.

I denne Oplysningens Tidsalder blev Overtroen rykket op med Rode; thi Alt, hvori den naturlige Menneskeforstand ikke kunde gjenfinde sig selv, sine egne Love og Begreber, maatte den forkaste som Digt og Bedrag, der ikke *kunde* have Sandhed, og som det altsaa var en Gudsdyrkelse at bekæmpe. Derfor have de skarpsindige Tænkere, som i Midten af forrige Aarhundrede stode i Spidsen for den aandelige Bevægelse i Tydskland (og med Rette kaldtes *Naturalister*) den umiskjendelige Fortjeneste, at de for stedse have befriet den christelige Videnskab fra al Trældom under fremmed Autoriter, og viist, at baade Tro og Dyd maae befæstes og hvile indvortes i Bevidstheden; for saavidt arbeidede Naturalisterne i Protestantismens Aand. Men da den saakaldte sunde Fornuft, som de tilbade som Gud, ikke var Andet end deres egen skrøbelige *Forstand*, da Naturen, som de tjente over Alt, ikke var Andet end den syndige Menneskenatur, da de altsaa hverken kjendte den sande, den evige Fornuft, som udgaaer fra Gud og fører tilbage til ham, eller den sande, den høiere Menneskenatur, som er Gudsbilledet. Mennesket, der blev gjenoprettet, da Guds Søn blev Menneske, saa kunde de vel nedrive de falske og skrøbelige Former og Beviser hvormed Theologerne havde villet understøtte Troen, men ikke opreise nogen ny Bygning for en sand Gudsdyrkelse.

De protestantiske Theologer, som ikke enten selv toge Del i det store Nedrivningsarbeide, eller fortvivlede om at kunne modstaae Angrebet, stræbte ved lærde Undersøgelser af Skriftens og Lærdommenes Oprindelse og vidtløftige Udviklinger af de udvortes Beviser for Christendommens Guddommelighed at redde

den lutherſke Tro; de frembragte ved deres Flid en umaadelig Maſſe af Lærdom og hiſtoriſk Indſigt; men da alt Dette angik det Ydre og Uvæſentlige ved Chriſtendommen, og diſſe Lærde ſelv vare uſikkre i Grundſætningerne om Religionens Væſen, eller hildede i Overtroen paa en naturlig Religion, ſom ſkulde være forſkjellig fra den aabenbarede, ſaa gave de ofte ſelv Modſtanderne nye Vaaben imod Chriſtendommen, og det ſyntes nu, at ligeſom det var Filoſofien, der havde tilføiet Troen diſſe dybe Saar, ſaaledes maatte det ogſaa foranemmelig være fra den, at en ſund og varig Gjenopvækkelſe af chriſtelig Videnſkab og Tro maatte udgaae.

Vi kunne ikke her ſkildre den nyere Filoſofiens Udvikling af og Betydning for Theologien og det chriſtelige Liv, ſaa meget mindre, ſom den ſtore aandelige Gjæring endnu ikke er fuldendt, end ſige har kunnet gjennemtrænge Menigheden med ſine Reſultater. Ved Aarhundredets Slutning ſtod den berømte Immanuel Kant fra Königsberg († 1804) i ſtørſt Anſeelſe. Han gjorde paa den ene Side Ende paa Naturalismen, idet han ved at underſøge og kritiſere den menneſkelige Erkjendelſesevne kom til det Reſultat, at den menneſkelige Forſtand hverken kan give nogen Viſhed om de ſandſelige Tings Væſen, eller nogen Erkjendelſe af det Overſandſelige og Guddommelige; men paa den anden Side lagde han Grunden til en ny, mod Chriſtendommen ſtridende Retning i Theologien, idet han (imod ſit filoſofiſke Syſtem) fandt det eneſte Viſſe og Utvivlſomme for Menneſket i den umiddelbare Opfordring til det Gode, ſom Enhver finder i ſin egen Bevidſthed, og nu betragtede Chriſtendommen og al Religion alene ſom et Middel til ſædelig Dannelſe. Nu blev altſaa Pligtbudet eller den ſædelige Lov opſtillet ſom en ny Afgud for de Chriſtne, og den aabenbarede Religions Grundlærdomme gjaldt kun for ſaavidt, ſom de kunde bringes i Forbindelſe med denne Fornuftens Bevidſthed om Pligtens Nødvendighed.

Kants Filoſofi fik ſnart en afgjort Indflydelſe paa de proteſtantiſke Theologer, idet de Allerfleſte (de ſaakaldte Rationaliſter eller Fornuft-Theologer) betragtede Sædelæren eller Moralen ſom den eneſte Kjerne i Chriſtendommen, henvendte al deres Stræben paa at udvikle denne, og derover glemte eller lige-

frem fornægtede de væsentligste Troeslærdomme, uagtet det dog først er ved dem, at Sædelæren faaer sin fulde Høihed, Renhed og Kraft, og bliver christelig Sædelære. Den hellige Skrift blev rigtignok agtet som en fortræffelig Samling af skjønne moralske Lærdomme og Exempler, men den betragtedes kun som et aldeles menneskeligt Værk, og alle de Troesætninger, der ikke passede til den saakaldte fornuftige Moral, bleve da bortforklarede eller oversete som Noget, der havde sin Oprindelse fra Jødernes og de ældste Kirkelæreres Forestillinger, og ikke hørte med til Christendommens Væsen. Om Treenigheden, om Christi Guddom, om Undergjerninger, om Forsoningen og Frelsen ved hans Død, om hans Opstandelse og Herredømme over Kirken, om Troens udelukkende Kraft til Retfærdiggjørelse og evig Salighed — vilde disse Theologer Intet vide og Intet prædike, og saaledes blev det da muligt, at begge de protestantiske Grundsætninger (Pag. 161—62) og de fleste af de protestantiske Troesbekjendelsers Hovedlærdomme efter 3 Aarhundreders Kampe syntes tilsidesatte og fornægtede i den protestantiske Kirke.

Men ogsaa nu viste det sig, at Herren ikke forlader sin Menighed, selv naar den stræber at forlade ham. De rationalistiske Theologer havde i al deres lærde Vantro dog bevaret en vis Ærbødighed for Skriftens Lære — og især forbret og indrømmet Samvittighedsfrihed for enhver religios Anfuelse. De havde med deres oprigtige Iver for hvad de ansaae for christelig Dyd og Gudsfrygt ladet Menigmand beholde sin enfoldige Tro paa Aabenbaringen som en uskyldig Overtro, der ikke kunde hindre deres moralske Prædikeners Virkning; Man havde intetsteds vovet ligefrem at afskaffe de offentlige Troesbekjendelser og kirkelige Bønner*), og saaledes var den Splid, hvori de Geistlige stode til Kirkens Lære, ikke bleven aabenbar for Folket, der ved Siden af den Vantro og Ligegyldighed for Kirken, som under disse Forhold ikke kunde undgaaes, dog

*) Derimod bleve de skjønne og kraftige Psalmer, som vare i Luthers Aand, enten ganske afskaffede ved Gudstjenesten eller omskrevne i en mat og fad Skikkelse; men Folket glemte aldrig ganske de gamle Kjærnepsalmer.

aldrig ganske havde tabt den fromme Tro og Kjærlighed, som gik i Arv fra Fædrenes Gudsfrygt.

Da nu vort Aarhundredes navnkundige Filosofer, fornemmelig Fichte († 1814), Schelling, den reformerte Schleiermacher († 1834) og Hegel († 1831) havde kuldkastet den kantiske Filosofi, og mange af den Sidstes Disciple (der ikke — som Mesteren — blot paa Skrømt bleve Kirken troe) med filosofisk Klarhed og videnskabelig Grundighed godtgjorde de christelige Troeslærdommes indre Sandhed og Nødvendighed, saa vaagnede Protestanternes Interesse for Kirkens bestemte Lære stedse mere og mere, og Rationalismens Usandhed og Utilstrækkelighed blev almindelig erkjendt.

Det var især den evangeliske Kirkes Jubelfest 1817, der betegner dette Fremskridt til et mere christeligt Liv. Europa havde dengang faaet Ro efter den store Omvæltning. De frie Ideer, som vare brudte frem gjennem den blodige Kamp, bleve Gjenstand for rolig Prøvelse, og Folkets Sind vendte sig atter til Gud for i hans Aabenbaring og Kirke at søge Trøst for de lange Lidelser. Jubelfesten vakte Mindet om Reformationens Grundsætninger, som Rationalisterne havde forladt; den orthodoxe lutherske Læres Forsvarere, som i Vantroens Periode forgjæves havde arbeidet mod Strømmen, hævede sig atter, dels i Bogstavtroens, dels i Pietismens Aand, og fordrede med Kraft, at Troesbekjendelserne atter skulde erkjendes af de protestantiske Lærere. Vel forfaldt ogsaa disse (de saakaldte „gammelbags-Christne" eller „Gammel-Lutheranere") til Yderligheder, idet de, ligesom deres Forgængere i det 17de Aarhundrede, paa den ene Side forkjættrede deres Modstandere, fordrede en blind Lydighed under Bogstaven og opløftede deres Skrig imod enhver Forandring i de gamle kirkelige Bønner og Formularer, som Regjeringerne vilde foretage, paa den anden Side prædikede en protestantisk Tro i uklare Følelser og søgte Opbyggelse i private gudelige Forsamlinger, der undertiden udartede ved den utidige Modstand; men i det Hele har den livlige, aandelige Kamp, der siden den Tid er ført i den evangeliske Kirke, stedse mere vist sig som en Vei til at berede alle Kirkens hellige Lærdomme og Skikke forøget Anerkjendelse hos Lærere og Menighed. Foreningen af den lutherske og reformerte Kirke, som

siden 1817 er iværksat i Preussen og mange andre tydske Lande, er i og for sig et glædeligt Tidens Tegn, og den Modstand, som Gammel-Lutheranerne vakte derimod, tjente kun til at minde om den Ærbødighed for den sande evangeliske Lære og for den Enkeltes Samvittighedsfrihed, hvorpaa en saadan Union bør hvile.

Et mere utvivlsomt og velsignelsesrigt Vidnesbyrd baade om Christendommens Liv og om den Kirkens Enhed, som bestaaer trods al Tidens Splid og Forvirring, er den christelige Iver, hvormed den reformerte Kirke ikke mindre end den lutherske i vort Aarhundrede har stræbt ved Missioner at bringe Evangeliet til hedenske Lande. Den fra Pietisterne i Halle og Frederik IV. i Danmark udgaaende Mission i Ostindien er allerede berørt (Pag. 242). Samtidigt hermed arbeidede norske og svenske Missionærer (især Th. v. Westen og Høgstrøm) med Velsignelse i Lapland, og dette Værk er i vore Dage kraftigt fortsat af den utrættelige norske Præst Stockfleth. — Den Grønlandske Mission, der ligeledes er fortsat uafbrudt, begyndtes 1721 af Nordmanden Hans Egede (f. 1686, fra 1707 Præst i Norge, † 1758), som med mageløs Standhaftighed forsagede al verdslig Lykke for Christi Skyld og under usigelige Trængsler og Gjenvordigheder, hvilke hans herlige Hustro Gjertrud Rask trofast delte med ham, i 15 Aar kæmpede for at udrydde Afgudsrigets Mørke blandt de vankundige Eskimoere. Men det er dog især de alvorlige og praktiske Englændere, som i denne Henseende have givet deres Brødre paa Fastlandet et lysende Exempel. Det almindelige Londonske Missionsselskab stiftedes 1795 af Christne af de forskjelligste Partier, som strax begyndte med at sende et Skib til Australien. Længe arbeidede Missionærerne uden synlig Frugt, men da den unge, ædle Kong Pomare paa Tahiti i Aaret 1812 havde erklæret sig imod Afgudsdyrkelsen og paa alle Maader understøttede Missionærernes Iver for at bane Menneskelighed og Kultur Indgang paa Øerne, gjorde Christendommen mægtige Fremskridt*). Det Londonske Missionsselskab

*) De Franske have rigtignok, dog forhaabentlig forgjæves, (fra 1837) ved deres skjændige Fremfærd mod Dronning Pomare søgt at tilintetgjøre den evangeliske Kirke paa Tahiti.

fandt i Storbritanien, Nordamerika, Holland, Tydſtland, Danmark og flere Lande hjertelig Deltagelſe og Efterligning, og mange tuſinde trofaſte Sendebud have ſiden med ſtor Velſignelſe og ofte under blodige Trængsler (ſaaſom ſeneſt paa Madagaskar) arbeidet i alle Verdensdele, fornemmelig i Oſtindien, paa Ceylon, i Afrika, China (der ſiden Freden 1842 atter er aabnet for Evangeliet), medens de ſtore Summer, ſom de Chriſtne i Hjemmet have offret til dette ædle Maal, vidne om, at der ikke fattes Saadanne, ſom ſtjønne paa den Lykke at have Adgang til Kirkens Lys og Naade*).

Den reformerte Kirkes indre Bevægelſer, navnlig i Storbritanien, vidne ogſaa om et kraftigere kirkeligt Liv. Det Parti i den biſkoppelige Kirke, ſom Dr. Puſey i Oxford ſtillede ſig i Spidſen for, nærmer ſig vel i flere Lærdomme til Katholicismen (til hvilken ogſaa en af Formændene, Dr. Newman (1845) og mange andre Puſeyiter traadte over), men er dog i det Hele at betragte ſom en Kamp mod den ukirkelige Forſtandstheologi og en Beſtræbelſe efter at vække Ærbødighed for Sakramenterne og Kjærlighed til den apoſtoliſke Chriſtendom.

I den presbyterianſke Kirke i Skotland førte Striden om Grundeiernes Patronatsret (Ret til at beſætte Embederne) til en mærkelig Spaltning, idet i Aaret 1843 over 500 Geiſtlige traadte ud af Statskirken og lode ſig vælge og lønne af Menighederne, ſom nu oprettede den ſkotſke Frikirke og med utrolig Iver og Hurtighed opførte 600 nye Kirkebygninger, medens Statskirkens ſtode tomme.

En lignende Kraft viſte Geiſtligheden i Vaadtlandet i Schweits. Da nemlig den radikale Regjering i Lauſanne i Aaret 1845 affatte 42 brave Præſter, fordi de vægrede ſig ved at oplæſe en Regjeringsproklamation fra Prædikeſtolen, nedlagde næſten alle Katonets øvrige Præſter deres Embeder.

En talrig Række af lærde og aandrige Theologer, høitbegavede geiſtlige Talere og begeiſtrede chriſtelige Digtere have i vore Dage, tildels under Indvirkning af Filoſofien, bidraget til

*) En intereſſant og opbyggelig Skildring af den nyere Tids Miſſionshiſtorie findes i Hoffmanns Miſſionstimer, udg. paa Danſk af „Foreningen til opbyggelige Skrifters Udbredelſe blandt Folket".

at ſtyrke Troen og befæſte Kjærligheden til Kirken i alle lutherſke og reformerte Lande. Viſtnok har ogſaa den nedbrydende Forſtandsretning udviklet ſig i ſine Konſeqvenſer, dels blandt Filoſoferne, af hvilke Nogle aabenlyſt ere fremtraadte ſom Fornægtere af Troen paa en perſonlig Gud og en udødelig Sjæl, dels blandt Geiſtligheden og Folker, idet de ſaakaldte Lysvenners eller Proteſtantiſke Venners Selſkab (ſtiftet 1841 under Foregivende af at ville „udvikle Jeſu Rige paa Jorden efter Evangeliets Veiledning, i denne Tids Lys") fra 1844 af ſtedſe mere har løsrevet ſig fra den evangeliſke Kirke og ved at holde ſtore offentlige Forſamlinger ſkaffet ſig en omfattende Udbredelſe blandt den forvirrede Hob i Tydſkland.

Men da Kirkens Kraft og Blomſtren ikke beroer paa Antallet af dem, der kalde ſig Chriſtne, kan det kun tjene til dens Seir og Befæſtelſe, at den endelig bliver befriet fra de mange falſke og døde Medlemmer. Den ſtaaer dog bygget paa Klippen, ſom Helvedes Porte ikke kunne rokke, og Han, ſom hidtil aabenbarede ſin almægtige Nærværelſe under alle dens Kampe, han vil ogſaa fremdeles være hos ſine Troende indtil Dagenes Ende.